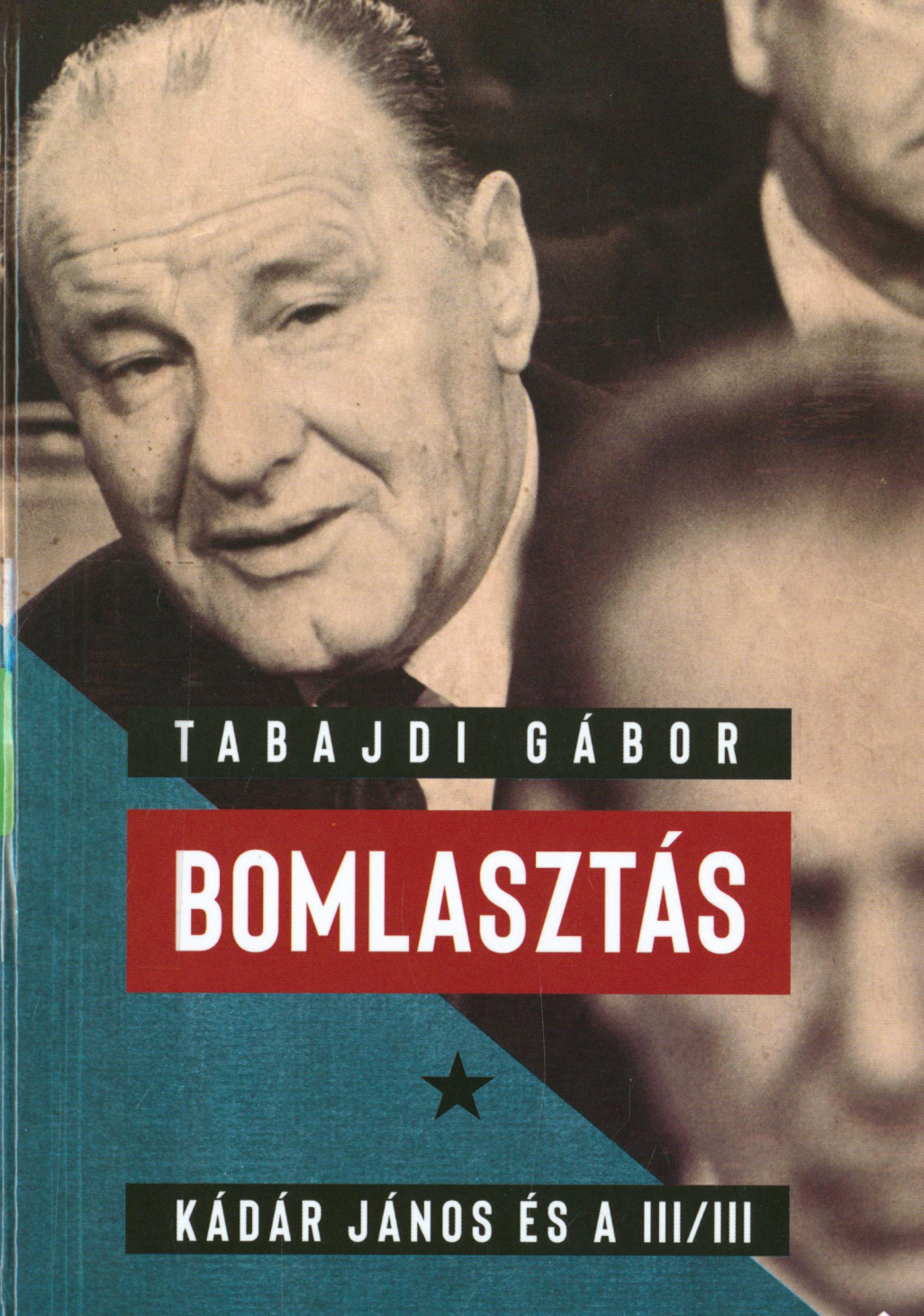

T A B A J D I G Á B O R

BOMLASZTÁS

KÁDÁR JÁNOS ÉS A III/III

MODERN MAGYAR TÖRTÉNELEM

Sorozatszerkesztő:
Ablonczy Balázs és Müller Rolf

X298238

TABAJDI GÁBOR

BOMLASZTÁS

Kádár János és a III/III.

958885

jarra
kiadó

Budapest, 2019

© TABAJDI GÁBOR, 2019
© JAFFA KIADÓ
MINDEN JOG FENNTARTVA!

SZTE Klebelsberg Könyvtár

J001330426

A KÖTET MEGJELENÉSÉT A NEMZETI KULTURÁLIS ALAP TÁMOGATTA

nka

X 298238

BORÍTÓFOTÓ: MTI FOTÓ / PÁLFAI GÁBOR
BORÍTÓTERV: HEGYI PÉTER
OLVASÓSZERKESZTŐ: LÉPESFALVI ZOLTÁN
FELELŐS SZERKESZTŐ: NEMES KRISZTIÁN
FELELŐS KIADÓ: RADOS RICHÁRD

JAFFA KIADÓ • WWW.JAFFA.HU
ISBN 978-963-475-212-7
ISSN 2559-9666

TARTALOM

<i>Bevezetés</i>	9
<i>Kádár János és a politikai rendőrség</i>	13
Párthatározatok	20
A kádárizmus keretei	25
<i>Az egyházi elhárítás</i> <i>(BM III/III-1. Osztály)</i>	31
Kádár János és az egyházak	32
Az egyházbomlasztás elvei	37
Megfélemlítés és fenyegetés	41
Ökumené és nemzeti egység	47
A történelmi egyházak vezetői	51
Szerzetesrendek bomlasztása	57
Kisegyházak bomlasztása	60
A „szakadárok” – autonóm kisközösségek	63
Az egyházi elhárítás sikerei	68
<i>Az ifjúsági elhárítás</i> <i>(BM III/III-2. Osztály)</i>	73
A kádárizmus nézőpontjai	74
Állambiztonsági módszertan	76
A hatvanas évek ifjúsági ügyei	78
Generációváltás: a hetvenes évek eljárásai	90
Ifjúsági ügyek a nyolcvanas években	96

<i>A „volt elemek” megfigyelése</i> (BM III/III-3. Osztály)	107
A kádári ellenségkép alapjai	108
Az „antidemokratikus elemek” kezelése	113
A háborús bűnösök utáni nyomozások	115
Nyilasok és szélsőjobboldali aktivisták utóellenőrzése	118
Volt politikusok megfigyelése	121
Nyilvántartottak	125

<i>A „társadalomra veszélyes személyek” ellenőrzése</i> (BM III/III-3. Osztály)	129
A kádárizmus alapvetése	130
A bomlasztás technikái	131
Az amnesztiarendeletek szerepe	134
Veszélyes személyek ellenőrzése	138

<i>Védett (köz)terek</i> (BM III/III-3. Osztály)	149
Névtelen levelek	150
Röplapok	155
Emlékműrongálás, falfirkálás	161

<i>Rendkívüli események</i> (BM III/III-3. Osztály)	165
Veszélyes ünnepek (október 23., március 15.)	166
Illegális tüntetések	173
Rendkívüli helyzetek	176
Mozgósítási tervek	178

<i>A kulturális elhárítás</i> (BM III/III-4. Osztály, 5. Osztály)	181
A kádárizmus alapjai	182
Bomlasztásos akciók a hatvanas években	190
A hetvenes évek ügyei	195
A kulturális elhárítás a nyolcvanas években	211

<i>Az ellenzék titkosszolgálati kezelése</i> (BM III/III-4., 6. Osztály)	217
Kádár ellenzéke	218
Az állambiztonság képzetei	226
Bomlasztásos ügyek és akciók	232

<i>A pártvezetők védelme</i> (BM III/III-A Alosztály)	253
Otthoni védelem	253
Biztosítás munkaidőben	258
Munkaidőn túl	261

<i>A pártvezetők tájékoztatása</i> (BM III/III-B Alosztály, BM III/III-7. Osztály)	267
---	-----

<i>Kitekintés</i>	271
-------------------------	-----

<i>Levéltári források</i>	275
<i>Irodalomjegyzék</i>	276
<i>Végjegyzetek</i>	283

BEVEZETÉS

A Belügyminisztérium III/III. Csoportfőnökségének működéséről 1990 első napjaiban szerzett tudomást a hazai közvélemény. A rendszerváltás folyamatában Duna-gate botrányként elhíresült eseménysor révén vált világossá, hogy a magyar állambiztonság belső elhárítással foglalkozó részlege gőzerővel dolgozik korábbi iratainak eltüntetésén, ugyanakkor továbbra is megfigyeli az ellenzéki szervezeteket.

A botrány elültével a fennmaradt akták sorsának rendezéséről, a titkosszolgálatok örökségéről hosszas közéleti viták kezdődtek. A közszereplők átvilágítása (lusztráció), a titkosszolgálati eljárások alanyainak (az egykori „célszemélyek”) információs kárptöltása, valamint a történeti kutatások lehetőségei ugyanakkor meglehetősen aszimmetrikusan alakultak. A fokozatosan hozzáférhető iratok megismerésének lehetőségei nagymértékben meghatározták a szervezet működésével kapcsolatos elbeszéléseket. A veszteségekre, az áldozatokra fókuszáló vagy a kollaboráció jelenségeit vizsgáló leírások legfőbb forrásai sokáig az egyes ügyek vagy ügynökök dossziéi voltak.

A belső elhárítás átfogó működéséről, az egyes részegységek tevékenységi köréről és különböző megfigyelési terü-

leteiről kevés összefoglaló munka jelent meg. Ez annak ellenére kijelenthető, hogy az egykori állambiztonsági forrásokon alapuló történeti kiadványokat egyes irodalomjegyzékek több mint száz oldalon sorolják fel. Ezért ebben a könyvben arra teszek kísérletet, hogy a belső elhárítás működését tematikus rendben mutassam be, és tömör, arányos fejezetekben átfogó megállapításokat tegyek az egyes osztályok tevékenységéről. Mivel az akták hozzáférhetősége továbbra sem teszi lehetővé az ügyek szintjéig hatoló elemzések kritikus mennyiségének lefolytatását, munkám célja elsősorban egy perspektívaváltás lehetőségének körüljárása. A fejezetek arra hívják az olvasót, hogy az egykori hatalom oldaláról közelítve, a kádárizmus logikája mentén próbálja meg értelmezni a belső elhárítás (hétköznapi kifejezéssel: a politikai rendőrség) egykori tevékenységét. Az egyes részterületek kapcsán azt vázolom fel, miként lettek a politikai direktívákból, Kádár János, illetve a kádárizmus elvárásaiból (a politikai megrendelők utasításaiból) titkosszolgálati intézkedések. Egy-egy konkrét ügy mélyebb megismeréséhez pedig a történeti irodalom hivatkozott tételei segíthetik hozzá az érdeklődőket.

A könyv központi, egyben címadó fogalma, a *bomlasztás* a legfőbb hatalomtechnikai törekvésre és a leggyakrabban emlegetett állambiztonsági módszerre utal. Egyúttal önmagában jelzi a belügyi (titkosszolgálati) és a pártzsargon közti átjárást. Mindez korántsem hazai jellegzetesség: a szovjet típusú rendszerekben a hatalmon lévők immanens módon használták a titkosszolgálatok eszköztárát. A bomlasztás Magyarországon is pártdokumentumok, belügyi intézkedési tervek, tehát a vélt vagy valóságosan is ellenséges csoportok átfogó kezelésének kulcsszava lett. Így a történeti leírásokban való használata meglátásom szerint nagymértékben segítheti az egykori

hatalmi törekvések megértését. A fogalomnak a belső elhárítás egyes területeihez kapcsolódó vizsgálata segíthet felülemelkedni a zavarosnak tűnő utólagos interpretációkon. A bomlasztás és a hozzá kapcsolódó fogalmak (elszigetelés, lejárátás, megelőzés) értelmezése, az állambiztonság alapvető működési kódjának szem előtt tartása segítségül szolgálhat, akár az egykori áldozatok, a megfigyelték sorsát és reakcióit, akár a kollaboráció dimenzióit, hatását, akár a politikai megrendelők vagy a végrehajtók szerepét vizsgáljuk.

A könnyű áttekintés érdekében a könyv az egyes fejezetek lényegében a belső elhárítás 1989-es szervezeti rendjét követik: az 1-es, az egyházakkal foglalkozó részleg működésének bemutatásától haladnak, a pártvezetés tájékoztatását végző 7-es osztályig. A kötetben bemutatott konkrét esetek döntően a BM III/III. Csoportfőnökség, azaz a központi állomány ismertebb, illetve feltárt ügyei. A megyei rendőr-főkapitányságok illetéke-seinek (megyéenként 10–15 fő) aktivitása csak áttételesen jelenik meg. Ám a belső elhárítás centralizált tevékenysége miatt a bemutatott módszerek lokális szinten ugyanúgy megragadhatók. Az MSZMP direktívái, a belügyi parancsok országosan 550–600 belső elhárítással foglalkozó (III/III-as) alkalmazott, összességében pedig a BM III. Főcsoportfőnökségén dolgozó 4500–5000 állambiztonsági munkatárs mindennapi tevékenységét szabályozták.

Könyvem tekinthető ismeretterjesztő műnek vagy akár egy hosszabb problémafelvető dolgozatnak is. Harminc évvel a BM III/III. Csoportfőnökség megszüntetése után abban a reményben adom közre, hogy hozzájárul közös nemzeti örökségünk tudatosításához. Bízom abban is, hogy az egykori titkosszolgálati eljárások történeteinek racionalizálása segíthet a bomlasztó eljárások által okozott sérelmek feldolgozásában is.

Az intézményes háttérrel a könyv megírásához munkahelyem, a 2012 óta az Országos Széchényi Könyvtár részeként tevékenykedő 1956-os Intézet biztosította. A kézirat lezárásának időszakában e műhely működési lehetősége megszűnt. A kötetet a Rainer M. János vezette kollektívának és minden jóakarató kollégának, vitapartnernek, olvasónak ajánlom.

KÁDÁR JÁNOS ÉS A POLITIKAI RENDŐRSÉG

A Belügyminisztérium országos értekezletén tett utolsó látogatásakor, 1985 decemberében Kádár János nosztalgizva idézte fel a négy évtizeddel korábban történeteket: *„Elvtársak, én közvetlenül a felszabadulás után véletlenül a rendőrséghez kerültem és ott szolgáltam. Meg kell mondanom, mi kommunisták, akik odamentünk – van itt több elvtársunk is, akik akkor odamentek szolgálni –, még mi magunk is idegenkedtünk, hogy a rendőrségre küldik az embert. A népben, a dolgozó szegény népben is élt bizonyos fokú előítélet a rendőrséggel szemben, amivel az új rendőrségnek meg kellett küzdeni. Most megfordult a helyzet. Új társadalom született, és a tisztességes, öntudatos állampolgárok igénylik a rendőrség jelenlétét és jó munkáját.”*¹

Az ilyen, esetenként már-már szentimentális kádári megnyilatkozások a nyolcvanas években korántsem voltak példátlanok. Az öregedő pártvezető mind gyakrabban hivatkozott az MSZMP és saját történelmi tapasztalataira, politikai sikereire. Ám a politikusi imázsépítés mellett az ilyen visszaemlékezések a valódi történetek elhallgatását is célozták.²

Kádár János mint az illegalitásból 1945-ben előlépő kommunista pártvezető első közhatalmi megbízatásaként Budapest rendőrfőkapitány-helyettese lett.³ Pártfunkcionáriusként a kezdetektől eljárta a politikai rendőrség ügyeivel kapcsolatban is. Már 1945 januárjában foglalkozott például a besúgók jelentkezésének lehetőségével, nyomon követte, ahogy az új szervezett elfoglalta a nyilasok egykori székházát, az Andrássy út 60. alatti bérházat.⁴ Megbízhatósága, illetve gyorsan emelkedő pártkarrierje következtében 1948 augusztusában belügyminiszternek nevezték ki. Hivatalát 1950 júniusáig tartotta meg. Ebben a pozícióban a politikai rendőrség irányítójának, az akkor államvédelemnek (ÁVO) nevezett részleg rettegett vezérének, Péter Gábornak is a felettese volt. A szervezet országos kiépítése mellett minisztersége alatt készült a pesti „Fehér Ház” is, amely a Belügyminisztérium, majd az ÁVH, utóbb pedig az MSZMP székháza lett.

Kádár részese, sokszor irányítója volt számos, a diktatúra megszilárdítását célzó ügynek a Rajk-pertől kezdve a kulákok elleni megfélemlítő akciókig. 1951. májusi letartóztatása után azonban maga is egy koncepció per – és bizonyára súlyos bántalmazások – áldozata lett. A Sztálin halálát követő enyhülésnek köszönhetően hagyhatta el a börtönt, és szabadulása után anyagi és politikai kárpótlást is kapott. Ezután taktikus politizálással egyszerre volt képes a párthoz hű káderként, illetve a korábbi „törvénytelenések” lezárását követelő (és egyben annak áldozatait megjelenítő) kommunista politikusként fellépni. 1956-ban Nagy Imre kormányának és a pártvezetésnek is tagja lett, és részese volt a politikai döntéseknek (vagyis elfogadta mindazt, amiért később az egykori miniszterelnököt kivégezték). Bár az ÁVH feloszlatásának bejelentéséhez közvetlenül nem volt köze, 1957-ben a keményvonalas kommunisták és államvédelmisek őt is megbélyegezték a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) megszüntetéséért, valamint azért, hogy a párt magukra hagyta

őket. A szovjet támogatás és kapcsolatok tudatában az egykori ávósok még hónapokig beszéltek a korábbi Kádár-ügy „lezáratlanságáról”. Ezért aztán hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg a párt első számú vezetője és a politikai rendőrség állománya közti viszony rendeződött. Kádár 1961-ben, a minisztériumi pártaktíván már oldottabban idézhette fel, hogy vezetője és foglya egyaránt volt már a testületnek, így kipróbálhatta a vallató és a fogoly szerepét is. Az (ismételt) egymásra találást segítette, hogy 1956 után hatalmának stabilizálásához Kádár Jánosnak szüksége volt egy kemény fellépésre alkalmas, megbízható állományra. Ugyanakkor a forradalom résztvevői elleni megtorlás már részben az MSZMP által kinevezett vezetők irányításával zajlott. Az állambiztonság önállósodásának megakadályozásában később is kulcsszerepet kaptak a személycserék. Ennek leglátványosabb elemei „a személyi kultusz törvénysértéseit kimondó” 1962-es párthatározat nyomán, a BM III. (Állambiztonsági) Főcsoportfőnökség megszervezésével egy időben végrehajtott elbocsátások voltak.

Az 1956 után kialakított új hatalomgyakorlási mód jegyében Kádár János tudatosan törekedett arra, hogy az elnyomó szervekkel való érintkezést a minimálisra szorítsa: sok más gesztussal együtt ezzel is igyekezett elhatárolódni a Rákosi-korszak gyakorlatától. Ugyanakkor a korábbi időszak tapasztalataiból okulva a titkosszolgálatokat a pártközpont többszörös kontroll alatt tartotta, miközben a mindennapi munka eredményei jól bejáratott csatornákon jutottak el a politikai vezetőkhez. Az állambiztonság átszervezése, a Belügyminisztérium III. Főcsoportfőnökségének felállítása, egyúttal a belső elhárítással foglalkozó BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése után a testülethez látogató Kádár kijelölte a szervezet helyét is a politikai rendszerben. A titkosszolgálati akciók kiemelt célja az új belpolitikai törekvés, a „szövetségi politika” támo-

gatása lett. A népfrontos intézkedések kezdeti sikereit taglalva pártvezetőként hangsúlyozta, hogy a diktatórikus kereteket oldó Hazafias Népfrontban történő szerepvállalás önkéntes, az érintettek „nem valamilyen rendőri intézkedés folytán” tesznek hitet a szocializmus építése mellett. A tudósok, művészek, egyházi személyek megnyerését célzó törekvésekhez nélkülözhetetlen volt a hatalomgyakorlás módjának átalakítása. Kádár a belügyi állományt visszatérően figyelmeztette a „szocialista törvényesség” fontosságára: „*Önök eléggé ismerik azokat a korábbi közkeletű fogalmakat, hogy »csengőfrász« és hasonló. Ez megszűnt. Ma mindenki tudja, hogy ha valakit a rendőrség őrizetbe vesz, letartóztat, akkor törvénybe ütköző cselekmény áll fenn, vagy legalábbis annak a agyánúja. Ez a BM legnagyobb vívmánya.*”⁵

Kádár más felszólalásai azt mutatják, hogy gondolkodását mélyen átítatta a titkosszolgálati látásmód. Ez a szemlélet, a konspirációs, illetve manipulációs készség több forrásból is táplálkozhatott: lehetett az illegalitásból, a „mozgalomból” hozott tudás, belügyi vezetőként elsajátított technika, illetve párton belüli harcok során kifejlesztett rutin. Ezek szétválasztását különösen nehézé teszi, hogy előéletének részleteit – az MSZMP más vezetőivel együtt – igyekezett mindenképpen tagadni, illetve tabusítani. A kádárizmus gyakorlatában az informális irányítás, az áttételes, többszörös pártkontroll vált meghatározóvá.

A pártvezetés ülésein keveset beszéltek az „ellenséges” személyek, jelenségek kezeléséről, a direkt intézkedésekről. Sőt, Kádár ehhez az imázsához akkor is ragaszkodott, amikor a nyolcvanas években már egy részlegesen megfiatalított belügyi vezetés várt eligazítást tőle. 1982 márciusában például indulatosan beszélt az indulatmentes politizálás szükségességéről: „*Elvtársak, ez egy vívmány 1956 után: a Politikai Bizott-*

ság soha nem fogja azt mondani, hogy ezt vagy azt tartóztassák le. Ennek a rendszernek befejeződött. Mert ez a szocialista törvényességgel nem áll arányban [...] Nekünk van funkciónk a letartóztatásban is, [...] szabad utat engedni a törvény útjának, ezt így hívjuk.”⁶ Ez a formula a Nagy Imre-per idején rögzült az MSZMP belső anyagaiban. Használata így negyedszázad múltán is megidézhette azt a „kollektív döntést”, amelynek révén Kádár a forradalom miniszterelnökének és társainak kivégzésével kapcsolatos felelősséget próbálta meg szétteríteni a pártvezetés körében.

Az állambiztonság működését meghatározó belső elvárások mellett a szerv lehetőségeit behatároló külső tényezőket csak ritkán, áttételesen említették. Egy-egy kádári eligazítás burkoltan utalt a nyugati (sajtó)viszhang hatására: „*Ha valakit behívnának akár csak egy órára az őrszobára vagy máshova, a barátja már telefonálna Nyugatra, s akkor már bömbölné a nyugati rádió, sajtó... Ami persze nem ijeszt el, hogy intézkedjünk.*”⁷ A pártvezető tehát a belügyi állomány ismételt bátorítása mellett mindvégig elhatárolódott attól, hogy mechanikusan alkalmazható utasításokat határozzon meg, így tág terük maradt az informális hatalomtechnikai intézkedéseknek.

Az MSZMP Politikai Bizottságának üléseiről fennmaradt hanganyagok a pártvezető és a belügyminiszter viszonyának különleges kordokumentumai. A megőrzött kazettáknak köszönhetően meghallgatható az is, ahogy Kádár János a szóbeli eligazítás után lezárta az ellenzék kezelésével kapcsolatos diskurzust, a meghatározott napirendet:

„*Kádár János: Horváth elvtárs! Világos, amiről itt beszélünk? Mozogjanak, csináljanak, a nagy port verő dolgokkal egyelőre még várunk.*

Horváth István (belügyminiszter): Ezek persze nem fogják őket megfogni, de ez világos.

Kádár János: Eddig sem voltak meghatódva! Akkor végeztünk vele. Köszönöm szépen, négy hét múlva tárgyaljuk!”

Majd a berendelt illetékes távozása közben (offrecord) Kádár a következőket magyarázta a mellette ülőknek: „Ez az illegális szekció a fene tudja – van, aki tudja –, hogy mekkora. Ha arról van szó, hogy ezt fel kell számolni, ezt 24 óra alatt fel lehetne számolni. De ezzel a kérdést magát nem oldanánk meg.”⁸

A pártvezetés körében tett megnyilatkozásai alapján a nyolcvanas évek elején, a rendszerkritikus csoportok megerősödésekor ismét aktivizálódott Kádár János belügyes énje. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1982. márciusi ülésein részletesen sorolta a bomlasztás titkosszolgálati eszközeit: „Folytassák a különböző operatív munkájukat. Egyébként, amit mi adminisztratív intézkedésnek hívunk, az adminisztratív, de nem belügyi. Az atyáúristenit, hát annyi ember sír a telefonért, ezeknek mind van telefonjuk, kocsijuk, annyi rossz, hibás kocsí jár, meg rosszul vezet, iszik is egy kicsit, hát miért nem tudunk mi az ilyen emberekkel szemben eljárni? Rámenni, egyszerűen rámenni, az istenit az anyjának, hát ezt mindenütt a világon csinálják, [...] kellemetlenkedni nekik, na. Mert már harmadszor veszik el a hajtási igazolványt vagy mi a rossebet, hát miért nem lehet azt megcsinálni? Lakást is, megállapítják, hogy életveszélyes, átteszik szükséglakásba, vagy nem tudom én micsoda. Ennek egymillió módja van, amit úgy hívnak, hogy kellemetlenkedni kell nekik.”⁹ Figyelemre méltó, ahogy a lendületessé váló monológ során nemcsak a megfigyelések összetett szempontrendszerre, hanem már a konkrét „operatív kombinációk” lehetősége is körvonalazódott: „A telefon persze úgy van, hogy nekünk is kell, hogy nekik legyen telefonjuk, no de hát akkor ne tudjanak közlekedni, vagy nem mindegyiknek legyen telefon, egyiknek-másiknak meghagyjuk, az olyan gyanús lesz, hogy a többi tán szóba se áll majd vele, hogy miért maradt meg. És az összes többi variáns, maguk ismerik.”¹⁰

A rendszerrel kritikus, alternatív, második nyilvánosság kialakulásának megakadályozása érdekében Kádár még szélesebb értelemben taglalta a hatalom lehetőségeit. Az állambiztonsági, belügyi szerveknek ezekben az intézkedésekben meghatározott szerep jutott: „Az adminisztratív intézkedéseknek, a belügyi szervek intézkedéseinek nagy skálája van. Ennek is van fokozata, esetenként, személyenként házkutatást lehet tartani, közlekedést lehet bénítani, összeköttetést, ha akarják, útlevelet be lehet vonni, a belügynél is van ezerféle módszer, amit alkalmazni lehet. S én azt mondom, hogy célszerűen, folyamatosan mindennap alkalmazzák a megfelelő dolgokat. És ennek is csak a végén van az, hogy valakit letartóztatnak, bíróság elé állítanak, ennek viszonylag normálisan kell működni, és mennie kell. De az adminisztratív szabályoknál nagy figyelmet fordítanak a nagy skálára: állások, jövedelmek, prémiumok, kedvezmények, külföldre utazások, az atyáúristen tudja, hányféle módja van ennek. És akik itt most konoknak bizonyulnak, azok ilyesmiben nem részesülhetnek.”¹¹

Az ilyen megnyilatkozások alapján érzékelhető, hogy a hatalom kegygazdálkodása¹² és a fegyelmező-büntetőintézkedések egymást kiegészítő rendszert képeztek a mindennapokban. A bomlasztásos állambiztonsági eljárásokat is hasonlóan alkalmazták a különböző társadalmi csoportokban. Az 1982. márciusi PB-ülésről készített hangfelvétel jól szemlélteti, ahogy Kádár gondolkodásmódjának immanens része volt az államvédelmi, titkosszolgálati logika. Esetenként maga is utalt a konstruált ügyek lehetőségeire, az összefüggő eljárások (perek) láncolatára, amely az általa nyilvánosan kárhozottatott időszaknak, „a személyi kultusz korszakának” jellegzetessége volt: „Szóval nem akkor kell valakit letartóztatni, amikor a törvénysértést követi. Ebben a szakmában. Ebben nekem hosszú-hosszú ismereteim vannak. Nem akkor szokták letartóztatni, amikor

elköveti, mert azt figyelik sokáig, annak megvan az oka, hogy azt miért kell figyelni. Ilyen ügyeknél, amelyek politikai természetű ügyek, ez a gyakorlat. A másik pedig az, még a régi rendszerről beszélek, nem is tartóztattak le mindenkit soha, mindig kint hagyták azt a szálat, ami nekik a következő ügühöz köllött."¹³

PÁRTHATÁROZATOK

A BM III. Főcsoportfőnökség létrehozása (1962), illetve a rendszer stabilizálódása után a politikai rendőrség ügyei egyre ritkábban kerültek a legfelsőbb pártvezetés elé. Az állambiztonság befolyását az is csökkentette, hogy a területet felügyelő KB-titkárok (Biszkú Bélát leszámítva) nem lettek a Politikai Bizottság befolyásos tagjai, és annak ülésén a berendelt belügyi vezetőkkel együtt csak meghívottként vehettek részt. A pártthatározatok szövegszerűen így csupán irányelveket határoztak meg, és a különböző testületi döntéseket követően „szabad folyást engedtek” az eljárásoknak. Kádár megkérdőjelezhetetlen vezető szerepét mindenestre jól mutatja, hogy az ülések kialakult rituáléja szerint évtizedeken keresztül ő foglalta össze az egyes napirendi témák megállapításait. Így végső soron az ő elgondolásait viselték magukon azok a pártdokumentumok is, amelyek alapján az ellenőrzés, a manipuláció vagy a bomlasztás mindennapi titkosszolgálati aprómunkája folyt. Tömören összefoglalt tételei (például „mártírok gyártásának elkerülése”) visszaköszöntek az állambiztonság különböző szintű ülésein is.

A meghatározott irányelveken túl azonban alkalmanként az ellenséges kategóriák mellett mégis megneveztek ellenséges célszemélyeket is, és rögzítették azokat az intézkedése-

ket, amelyeket a különböző testületeknek, intézményeknek végre kellett hajtaniuk. Ezekben az eljárásokban dokumentálhatók a bomlasztó intézkedésekre vonatkozó közvetlen politikai megrendelések is. A „belső reakció elleni harcban” 1965. július 20-án például egyszerre engedélyezték hat ellenségesnek minősülő személy munkahelyi leváltását, négy fő (Vásárhelyi Miklós, dr. Göncz Árpád, Imre Katalin, Erdős Péter) rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítését és Justus Pál nyugdíjazását. Továbbá döntöttek arról is, hogy „illetékes Vezető Elvtársak beszélgetés során” figyelmeztessenek „az aktív ellenséges személyekről szóló leválasztás céljából” három főt: Gyurkó Lászlót, a *Valóság* című folyóirat szerkesztőjét (Szirmai István), Györe Imrét, a *Magyar Nemzet* munkatársát (Aczél György) és Nyerges Andrást, a Színháztudományi Intézet munkatársát (Aczél György). Az illetékes KB-titkárokhoz utalták Bibó István, Heller Ágnes, Fehér Ferenc ügyét, további két esetben a „politikai elszigetelés” végrehajtására konkrét felelősöket neveztek meg: „*Horváth Zoltán (nyugdíjas, történettudományi munkát folytat) ügyében Szirmai István elvtárs beszéljen Nemes Dezsővel. Ádám Györggyel kapcsolatban (Közgazdasági és Jogi Kiadó, lektor) Nyers Rezső elvtárs beszéljen Vajda Imrével, akit Ádám negatív irányban igyekszik befolyásolni.*”¹⁴ Egy 1966-os előterjesztés melléklete („A jelentésben felvetett területeken lévő néhány exponáltabb személyről”) az ideológiai-kulturális szférából 22 ellenséges személyt sorolt fel, míg a „sajtó, TV vonalára visszakerültek” közül 11 személyt bélyegeztek meg, és 12 pedagógust nyilvánítottak ellenségesnek. (A gazdasági vezetők közül ekkor 186 emberrel szemben folytattak ellenőrzést.)

**Jobboldali és revizionista személyek:
az MSZMP PB számára összeállított névlista (1965. június 22.)¹⁵**

Obersovszky Gyula	PRESZTO Külkereskedelmi Vállalat, előadó
Vásárhelyi Miklós	<i>Élet és Tudomány</i> , újságíró
Erdős Péter	Szerzői Jogvédő Hivatal Színházi Osztály, csoportvezető
Fazekas György	Corvin Áruház, propagandaosztály vezetője
Novobáczky Sándor	<i>Magyarország</i> hetilap
Gömöri Endre	<i>Magyarország</i> hetilap
Garamvölgyi István	<i>Magyarország</i> hetilap
Barabás Tamás	<i>Esti Hírlap</i> , rovatvezető
Korolovszky Lajos	Magyar Televízió, rovatvezető
Demeter Imre	<i>Film Színház Muzsika</i> , szerkesztő
Heller Ágnes	MTA Szociológiai Kutatócsoport
Lőcsei Pál	MTA Szociológiai Kutatócsoport
Köves Erzsébet	Gorkij Könyvtár, csoportvezető
Fehér Ferenc	XXI. ker. Kossuth Gépipari Technikum, tanár
Molnár Zoltán	<i>Élet és Irodalom</i> , rovatvezető
Fekete Gyula	<i>Élet és Irodalom</i> , munkatárs
Sándor András	Szerzői Jogvédő Hivatal, előadó
Jusztusz Pál	Corvina Könyvkiadó, lektor
Mérei Ferenc	Országos Elme- és Ideggyógyintézet, pszichológus
Ádám György	Közgazdasági és Jogi Kiadó, lektor
Széll Jenő	Képzőművészeti Alap, előadó
Dr. Mohácsi László	MASPED, Külkereskedelmi Vállalat, jogász
Horváth Zoltán	Nyugdíjas, történelmi munkát folytat
Losonczy György	László Kórház, osztályvezető főorvos
Kardos László	Néprajzi Múzeum, tudományos kutató
Andorka Rudolf	KSH, statisztikus, programozó
Kopácsi Sándor	Solymári PEMÜ, programozó
Tánczos Gábor	Varga Katalin Gimnázium esti tagozat, tanár
Litván György	Árpád Gimnázium, tanár
Markos György	Marx Károly Közgazdasági Egyetem, tanár
Zsámboky Zoltán	Országos Fordítóiroda
Földvári Rudolf	Vörös Csillag Traktorgyár
Batár Attila	Pest-Nógrád megyei Állami Gazdaság Központja
Rácz Sándor	Híradástechnikai KTSZ
Marián István	K. G. M.
Boldizsár Iván	Magyar Hírek, Rádió, TV stb.

Jánosi Ferenc	KÖZÉRT Vállalat
Haraszi Sándor	Nyugdíjas
Fekete Sándor	MTA Irodalomtörténeti Intézet
Lux László	<i>Film Színház Muzsika</i> hetilap
Sümei Endre	<i>Képes Újság</i>
Molnár Aurél	<i>Tükör</i> hetilap
Gyurkó László	<i>Valóság</i> folyóirat
Darvas Iván	József Attila Színház, színész
Mensáros László	Madách Színház, színész
Nagy Attila	Thália Színház, színész
Bozók István	Madách Színház, rendező
Kárpáti Gyula	Bartók Színpad
Bibó István	Statisztikai Hivatal Könyvtára
Göncz Árpád	Veszprémi Kémiai Kutató Intézet, Veszprém

**Ellenzéki-ellenséges csoportok vezető aktivistái:
az MSZMP PB számára összeállított névlista (1982. március 28.)¹⁶**

Bence György	Szellemi szabadfoglalkozású
Dr. Csáki Mihály	SZÁMOK munkatársa, MSZMP-ből kizárt
Csoóri Sándor	Költő, a MAFILM dramaturgia
Dalos György	Szellemi szabadfoglalkozású, MSZMP-ből kizárt
Dr. Demszky Gábor	Újságíró, szellemi szabadfoglalkozású
Eörsi István	Író, műfordító, a kaposvári Csiky Gergely Színház dramaturgia
Hamburger Mihály	Gombügnök, MSZMP-ből kizárt
Haraszi Miklós	Szellemi szabadfoglalkozású
Hegedűs András	Nyugdíjas, volt miniszterelnök, MSZMP-ből kizárt
Horváth Emília	Szociológus, az Országos Egészségvédelmi Intézet főelőadója
Kenedi János	Szellemi szabadfoglalkozású
Kis János	Szellemi szabadfoglalkozású
Dr. Kiss Ferenc	Irodalomtörténész, az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa
Konrád György	Író, szellemi szabadfoglalkozású
Kovács Mária	Az Akadémiai Kiadó szerkesztője
Kőszeg Ferenc	Az Állami Könyvterjesztő Vállalat bolti eladója
Krassó György	Rokkantnyugdíjas
Lengyel Gabriella	Szellemi szabadfoglalkozású
Matolay Magdolna	Szellemi szabadfoglalkozású

Nagy András	Szellemi szabadfoglalkozású
Nagy Bálint	Építész, munkahelye nincs
Nagy Jenő	Szellemi szabadfoglalkozású
Petri György	Költő, szellemi szabadfoglalkozású
Radnóti Sándor	Szellemi szabadfoglalkozású
Rajk László	Építészmérnök, IPARTERV
Regényi Emilné	Szociológus, KISZ KB munkatársa
Solt Ottília	A budapesti Pais utcai iskola tanára
Szabó Miklós	Történész, az MTA Történettudományi Intézet munkatársa
Szilágyi Sándor	Szellemi szabadfoglalkozású
Vajda Mihály	Szellemi szabadfoglalkozású, MSZMP-ből kizárt
Vezér Erzsébet, dr.	Nyugdíjas

A személyre szabott pártirányítók sorába illeszthető az „antimarxista” társadalomtudósok (Hegedüs András, Heller Ágnes, Márkus Mária, Vajda György, valamint Bence György, Kis János, Márkus György) 1973-as elítélése,¹⁷ amelyet jelentős állambiztonsági aktivitás (megfigyelés) kísért. Ezután a hetvenes évek stabil belpolitikai viszonyai között a belső ellenség működésével kapcsolatos anyagok alig kerültek az MSZMP vezető testületei elé, de a pártvezetés tájékoztatását szolgáló belügyi összefoglalók folyamatosan közöltek különböző elemzéseket. Minden bizonnyal ilyen anyagok alapján beszélhetett Kádár János is a BM országos értekezletén 1974 decemberében a szűken értelmezett ellenzék hatszáz, illetve a tágran értelmezett belső ellenséges kör kétezer fős létszámáról. Az ilyen számítások alapján jelenthette ki: „*Nem tudom én, hány évvel ezelőtt – ahogy mondani szokás – két kezünket összetettük volna és hálásan köszöntük volna, ha valaki azt mondja [...] ilyen szilárd belpolitikai rendünk lesz.*”¹⁸

A nyolcvanas évek „ellenzékellenes” határozataival új szakasz kezdődött a BM III/III. Csoportfőnökség működésében is.¹⁹ 1982 márciusában egy külön összeállítás került a PB-tagok elé „az ellenzéki-ellenséges csoportok vezető szerepet játszó aktivistáiról”.²⁰ A névlista azonban nem kapott pozitív fogad-

tatást. Kádár János figyelemre méltó kifogást emelt a dokumentum ellen: „*Az utolsó, nem is tudom, minek nevezzem, mellékletet, ahol 30 vagy 31 név van feltüntetve, azt nem tartom szerencsésnek. [...] Még akkor is, ha csak belső okmány lesz. Nekünk ilyen névsorunk ne legyen. Tudniillik ez egy vegyes társaság, és engedelmet kérek, nem viccelni akarok, de hát hogyha az ellenzék még nem tudta magát teljesen megszervezni, mi ne szervezzük itt össze őket egy csapattá.*”²¹ Talán ez a megjegyzés is érzékelteti, hogy a változó kül- és belpolitikai körülmények között a hatalom célja a megosztás, az állambiztonság munkája a bomlasztás maradt.

A KÁDÁRIZMUS KERETEI

A hagyományos intézmény-, illetve politikatörténeti megközelítéseken túl a kádárizmus fogalomrendszere jól használható keretnek kínálkozik a BM III/III. Csoportfőnökség működésének átfogó elemzéséhez is. A jelenkortörténeti elbeszélésekbe Rainer M. János által bevezetett megközelítés egyszerre utal 1) a rendszeren belüli elmozdulásra; 2) az uralomgyakorlási stílusváltásra; 3) a közérzet; illetve 4) a mindennapi interakciók változására.²²

1) A történetírói *mainstream* felfogás szerint az 1956-os forradalom leverése után Magyarországon a szovjet típusú rendszer alapstruktúrái változatlanok maradtak. Az intézmények (a párt, az állami bürokrácia, az erőszakszervezetek) felépítése, jogosítványai, szerepe nem változott érdemben, de a mindennapi hatalomgyakorlás, a praxis módosult. Amint számos, az alábbiakban is bemutatott eset vizsgálata alapján megállapítható: a változatlan intézményi renden belül az összetevők fontossági sorrendje módosult, csökkent a kényszerítő, ellenőrző, és

nőtt az informális egyeztető, koordináló szervezetek szerepe.²³ A bomlasztásos eljárásokban egyre fontosabb szerepet kaptak az állambiztonság „hivatalos kapcsolatai”, illetve „társadalmi kapcsolatai”: az egyes intézmények személyzeti vagy gazdasági vezetői, illetve bármilyen, az adott eljáráshoz megfelelő pozícióban lévő és megnyerhető állampolgár.

2) A kádárizmus ugyanakkor értelmezhető egy uralomgyakorlási stílusként is: „egy pragmatikus, józan politikus sajátos uralmi stílusa, aki egyszerre végtelenül korlátolt, kizárólag az ideológiája primitív derivátumaiban képes kifejezni magát, másfelől higgadt, s a maga ösztönös módján kifejezetten agyafúrt hatalomtechnikus”.²⁴ Kádár Jánosnak és az állambiztonság kádereinek az alábbiakban közölt megnyilatkozásai jól illusztrálják ezt a tézist is. A Belügyminisztérium eligazításai, a belső elhárítás parancsnokainak előadásai (amelyeket olykor jegyzetként²⁵ is sokszorosítottak) könnyen befogadható, hétköznapi fordulatokkal meghatározott, világos elvárásokat fogalmaztak meg az állományok.

3) Túllépve az alapvetően politikatörténeti vizsgálódásokon, a fogalom megragadható egy sajátos közérzetként is. A kádárizmus egyfajta világérzékelés, „folyamatos viszonyítások és összehasonlítások rendszere, amelyek térben, időben és fogalmakban igen tágas értelmezési tartományt alkotnak”.²⁶ A szomszédos szocialista országokkal, általában a Nyugattal, illetve a korábbi politikai gyakorlattal (a Rákosi-korszakkal) történő összevetések valóban meglepő gyakorisággal kerültek elő az állambiztonsággal kapcsolatos szövegekben. Belügyi munkatervekben, éves jelentésekben, parancsokban is világos szerepe volt a múltbeli és a jelenlegi viszonyok, a „létező szocializmus” és kapitalizmus megkülönböztetésének.²⁷ A BM III/III. Csoportfőnökség legfontosabb feladata a társadalom közérzetének felmérése és (a viszonyítási pontok) manipulálása lett.

4) Végül a kádárizmus interakcióként is megközelíthető. Megfigyelhető, amint „az intézmények és az ideológiából leképzett normák látható világa mellett létezett egy inkább csak érzékelhető második viselkedés-, magatartás- és attitűdvilág, amely ugyancsak keretezte és szabályozta a társadalom létét”.²⁸ Amint az egyes részterületek mindennapi működése mutatja, a belső elhárításnak (a BM III/III. Csoportfőnökségnek) az egyik legfontosabb feladata ezeknek a kádári játékszabályoknak a betartatása lett.

A BM III/III. Csoportfőnökség parancsnokai és osztályvezetői (1962–1989)

	Előzetes	Parancsnok	Osztályvezető	BM- osztályvezető	BM- osztályvezető
CSOPORTFŐNÖKÖK					
Rácz Sándor	1962. VIII. 15.	1962. XI. 30.	1925	1958	1976
Eperjesi László	1962. XII. 1.	1967. II. 15.	1928	1962	1988
Baranyai György	1967. II. 15.	1970. XI. 30.	1927	1966	1983
Harangozó Szilveszter	1971. VII. 1.	1984. XII. 31.	1929	1949	1989
Horváth József dr.	1985. I. 1.	1990. I. 15.	1931	1949	1990
OSZTÁLYVEZETŐK					
III/III-1. Osztály					
Eperjesi László	1962. VIII. 15.	1962. XII. 14.	1928	1962	1988
Pék Márton	1962. XII. 15.	1966. VI. 30.	1923	1945	1974
Geréb Sándor	1966. VII. 1.	1971. VI. 30.	1927	1957	1984
Győri Zoltán	1971. VII. 1.	1986. VIII. 31.	1929	1950	1986
Tóth Ferenc	1986. IX. 1.	1990. I. 31.	1939	1967	1990
III/III-2. Osztály					
Szabó Károly	1962. VIII. 15.	1962. XII. 14.	1926	1945	1983
Geréb Sándor	1962. XII. 15.	1966. VI. 30.	1927	1957	1984
Csáki Ernő	1966. VII. 1.	1973. IX. 30.	1927	1957	1985
Horváth József dr.	1973. X. 1.	1974. IX. 30.	1931	1949	1990
Tímár Roger Zoltán	1974. X. 1.	1990. I. 30.	1936	1962	1990
III/III-3. Osztály					
Csáki Ernő	1962. XII. 15.	1966. VI. 30.	1927	1957	1985
Agócs István	1966. VII. 1.	(1971)	1929	1946	1988

	Kinevezés	Felmentés	Szolgálati idő	BM-szolgálat kezdete	BM-szolgálat vége
Szigetvári Árpád	1971. VII. 1.	1983. V. 31.	1928	1949	1983
Hanusz Gyula	1983. VI. 1.	1987. XI. 30.	1931	1954	1987
Kovács János dr.	1987. XII. 1.	1990. I. 31.	1944	1966	1990
III/III-4. Osztály					
Novák Sándor	1962. XII. 15.	1964. III. 15.	1925	1961	1964
Harangozó Szilveszter	(1965. IV. 1.)	1966. VI. 30.	1929	1949	1989
Kiss József	1966. VII. 1.	1969. V. 1.	1929	1960	1989
Gál Ferenc	1969. VII. 1.	1974. IX. 30.	1927	1957	1988
Horváth József dr.	1974. X. 1.	1981. V. 31.	1931	1949	1990
Antal József dr.	1981. VI. 1.	1983. I. 31.	1933	1957	1983
Esvégh Miklós	1983. II. 1.	1984. II. 29.	1939	1962	1990
Forgács Lajos	1984. III. 1.	1990. I. 31.	1950	1975	1990
III/III-5. Osztály					
Harangozó Szilveszter	1962. XII. 15.	1964/65	1929	1949	1989
Kiss József	1963. IX. 1.	1964. VII. 1.			
Pálffy Imre	1976. XII. 1.	1983. V. 31.	1930	1957	1983
Szelőczei István	1983. VI. 1.	1990. I. 31.	1942	1973	1990
III/III-6. Osztály					
Jávor Miklós	1987. IV. 1.	1989. XI. 30.	1936	1962	1989
III/III-7. Osztály					
Mészáros Béláné	1987. IV. 1.	1989. I. 31.	1931	1962	1990
Kékesdi L. Gyula	1989. II. 1.	1990			
III/III-A Alosztály					
Sándor György	1966. VII. 1	1969. XII. 31.	1919	1957	1969
Lunczer Ferenc	1970. I. 1.	1978. II. 28.	1922	1945	1978
Solti László	1978. III. 1.	1987. IX. 30.	1930	1949	1987
Tóth Kálmán	1987. X. 1.	1990	1940	1963	1990
III/III-B Alosztály					
Mészáros Béláné	1969. II. 1.	1987. III. 31.	1931	1962	1990

(A táblázat adatainak összeállításához nyújtott segítségéért Takács Tibornak [ÁBTL] mondok köszönetet.)

A BM III/III. Csoportfőnökség felépítése és állománya 1989-ben²⁹

III/III Titkárság		■■■■■■■■■■
III/III-A Alosztály	A párt és a kormány vezetőinek operatív biztosítása	■■■■■■■■■■
III/III-1. Osztály	Egyházi Reakciót Elhárító Osztály	■■
III/III-1/a Alosztály	A római katolikus egyházzal szembeni elhárítás	■■■■■■■■■■
III/III-1/b Alosztály	A római katolikus egyházi vezetéssel és intézményekkel szembeni elhárítás	■■■■■■■■■■
III/III-1/c Alosztály	A protestáns és más egyházakkal szembeni elhárítás	■■■■■■■■■■
III/III-2. Osztály	Ifjúságvédelmi Osztály	■
III/III-2/a Alosztály	A felsőfokú oktatási intézményekkel szembeni elhárítás	■■■■■■■■■■
III/III-2/b Alosztály	Az ifjúsággellenes reakciós erők elhárítása	■■■■■■■■■■
III/III-3. Osztály	Ellenséges személyek elhárítása, rendkívüli események felderítése	■■■
III/III-3/a Alosztály	F-dossziés személyekkel és politikai elítéltekkel szembeni elhárítás	■■■■■■■■■■
III/III-3/b Alosztály	Írásos elkövetők felderítése	■■■■■■■■■■
III/III-4. Osztály	Ellenséges ellenzék fő erőinek elhárítása	■■■
III/III-4/a Alosztály	Radikális ellenzék elhárítása	■■■■■■■■■■
III/III-4/b Alosztály	„Szektásnak” minősített, egykori és aktív párttagok, trockisták, álbaldaliak elhárítása	■■■■■■■■■■
III/III-4/c Alosztály	A nemzeti/népi ellenzék elhárítása	■■■■■■■■■■
III/III-5. Osztály	Kulturális terület védelme	■■■
III/III-5/a Alosztály	Kiemelt objektumok védelme	■■■■■■■■■■
III/III-5/b Alosztály	Kulturális vonalak védelme	■■■■■■■■■■
III/III-6. Osztály	Ellenséges propagandaanyag készítésének és terjesztésének elhárítása	■
III/III-6/a Alosztály	Akciók végrehajtása	■■■■■■■■■■
III/III-6/b Alosztály	Akciók végrehajtása	■■■■■■■■■■
III/III-7. Osztály	Jelentő szolgálat	■■■■■■■■■■

AZ EGYHÁZI ELHÁRÍTÁS (BM III/III-1. OSZTÁLY)

A kommunista politikai rendőrségen a kezdetektől külön részleg foglalkozott az egyházakkal. 1946-tól az államvédelmi szervek akciói alapozták meg, illetve kísérték az egyházak közéleti és kulturális visszaszorításával kapcsolatos intézkedéseket. A „klerikális reakció” elleni küzdelem Magyarország szovjetizációjának része volt. A Rákosi-korszak egyházellenes akcióinak jelentős hányada az Államvédelmi Hatósághoz (ÁVH) kötődött. Az intézkedések skálája az egyházi vezetők letartóztatásától kezdve a halálos ítéletekkel járó, konstruált perekig terjedt. Az alig leplezett egyházüldözés elsődleges célpontjai az egyházi vezetők, a történelmi egyházak püspökei lettek, akiket szinte kivétel nélkül elmozdítottak, internáltak, börtönbe juttattak. A sztálini logika szerint a nagyszabású kirakatpereket további szatellitperek kísérték, biztosítandó a látványos intézkedések továbbiúrózó (megfélemlítő) hatását.

Ezzel párhuzamosan a társadalom kontrollálása, a hagyományos közösségi hálózatok felbomlasztása érdekében manipulatív titkosszolgálati akciók kezdődtek. Az egyház bomlasztása több ponton erőszakosan indult meg. A terrorisztikus, zsaroló akciók

és a manipulatív intézkedések céljai között szerepelt a hidegháborús ellentétek elmélyítése (a nyugati egyházi kapcsolatok kriminalizálása), az egyházi hierarchia és a hívek (alsópapság) szembeállítása, az egyes közösségek egymás ellen fordítása, illetve a kisközösségeken belüli kapcsolatok bomlasztása is. Mindez változó eszköztárral 1956 után teljesedett ki.

KÁDÁR JÁNOS ÉS AZ EGYHÁZAK

A pártállami hatalom 1956 után kialakuló új működési rendjének egyik legjellegzetesebb területe az egyházpolitika lett. Kádár Jánosnak ezen a színtéren évtizedes tapasztalatai voltak, és rutinosan alkalmazta az erőszak, a fenyegetés, a manipuláció, valamint az egyezkedés és a megnyerés sajátos technikáit. A kádárizmust mint hatalomgyakorlási módot egyszerre jellemezte az ideológus világlátás és a praktikus számítás. Egy évtized elteltével az egyházpolitikát már a kádárizmus nemzetközi sikertörténeteként jelenítették meg. Ebben döntő tényezőnek bizonyult, hogy a Vatikán keleti politikája találkozott a kádári külpolitikai törekvésekkel.³⁰ Már a kortárs elemzések, majd utóbb a történeti összefoglalók szerint is ebből a szempontból Magyarország egyfajta „kísérleti laboratórium” volt Kelet és Nyugat között. Ebben a különleges geopolitikai helyzetben a rezsím működésének peremfeltételeire az állambiztonság (titkosszolgálat) vigyázott. Az egyházpolitikában különösen érzékletesen és átfogóan mutathatók be a titkosszolgálati bomlasztás törekvései.

Kádár János hatalomban töltött évei nagyrészt elfedték, illetve elfeledtették a diktatúra kiépítésében és működtetésében 1956 előtt betöltött szerepét. (A kádárizmus ebben az értelemben a történelmi amnézia gyakorlati megvalósulásának is tekinthető.) Így kevésbé tudott, hogy a későbbi pártvezető már

fiatal funkcionáriusként is kiemelten foglalkozott az egyházakkal szembeni eljárásokkal. Az Államvédelemi Hatóság vezetőjének, Péter Gábornak a feletteseként szorgalmazta a papok vagy éppen keresztény diákvezetők ellen konstruált ügyek lefolytatását, belügyminiszterként pedig személyesen jelent meg Pócsperiben, hogy kivizsgálója, jelentéstevője legyen annak az esetnek, amely végső ürügyként szolgált az egyházi iskolák államosításához. Azaz része volt abban, hogy egy szolgálati balesetben elhunyt rendőr halálára építettek hisztérikus kampányt, gyilkossággal vádolva a „klerikális reakció” helyi képviselőit. Miniszterként Kádár helyeselte az ÁVH különleges verőcsoportjának a munkáját, és a feladatát abban jelölte meg, hogy szükség esetén „ellássa a kulákok baját”, megtörje a hatalmi intézkedésekkel szembeni falusi ellenállást.³¹

Kádár intézte a szovjet katonák által meggyilkolt győri püspök, Apor Vilmos exhumálásának „zavartalan” lebonyolítását, továbbá ő volt a Mindszenty József elleni kampány egyik irányítója is. Belügyminiszterként ő felügyelte a bíboros elleni vádak összeállítását. Az MDP Központi Vezetőségének (KV) Titkársága 1950 júniusában a „klerikális reakció” elleni harcot vezető háromtagú operatív bizottságba is beválasztotta. Mindezek alapján Kádár János olyan széles körű tapasztalatokra tett szert, amelyeket hatalomra kerülve, az egyházpolitika új alapelveinek lefektetésekor jól érzékelhetően hasznosított. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy az ekkor még fiatalnak számító káder olyan autodidakta politikus volt, aki elsajátította és felhasználta az előző korszakok történelmi tapasztalatait is, sőt mély személyes benyomásokat is szerzett a rendvédelmi szervek működéséről. Akár a rendőrség, illetve az állambiztonság szervezéséről, akár az egyházpolitikáról volt szó, a Horthy-korszak, az 1945 előtti világ a kommunista funkcionáriusok belső vitáiban mindenkor hivatkozási alapul szolgált.

Az 1956-os forradalom utáni helyzetértékelését talán leginkább egy, a pártvezetés körében elhangzó eszmefuttatása világítja meg: „*Célszerű most nekünk az egyház ellen általános offenzívát indítani? Azt hiszem, nem célszerű. Nekünk még vannak fasiszta áramlataink, nacionalista áramlataink, meg örökségeink, meg opportunisták, meg osztályellenség, és ezt a kérdést ezen belül kell nekünk kezelni. [...] Nekünk tehát minden területre kiterjedő, rohamoszerű dolgot nem kell most indítani.*”³² Az egyházpolitika kérdései ezzel együtt az MSZMP meghatározó jelentőségű ügyei maradtak, és visszatükrözték a rendszer működésének fő motívumait.

Miközben Kádár János vezetésével a szovjet típusú politikai rendszer intézményei újjáépültek Magyarországon, a hatalom gyakorlásának módja fokozatosan megváltozott. Ez a folyamat, a kádárizmus kialakulása az egyházi vezetőkkel és a vallásos állampolgárokkal kapcsolatban kialakított elképzelésekben is érzékelhető. Rainer M. János részletes elemzése szerint konszolidációs tapasztalatok hiányában Kádár a politikájával nagyjából 1948-ba próbált meg visszatérni, valahová a pártegyesülés és a Rajk-per közti időszakba.³³ Figyelembe véve a Mindszenty Józseffel kapcsolatos 1956 utáni terveket, intézkedéseket és propagandát, ez a megállapítás az egyházpolitika területén hatványozottan igaznak tűnik.

Az MSZMP egyházpolitikájának alapjai 1958-ra kristályosodtak ki. Az új direktívák a rendszer ideologikus célját, a kommunizmus felépítésének tervét a távoli jövőbe tolták. Ebből következően az egyházak és a vallásosság felszámolását többgenerációs folyamatként, illetve feladatként írták le. Így a rendszer mindennapi működtetésének útjában álló „reakciós” egyházi személyek kiiktatásán túl az „idealisztikus világnézettel” szembeni küzdelem döntően ifjúságnevelési, illetve ifjúságpolitikai kérdéssé változott.³⁴

Az egyházakkal és a vallásossággal kapcsolatos politikai stratégiáját Kádár János többször ismertette a pártapparátus előtt. A határozatok szerint az MSZMP megkülönböztette a „klerikális reakció”, az egyházak és a vallásosság kezelését. A Rákosi-korszakból átvett „klerikális reakció” fogalmán az egyház vagy egyházi személyek világi hatalmi törekvéseit értette. A gyakorlatban elmosódó tartalmú politikai vád képezte az egyes intézmények, személyek vagy csoportok elleni fellépések alapját. Kádár ismételten kijelentette, hogy az ilyen típusú egyházi befolyás ellen minden eszközzel harcolni kell: hol golyószórót, hol bombát, hol csak a politikai rendőrséget emlegette. Ugyanakkor az egyházakkal kapcsolatos intézkedéseknél a kül-, illetve belpolitikai realitásokkal számot vetve arra figyelmeztetett, hogy az együttműködésnek és a harcnak egyszerre kell megjelennie az MSZMP lépéseiben. Ebben a dimenzióban tehát egészen rugalmassá tette politikáját. A társadalmi nyugalom megőrzése érdekében Kádár hosszú távon számolt az egyházi intézményrendszer fennmaradásával. A politikai rendőrség feladata a legális intézményi struktúrák lassú bomlasztása, manipulálása, illetve felhasználása lett.

Ebben az ideologikus összecsapásban összességében Kádár az indirekt módszereket részesítette előnyben. Megnyilatkozásai alapján elsősorban a tudományos felvilágosításban, a modernizációban, a szekularizáció általános hatásaiban bízott. Arra figyelmeztette az MSZMP funkcionáriusait, hogy az erőteljes propagandával párosuló hatósági fellépés inkább kontraproduktív lehet, mert „*akkor ilyen messianizmus, meg mártírium, meg nem tudom én, mi kapcsolódik hozzá.*”³⁵ A vallásellenes kampányok megindulásakor Kádár János a hitbeli meggyőződés mélységeivel és tartósságával is számot vetett: „*Lehet, hogy a klerikalizmus ellen harcolni kell még öt évig, és a vallásos világnézet ellen még két generáción át. Mindenki tudja, nem úgy van, hogy fogom a löcsöt,*

és leverem a vallásos világnézetet.”³⁶ A pártvezetés direktíváinak megfelelően az ötvenes évek végétől változó intenzitású vallásellenes, illetve a tudományos (materialista) világnézetet terjesztő kampányok indultak. Ezek hatásai a könyvkiadásban, a tudományos életben vagy a kulturális életben is kimutathatók. A mindennapokban azonban leginkább azok a kevésbé megragadható korlátok bizonyultak hatásosnak, amelyek a tanulmányi vagy munkahelyi előmenetelt akadályozták. Bár a korábbi diszkriminatív rendelkezéseket, a származási kategóriák figyelembevételét 1963-ban eltörölték a felsőoktatási eljárásban, a felvételi bizottságoknak továbbra is lehetőségük volt arra, hogy a jelentkezőket elutasítsák „idealista világnézetük” alapján.

A belső tanácskozásokon megvitatott politikai stratégiákon túl Kádár János hivatalos és nyilvános megnyilatkozásai az állam és az egyházak jó viszonyáról, a szocialista nemzeti egység kialakulásáról, a párt sikeres „szövetségi politikájáról” szóltak. A „szocialista nemzeti egység” kialakítását célzó politikai gyakorlat, az ideologikusan „szövetségi politikának” nevezett stratégia központi eleme volt az egyházak beillesztése a kádári világképbe.³⁷ A társadalmi konszolidáció sikere és egy újabb (rendszerellenes) forradalmi robbanás elkerülése érdekében a hatalom változatos technikákat alkalmazott. A különböző módszerekkel megnyert, semlegesített egyházi vezetők, pártönkívüli közszereplők, a társadalom különböző csoportjait reprezentáló személyek szerepeltetésével igyekezett tevékenységét legitimálni. Ezzel összefüggésben a hatalom néhány területen engedményekre is kényszerült. Az állampolgárok magánszférája fokozatosan felszabadult, a szocialista közösségi aktivitás (ideológiai képzések, munkaversenyek, tömegmozgalmak) korábbi kényszere megszűnt.

Az 1956-os forradalmat követő megtorlások után kiteljesedő népfrontpolitika indítékai tehát az új rezsim születésében

keresendők. Az újjászerveződő hatalom elsődleges célja a társadalmi elégedetlenség tompítása, a belpolitikai törésvonalak elsimítása lett. Egyházpolitikai területen ennek következménye az időben késleltetett, kifinomult, célzott egyházüldözés lett, vagyis az egyházakat érintő diszkriminatív politikát igyekeztek palástolni. Néhány év alatt bekövetkezett az a modellváltás, amely után a hatalom az egyedülként legálisan tevékenkedő rendszeridegen intézményeket, az egyházakat nem pusztán legyőzni, hanem legitimációpótlékként használni is kívánta. Közben intézkedéseivel a vallásos állampolgárok depolitizálását is célozta. Ezeknek a politikai szándékoknak és hatalomtechnikai manővereknek a végső biztosítója az immár a BM III. Főcsoportfőnökségeként működő politikai rendőrség lett. A „belső reakció elhárításával” foglalkozó BM III./III. Csoportfőnökség I. Osztályára hárult az egyházakkal kapcsolatos titkosszolgálati munka.

AZ EGYHÁZBOMLASZTÁS ELVEI

A BM III./III. Csoportfőnökség megszervezésekor a „klerikális reakció elhárításának” egyik kipróbált parancsnoka, az elődszervet, azaz a BM II/5-c Alosztályt 1957 és 1963 között vezető Berényi István tartott előadást az állománynak. A korábbi tapasztalatokat összegző és a jövő feladataira (főként a Vatikán elleni hírszerző munkára) felkészítő szöveg tanulmányként is megjelent.³⁸ Az eligazítás egyértelműen vázolta, mit jelent és milyen célt szolgál a bomlasztás a politikai rendőrség értelmezésében: „A szokásos operatív eszközök és más lehetőségek felhasználásával felderítjük, felkutatjuk a kategórián belüli ellentéteket (elvi, személyi, anyagi pozíciókat stb.), vagy ilyeneket mesterséges úton teremtünk annak érdekében, hogy a kategória erejét lekös-

*sük, és gyengítsük belső harccal és viszályal, hogy az ellentétes csoportok felszínre kerüljenek és lelepleződjenek, a reakciós elemek pozíciójukból kiszoruljanak, a haladó erők előtérbe kerüljenek, és végül – mivel az előadásunkban az egyházzal foglalkozunk – a hívek kiábránduljanak.*³⁹

Tapasztalata alapján Berényi azt is kijelentette, hogy az egyház bomlasztása, az ellentétek szítása többet ér, mint egy-két pap letartóztatása. Eligazítása a megfigyelések és a különböző egyéb titkosszolgálati akciók országos összehangolását sürgette. Munkatársait arra is figyelmeztette, hogy „*ma még nem sok azoknak az ügynököknek a száma, akik lelkiismeret-furdalás nélkül, tudatosan képesek saját kategóriájukon belül bomlasztó munkára, illetve társaik lejáratására. Nem szabad elárulni, hogy az egyház bomlasztása a cél.*”⁴⁰ E kissé naivnak tűnő szempont mellett a BM III/III. Csoportfőnökség megszervezésekor a korábbi elgondolások (működési módozatok) még érdemben tovább éltek. Az egyházi elhárítás elsődlegesen a magyarországi „klerikális reakció” központjait kereste, azaz a Vatikánnal kiépített titkos kapcsolatok feltérképezésére és manipulálására készült. Elsősorban ennek érdekében terveztek újabb ügynöki beszerzéseket. Berényi direktívái szerint a római katolikus püspöki karba történő „beépülés”, az egyházi sajtó „befolyásolása” szintén a bomlasztás átfogó célját szolgálták. Az intézkedések kimondott törekvése volt a püspöki kar Vatikánhoz fűződő kapcsolatának gyengítése, a „haladó” egyházi személyek támogatása, a papok és a püspöki kar ellentéteinek fokozása. Az előadás nyíltan is beszélt az alkalmazható módszerekről. Ezek között hangsúlyos szerepet kapott „*az erkölcsileg züllött, főleg homoszexuális papok tevékenységének dokumentálása, szükség szerint bírói felelősségre vonása és a papok nyilvánosság előtt való leleplezése.*” A korszak kiemelt feladatának számított beépülni a papne-

velő intézetek tanári karába és hallgatói közé. Külön figyelem irányult a papi pályát elhagyókra, az ő döntéseiket „operatív kombinációkkal” is segítették (majd rutinszerűen őket próbálták megnyerni hálózati munkára.)

A párt- és állambiztonsági anyagok visszatérő állítása szerint 1956 után a klerikális reakció az „összreakciós erők” vezetésére, összefogására törekedett. (Ezt a hipotézist a „leleplezett” ügyek igazolták vissza.) Kétségtelen, hogy az egyházak legális, rendszeridegen és országos kiterjedésű (hierarchikus) szervezetként működtek a szocialista Magyarországon. Az egyház társadalmi beágyazottsága, az egyházi személyek műveltsége vagy az engedelmesség intézményesített rendje mind-mind veszélyforrásként jelentkezett Berényi fejtegetésében is: „*Az egyház népelelmes tevékenységében közel 2000 éves múlttal rendelkezik. Ez idő alatt ki tudták alakítani azokat a módszereket, melyekkel biztosítani kívánták hatalmukat. Ha a velük foglalkozó operatív tisztek nem rendelkeznek alapos marxista tudással, könnyen előfordulhat, hogy nem ők irányítják az ügynököket, hanem fordítva; az ügynök bizonyos intézkedések megtételére befolyásolni tudja az operatív tisztet.*”⁴¹

A bizalmi kapcsolatok megtörésére ezért hosszú távú tervet dolgoztak ki, és széles körű eszköztárral számoltak az őrizetbe vételektől kezdve az egyházfegyelmi eljárásokon és lejárató akciókon (rágalomkampányokon) át egészen az áthelyezésekig. Amint a belső anyagok mindvégig kimondták: az állambiztonság politikai, hatalomtechnikai eljárásai nem váltak el a propagandától sem. Az erkölcsi és gazdasági kompromittáló akciókkal, lejáratással kapcsolatban Berényi előadása is rögzítette: „*Az elhárító operatív munkánkat úgy kell megszervezni, hogy minden esetben segítséget tudjunk nyújtani azon szerveknek és intézményeknek, amelyek az egyház elleni konkrét politikai munkát végzik, hogy ezzel is elősegítsük az aktív ateista propagan-*

dát.⁴² Végső célként 1962-ben a tömegek (elsősorban a fiatalok) egyháztól való leválasztását tűzték ki, valamint a katolikus egyház erkölcsi hitelének rombolását elősegítő intézkedéseket terveztek.

Berényi Istvánnak, majd a részleg későbbi parancsnokainak (Geréb Sándor, Győri Zoltán, Tóth Ferenc) útmutatásai alapján a BM III/III-1. Osztály titkosszolgálati tevékenysége sokszínű eszköztárral szolgálta a kádári egyházpolitikát. Az egyházi elhárítók betechnikáztak püspöki irodákat, a fennmaradt szerzetesközösségek intézményeit, plébániai irodákat, lelkészi hivatalokat. Megfigyeltek egyházi szertartásokat (különösen a fő egyházi ünnepeket, búcsúkat), nyomoztak nyugati kapcsolatok után. Magasabb fokozatra kapcsolva a nyomozók személyes adatokat gyűjtöttek, különböző jelentések, akták információit elemezték, intézkedési terveket készítettek, illetve szisztematikusan igyekeztek behálózni az egyházi szervezeteket. A beszerzéseknek, a hálózat irányításának az információszerzés mellett fontos szerepe volt a kontroll érzetének a fenntartásában. Ennek önmagában is bomlasztó hatása volt.

A Kádár-korszak egyházi elhárítóinak tevékenységét a megfigyelési akciók és hálózati találkozók mellett akár egyházi iskolákban tartott osztályfőnöki órák is színesíthették. Ugyanakkor a belügyesek munkaidejének nagy részét a bürokratikus papírmunka tette ki, és mind ritkábban került sor látványos intézkedésekre (házkutatás, letartóztatás). Ezzel együtt a titkosszolgálati léthez hozzátartozott az úgynevezett segédoperatív szervek adatainak hasznosítása: levelek, lehallgatott beszélgetések, titkos házkutatások adatainak felhasználása. A tartótisztek különböző generációit végső soron összekötötték az akták, ugyanazokat a dossziékat vezették, ugyanazt a titkosszolgálati adatbázist építették tovább, és többnyire ugyanazokba a titkos lakásokba jártak.

Harangozó Szilveszter, a BM III/III. csoportfőnöke 1979-ben kifejezetten eredményesnek ítélte a centralizáltan szervezett és az állami és társadalmi szervekkel (tehát az Állami Egyházügyi Hivatallal és a Hazafias Népfronttal) koordináltan folytatott munkát. A titkosszolgálati dimenzióval kapcsolatban rögzítette: *„Az operatív munka egy tradicionálisan, hosszú távra kiépített erős és stabil hálózati bázisra épül, amely hatékony felderítő, befolyásoló, megelőző és elhárító feladatok végrehajtására alkalmas. Ez biztosíték arra, hogy a különböző egyházi központok, szervezetek, intézmények terveiről, tevékenységéről további ismereteket szerezzünk, birtokukban hatékony ellenintézkedéseket tegyünk, támadólagos lépéseket kezdeményezzünk irányukba [...] Az egyházireakció-elhárítás területén országosan 89 fő dolgozik, 50 százaléka 10 év felett ezen az elhárítási területen. A terület sajátossága igényli is az állomány stabilitását, miután képzett ideológiai ellenfelekkel kell sajátos politikai együttműködést biztosítani. Állományunk az egyházpolitikai érdekeket és igényeket ismeri, szakmailag ezek figyelembevételével dolgozik. Mindezt a pártszervek és szervezetek sokrétű, mindennapos politikai felvilágosító, nevelő és mozgósító tevékenységgel segítették elő.”*⁴³

MEGFÉLEMLÍTÉS ÉS FENYEGETÉS

A Kádár-korszak emlékezetével kapcsolatban széles körben rögzült a „puha diktatúra” képzete. Ugyanakkor az újabb történeti elemzések a rendszer alapvető struktúrájának változatlanságára figyelmeztetnek. Így a kádárizmus Rainer M. János által bevezetett fogalma mint viszonyítási rendszer értelmezhető. Az egyházpolitikai gyakorlatban ez különösen látványosan megnyilvánult. A kádári hatalom „sikereinek”, az állami és

az egyházi szervek jó kapcsolatának hangoztatása, a látszólagos engedmények mellett a fenyegető intézkedések, kijelentések is jelen voltak a mindennapokban. A „kemény kéz” politikája mint lehetőség, mint emlék (és tapasztalat) egyaránt meghatározta az egyházi személyek és a pártvezetés gondolkodásmódját. Az egyházüldözéssel kapcsolatos leggyakoribb Kádár-idézet először a Politikai Bizottság 1958. júniusi értekezletén hangzott el: *„Meg kell érteni, hogy mi a klerikalizmus ellen tűzzel, vassal, golyószóróval és börtönnel is harcolunk, mert nálunk nem klerikális, tehát papi uralom van, hanem munkás-paraszt uralom. Ők ezt egyébként már tapasztalatból tudják is. [...] A klerikalizmus elleni harc egységes rendszert képez, amire megvannak a megfelelő eszközeink, egészen a Belügyminisztériumig.”*⁴⁴ A hruscsovi minta alapján más pártvezetők is beszéltek arról, hogy az egyházak belátható időn belül meg fognak szűnni. Az egyházi elhárítás ennek hatását, egyházi visszhangját is igyekezett felmérni a hatvanas években.

A politikai rendőrség által kreált eljárásoknak kimutatható egy sajátos dinamikája is a BM III/III. Csoportfőnökség működésének első éveiben. Az 1956 utáni megtorlást lezáró „nagy amnesztiát” (1963) és a Szentszékkal történő megállapodást hozó (1964) éveket egyből jelentős üzenetértékkel bíró politikai perek kísérték. Az 1956-os forradalom tizedik évfordulója kapcsán az állambiztonság ismét megtalálta és felmutatta az egyházi ellenséget, összeesküvés és izgatási ügyeket kreált és leplezett le. Matheovits Ferencet és társait 1964 januárjában tartóztatták le. Az egykori kereszténydemokrata politikust 1949-ben a Mindszenty-per egyik szatellitperében, lényegében a bíborshoz kötött összeesküvés „politikai szárnyának” vezetőjeként ítélték el. A másfél évtizeddel későbbi, ismételt letartóztatást hosszas adatgyűjtés előzte meg. A baranyai belügyesek egy borozgató társaságból, ismerősi kapcsolatokból kreáltak

összeesküvést. Az újrahasznosított per ítélethirdetésére 1964 szeptemberében a részleges vatikáni megállapodást követően került sor. Ez jól dekódolható üzenetet jelentett, erőteljesen érzékeltette, hol húzódnak a határok.

1965 júniusában a jezsuiták „világszolidarizmus” perében három és nyolc év közötti börtönbüntetésre ítélték hat jezsuita szerzetest, Rózsa Elemért és társait. Esetükben a nagyszabású „összeesküvés” bizonyítékaul teológiai és lelkipásztori programjuk (egy „világszolidarizmusról” szóló kéziratos munka) szolgált, amelyet a hatalom egy politikai rendszerváltás terveként igyekezett beállítani. Az ügyben 67 embert hallgattak ki tanúként, és két személy esetében fegyelmi eljárást kezdeményeztek; 26 egyházi és világi személy esetében továbbá javaslat született fegyelmi eljárásra és rendőri figyelmeztetésre.

1965-ben került sor az úgynevezett második Regnum-perre, amelyben ismét kisközösségi vezetőket ítélték el. Lecsaptak a szerzetesi élet utánpótlását szervező Tímár Ágnesre és Lénárd Ödönre is⁴⁵. Harmadszori elítélése után a leghosszabb ideig és egyben legtovább raboskodó pap, Lénárd Ödön megkezdte újabb büntetését. Ezek a kisebb-nagyobb nyilvánosságot kapó ügyek természetesen csak a jéghegy csúcsát jelentették. Országsszerte egy-egy eljárás kapcsán számos esetben került sor „behívásokra”, elbeszélgetésekre, hivatalos (tanúkénti) meghallgatásokra.

A célzott csapások nem kerültek el a reformátusokat sem. Ez akár Kádár János sajátos stílusú megjegyzéséből is következhetett. Az MSZMP Politikai Bizottságának belső ellenségről tárgyaló ülésén ugyanis kijelentette: *„A múltkor viccelődtem, és azt mondtam: mint exkatolikus, fellebbezni fogok, hogy protestáns csirkefogókat is tartóztassanak le.”*⁴⁶ Akárhogy történt is, az egykori református ifjúsági vezetők, közösségsszervezők ellen megkezdett úgynevezett második KIE-perben 1967 decemberében hirdettek ítéletet. A református lelkészek és világi vezetők ellen lefolytatott utolsó

nagyszabású perben négy vádlottat 4 és 12 hónap közötti börtönbüntetésre ítélték. Az ügy nyomozása során az állambiztonság ismételten alkalmazta azt a koncepciót, amelyet a Keresztyén Ifjúsági Egyesület (KIE) ellen még az ÁVH alakított ki 1951-ben. A református összeesküvés ügyekben elsősorban nem a lelkészekkel, hanem a világiakkal szemben fogalmazták meg a vádak, illetve a célszemélyeket más „reakciós” személyekkel (nem egyházi ügyekkel) is igyekeztek összekapcsolni. A cél az volt, hogy nyomást gyakoroljanak a nem kellően engedelmes egyházi vezetésre. Az ügyek ennek megfelelően elsősorban az 1956-os forradalomnak köszönhetően megerősödő református megújulási törekvések ellen irányultak, de a közvetlen ítéletek végül kevésbé ismert személyek ellen születtek meg. A nyomozások és perek lehetőséget kínáltak a további nyílt intézkedések elkerülésére. A bomlasztás és elszigetelés érdekében a belső rendteremtést (fegyelmi büntetések, áthelyezések) az egyházvezetésre bízták. A legfontosabb református célszemélyek veszélyességének bizonyítása érdekében, illetve lejáratásuk céljából a legtöbb esetben igyekeztek kapcsolatokat találni a Magyar Közösség nevű egykori titkos szervezettel, valamint más üldözött csoportokkal (ellenforradalmárok, nacionalisták stb.) is. Az ügyek realizálásának módja (a figyelmeztetéstől a börtönbüntetésig) nagymértékben függött az aktuális kül- és belpolitikai helyzettől.⁴⁷

A börtönbüntetések azonban idővel kontraproduktívnak bizonyultak a hatalom számára, és az eljárások a nemzetközi szinten is mind kínosabbá váltak. Az adminisztratív ügyeket felügyelő csúcstestület, a Koordinációs Bizottság 1967. márciusi ülésén például megállapították, hogy a sorkatonai szolgálatot megtagadókra kiszabott súlyos (évente 15–20 embert érintő, esetenként három-négyéves) börtönbüntetéseknek sem volt megfelelő nevelő hatásuk. (Ez a konfliktus ekkor a „szektáknak” tekintett egyes vallási közösségeket, az adventista, nazarénus

és szombatista csoportokat érintette.) Az értekezlet adminisztratív eszközök helyett társadalmi, „behíváspolitikai” megoldásokat sürgetett, és azt kezdeményezte, hogy foglalkozzanak intenzívebben a családokkal. Az ülésen tárgyaltak arról is, hogy a politikai okból elítélt papokért mind több nemzetközi szervezet (például a Nemzetközi Vöröskereszt) emelte fel a szavát. (Prantner József, az ÁEH elnöke azt is felvetette, hogy néhányukat feltételeesen helyezték szabadlábra.⁴⁸) A politikai rendőrség működésével kapcsolatos tendencia a belső dokumentumokból jól kivehető: az MSZMP Politikai Bizottsága számára készült összegzés szerint a bírósági ügyeket fokozatosan felváltotta a rendőrhatalom figyelmeztetése. Új eszköznek számított a szabálysértések megállapítása, valamint egyre gyakrabban alkalmazták a munkahelyek értesítésének gyakorlatát, az úgynevezett szignalizációt. Utóbbiak segítségével több pedagógus elbocsátását sikerült elérniük. Az 1965 és 1967 között felszámolt „illegális csoportokról” statisztikai összesítés is készült.⁴⁹

A „klerikális reakció” elhárításának ügyei (1965–1967)

	1965		1966		1967	
	ügy	fő	ügy	fő	ügy	fő
Összeesküvés	3	40	1	2	–	–
Összeesküvés előkészülete	1	3	1	5	1	7
Államellenes izgatás	1	2	2	6	1	1
Illegális rendi és egyéb tevékenység	1	10	8	41	10	65
Katonai szolgálat megtagadása	–	16	–	13	–	8
ÖSSZESEN	6	71	12	67	12	81

Az enyhülés jól érzékelhető tendenciája ellenére a „kemény kéz” politikájának a hetvenes években is maradtak hívei a pártvezetésben. Biszku Béla 1971-es belügyminiszteri eligazításakor a belpolitikai és a nemzetközi összefüggések alaposabb figye-

lembevételét kérte számon az állambiztonsági, illetve az igazságszolgáltatási szerveken. Az 1956 utáni megtorlásokat levelezőnlő politikust a Vatikánnal (Szentszékkal) zajló tárgyalások idején a bíróság elé kerülő papok ügye bosszantotta fel: „*Eltársak! Ha az egyház valamilyen szférájához akarok nyúlni – főleg a katolikus egyházhoz –, akkor becsukom a szemem, és odanyúllok, és kiemelek hármat, akkor abból kettő biztos, hogy a Magyar Népköztársaság ellen valamilyen tevékenységet folytat. De az más kérdés, hogy mikor és hogyan harcolok az e területen dolgozó ellenséggel szemben. Olyan módon-e, hogy megvárom az ügygel, hogy a nyomorult papnak az ügye egy fél esztendővel vagy egy esztendővel később nem veszélyezteti az állam érdekeit. És itt mindig elsődleges a politikai mérlegelés. Itt a belügynek különleges szerepe van, és erősíteni kell a politikai kontrollt és fegyelmet.*”⁵⁰ Biszku szavai a pártállami elit (kádárista) világlátásának és jövőképének sajátos lenyomataként is olvashatók: „*Nem akarok jós lenni, de húsz esztendő múlva is fognak az elvtársak papok ügyeivel foglalkozni. A mi utódaink is fognak még papok ügyeivel foglalkozni – hacsak nem változik meg a világban a társadalmi rendszer húsz év alatt. Ha például Amerikában nem dől meg az imperializmus a húsz esztendő alatt. [...] A konklúzió az, hogy itt is, az ügyészségnél is, a bíróságnál is, a párt általános politikájának primátusa van, és abba kell beleilleszteni azt a munkát, amit végeznek.*”⁵¹ Mivel 1977-ben, Kádár Jánosnak a pápánál tett látogatása után a piarista Lénárd Ödönt szabadlábra helyezték, az állambiztonsági jelentések demonstratívan hirdették, hogy egyházi személy politikai okból nem ül már börtönben. A fenyegető felszólalások helyét végleg a kádári megnyilatkozások vették át, amelyek legfeljebb már azt deklarálták, hogy „a küzdelem a lelkekért” még folyik. A bomlasztó intézkedések intenzitása azonban nem hagyott alább, sőt számos intézkedés hatása ekkor érett be igazán.⁵²

ÖKUMENÉ ÉS NEMZETI EGYSÉG

A kádári hatalomgyakorlás alapjait a Szovjetunió érdekeihez való igazodás, illetve a belpolitikai konszolidáció, a hatalmi rendszer szanálása adta. Hivatkozási alapul a „szövetségi politika” alkalmazásának eredményeként kialakuló szocialista nemzeti egység szolgált. Ezekhez a hatalomtechnikai fundamentumokhoz (önigazoló tételekhez) Kádár János haláláig ragaszkodott. Az ezt veszélyeztető belső (hazai) szereplők elleni harc lett a BM III/III. Csoportfőnökség feladata minden társadalmi szférában, így az egyházak körében is.

A rezsim a nemzetközi térben hivatalosan a szocialista tábor egységéért, a fellazítás ellen küzdött. A hidegháborús viszonyok között alkalmazott „lélektani hadviselés” mindvégig élénk titkosszolgálati tervezgetésekkel járt. Az állambiztonsági perspektívát Berényi István a következőképpen fogalmazta meg: „*A munkásmozgalom ellenségei, a különböző nyugati imperialista kémszervezetek már hosszú idő óta nagy előszeretettel alkalmazzák a munkásmozgalom, illetve a népi demokratikus rendünk belső életének gyengítése céljából a párt, illetve a haladó szervezetek belső bomlasztását és dezorganizálását. Erőszakszerveink e hatásos fegyvert eddig csak kis mértékben alkalmazták az ellenünk tevékenykedő csoportok bomlasztására.*”⁵³ Az ideologikus elbeszélés szerint tehát a kommunisták a „bomlasztásos technikákat” a kapitalistáktól tanulták, de ez aligha több egy kádárista önfelmentő tételnél, a globális nyelvpolitikai küzdelem egy fejezeténél.

Az egyházpolitikai fejleményekhez igazodva a BM III/III. Csoportfőnökség harcot hirdetett a „keresztény egység”, az ökümenikus törekvések ellen is. A Belügyminisztérium országos értekezletén 1964 márciusában Földes László belügyminiszter-helyettes azt fejtegette, hogy a keresztény egység (ökumené)

tulajdonképpen „*a Vatikán inspirálására vallási köntösben fel-lépő, egységes antikommunista politikai mozgalom.*”⁵⁴ Két év múlva egy a belső reakció működéséről szóló összefoglaló az egyházi reakció tevékenységét taglalva legveszélyesebb jel-szónak a „keresztény egység” hangoztatását tartotta, mert a nyu-gati egyházi szervezetek befolyását és a békepapok elleni fellépés alapját látta benne.⁵⁵ Az MSZMP Politikai Bizottságának 1968-as egyházpolitikai határozata is kiemelt problémának minősítette az ökumenével kapcsolatos elgondolásokat. Az anyag szerint a vatikáni egyházi vezetők ennek központjául a pannonhalmi bencés rendet kívánták megtenni. A pártközpontban megfo-galmazott veszélyforrások visszaköszönnek az adott közössé-gket megfigyelő hálózati személyek foglalkoztatási terveiben is.⁵⁶ A direktívák nyomán kidolgozott egyházpolitikai és titkos-szolgálati lépések még alaposabb kutatásra várnak, mindenesetre e törekvéseknek számos nyoma található különböző intézkedési tervekben vagy ügynöki utasításokban.

A szocialista tábor átfogó válasza a keresztény egységtörekvé-sekkel szemben egyfajta „vörös ökumené” gründolása, jól kontrol-lált nemzetközi szervezetek létrehozása lett. Ennek menedzselése Magyarországon is az egyházpolitikusok feladata volt. Ugyanak-kor az állambiztonság (az egyházi elhárítás) az úgynevezett dialó-gus alakulásán is rajta tartotta a kezét. A nemzetközi alkalmakra utaztatott hálózati személyek közül a kezdeti időszakban kiemel-kedett a neves szociológus, az 1947–1949 között demokrata nép-párti országgyűlési képviselő, Mihelics Vid. Mihelics beszervezése után részt vehetett a II. vatikáni zsinaton, jelen lehetett a katolikus egyház történelmi (a modern világhoz való viszonyt újradefiniáló) dokumentumainak megszületésénél.⁵⁷ Magyarországon ő vezette be a hívők és ateisták (marxisták) dialógusának fogalmát a köz-beszédbe. Az új típusú diskurzus jegyében a korszakban számos nemzetközi konferenciát, tanácskozást rendeztek, többek között

magyar résztvevőkkel. A rendezvényekről az egyházi sajtóban beszámoló újságírók hálózati személyként a tanácskozáson jelen levő tudósok hangulatáról is jelentettek.⁵⁸

A keresztény egységtörekvések az állambiztonság számára protestáns veszélyforrásként is jelentkeztek. A nemzetközi öku-menikus szervezeteket kezdetben veszélyes nyugati („imperia-lista”) fellazító szervként, később manipulálandó célpontokként határozták meg. Közben a belső elhárítás rutinszerűen kiaknázta a hazai felekezeti törésvonalat is. A református reakcióról szóló egyik 1966-os összefoglaló állambiztonsági jelentésben azt rö-g-zítették, hogy „*hazánkban a protestáns egyházak vezetői hiva-talos állásfoglalásaikban leleplezik a Vatikán mesterkedéseit, és határozottan ellenállnak az egységmozgalmi törekvéseknek.*”⁵⁹ Eközben már javában zajlott a behálózott egyházi vezetők nem-zetközi karrierjének titkosszolgálati eszközöket is felhasználó építése. A különböző intézkedési tervekben, sőt még a részleg 1979-es értékelésében is az egyik fő nemzetközi cél a „szocialista országok progresszív egyházi erőinek” támogatása lett (Prágai Keresztény Békekonferencia; Európai Katolikusok Berlini Kon-ferenciája). Ugyanakkor megyei jelentésekben mindvégig meg-jelentek az olyan lokális kezdeményezések, amelyekre a hatalmi szervek érzékenyen reagáltak. A belső elhárítás budapesti köz-pontjában 1982-ben az egyházi elhárítás sikerként könyvelte el az Egyházak Világtanácsa, az Európai Egyházak Konferenciája, a Lutheránus, illetve a Református Világszövetség elleni manipu-latív akciókat: „*Hálózatunk kvalifikált tagjai tovább erősítették befolyásukat, növelték tekintélyüket a nemzetközi egyházi élet-ben. Nemzetközi rendezvényeken, világszervezetek fórumain eredményesen képviselték az egyház, az egyházpolitika, vala-mint hazánk és a szocialista országok érdekeit. Tovább folytat-tuk a nyugati egyházi vezetők pozitív befolyásolását hálózati és társadalmi kapcsolataink felhasználásával.*”⁶⁰

Kádár János egyházpolitikai alapvetéseit érzékletesen mutatja a pártvezetés belső ellenséggel foglalkozó 1965. júliusi ülésén jegyzőkönyvezett felszólalása: „Az ember nézegeti az egyházat. Tulajdonképpen a legális püspöki kar is ellenzéki erő, egy szervezett, óriási párt. Jó, nem tűzharc folyik köztünk, de ők opposícióban vannak.”⁶¹ Az egyházak elsődleges politikai értelmezésének következménye volt, hogy a velük kapcsolatban alkalmazott eljárások sok esetben hasonlítottak a pártokat a közéletből kiiktató egykori „szalámitaktikához.” A kádárizmus mint nyers hatalomtechnika az 1956-os „nemzeti egység” lebontásával építette újjá (szanálta) a rezsimet. Az MSZMP lépésről lépésre szilárdította meg a pártállami rendet. Kádár erre a teljesítményére mindvégig büszke volt, s ez valóban egyfajta tekintélyt adott neki a szocialista táborban. Tapasztalatainak átadása a környező országok krízishelyzeteiben (1968, 1981) rendre felmerült.

A katolikus egyházi szervezet megbontását elsődlegesen az 1950-ben létrehozott, majd 1956 után újjáélesztett pápi békemozgalom célozta. Ugyanakkor Kádár belátta azt is, hogy a katolikus békepapok „a római udvar szemében egyenesen kommunista ügynökök”. Csak szívós munkával, diplomáciai tárgyalásokkal érhetne el, hogy „szövetségeseinek”, a vezető békepapoknak az 1956-os felfüggesztését visszavonják. A pártvezetőnek és „szövetségeseinek” levelei, kérelmei számos esetben a kijárás, az érdekérvényesítés csatornáit jelentették, akár elbocsátásokról, akár helyi funkcionáriusok túlkapásairól volt szó. A kádári „kikapuzás”, a „szocialista kapcsolatok” kihasználása az egyházpolitikában is megjelent. Ugyanakkor az „útítársak” az ellenségnek ítélt eszmei közösségek, intézmények bomlasztásának, megosztásának elsődleges eszközei is voltak.

A konkrét problémák közül elsősorban a Mindszenty-kérdés rendezését értelmezték sikertörténetként. A konstruált perben 1949-ben elítélt bíboros alakját 1956 után ismételten mint

a rendszer antitézisét sikerült felépíteni. Az ellene folytatott állambiztonsági tevékenységet alapvetően nem a belső elhárítás, hanem a kémelhárítás, a hírszerzés végezte. A tabusítás menedzselésében azonban a III/III. nélkülözhetetlen szerepet kapott. A bíboros olyan jelképnek, szimbólumnak számított, amelynek hatástalanítására újabb és újabb titkosszolgálati akciók indultak. (Más kérdés, hogy az elkészült anyagokat olykor nem használták fel – például az egykori jezsuita szerzetessel, a hírszerzés ügynökével, Nagy Töhötömmel a *Századunk* című tévé sorozat számára készített interjút egyházpolitikai megfontolásból végül nem tűzték műsorra.)⁶²

Mindszenty József halála után Kádár János soros belügyi látogatásán a következőket fejtegette az összegyűlték előtt: „Ez a Mindszenty-ügy egyébként a belügyet is dicséri és a politikánkat is dicséri. Bár minden feladatot így tudnánk megoldani, mint ezt, hogy a legvége a dolognak az, hogy a Nyugat kijelenti, hogy ez egy idejétmúlt figura, és tulajdonképpen a Vatikánnal állnak szemben és nem a Magyar Népköztársasággal, amikor a Mindszenty-kérdésről tárgyalnak. Ugye, mert mondják azt, hogy a kommunisták akármit csináltak, a Mindszentyvel nem tudtak végezni, végül is a Mindszentyt a Vatikán intézte el.”⁶³

A TÖRTÉNELMI EGYHÁZAK VEZETŐI

1963-as előadásában Berényi István egy esettanulmányban mutatta be az egyházi személyek beszervezésének sajátosságait. Példája egy „lojális gondolkodásúnak” minősített pap, „Tatai” pozitív befolyásolásáról szólt. Az eseteírás azt részletezte, miként környékeztek meg egy egyházi vezetőt reprezentatív környezetében egyfajta tanácsadói szerep felkínálásával. A valós alapú tantörténet szerint ennek bázisán írtak vele

tervezeteket, jellemzéseket, jelentéseket. A kiszemelt (potenciális) főpap mint „jelölt lojális magatartása mellett karrierista is volt, kérdéseinkből, illetve vonalvezetésünkől érezte, hogy töretlen pályafutása biztosítva lesz, ha részünkre információt, illetve segítséget nyújt. Ezért a későbbiek folyamán már ő maga jött javaslatokkal és elgondolásokkal az egyházmegye vezetőségében meghúzódó reakciós papok kiszorítása céljából.”⁶⁴ Ez a folyamatos „bevezetés”, a beszélgetős, „tervezgetős” találkozások sora ismétlődött a következő évtizedekben számtalanszor a valóságban is, ahogy arra a fennmaradt és kutathatóvá vált munkadossziék vagy jelentések is utalnak. Lényeges, hogy már Berényi István is figyelmeztette hallgatóságát a BM III/III-1. Osztály felállításának időszakában: „Nemcsak olyan ügynökre van szükségünk, akik az ellenséges körökben tudnak dolgozni, hanem olyanokra is, akik a részünkre megfelelő egyházpolitikai elképzeléseinket tudják elősegíteni.”⁶⁵ A behálózott egyházi személyek tehát elsősorban nem másokra leselkedtek. A beszerzés önmagában is a bomlasztás eszköze volt. A belügyes, titkosszolgálati jelenlét megtapasztalása az egyházi közegben is alapvetően roncsolta a korábbi személyes kapcsolatokat és bizalmi viszonyokat.

A BM III/III. Csoportfőnökség megalakulásának időszakában megfogalmazott elgondolások a következő évtizedekben változatos formában valósultak meg. Amint a részben a lusztrációs folyamat pótlékeként is megszülető tanulmányok kimutatták, az egyházak felső vezetését sikerült fokozatosan behálózni. Az állambiztonság szerepe azonban folyamatosan módosult. A hatalom képviselőivel való párbeszédben, üzenetváltásokban a BM egyre kevésbé fontos csatornává vált. Az Állami Egyházügyi Hivatal lett a mindennapi ügyintézés terepe, a pártvezetőkkel történő esetenkénti tanácskozások (Kádár intenciói szerint) kiemelt fontossággal bírtak, és az egyeztetésekhez alkalman-

ként egyéb fórumok (például a Hazafias Népfront értekezletei) is lehetőséget kínáltak. Ezek mindegyikében közös elem volt, hogy a hatalommal történő párbeszéd magasabb szinten valósult meg, mint egy belügyes őrnagnál vagy alezredesnél tett titkos látogatás során. 1983-ban a pártvezetés nyugtázta, hogy helyi szintekig kialakult az egyházi személyekkel folytatott egyéni és csoportos beszélgetések, valamint a pártállami szervezetek közötti koordinációs megbeszélések rendszere.⁶⁶ Ezzel együtt a hálózatépítés minden értékelés szerint eredményesen szolgálta az egyházak manipulálását. „Az egyházakban további kulcspozíciókat szereztünk, amelyekkel jobban tudtuk támogatni a politikai célok megvalósulását, az ellenséges erők ellenőrzését és bomlasztását”⁶⁷ – érvelt például már 1965-ban az egyházi elhárítás jelentése.

Az ilyen jellegű értékelő megjegyzések arra utalnak, hogy a történelmi egyházak vezetőit hálózati személyként tartotta nyilván az állambiztonság. A katolikus, református és evangélikus püspökök fedőnevei a kétezres években váltak ismertté. Az együttműködés részleteit bizonyító akták töredékessége ugyanakkor különböző interpretációkat tett lehetővé. A titkosszolgálati aktivitást meghatározták az eltérő egyházstruktúrából adódó lehetőségek is. A protestáns egyházak vezetőinek megválasztásához a hazai testületeket kellett megoldozni, míg a katolikus egyház esetében a magyar állam és a Szentszék 1964-es részleges megállapodása adott erős jogosítványokat a pártállam kezébe.⁶⁸ Ám akár formális választásról, akár az „egyházi hierarchia” kiegészítéséről vagy kinevezésekről volt szó, a hatalom manipulatív, fenyegető akcióinak célja azonos volt: vezető egyházi tisztségekbe csak a hatalomhoz lojális személyek kerülhettek. E lojalitás felmérésének, kialakításának, illetve ellenőrzésének fontos – de nem kizárólagos – része volt az állambiztonsági megkörményezés. Az egyházi oktatási intézményekben kiépített

pozíciók révén a papi, lelkészi pályát választók megfigyelése már a lehető legkorábban (sokszor érettségi előtt, a jelentkezéskor) megkezdődött. A szemináriumokban, teológiai főiskolákon igyekeztek megkönyékezni a potenciális együttműködőket, a már beszervezetteket pedig hálózati úton is igyekeztek segíteni „karrierjük” építésében. Az állam iránti lojalitásnak számos más formája is létezett: az állameskü, a Hazafias Népfrontba való belépés vagy épp a választási körlevelek felolvasása. Az egyházpolitika mindennapi ügyeit – az utazási kedvezményektől kezdve az építési engedélyeken át egészen a továbbtanulási lehetőségekig – az Állami Egyházügyi Hivatal intézte. A titkosszolgálati eszközökkel végrehajtott intézkedések az egyházügy illetékesei által kidolgozott befolyásolási tervekhez igazodtak.⁶⁹

A töredékesen fennmaradt anyagok alapján annyi mindenestre megállapítható, hogy mint minden más „elhárítási területen”, az egyházi hálózati személyek esetében is számos magatartástípus létezett, amely mind az ügynöki munkában, mind a más hatalmi szervekkel való viszonyban, mind pedig az egyházkeresztyén hatalom gyakorlásával kapcsolatban megfigyelhető.⁷⁰ Ugyanakkor a dossziékban ott vannak a rivális csoportok, teológiai iskolák tagjai elleni kifejezetten rosszindulatú besúgások is. A fennmaradt jelentésekből jól látszik, ahogy a hálózati személyek olykor magukévá tették a „puha”, emberarcú szocializmus, a békés egymás mellett élés egyházpolitikai irányelveit. Sőt olyan teológiai megalapozottságú elméletek (keskeny út teológiája, szolgálatteológia) kialakulása is nyomon követhető bennük, amelyek a létező szocializmus elfogadására ösztökölték a híveket.

A hálózati történetek nem értelmezhetők nemzeti keretben. A III/III-asok által éveken át tanulmányozott és fokozatosan beszervezett egyházi vezetők lehetőségeit végül a hírszerzés igyekezett kiaknázni. A célterületek a Szentszék mellett a pro-

testáns világszervezetek, nemzetközi központok lettek. A fő egyházpolitikai célok közt ott volt a rendszer imázsának javítása is. Ezzel együtt az is megfigyelhető, hogy a hazai egyházi elhárításban sikeres és megfelelő nyelvismeretet elsajátító tartótisztek előléptetésükkor a hírszerzés állományába kerültek. Az állambiztonsági behálózás egyik fő törekvése – az egyházak pacifikálása mellett – az egyházdiplomáciai szolgálat megalapozása lett.⁷¹ A „református egyházi reakcióval” foglalkozó illetékesek 1964-től célirányosan, a megyei osztályokkal együttműködve ügynököket is utaztattak (a célszörzörök az NSZK, Anglia, az Egyesült Államok, Ausztrália voltak), sőt egy ügynök hosszú távú kiküldésére (telepítés) is sor került.

A titkosszolgálati aktákkal való szembenézés okozta sokból fakadó túlzó állításokkal (azaz hogy lényegében „mindenkit” beszerveztek) szemben azonban az állambiztonsági struktúrák reális körvonalai is megadhatók. Az egyházi elhárítás például 1966-ban 900 ezer református és 300 ezer evangélikus hívővel, az egyházakban szolgáló 1450, illetve 420 lelkésszel számolt. A belső kategorizálás szerint az utóbbiak hatodát minősítették ellenségesnek, és 61 protestáns egyházi személy szerepelt a veszélyes elemek nyilvántartásában. Ugyanakkor országosan 52 református és 26 evangélikus ügynök tevékenykedett. A róluk szóló megállapítás szerint „a protestáns egyházakban a vezető pozíciók döntő többségét ügynökileg biztosítjuk, és ez politikailag és operatívra nagy jelentőségű. Az ügynökség kisebb része áll az ellenséges kontingenssel kapcsolatban.”⁷²

Az egyházi elhárítás a hatvanas években még intenzíven ellenőrizte a félreállított egyházi vezetőket. A konstruált per segítségével 1948-ban leváltott, 1956 után ismét félreállított evangélikus püspök, Ordass Lajos lakását is lehallgatták. Márvány utcai otthona a 168319. számú objektumként szerepelt a nyilvántartásokban. „Bizalmasok” fedőnéven a kényszerlakhelyen (Leány-

falun) élő nyugdíjas református püspök, Ravasz László környezetét is megfigyelés alatt tartották.⁷³ Mint megállapították, a foglalkoztatott ügynökök nagy része „*elhelyezkedése miatt rendszeresen végez támadólagos elhárító munkát nyugati ellenséges egyházi körök felé.*”⁷⁴

A beszervezett evangélikus lelkészek feltárt ügyei azt is szemléltetik, hogy sok esetben a később hálózati személyként együttműködő egyházi vezetők korábban (akár egy-másfél évtizeden át) a szolgálatok célszemélyei voltak, és munkásságukat (például teológiai irodalom fordítása) a kor kategóriái szerint ellenséges, államellenes tevékenységnek minősítették. A megfélemlítés mellett a hatalomhoz való közeledést az egyéni motivációk mellett a kétpólusú világrend, illetve a pártállami hatalom stabilitásának érzékelése, valamint a progresszív hagyományok felvállalása, a létező szocializmus vívmányainak elfogadása is elősegítette.⁷⁵

Összességében elmondható tehát, hogy az egyházi vezetők beszerzése nem szűk szakmai kérdés volt a titkosszolgálatok számára. Az MSZMP Politikai Bizottságának 1983. decemberi határozata már nyíltan a nemzetközi egyházi pozíciók elfoglalását tűzte ki célul: „*Egyházi szövetségeinket [!] fokozottabban be kell vonni az egyházi reakció leleplezésébe, politikai, erkölcsi lejáratásába és elszigetelésébe. Szükséges, hogy a jövőben a progresszív egyházi személyek a támadásokkal szemben nagyobb védelmet kapjanak.*”⁷⁶ Magyarán itt a pártvezetés az egyházak felső vezetésében tevékenykedő hálózati személyek állambiztonsági eszközökkel történő megvédésére adott utasítást. Emellett célul tűzték ki azt is, hogy az együttműködő vezetők némítsák el az egyházakon belüli rendszerkritikus hangokat, az MSZMP érdekeit sértő kezdeményezéseket. Az egyházi közösségek bomlasztása során az egyházvezetést is kijátszották a különböző autonóm kezdeményezések ellen.

SZERZETESRENDEK BOMLASZTÁSA

A BM III/III-1. Osztály a látható, formális egyházi szervezeten túl az informális, illegálisnak minősített struktúrákkal is foglalkozott. Ezek közül a legfontosabbak az 1950-ben feloszlott (jogi szempontból működési engedélyüktől megfosztott) szerzetesrendek voltak. Az állambiztonsági szakirodalomban külön példatár szerepelt a kezelésükre. A belső elhárítás tisztjei ezen a területen is előszeretettel alkalmaztak erkölcsi kompromittáló akciókat. Például névtelen levelekben terjesztettek rágalmakat, bomlasztottak bizalmi kapcsolatokat (az egyik tankönyvi példa egy kisközösséget vezető apácáról szólt, akinél – az elterjesztett pletyka szerint – hajnalig buliztak fiatal fiúk).

A hatvanas évek állambiztonsági összefoglalói veszélyforrásnak látták a szerzetesrendek aktivizálódását, és továbbra is az államellenes tevékenység bázisaként tekintettek a fennmaradt személyes kapcsolatokra. A titkosszolgálati anyagok a szemináriumokba belépő (a világi papképzésbe bekapcsolódó) szerzetesekre és az országba érkező illegális vizitátorokra is felhívták a figyelmet. Az ilyen elemzések nyomán az MSZMP Politikai Bizottságának 1966. februári határozata kimondta, hogy határozott adminisztratív intézkedésekkel fel kell számolni az illegálisan újjászerveződött szerzetesendeket. Az egy hónappal később tartott belügyi értekezleten elhangzott, hogy a legaktívabb feloszlott szerzetesrendek körében intenzív titkosszolgálati adatgyűjtés folyik: a jezsuiták közül például 145 ember ellen nyomoztak.⁷⁷

Galambos József állambiztonsági főcsoportfőnök 1966. áprilisi megállapítása szerint a működési engedélyük megvonása (1950) után 20 férfi és 21 női rend folytatott „illegális” tevékenységet. A direktíva befolyásukat politikai, adminisztratív és operatív intézkedések együttes alkalmazásával gondolta felszá-

molni. Prioritásként jelölték meg az ifjúsággal foglalkozó szerzetesek tevékenységének ellehetetlenítését, a külföldi kapcsolatokba való beépülést, és különböző – elsősorban gazdasági – bűncselekmények leleplezését. A titkosszolgálati módszerekkel zajló, bomlasztó akciók mellett az egykori szerzeteseket lehetőség szerint pedagógiai és egyéb fontos munkakörükből is el kellett távolítani. Rögzítették továbbá, hogy az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve az egyházi vezetés lojális tagjait is be kell vonni a munkába.⁷⁸

Az MSZMP PB elé 1968 januárjában került jelentés alapján jól érzékelhető, hogy továbbra is a BM fóbái közé tartoztak a keresztényszocialista programok alapján zajló szervezkedések, valamint az illegálisan (kisközösségekben, hittanórákon) folyó munka, amelyre az állambiztonság ekkor még „elitnevelésként” tekintett. A szervezeteknek csak a fővárosban több mint hatvan, együtt élő, korábbi életüket, fogadalmukat fenntartani igyekvő szerzetesnői közösségről volt tudomásuk.⁷⁹ A hatvanas években zajló adatgyűjtésnek köszönhetően 1970-re, azaz szétkergetésük után húsz évvel 1700 férfi és 6000 női szerzetes adatai voltak ismertek az egyházi elhárítás illetékesei előtt (az 1950-ben 21 rendben tevékenykedő 3200 férfi, illetve 44 női rendben tevékenykedő 11 ezer szerzetes közül). Veszélyességük csökkenését, befolyásuk visszaszorulását ekkor már kiöregedésükkel magyarázták. Ugyanakkor kíváncsúnak tartották, hogy a megfigyelték közül minél többen lépjenek egyházi szolgálatba, hiszen így munkájuk ellenőrizhetőbbé vált. Az említett felmérés szerint aktuálisan 500 pap és további 1200 személy (főleg nő) állt egyházi alkalmazásban, és legalább 16 olyan teológus tanult a szemináriumokban, aki valamelyik felosztaltott rend tagja lehetett. Az összefoglaló szerint a központi elvárásoknak megfelelően az egyházi elhárítók is fokozatosan új intézkedési formákat alkalmaztak: míg 1965-ben 23 embert ítélték szabad-

ságvesztésre, 1968-ban már csak hármat, utána pedig egyet sem. (Az ügyek többségében egyesülési joggal való visszaélés miatt jártak el.) Az egyes ügyek lezárását preventív beszélgetések, munkahelyi szignalizációk jelentették. Emellett a mindennapi munkában előtérbe kerültek az operatív kombinációk (bomlasztás, lejárata, elszigetelés, pozitív befolyásolás). Az anyag szerint „több rendi illegációnál ügynöki úton sikerült a vezetők és az illegáció egyes tagjai között meglévő ellentéteket fokozni, s ezzel tevékenységüket csökkenteni.”⁸⁰ A szervezetek elsősorban az utánpótlással, az ifjúsági nevelés illegálisnak minősülő eseteivel foglalkoztak. A dokumentum pozitívan értékelte az Állami Egyházügyi Hivatalnak megküldött anyagokat (szignalizáció) és a fedett eljárások alkalmazását (például vámbüntett megállapítása). Szintén hatásosnak bizonyult a lojális egyházi vezetők fellépése és lejárato újságcikkek megjelentetése. Az ellenőrzés következményeként további feladatként jelölték meg az egyes vezetők lejáratoására, elszigetelésére irányuló kombinációkat. Fontos célkitűzésként határozták meg, hogy az „illegációk” aktív tagjai között fokozzák a személyi, politikai és teológiai ellentéteket, és hogy mindezt operatív módon is kihasználják.⁸¹ Az egyházi elhárítás vezetőjének, Geréb Sándornak 1972-ben készített összefoglaló jegyzete⁸² szerint az 1966-ban megkezdett „differenciált és sokrétű” intézkedéssorozat harminc felosztaltott szerzetesrendet érintett. S bár sem a rendi összetartást, sem a meglévő kapcsolatokat, sem az utánpótlást nem számolták fel, a közösségek óvatosabbá váltak. A bomlasztás sikereként itt a csoportos foglalkozások szűkítését, a szervezőmunka kerülését lehetett felmutatni.

A felosztaltott szerzetesrendek mellett az egyházi elhárítás még nagyobb erővel dolgozott a szűk keretek között, de legálisan működő, iskolafenntartó szerzetesek (bencések, piaristák, ferencesek) körében. A bomlasztás elsődleges eszközének

bizonyult az egyházügy által kalkulált keretszámok megadása. Ennek alapján a bencés közösségben ironikusan használták a „kinccs” (a kereten kívüli, a közösségtől adott esetben politikai okból távol tartott) szerzetes fogalmát egyes rendtársakra. A folyamatos ellenőrzések mellett titkosszolgálati módszerekkel a belső rendi választásokat is igyekeztek manipulálni. Ennek részletei az 1973-as pannonhalmi főapátválasztás kapcsán dokumentálhatók a legrészletesebben.⁸³ A folytatódó akciók mellett az egyházi elhárítás szerepe a veszélyes elemek leválogatása lett, „F(igyelő)-dossziés személyként” a nyolcvanas években is ellenőriztek (egykori) szerzeteseket. Kádár Jánosnak a Politikai Bizottság ülésén tett kijelentései, általános helyzetértékelése mutatja, miként volt jelen a probléma a horizontján: *„Egyébként az ördög tudja, hogy nálunk mi is a rend. Mi van és mi nincs. Mert van, amik maradtak, valami tanítórendek. Ez rendesen, törvényesen egyezésben van. Azon kívül vannak megtűrt valamik is nálunk. Ez is valamilyen szolidabb formában nem volna kártékony szerintem.”*⁸⁴ Kádár azt a meghökkentő véleményét is megfogalmazta, hogy talán jobb lett volna nem felosztatni az összes női rendet, mert az „apácák” nagyon jó betegápolók szoktak lenni. Végül 1986-ban egy női szerzetesrend működési engedélyt is kapott Magyarországon. Ennek ellenére a szerzetesek megfigyelési aktáit a szervek a nyolcvanas években is tovább vezették – igaz, ebből az időszakból legfeljebb kibelezett dossziék maradtak fenn.⁸⁵

KISEGYHÁZAK BOMLASZTÁSA

Az egyházi elhárításnak az ügynökök, valamint más titkosszolgálati eszközök segítségével a kisebb egyházakat is sikerült ellenőrzés alá vonnia. Ezekben a vallási közösségekben oly-

kor még koncentráltabban mutathatók ki a hatalomtechnikai törekvések.⁸⁶ Ebből a szempontból sajátos a hetednapi adventisták sorsa, mivel az Állami Egyházügyi Hivatal 1951-es felállítását követően ők váltak az első államilag elismert felekezetté 1957-ben. Ezzel együtt bomlasztásuk ezt követően is folytatódott. Az eddig ismert adatok szerint az egyházon belül kilenc hálózati személy is tevékenykedett. A hatalom szempontjainak érvényesítésében központi szerepet játszott „Szaniszló Pál”, azaz Szakács József adventista lelkész, később a Szabadegyházak Tanácsa (SZET) elnöke, majd országgyűlési képviselő, akinek 1956 és 1985 között keletkezett jelentései tizenkét kötetben maradtak fenn. Az Állami Egyházügyi Hivatallal együttműködő vezető a titkosszolgálat eszközeként elsősorban a külföldi vezetők dezinformálását (hazai ügyekbe történő beavatkozásuk kiiktatását), a nemzetközi akciók semlegesítését szolgálta. Információit a szovjet állambiztonsági szerv (KGB) igényeit is kiszolgálták. A „szovjet elvtársak” kérésére, magyarországi hálózati személyek felhasználásával részletes jelentés készült Robert H. Piersonról, az adventista egyház világszervezetének Moszkvába készülő elnökéről.⁸⁷

A nemzetközi összefüggésekre Kádár János is felhívta a Politikai Bizottság figyelmét 1982-ben: *„A protestáns egyházaknál még külön számításba kell venni itt a szakadár mozgalmaknál, hogy ezeknek a forrása és a gyökere, a pénzszerénye is az USA-ban van. Ezek az adventisták meg az atyaisten tudja, hányféle ilyen kisegyház meg szabadegyház van, ezeknek a fő bázisa az Egyesült Államok, ezek ott hatalmas egyházak, talán összességükben ott sokkal erősebbek, mint a katolikus egyház vagy az általunk klasszikusan ismert protestáns egyház. S onnan pénzelik őket, támogatják, kapcsolatot tartanak velük, ösztönzik, bátorítják őket.”*⁸⁸ A szolgálatok kulcsszerepet játszottak a hetednapi adventista egyház 1984-es szakadásában is. Ekkor

az Egervári Oszkár lelkész által vezetett csoportot hivatalosan szakadárként bélyegezték meg, ami egyúttal alapot szolgáltatott a megfigyelések folytatására is.⁸⁹

A bomlasztás mellett az állambiztonság hozzájárult az ellenőrizhető keretek megalkotásához is. Harangozó Szilveszter 1979-ben a BM országos értekezletén sikerként könyvelte el beosztottjainak munkáját: „A Jehova Tanúi vallási szekta, a nazarénus felekezet és más vallási szekták irányában több éve olyan politikai és operatív tevékenységet folytatunk, mellyel elősegítjük, hogy a szekták vezetői, tagjai politikailag lojálisabbá váljanak, törvényeinket, jogszabályainkat egyre jobban vegyék figyelembe. A nazarénus felekezet vezetői két éve működési szabályzatot készítettek, amely lehetővé tette legális tevékenységük engedélyezését.”⁹⁰ A sikerek taglalásán túl ugyanakkor el kellett ismerni, hogy a katonai szolgálatot megtagadó jehovistákkal még nem értek el eredményeket.

A keresztény kisegyházak (különösen a pünkösdista és metodista közösségek) tagjai mellett a nyolcvanas években megjelenő keleti vallások képviselői is megtapasztalhatták az állambiztonsági vegzálások eszköztárát. A „Hinduk” fedőnevű nyomozás célja a Hare Krisna-közösség működésének megfigyelése és ellehetetlenítése volt. A fennmaradt töredékes iratok szerint a Csongrád Megyei Rendőr-főkapitányság illetékeseinek fellépései a közösség létalapjául szolgáló intézmények és a legális szervezeti formák kialakítása (KISZ-szervezet alakítása, kiállítás-szervezés, indiai étterem, illetve büféhálózat megnyitása) ellen irányultak. A vegzáló intézkedéseket a Köjál, a Tűzoltóság, a Munkavédelmi Felügyelőség és más hatóságok felhasználásával kezdeményezték. Többször szabálysértési eljárást kezdeményeztek, és pénzbírságot is kiszabhattak. A bomlasztó tevékenységet tehát mindvégig a háttérből irányította az állambiztonság.⁹¹

A „SZAKADÁROK” – AUTONÓM KISKÖZÖSSÉGEK

Miközben a hatalom számos területen bomlasztotta az egyházi struktúrát, a hetvenes évektől az autonóm kezdeményezések esetében látszólag fordítottan járt el, és az egyház egységét védte. A hivatalos nyilatkozatok természetesen a valódi szándékok leplezésére szolgáltak. A kisközösségek vezetőit a legális struktúrákban jobban tudták ellenőrizni, ráadásul a fennálló kereteket feszegető csoportok tevékenysége zsarolási potenciált is jelentett az egyházi vezetőkkel folytatott egyeztetések során.

Az autonóm egyházi kisközösségek megfigyelése az egész korszakban folyamatos volt, ám az ügyek „realizálása” politikai megrendelés függvénye volt.⁹² Ilyen akciókra lényegében minden egyház életéből lehet példát találni, bizonyos esetek azonban az átlagosnál is jobban dokumentáltak. A hatvanas évek második felében az evangélikus „ágostonos mozgalom” lett a „Hittevők” fedőnevű nyomozás célpontja. Az ország különböző pontjain összejáró bibliakörök helyszínéül szolgáló lakásokat és gyülekezeti helyiségeket lehallgatták, a mozgalom vezetőjét, Bonnyai Sándort (fedőneve „Csomagos”) 14 hónapon keresztül figyelték és követték. A közösségekbe sikerrel vezettek be egy informátort is, akire az összejöveteleken rögzített titkos hangfelvételek készítésénél is számítottak. A vezetőnek tekintett személyekről telefon- és szobalehallgatással is gyűjtöttek információkat. A nyomozás során a célszemélyeket összefüggésbe hozták külföldi törekvésekkel, valamint korábbi ügyekkel is. Így vádként fogalmazták meg a volt KIE, illetve az Evangélikus Keresztény Ifjúsági Egyesület (EKIE) bázisának aktivizálását, az egyház vezetőinek lejáratását. A szervek szignalizációjának köszönhetően végül az Állami Egyházügyi Hivatal fellépése zárta le az ügyet: a lojális egyházi vezetők berendelését

követően olyan egyházfegyelmi intézkedések indultak, amelyek eredményeként a belügyi szervek is sikerként értékelték a csoportok elszigetelését.⁹³

A hetvenes évektől kezdve inkább az ellenzéki közéleti tevékenység miatt érhatték retorziók a vallásos kisközösségek tagjait. Az állam és egyház jó viszonyának hangsúlyozása a nemzetközi imázsépítés és az emberi jogok előtérbe kerülése miatt is fontossá vált. A hidegháborús enyhülés következtében a formális jogaikkal élni kívánó állampolgárokkal, kisközösségekkel szemben már nem lehetett a korábbiakhoz hasonlóan fellépni. Mindez a titkosszolgálati manipulációs eljárások erősítését eredményezte. A célkeresztbe immár azok a közösségek kerültek, amelyek a fennálló helyzetet támadták vagy az államhatalommal együttműködő egyházi vezetőket kritizálták, azaz felrúgták a kádári játékszabályokat. A nyolcvanas évekre ugyanakkor az MSZMP illetékeseinek a vallásos fiatalok mint a katonai szolgálat potenciális megtagadói jelentettek leginkább problémát. A hatalom birtokosai idővel attól is tartottak, hogy ezek a dinamikus, elkötelezett, fiatalokra ható csoportok (a lengyelországi minta alapján) kapcsolatot találnak a rendszer ellenzékével.

A változó törekvéseket jól példázza a Bulányi György piarista szerzetes által vezetett Bokor-bázisközösség bomlasztásáról készített összefoglaló, amely kimondta: „*A hazai egyházak vezetői felé sikerült bizonyítani e csoportok egységbontó, egyházellenes voltát. Ennek alapján hatékonyan lehetett aktivizálni a velük szembeni fellépésre a lojális erőket. Mindezek eredményeképpen köreikben az elbizonytalanodás, a bomlás erőteljes jelei tapasztalhatóak.*”⁹⁴ Az összegzés szerint az egyházellenes harc intézkedéseinek mintegy 60 százalékát közvetett politikai és egyházkormányzati, 35 százalékát operatív befolyásolási és bomlasztási intézkedések tették ki, és csupán 5 százalék eseté-

ben került sor adminisztratív intézkedésekre (túlnyomórészt útlevelelvonásokra).

Az egyházüldözés miatt már 1946-ban új struktúrákat kiépítő, bázisközösségeket létrehozó Bulányi György börtönbüntetése (1952–56, 1958–60) után újjászervezett csoportjainak ellehetetlenítését az állambiztonság már új módszerekkel kívánta elérni. Az elhárítás vezetői a hálózati személyeken keresztül a mozgalommal szimpatizálók körében különböző bizalomromboló pletykákat terjesztettek, és a teológiai, koncepcionális és személyi ellentétek erősítésére törekedtek.⁹⁵ Eközben a csoportokat felhasználták az egyházi vezetés zsarolására is. Az Állami Egyházügyi Hivatal Katolikus Főosztályának 1976 szeptemberében készült tervezete azt is rögzítette, miként kell az illetékes főpapoknak felvetni a problémát: „*Dramatizálva nagyítsuk fel a történeteket, és érezzük ki annak politikai veszélyességét: az állam és az egyház jó viszonya, a püspöki kar politikai szavahihetősége, hitele, az ifjúságra, a társadalomra vonatkozó veszélyessége, a Vatikán és államunk kapcsolata szempontjából.*”⁹⁶ Az illetékeseeknek a terv szerint azt kellett sugallaniuk, hogy a BM fellépését, az adminisztratív intézkedéseket az ÁEH akadályozhatja meg, ha egyházfegyelmi, teológiai kérdésként kezeli a problémát. A megfelelő „egyházi hangulat” érdekében a békepapok aktivitása mellett az egyházi sajtó leleplező cikkeire is számítottak.⁹⁷

A probléma átfogóan 1982-ben került a pártvezetés elé. Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata rögzítette az egyházakon belül kialakult – illetve az elhárító szervek által annak tartott – rendszerkritikus, az egyházi vezetésekkel szemben álló csoportok, azaz a „szakadár” vallásos közösségek létrejöttét. Velük szemben elsősorban egyházkormányzati lépéseket vártak. Ebben az esetben az MSZMP vezetői deklarálták, hogy a csoportok bomlasztásával, lejáratásával, megbélyegzésé-

vel el kívánják kerülni, hogy a jól ellenőrzött egyházi kereteken kívül újabb autonóm közösségek jöjjenek létre. (Az anyag szerint a Bokor-mozgalom kezelését, egyházi elítélését aktív diplomáciai és titkosszolgálati munka is segítette.⁹⁸) Kádár János a pártvezetés ülésén a fő veszélyforrásként az ellenzéki kapcsolat kialakulását nevezte meg: *„Többiekre is vonatkozik, nemcsak katolikus bázisokra, hogy az ilyen oppozíciós nyavalyák megkeresik egymást, és olyan szövetségek jönnek létre, hogy az ember csak ámul és bámul, hogy kerülhetnek egymással kapcsolatba, de mind a kettő a fennálló rendszer meg a kormányzat ellen van, ez az ő találkozási pontjuk. És keresik is egymással a kapcsolatot. Úgyhogy helyes az, hogy politikai eszközökkel is meg kell próbálni ezek ellen a harcot – olyan módon, hogy esetleg a lojális hivatalos egyházak is lépjenek föl, ha már úgyis bekerült a sajtóba, és benne van a hivatalos sajtóban a téma, egy kicsit baráti szóval vagy nem tudom, mivel ösztönözni nem lehet őket, hogy legyenek határozottak, hogy ne korlátozódják az intézkedés adminisztratív rendszabályokra, mert akkor nehezen tartható. Akkor ezek mind mártírokat gyártanak és híveket szereznek.”*⁹⁹

A kérdéskörrel 1982 májusában a Belügyminisztériumban eligazítást tartó Harangozó Szilveszter a Bulányi-féle bázisközség és a feloszlott Regnum Marianum-község veszélyességét emelte ki. Ennek okaként azt jelölte meg, hogy a fiatalabb papoknak a vallásos fiatal értelmiségiek között növekedett a befolyásuk. Az előbbinek a hatása becslések szerint kétezer hívőre terjedt ki, ebből 250 főt (köztük 60 papot) minősítettek tudatosan ellenséges személynek. Utóbbihoz a belügy információi szerint 1500–2000 fiatal tartozott. A református egyházban Németh Géza és Éliás József csoportjait tartották szakadároknak, a metodistáknál az egyházat 12 lelkész társával és 600–700 hívővel elhagyó Iványi Tibort, az adventistáknál pedig az egyházat nyolcadmagával és 300 hívővel elhagyó Egervári Oszkárt.

Harangozó Szilveszter kijelentette, hogy az ilyen csoportok, személyek ellen hosszú távú harcra kell felkészülni, méghozzá 1) az egyház progresszív (együttműködő) tagjainak felhasználásával; 2) egyházi keretek közötti akciókkal; 3) lehetőleg úgy, hogy az ügyek egyházfegyelmi intézkedésekkel záruljanak.¹⁰⁰ Harangozó mint a belső elhárítás parancsnoka világosan beszélt arról, hogy az egyházfegyelmi eljárásokat titkosszolgálati eszközökkel is segíteni kell. Beszámolt az operatív kombinációk eredményéről is: *„Az intézkedések, fellépések soraikat megosztották, viták kezdődtek a mozgalom további sorsát, tevékenységét, taktikáját illetően. Sokan elbizonytalanodtak, illetve a bázisközség másféle formájának kialakítását latolgatják. Továbbra is feladatunknak tartjuk elérni, hogy a jelenlegi nyílt ütközés időszakában a belső konfliktusok tovább csökkentsék egységüket, erejüket [...] törekszünk arra, hogy az elbizonytalanodók viszsztatérjenek a hivatalos egyházba.”*¹⁰¹

A korszak hivatalos egyházi megnyilatkozásaiban mind gyakrabban esett szó a jó és a destruktív kisközösségek megkülönböztetéséről. A Regnum Marianum- és a Bokor-községek egykorúan is érzékelhető szembeállítását felidézve érdemes ennek állambiztonsági háttereként olvasni a BM III/III. csoportfőnökének szavait: *„Adataink alapján illetékes állami szervekkel egyeztetve úgy értékeltük, hogy a két illegációval szemben egy időben az egyház progresszív erői hatékonyan nem képesek fellépni. Ezért egymással való érdekütközésüket tűztük ki célul.”*¹⁰²

A belső elhárítás célkeresztjébe tehát két olyan közösség került, amelynek állambiztonsági megfigyelése már évtizedek óta zajlott. A rendelkezésre álló titkosszolgálati lehetőségek révén az illetékesek a manipulált helyzetekkel támogathatták az egyházpolitikai törekvéseket. A kisközösségekkel kapcsolatos áttekintés csupán általánosságban foglalkozott más kezdeményezésekkel: *„A fentiekén kívül a katolikus egyházban a hierarchia irányítása alatt*

számtalan kisközösség működik. Ezekben a csoportokban ellenséges politikai tevékenység nem folyik, de zártságuk az ellenséges erők számára bizonyos behatolási lehetőséget tartalmaz, ezért szükséges tevékenységük folyamatos figyelemmel kísérése. Egyéb-ként operatív intézkedést jórészt nem igényelnek.¹⁰³

Amint a protestáns egyházi reakcióról szóló beszámoló is mutatja, a belső elhárítás munkatársai a nyolcvanas években is kiemelt figyelmet fordítottak az utánpótlás megfelelő „szelekciójára”, a nem kívánatos elképzelések, akár teológiai nézetek (!) hatástalanítására: „A teológiai vezetésben lévő pozícióinkon keresztül megfelelő hatást tudtunk kifejteni annak érdekében, hogy csökkentsük a káros befolyás mértékét, s megelőző jelleggel olyan intézkedéseket hajtottunk végre, amelyek hatására leszűkültek és elkülönültek a befolyásolt hallgatók köre. Megakadályoztuk, hogy a hivatalos egyházi teológiai irányzattal ellentétes nézeteket valló, elkülönülési szándékot mutató hallgatók lelkesíti képesítést nyerjenek.”¹⁰⁴

AZ EGYHÁZI ELHÁRÍTÁS SIKEREI

1979 szeptemberében a BM Mogyoródi úti épületében Harangozó Szilveszter a sajátos magyar egyházpolitikai modellről és a titkosszolgálati munka sikereitől tartott beszámolójában az állambiztonsági munka három irányát különböztette meg: 1) a reakciós tervek felderítése és elhárítása; 2) az egyházak lojális erőinek védelme operatív eszközök segítségével; 3) az egyházak lojális tagjai nemzetközi tevékenységének támogatása. Értékelése szerint a reakciónak már nem volt (hazai) bázisa, és nem léteztek vezéregyenységei. Harangozó a bomlasztás sikerét deklarálta: „Az illetékes állami szervekkel koordináltan kezdeményezett és végrehajtott politikai és operatív ellenintézkedések rendszerével biztosítani lehetett, hogy a reakció nem volt képes jelentős bázist képezni [...] Sikeresen akadályoztuk, hogy ne tudjon kinevelni „zászlóvivőket”, erőiket egyesíteni képes vezéregyenységeket.”¹⁰⁵

Az eligazítás másik részében Harangozó felsorolta azokat a tényezőket, amelyek megléte esetében az elhárításnak intézkednie kellett: szervezetszerű, csoportos működés, az ifjúság és az értelmiség megnyerése; konfrontáció az egyházvezetéssel (autonóm fellépés), konspirált képzés, a teológia modernizálása, külföldi kapcsolatok építése. A nyugati beavatkozást azonban ekkor sem sikerült bizonyítani. Minden jel szerint a belső elhárítás a nyomásgyakorlás szándékával is kreált ügyeket. Ezek bomlasztó hatását eredményesnek látták: „Hatékonyan lehetett aktivizálni a velük szembeni fellépésre a lojális erőket. Mindezek eredményeképpen köreikben az elbizonytalanodás, a bomlás erősödő jelei tapasztalhatók. Energiájuk nagy részét az intézkedések kivédésére, lokalizálására fordították, azonban ennek ellenére is többen leváltak az illegációkról, legújabbán pedig az irányító, szűkebb körben is elhangoznak az illegális munkát kifogásoló vélemények.”¹⁰⁶ Az érintettek körét összesen 2500 főre tették.

1979-ben az állambiztonság vezetői céltudatosnak, termékenynek és hatékornak látták az egyházpolitikai szervekkel való együttműködést, és eredményesnek ítélték a pártszervek tájékoztatását (szignalizáció). Fő sikerüket abban látták, hogy el tudták kerülni a nyílt adminisztratív eljárásokat, büntetőügyeket (egyházi személy politikai bűncselekmény miatt már nem volt börtönben). A III/III-1. fő tevékenysége továbbra is a „megelőzés” volt, ami politikai, egyházkormányzati, államigazgatási intézkedéseket takart. Harangozó magabiztosan jelenthette ki: megakadályozták, hogy az egyházak ellenséges társadalmi erővé váljanak. Az állambiztonsági manipulációk révén az egyházakban folytatódó harc pedig a belső erőzítést fokozta.

Az egyházi elhárítás hálózati személyei (1974)

	Titkos munkatárs	Titkos megízott	Ügynök	Összesen	T-lakás	K-lakás	P. kat	Ref.	Ev.	Izr.	Kisegyh.	Szeka
III/III Csopt.	17	96	23	136	6	14	86	15	16	3	11	5
BRFK	1	16	3	20	2	3	20					
Baranya	1	14		15	3		14	1				
Bács	1	8	1	10			10					
Békés		8		8	1		3	1	1		2	1
Borsod		12		12	4		8	3			1	
Csongrád	1	13		14	3		12	2				
Fejér		9		9	2		9					
Győr	1	14		15	3	1	14		1			
Hajdú		20		20	7		4	12			3	1
Heves		15	4	19	2		17	2				
Komárom		10	1	11	4		11					1
Nógrád		4	2	6	1		5		1		5	1
Pest		16	1	17		1	12	4	1		1	
Somogy		9		9	1		6	1	1			1
Szabolcs	2	11	6	19	3		7	5	1			
Szolnok		10		10	2	1	5	4				
Tolna		5		5			2		2			
Vas	1	12		13		1	13					
Veszprém		22		22	1		19	1	2			
Zala		9		9	2		9					
Összesen	25	333	41	399	48	21	286	51	26	3	23	10

Egy évtizeddel később, 1989. június 13-án a BM III/III-1. Osztály értekezletén Horváth József csoportfőnök tartott eligazítást. A politikai átmenet, illetve a szervezet átmentésén dolgozó parancsnok köntörfalazás nélkül szólt beosztottjaihoz: „Itt a változások lényege, hogy megszűnik az a fajta konkrét, egyértelmű beavatkozás az egyházak életébe, amellyel lényegében az egyházak elsorvasztásán munkálkodtunk. Tehát folyamatosan visszaszorítottuk ideológiailag, politikailag, szervezetiileg

az egyházak működését.¹⁰⁷ Horváth értelmezésében a „változás” abban állt, hogy az egyházat nem akarták „mindenáron, minden módszerrel, naponta újra és újra olyan helyzetbe kényszeríteni, amely elsovadását gyorsítaná.”

1989 nyarán az egyházak állambiztonsági kezelésének megváltozása mögött aktuálpolitikai kényszerek, elgondolások álltak. Miként a diktatúra története során többször, a kommunista hatalom ekkor is fontos konszolidációs szerepet szánt az egyházaknak a társadalmi földindulás megakadályozása érdekében. Horváth erről is nyíltan beszélt: „Nekünk az átmenet időszakában az a jól felfogott érdekünk, hogy minden egyház, amely Magyarországon működik, fejtse ki hirdetett tevékenységét [...] A mostani helyzetben, amikor rendkívül romló gazdasági körülmények között konfliktusszituációk szövik át a társadalmat, az egyházak rendkívül sokat tudnak tenni a társadalmi nyugalom fenntartásában, abban, hogy szervezeten tudjunk visszavonulni és újrarendezni sorainkat egy reális, józan politika kialakítására, a társadalmi kibontakozás érdekében.”¹⁰⁸

A csoportfőnök a III/III-1. Osztály munkatársai előtt világossá tette: „Tudomásul kell venni, hogy az a fajta beleszólás az egyházak ügyeibe, ami eddig jellemző volt, az megszűnik.”¹⁰⁹ Ugyanakkor további rendszeres munkára szólított fel, és az egyházakban évtizedes munkával kiépített hálózatot a békés átmenet érdekében akarta mozgósítani. Ennek részleteiről az irathiány miatt csak következtetéseket lehet megfogalmazni. Tény, hogy „egyházi ügynökökkel” a zavarmentes október 23. érdekében is számoltak. Az akták megrostálása már 1989 közepén megkezdődött, a „kreált ügyektől” és a szervre nézve kompromittáló aktáktól is igyekeztek megszabadulni. A fennmaradt iratok fokozatosan, egy-másfél évvel később váltak hozzáférhetővé a kutatók számára.

AZ IFJÚSÁGI ELHÁRÍTÁS (BM III/III-2. OSZTÁLY)

A kádárizmus története generációs nézőpontból is megragadható. Az MSZMP pártelitjének fokozatos kiöregedésével a hatalom és az ifjúság viszonya folyamatosan változott. A fiatalabb generációkhoz kapcsolható ügyek egyszersmind direkt politikai kihívást is jelentettek. 1956 mint a fiatalok forradalma mély nyomot hagyott a kádári pártvezetésben: a Petőfi Kör vitái, a követeléseiket pontokba foglaló egyetemisták, a fegyvert fogó pesti srácok aktív szerepet játszottak a szabadság kivívásában.

A hatalom a forradalom utáni megtorlás intézkedéseivel és direkt akcióival (a politikai perekől az oktatási intézményekben végrehajtott rendteremtésig) generációkat idegenített el magától. A BM III/III. Csoportfőnökség megszervezésének idejére (1962) ugyanakkor megtörtént a pártállami struktúrák szanálása, az ifjúsági ügyeket kezelő KISZ térfoglalása. Eközben a mindennapok fokozatos depolitizálása, egyes szimbolikus intézkedések (származási kategóriák megszüntetése) megalapozták a hatvanas évek relatív szabadságélményét. A hidegháborús enyhülés, a technikai fejlődés, az emigrációs, rokoni kapcsolatok és a nyugati minták követése azonban szinte kivédhetetlen prob-

lémahalmazt jelentett a hatalomnak. A mind gyakrabban emlegetett „ifjúsági kérdés” jóval több volt pedagógiai problémánál: az új generációk jelenítették meg a jövőt, amelynek szocialista körvonalai mindinkább elhalványultak. A fiatalok szimbolizálták a modernizációt, amelynek kihívásaival szemben a rezsim egyre inkább vesztesre állt. A kádárizmus mint hatalomgyakorlási mód ezért az ifjúságpolitikában is új stratégia kidolgozását jelentette. A hivatalos ideologikus követelmények mellett létrejött egy másodlagos normarendszer. A keretek megtartásának végső biztosítója pedig a politikai rendőrség lett.

Bár a bomlasztás eljárásai az egyházi elhárításnál (BM III/III-1.) mutathatók be a legátfogóbban, a leginkább kézzelfogható formában az ifjúsági elhárításnál (BM III/III-2.) szemléltethetők. A belső elhárítás történetéhez hozzátartozik baráti társaságok, bandák, alkotócsoporthoz vagy vallásos ifjúsági kisközösségek szétverése, illetve manipulálása. A politikai intenciók módosultak, a végrehajtók cserélődtek ugyan, ám az alapvető módszerek az egymást követő évtizedekben változatlanok maradtak.

A KÁDÁRIZMUS NÉZŐPONTJAI

Az úgynevezett „ifjúsági probléma” 1956-tól lényegében folyamatosan a pártvezetés napirendjén volt. A politikai és társadalmi jelenségekkel kapcsolatban egymást követték az ideologikus vagy gyakorlati tervek, belső párthatározatok és sajtónyilatkozatok. Kádár János nem sokkal az ifjúsági elhárítás új részlegének (BM III/III-2. Osztály) megszervezése után, 1964-ben a Belügyminisztériumban is beszélt az ifjúság struktúrájának átalakulásáról. A szocializmus vívmányaként értékelte, hogy a 14 éves fiatalok csaknem fele (48 százalék) középiskolában folytathatja a tanulmányait, illetve a tizenéves generáció egészének nyolcvan százaléka

részesül valamilyen oktatásban. A kádári rendbe beilleszthető, erkölcsös szocialista ifjúság „védelmében” a belügyi szervek feladata a „rendbontók” kezelése lett. Az MSZMP Politikai Bizottságának határozata 1966-ban szintén a „huligánok” elleni fellépést sürgette, az ifjúsági problémákat politikai kérdésként kezelte. A direktíva más részlegek, így a bűnüldöző szervek bevonásával határozott adminisztratív intézkedéseket követelt a jobb- és baloldali ellenséges csoportokkal szemben. Az ifjúság ügyeinek a kontrollja azonban ekkor véglegesen a KISZ és a Művelődési Minisztérium illetékeseihez került.

Az oktatási, illetve kultúrforradalom pozitív mérőszámai mögötti problémák a hetvenes évekre törtek felszínre. Erről a pártvezetés már a korszak legfontosabb direktívájának, az MSZMP 1970-es ifjúságpolitikai határozatának megszületésekor is nyíltan beszélt. Kádár János a Belügyminisztérium értekezletén 1974 decemberében méltatlankodva szólt kétezer „hőbörgő fiatalról”, amikor a hatalom számára váratlan március 15-ei tüntetéseket elemezte. Néhány évvel később aztán a nyílt rendszerkritikus hangok megjelenése új fejezetet nyitott az ifjúságpolitikában. A nyolcvanas évektől a politikai ellenzék létrejötté vált igazi veszélyforrássá. A következő nyilvános belügyminisztériumi látogatásakor 1980-ban Kádár már úgy fogalmazott: *„Szervezett osztályellenesség nálunk nincs, de lokálisan akadnak problémák, vannak ellenséges, ellenzéki elemek, kisebb csoportok. Ezek intellektuális körökben találhatók, s az értelmiségiek is inkább fiatalabb korosztályban mozgolódnak.”*¹¹⁰ A folyamatosan jelentett esetekről mindazonáltal atyáskodó stílusban nyilatkozott: *„Az ilyen ellenzéki fiatal emberek között is akad, aki úgy gondolja magáról, hogy előkelőbbnek tűnhet, ha nem kormánypárti, ha nem a normális többséggel tart, hanem külön álláspontokat meg fenntartásokat hangoztat, tiltakozó aláírásokat gyűjt, vagy aláír, azt se tudja, hogy mit és*

miért opponál, tiltakozik.”¹¹¹ A magabiztossága ellenére bizalmas körökben ekkor már „Öreg”-ként emlegetett Kádár mind több megnyilatkozása érzékeltette, hogy kevésbé érti a fiatalok világát. A pártállami apparátus (benne a belső elhárítás) ugyanakkor évtizedes rutinnal, bevett sémák és módszerek alapján igyekezett kezelni a problémás eseteket.

ÁLLAMBIZTONSÁGI MÓDSZERTAN

Az „ifjúsági elhárítás” módszerei már a BM III/III. Csoportfőnökség megalakulásakor is viszonylag kifinomultak voltak. A „közvetett úton való elszigetelés” módszereit például már Agócs István (bomlasztásos) előadása is részletezte. A problémás esetekben a leggyakoribb megoldást az iskoláskorú gyerekeknek a szülők vagy iskolai vezetők előtti figyelmeztetése jelentette. Ezt az egyszerű elintézési módot a Rendőrtiszti Főiskola hallgatói definíciószerűen is felmondhatták: *„Olyan intézkedéseket kell értenünk [rajta], amikor más személyek bevonásával, azok segítségével tartunk vissza egyes személyeket ellenséges tevékenységtől.”*¹¹² Ugyanakkor az anyag visszatérően hangsúlyozta a kommunista ifjúsági szervezet szerepét: a meg gondolatlan-ságból, vagányságból elkövetett cselekmények utáni figyelmeztetés és nevelés (a társadalmi fegyelmezés) a helyi KISZ-szervezetek feladata lett. Az ő felelősségük lett, hogy a megtévedt fiatalokat „megmentsék a társadalom számára”. Ennek technikáit már a monstre (a BM III/III-2. működését előrevetítő) „Fekete Hollók” nevezetű ügy kapcsán is alkalmazták 1961–62-ben. Agócs István jegyzete a következő megszívlelendő elvet is rögzítette a megtévedt ifjakkal kapcsolatban: *„Ezekkel szemben a törvény teljes szigorával eljárni annyit jelent, hogy talán örökre eltaszítjuk magunktól esetleg azt az embert, pedig ha a társaságát meg-*

*változtatja, vagy megfelelő felügyeletet biztosítunk, még hasznos tagja lehet a társadalmunknak, hiszen az élet még előtte áll.”*¹¹³ A látszólag humánus eljárások ellenére a fiatalok körében a titkosszolgálatok ugyanúgy (ha nem erőteljesebben) alkalmazták a felnőttek világában használt technikákat, legyen szó akár zsarolásról vagy kompromittáló anyagokról.

Az ifjúsági elhárítás az évtizedek során külön állambiztonsági „szaktudománnyá” vált, az illetékesek a fiatalok életkori sajátosságaival is számoltak.¹¹⁴ Az ifjakat érintő tipikus politikai bűncselekmények közé számítottak az összeesküvés ügyek (felnőtt ellenséges személy vezetésével), a fegyverrejtegetés, a tiltott határátlépés, a röpcédulázás és a szóbeli izgatás esetei. Az elhárítás szervezetét részben a veszélyes cselekmények motívumai alapján alakították ki. A nyugati hatások mellett a „nacionalizmus”, az „idealizmus”, a „klerikális reakció” és az „ellenforradalom” vélt hatásai jelölték ki a mindennapi munka kereteit. A generációs szintéren zajló titkosszolgálati munkának három gyakorlati célját határozták meg a hatvanas években: 1) le kell leplezni az ellenséges elemeket (előadás, sajtó, nyílt propaganda); 2) szignalizációval kell segíteni az állami párt- és társadalmi szerveket; 3) együtt kell működni a BM szerveivel, és csírájában elfojtani a társadalomellenes magatartásokat. A politikai rendőrség végső feladata az lett, hogy az ellenséges személyeket elszigetelje az ifjúságtól, ezért részt vállalt ifjúsági, sport- és kulturális rendezvények biztosításában is.

Az 1972-ben az illetékes részlegvezető által írt belügyi jegyzet¹¹⁵ már reflektált a hatvanas évek társadalmi-politikai változásaira: *„Felgyorsult az ifjúság biológiai érése, magasabb a műveltsége, a tudásának irányai a gyakorlatiság irányba tolódtak el.”*¹¹⁶ Csáki Ernő osztályvezető úgy látta, hogy a fiatalok körében szociális rétegenként más a tudatos marxisták, a közömbösek, a bal- vagy jobboldali ellenséges személyek aránya. Az idegen-

forgalom vagy éppen a rádióadások révén beszüremkedő nyugati divatok mellett egyre több minden beletartozott az ifjúsági probléma halmazába, a nevelés hiányosságaitól (kettős nevelés) a tömegkommunikáció és a nyugati minták káros hatásain át a városba áramlásig (lakásprobléma), sőt a nemi felszabadításig.

Egy 1982-es jegyzet már egészen pesszimista, elbizonytalanodó alapállású értékelést tartalmazott.¹⁷⁷ A hetvenes évek gazdasági nehézségeiből, a nemzetközi kapcsolatok átalakulásából kiindulva Tímár Zoltán arról írt, hogy a felsőoktatási intézmények majd mindegyike funkciójából adódóan Nyugat-orientált. Ekkor azonban már nemcsak a nyugati újságok, szaklapok, hanem a lengyel hatás is (repülőegyetem, szamizdatkiadó) veszélyforrásnak számított. Az autonóm ifjúsági kezdeményezések (egyetemi szerveződések, békemozgalmak) a hátralévő éveikben jelentős munkát adtak az elhárítóknak. Ugyanakkor a parancsnok értékelése szerint a meghatározott intézményekben létesített hivatalos, társadalmi és alkalmi kapcsolatok mindvégig hasznosnak bizonyultak. A munkahelyi, oktatási vezetőkkal fenntartott konspiratív kapcsolat révén nyílt lehetőség a politikai megoldások alkalmazására, hétköznapi szinten behívásokra, elvtársi vagy nevelő jellegű elbeszélgetésekre.

A HATVANAS ÉVEK IFJÚSÁGI ÜGYEI

Az 1956-os forradalom leverését követő megtorlás (a pesti srácok begyűjtése) után az ifjúsági elhárítás fő célpontjai a fiatalokból álló bandák, a lejáratusukra meghonosított fogalom szerint a „galerik” lettek. A politikai rendőrség nagy erővel foglalkozott az egyházi ifjúsági csoportok kontrolljával is. Eközben kiépült a fiatalok megnyerése, semlegesítése érdekében létrehozott intézmények (a szocialista szórakoztatóipar) állambiztonsági ellenőrzése

is. Mivel a politikai indoktrináció kevésbé volt sikeres, a pártállami elit erről részlegesen lemondott, az új generációk a „legvidámabb barakk” polgárai lettek. A hatalomtechnikai intézkedések fő célja az lett, hogy a fiatalok ne szerveződjenek (politizáljanak) ellenségesen. Az ifjúság depolitizálásának számos eszköze volt, a végső garanciát a politikai rendőrség biztosította.

A hatvanas évek belső jelentései a fiatalkori (politikai) bűnözés növekedéséről szóltak, ám a társadalmi ellenállás valós (felderített) eseményei mellett a statisztikai adatokat a politikai rendőrség kampányai is befolyásolták (például a galerik elleni kampányok az 1956-os forradalom tízéves évfordulója kapcsán). Egy belső jelentés szerint 1960 és 1964 között 3463 fiatalkorú személyt ítéltek el. A növekvő esetszámra a belügyesek sajátos szociológiai magyarázatot adtak: első helyen a Ratkó-gyerekek (a dokumentum szerint „a szokásosnál nagyobb arányú népszaporulat”) oktatási intézményekben történő elhelyezési problémáit okolták.¹⁷⁸

A belső statisztikák szerint a felelősségre vont fiatalkorúak aránya az összes terhelthez képest is növekedett. 1964-ben Budapesten meghaladta a tíz százalékot, míg a politikai jellegű ügyekben ez az arány 16 százalék volt. A különböző társadalmi csoportokból elfogott fiatalokat szovjetellenesség, 1956 emlékének ápolása, nacionalizmus, KGST-ellenesség, Nyugat-imádat, esetenként fasiszmus vádjai alapján diszkreditálták, illetve vádolták meg. Külön esetet jelentettek a „fiatal költő tehetségek”, akik „ellenforradalmi” verseket gyártottak, és „teljes irodalmi szabadságot” követeltek, valamint a „klerikális reakció” csoportjai (őket elitneveléssel, illegális hitoktatással vádolták). Az 1964. évi belső adatsorok szerint 437 disszidens közül 241 hazatérést megtagadó számított fiatalnak.

Az ifjúsági probléma kezelésére a hatvanas évektől kezdve a belügyi és állambiztonsági szervek rendszeresen tartottak tájé-

koztató és propaganda-előadásokat, emellett a jogi lehetőségek 1964-től kifinomultabb intézkedéseket tettek lehetővé. Immár több ezer fiatal büntetőeljárásán kívül, „jegyzőkönyvileg” figyelmeztetettek, javítva a statisztikákat. A mindennapokban az önkéntes ifjúsági csoportok (Ifjú Gárda) is szerepet kaptak a közrend fenntartásában. A probléma ezzel együtt az elkövetkező időszakban is napirenden maradt. Az intézkedések ellenére a hatvanas években az ifjúsági helyzet is „fokozódott”. A belső statisztikák szerint számos bűncselekménytípusban ötven százaléknál felett volt a fiatal (14–24 éves) elkövetők aránya.¹¹⁹ Az okokat keresve a Kádár-korszak szakértői mind komplexebb társadalmi, pedagógiai és politikai problémákat neveztek meg: a családi és az iskolai nevelés hibái mellett az alkoholizmust, valamint a foglalkozás nélküli kóborló fiatalok kontrollátlanságát.

A bomlasztás az ifjúságvédelmi intézkedések esetében is kulcsfogalomnak számított. A fiatalokból álló bandákat számos nagyságrendben igyekeztek „dezorganizálni”. A hatvanas évek második felétől már sor került „a bűncselekményt el nem követő csoportosulások” bomlasztására is.

Felszámolt, illetve dezorganizált galerik száma (1962–1965)

	Országosan	Budapesten	Tagok száma	(Budapesten)
1962	83	22	751	352
1963	133	15	1013	429
1964	167	43	1378	568
1965	216	45	1899	525

A hatvanas években a BM III/III-2. Osztály foglalkozott a sport-elhárítással, elsősorban a külföldre utazó válogatott és klubcsapatok ellenőrzésével is. A sportolók országsszerte ismert csempészekciói, valutázásai különböző állambiztonsági játszmákra adtak lehetőséget.¹²⁰ Az ifjúsági elhárítás a pedagógusok köré-

ben is üldözte a veszélyes eszméket, a sovíniszta, nacionalista, klerikális megnyilvánulásokat vagy éppen a túlságosan baloldalinak, szektásnak minősített törekvéseket. Központi utasításra 1966–67-ben 56 701 pedagógust ellenőriztek, majd ennek eredményeként 208 ember kizsorítására (leváltására) tettek javaslatot. (A statisztika szerint ez végül 69 esetben történt meg.) A felső-, közép- és alapfokú intézményekben dolgozók közül ekkor 1603-an szerepeltek az állambiztonság alapnyilvántartásában (köztük 101 háborús bűnös, 200 korábban erőszakszervezetnél dolgozó, 181 a „fasiszta” pártok egykori tagja, 37 kémkedésért, 115 izgatásért, 128 illegáció tagjaként elítélt személy, 158 egykori szerzetes és 416 „ellenforradalmi cselekményért” elítélt). Szemmel tartásuk az elkövetkező időszakban is munkát adott a részlegnek.

A hatvanas évektől kezdve a kiutazások elbírálásánál és biztosításánál is jelen volt az állambiztonság. Különböző propaganda-előadások mellett szervezetté vált az állambiztonsági tematikájú középiskolai osztályfőnöki órák megtartása. Igaz, Benkei András belügyminiszter figyelmeztette beosztottjait: *„Nem is vállalhatjuk magunkra, hogy az összes osztályfőnöki órákon részt veszünk. [...] Eleve nem járható út, hogy minden középiskolát hálózattal tartsunk. Nem lenne egészséges és nem is eredményezné, amit várunk.”*¹²¹ Ugyanakkor a felsőoktatási intézményekhez a központi és a megyei szerveknél külön tartótiszteket rendeltek. Az egyetemeken és főiskolákon a belügyesek szabályozott viszonyt alakítottak ki a hivatalos vezetőkkel (rektorok, dékánok), személyzeti, párt- és KISZ-vezetőkkel. Utóbbiak az állambiztonsági aktákban hivatalos kapcsolatként szerepeltek.

A felsőoktatás világában a kádári konszolidáció fontos intézkedése volt a származási kategóriák megszüntetése, ami esélyt kínált a szüleik miatt korábban megbélyegzett fiatalok tovább-

tanulására. Erre az időszakra már egyéb kontrollmechanizmusok is működtek. 1965 augusztusában például az ELTE vezetői beszámolót állítottak össze a BM III/III-2-b Alosztály illetékeinek a felvételi vizsgák tapasztalatairól. Az összegzés szerint az adott évben nappali tagozatra a 3982 jelentkező közül 1151 fiatalt vettek fel (a jogi karra 254, a bölcsészkarra 461, a TTK-ra 436 diákot). A jelentés rögzítette: „A szóbeli felvételi vizsgákat a párt-, szakszervezeti, állami és KISZ-vezetőségek szorosan ellenőrizték. Elfogultság miatt tudomásuk szerint mindössze egy panasz merült fel a vizsgabizottságok ellen.”¹²² A dokumentum rámutatott a fizikai dolgozók gyermekeinek alacsony arányára, valamint az egyházi iskolákból felvettek számának csökkenésére is, és beszámolt a csalási, befolyásolási törekvésekről, megemlítve a rektornak írt, protekciót kérő leveleket.¹²³ Az ilyen jellegű esetek időről időre az ifjúsági elhárítás elé kerültek. Az intézkedések megismerését nehezíti, hogy az intézmények tartótisztjei által vezetett dossziékat jórészt megsemmisítették, vagy (mint például az ELTE esetében) azok kibelevé maradtak az utókorra.¹²⁴ Az állambiztonság és a KISZ kapcsolatát külön parancsok szabályozták. A propagandaszervek munkáját szintén bevált eljárások segítették. Így több tízezer, a Szabad Európa Rádió-nak vagy más nyugati adónak címzett levelet ellenőriztek, illetve vontak ki a forgalomból.

A generációs jelleg miatt a területen kiemelt feladat volt a hálózat folyamatos frissítése. A hatvanas évek végére ennek is kialakultak a bejáratott csatornái (például leszerelt sorkatonák átvétele). A hálózati létszám így 200-ról 300-ra emelkedett. Ugyanakkor előfordult, hogy a központi szerveknél futó negyven ügy közül csak hat esetben tudtak hálózatot alkalmazni. Az ifjúsági elhárítás legfontosabb mutatói aktív titkosszolgálati tevékenységről tanúskodtak. A fiatalok körében 1965 és 1968 között 366 ügyet realizáltak, és 143 új ügyet kezdeményez-

tek. Kifejezetten bomlasztással (belső kategorizálás szerint) 48 ügyet zártak le, emellett 175 ügyben rendőrhatalósági figyelmeztetést alkalmaztak, illetve szabálysértési eljárást kezdeményeztek (elzárás, pénzbírság). Mindezek 1077 főt érintettek.

Az ifjúsági elhárítás fennmaradt aktái, illetve az eddig feltárt esetek alapján részleteiben is megismerhetők azok a technikák, amelyek a bomlasztásos eljárásokat segítették. A titkosszolgálati technikák a hatvanas években a nyílt, olykor agresszív rendőri intézkedésekkel keveredtek. A kádári rend megteremtésének aprómunkájában kulcsszerepet kapott a BM III/III-2. Osztály mintaadó tevékenysége. 1956 után a hatalomnak kiemelt problémát jelentettek azok a fiatalok, akik elutasították a pártállami normákat, és nem idomultak a létező szocializmus szürke valóságához. Az együtt szórakozó, kisebb-nagyobb „balhékat” elkövető, illetve szimbolikus cselekedeteikkel politizáló csoportok „galeriknek” minősültek. Egy összefoglaló jelentés szerint tervszerű bomlasztásuk 1961-ben kezdődött meg. 1966-ig országosan 226 galerit számoltak fel, összesen 2482 taggal. A szétzilálásukra indított átfogó akciók a közrendvédelem, a politikai rendőrség és a KISZ közös irányításával zajlottak.

A legismertebb állambiztonsági akciók egyike a Moszkva téri („Kalef”) galeri szétverése volt, ami az 1964-ben „Matrózok” fedőnéven megkezdett ügy eredménye lett. A kezdeti ügynökjelentések alapján a Moszkva (korábban és ma: Széll Kálmán) téren találkozó, jelentős számban környékbeli (főként középosztálybeli) fiatalokkal szemben az ellenséges ideológiai törekvések széles skáláját fogalmazták meg gyanúként: Nyugat-imádat, fasiszta elvek (Hitler dicsőítése), izgatás a párt politikája ellen, nacionalizmus, antiszemitizmus, szovjetellenesség, az ellenforradalommal kapcsolatos várokozások. A banda társadalmi veszélyességét huligánkapcsolataikkal, valamint egy köztörvényes ügygel (iskolai kabátlopás) is megpróbálták alátámasztani. Az ügyben

foglalkoztatott ügynökök beszámoltak a társaság kirándulásairól, koncertlátogatásairól, házibulijaikról is. A csoport párhuzamos ellenőrzése miatt az egymásról nem tudó, szervezett fiatalok jelentései jól mutatják, hogy a politikai természetű viták provokálása is a feladataik közé tartozott. A nyomozók az elhangzó izgató beszélgetéseket bizonyíték gyanánt megpróbálták operatív technikai eszközökkel is rögzíteni, de előfordult, hogy a közös italozás közben a ruhában elhelyezett felvevőkészülék nem működött. Az ügy egyik kulcsszereplője a „Csorba” fedőnéven jelentő bandatag volt, akit 1956-os tevékenységért, a forradalom leverése utáni futárszolgálatért ítélték el, és még a börtönben szerveztek be. A rendőrségi meghallgatások módot adtak a hálózat további bővítésére is. Ezzel – a belső értékelés szerint – sikeresen bomlasztották a Moszkva téri galerit. 1965 novemberében az ügyben hozott bírósági ítélet felfüggesztett börtönbüntetést szabott ki néhány fiatalra.¹²⁵ A mintaadónak szánt eljárást a rendőri szervek által végrehajtott intézkedések százai követték. A bandák diszkreditálását leggyakrabban köztörvényes vádakkal, erkölcsi kompromittálással próbálták meg elérni. Mindez évekre munkát adott a rendőri és állambiztonsági szerveknek: 1968-ban Budapesten még mindig 130 galerit tartottak nyilván 1800 taggal.

Az ifjúsági elhárítás egyik utolsó nagyszabású galeriügye azokkal a fiatalokkal volt kapcsolatos, akik az Ifjúsági Park szomszédságában található, ma már vasrácsokkal körülkerített hatalmas fánál gyülekeztek. Csoportjuk innen kapta a „Nagyfa-galeri” nevét. A fiatalok 1969. júliusi demonstratív belvárosi sétája után a hatalmi szervek nagyszabású „galeriügyet” konstruáltak. A mintegy tucatnyi ügynök és informátor jelentéseit felhasználó nyomozás eredményeként tízen kerültek bíróság elé. Az eljárást a „semmittevő, hippi életmódot folytató” fiatalok elleni sajtókampánnyal egészítették ki. A vádirat,

illetve az újságcikkek a felvonulás vélelmezett fasisztoid jellegét hangsúlyozták, az elsőrendű vádlott esetében pedig 1956-os tevékenységét is kiemelték. (Mondván, hogy az intézeti nevelt „Nagy Kennedy” 1956. tizedik évfordulóján tüntetést szervezett az aszódi intézetben.) 1970. februárjában a Pesti Központi Kerületi Bíróság államellenes izgatás miatt nyolc hónap és két év közti büntetéseket szabott ki. A hangadónak ítélt fiatalokat a rendszerváltásig rendőri felügyelet alatt tartották. Az ügynek széles körű nyilvánosságot biztosított a televízió *Kék fény* című műsora, miközben a bandatagok a korabeli szórakoztató irodalom regényalakjaivá váltak.¹²⁶

Az ifjúsági elhárítás kiemelten foglalkozott a fiatalok körében népszerű budapesti intézményekkel (szakzsargonban „objektumokkal”) is. Ilyen exkluzívabb hely volt például az 1960-ban a KISZ felügyelete alatt létrehozott Fiatal Művészek Klubja vagy az 1961-ben a szélesebb közönség előtt (a Várkert Bazár helyén) megnyitott Ifjúsági Park. Az ilyen helyszínekre irányított hálózati személyek feltűnés nélkül tarthatták szemmel a fiatal művészértelmesítést vagy a beat- és rockzenekarok közönségét, és jelentéseikben beszámolhattak a politikai hangulatról, ellenséges viccekről, pletykákról is.¹²⁷ A szórakozóhelyeket alkalmanként a rendőrség egységeinek ellenőrzései, razziái is érintettek. A határozott belügyi fellépés, az igazoltatások önmagukban is bomlasztó hatással bírtak, ugyanakkor az ifjúsági elhárításnak mindvégig lehetőséget kínáltak „fedett” intézkedéseik végrehajtásához is.¹²⁸

Az ifjúsági szubkultúrákból titkosszolgálati eszközökkel megszerzett információk a bevett eljárásrend, a szignalizáció révén az ifjúságpolitikai és kulturális szervek illetékeseinek asztalára kerültek, így hatalomtechnikai eljárások alapjául szolgáltak. Meghatározhatták az együttesek fellépési vagy egyes tagok szereplési lehetőségeit is. A legegyszerűbb megoldásnak a gyorsan népszerűvé váló együttesek tagjainak beszerzése kínálko-

zott. Az ilyen próbálkozásokkal kapcsolatban az elmúlt években egyre több visszaemlékezés látott napvilágot.

1964 októberében például az állambiztonság megpróbálkozott Illés Lajos szervezésével. A nevét viselő zenekar első sikerei után, a Balassi Bálint utcai Margit cukrászdában történő találkozásokon azonban a fiatal ember ellenállt a kísérletnek. A fennmaradt jelentések szerint az Illés-együttes koncertjeit legkésőbb 1963 decemberétől már ügynökök figyelték. A rajongók és az együttes tagjai által elkövetett kisebb botrányok mindvégig lehetőséget adtak a zenekar törekvéseinek kordában tartására, a rendszer tűréshatárainak érzékeltetésére. Eközben a kiemelkedő népszerűségnek örvendő zenekarral kapcsolatban bomlasztási tervek is készültek, amelyek a tagok szembeállítására, bizalmi kapcsolatuk megtörésére irányultak.¹²⁹ Az ifjúság csoportképzésében kulcsszerepet játszó könnyűzenészek állambiztonsági kontrollja hatékonyan és üzemszerűen működött.

A belső elhárítás figyelmét nem kerülte el a keresztény egyházi könnyűzene magyarországi jelentkezése sem. Szilas Imre 1967-ben Abonyban játszott beatmiséje után a Budapesti Rendőr-főkapitányság illetékesei már hálózati értesítéseket is szereztek a Mátyás-templomban megtartott hasonló alkalmakról. Az Állami Egyházügyi Hivatal illetékeseivel egyeztetve intézkedési tervek készültek az új irányzat hatásának csökkentésére is. Ennek keretében a KISZ feladatává tették, hogy vonzó konkurenciát teremtsen a zenei áhítatokkal szemben. Ugyanakkor a fiatalokat befogadó templomok lelkészeivel is „elbeszélgettek” az egyházügyi illetékesek, illetve egyházi feletteseik.¹³⁰

Eközben megfigyelési akciókat és nyomozásokat indítottak a fiatalok körében népszerű új művészeti, önkifejezési formákkal kapcsolatban. A happening műfajának 1966-os magyarországi megjelenése után a BM III/III-2b Alosztály „Schwitters” fedőnéven indított adatgyűjtést. (Az állambiztonsági értékelés

a happening világát fellazításra alkalmas, nyugati álművészeti eszmeirányzatnak tartotta.) Ennek kapcsán nemcsak a magánlakásokon, hanem az Egyetemi Színpadon tartott rendezvényeket is ellenőrizték, miközben újabb és újabb intézkedési tervek készültek az új törekvések adminisztratív ellehetlenítésére. (Még a happeningek egyik vezéralakjának, Szentjóbó Tamásnak zárt intézetbe utalása is felmerült.)¹³¹ Bár ezek az elgondolások csak részlegesen valósultak meg, a belvárosi értelmiségi szubkultúrákban több bomlasztásos ügyet is végigvittek. Ezek külön rendteremtő hatással bírtak Kelet- és Nyugat-Európa 1968-os forrongása idején. Így például a „Zenélők” fedőnevű ügy lezárásaként ekkor részesítették rendőrhatósági figyelmeztetésben Poór Istvánt, aki baráti társaságában különböző bulikat szervezett. A hatásos belügyi fellépéshez a nagyarányú információszerzési munka is hozzájárult: a házi bulik ellenőrzésére a titkosszolgálat teljes eszköztárát bevetették. Az 1967. január 9-én kezdődő adatgyűjtés során a telefon- és szobalehallgatás, a levéllenőrzés, a külső figyelés, az újabb és újabb ügynökök bevezetése és a hivatalos kapcsolatok felkeresése is szerepelt az ifjúsági elhárítás intézkedései között. A bomlasztásnak szánt intézkedések sikeresnek tűntek: az egyetemi tanulmányaikat féltő társak egy része visszahúzódott a további közös tevékenységtől.¹³²

Az ifjúsági elhárítás működésének karakteres területe volt az egyházi kisközösségek elleni tevékenység. Az eljárások itt az egyházak és a vallásosság elsorvasztásának távlati kádrista tervét segítették, az utánpótlás ellehetetlenítését célozták. Az intézkedések területi szempontból is koncentráltak. Elsődleges egyházpolitikai cél volt a főváros, valamint a (szocialista) nagyvárosok, különösen az egyetemi városok szemmel tartása. Ezekhez a helyekhez köthetők a legfontosabb titkosszolgálati eljárások.

A katolikus ifjúságneveléssel (illegális hitoktatással), közösségépítéssel foglalkozók elleni monstre eljárás (az 1960–61-es „Fekete Hollók” fedőnevű ügy) után Kádár János maga fogta vissza a belügyeseket. Az MSZMP PB ülésén kijelentette: *„A hitoktatást, a titkos hitoktatást a törvény persze tiltja, de ha azt veszem, hogy rendszerellenes tevékenység, azért itt még további meghatározások is kellenek, mert ha az abból áll, hogy inasgyerekeket elvisznek kirándulni, és azt mondják nekik, ez a Mária hónapja, és mondjatok el hat Üdvözlégy Máriát, attól a rendszer még nem dől össze. Az más jellegű tevékenység, mint ahol a gyutacsokat szedik össze.”*¹³³ A szöveg elhangzásakor már zajlott egy újabb ügy „felgöngyölítése” is, amelynek ismét a Regnum Marianum-közösség vezetői lettek a vádlottjai. Az ifjúsági neveléssel évtizedek óta foglalkozó papok elleni persorozatban (1961, 1966, 1971) nyomon követhető a vádpontok és módszerek tovább élése, illetve a bomlasztásos technikák kifinomulása is. (Ugyanakkor a közösség folyamatos újjászerveződése az autonóm keresztény élet legismertebb példája.) A szaksargon szerint a nyomozók egyre jobban alkalmazták a differenciált intézkedéseket, amelyek közé beletartozott a letartóztatás, a házkutatás, a tanúkénti kihallgatás vagy éppen a nevelő jellegű beszélgetés is. Mindezek a határvonalak meghúzását is segítették a napi egyházpolitikai gyakorlatban.¹³⁴

Az egyházügyi előadónak köszönhetően a pártközpontba folyamatos, részletes elemzések, statisztikák érkeztek a hittanbeírások számának alakulásától kezdve a népmozgalmi adatokon (keresztelők, esküvők, temetések), illetve a körmenetek, búcsúk résztvevőinek létszámán át egészen a papi utánpótlásig. A mozgástér szabályozása (például a közösségszervezés lehetőségeinek a meghatározása) egyházpolitikai játszmák eredménye volt. Ugyanakkor a templom falai közé viaszorított egyházi életet elemezve az illetékesek számoltak az általános modernizáció szekularizációs hatásával is.

A folyamatos megfigyelések nyomán azonosították az „elleneséges tevékenység” templomon kívüli helyszíneit is. A katolikus kisközösségekhez hasonlóan részletes címlisták készültek a református fiatalok „illegális” összejöveteleinek helyszíneiről,¹³⁵ emellett jelentéseket írtak a „református reakció” központjairól, amelyek a hatvanas évek összefoglalói szerint elsősorban a vízivárosi, a pasaréti, az újpesti, a józsefvárosi, illetve a zuglói gyülekezetek voltak.¹³⁶ A belső elemzések a fiatal katolikus papok és az (egykori ciszterci, piarista, jezsuita) szerzetesek mellett református részről leggyakrabban a gyülekezetek fiataljaival elkötelezetten foglalkozó lelkészek (például Gyökössy Endre, Joó Sándor és Farkas József) veszélyességét emelték ki. Az evangélikus egyház „reakciós” ifjúsági közösségeit Káldy Zoltán püspök – „Pécsi” fedőnevű hálózati személyként – Budapest-Hegyvidék, Kelenföld, a Vár és a Deák téri templom gyülekezeteiben jelölte meg. Feljelentéssel felérő hálózati beszámolója szerint ezek a csoportok szembekerültek az egyházi vezetéssel, és politikai kritikát is gyakoroltak a fennálló renddel szemben.¹³⁷ Az ideologikus indoklás szerint a gyülekezetek 40–50 fős ifjúsági közösségei az egyházak fedésében illegális tevékenységet folytattak.

Az elrettentés legfontosabb eszköze a rendőrhatalósági figyelemztetés volt, amelyet a „Hitvallók” fedőnevű ügyben 12 fő, a „Harcolók” fedőnevű ügyben öt fő esetében alkalmaztak. Ezeket az 1963–64-ben realizált ügyeket éppúgy sikerként könyvelték el, mint azt, hogy az Állami Egyházügyi Hivatal segítségével sikerült szolgálati helyükről lelkészeket is eltávolítani, áthelyeztetni. „Táborozók” fedőnéven az egykori Keresztény Ifjúsági Egyesület vezetői ellen, „Gyülekezők” fedőnéven pedig a Deák téri, ötvenfős evangélikus ifjúsági csoport (dr. Keken András) ellen nyomoztak.¹³⁸

Az „ellenséges magatartás” vádját a lehallgatásokból, ügynöki jelentésekből összeollózott, szélsőségesnek, nacionalistá-

nak minősített kijelentésekkel is alátámasztották. A katolikus és protestáns csoportoknál egyaránt megfogalmazódott az a vád, miszerint a rendszerváltás számára képeznek értelmiségi kádereket, valamint elvonják a fiatalokat a KISZ-től és az Úttörőszövetségtől. Mindeközben az utánpótlás ellenőrzése érdekében az ifjúsági elhárítás segítségével 1965-ben megkezdődött a teológiai képzés szisztematikus behálózása is.¹³⁹ A megyei főkapitányságokon dolgozó III/III-asok szintén bomlasztottak „megelőző jelleggel” illegális hittancsoportokat. Végül soron a karizmatikus ifjúsági vezetőket egyre inkább belső egyházi intézkedésekkel is igyekeztek visszafogni, így az ifjúsági elhárítás velük kapcsolatos feladatai idővel csökkentek.

Külön elhárítási kategóriát jelentett a fennmaradt tíz egyházi középiskola mintegy 2500 tanulója (ez évente 500 érettségizőt jelentett), akik az MSZMP PB 1968. márciusi határozata szerint is idegen testet alkottak a szocialista rendszerben.¹⁴⁰ Ezekben az intézményekben külön módszertan és intézkedési tervek alapján szerveztek hálózatot.¹⁴¹

GENERÁCIÓVÁLTÁS: A HETVENES ÉVEK ELJÁRÁSAI

A belső elhárítás generációs alapon is megszervezett részlege a hetvenes években mind kiterjedtebb aktivitást mutatott. Benkei András belügyminiszter kijelentette: *„Mivel általában azt mondjuk, maga a fiatalság az egyik legbonyolultabb kérdés-komplexum, ehhez kell alkalmazkodni nekem is, és ennek megfelelően a legjobb erőket erre a területre tenni. Ide a legkvalifikáltabb, a legjobb operatív munkásokat kell irányítani.”*¹⁴² Ennek jegyében a központi részleg létszámkeretét 19 fővel megemelték, és az átszervezéskor fiatalították a vezetői állományt is.

A szervezet frissített ügyrendje szerint továbbra is a BM III/III-2. Osztály feladata maradt „az ifjúság körében levő ellenséges elemek” tevékenységének felderítése. Az illetékesek foglalkoztak (ún. objektumi elv alapján) az egyetemek, főiskolák operatív „védelmével”, valamint (ún. vonalas elv alapján) a politikailag fertőzött galerikkal, ifjúsági klubokkal. Ők végezték a „zavarkeltésre alkalmas” politikai, kulturális és sportrendezvények biztosítását,¹⁴³ ellenőrizték a külföldi diákokat és a nyugati rádióadókkal (elsősorban a Szabad Európa Rádióval) levelező magyar fiatalokat. A BM III/III. Csoportfőnökség saját hatáskörében foglalkozott a kijelölt budapesti egyetemekkel (ELTE, SOTE, Műszaki Egyetem, Közgazdaságtudományi Egyetem) és a válogatott sportkeretekkel is.¹⁴⁴

A belső eredménykimutatás szerint az elhárítás területén 1972-ben 120 ügyben, illetve az ezt megelőző munkafázis kapcsán ún. ügyjelzésben 250 személy ellen jártak el. Az állambiztonság vezetői megállapították, hogy egyre inkább a fiatal értelmiségiek kerültek célkeresztbe. A BM Kollégiumának 1973-as értékelése szerint *„az ellenséges tevékenység első vonalába döntően új, többségében fiatal értelmiségi személyek, egyetemi, főiskolai hallgatók, illetve középiskolai diákok kerültek, [...] munkásfiatalok bevonásával nem jártak sikerrel.”*¹⁴⁵ Harangozó Szilveszter ezért arra adott utasítást, hogy *„kombinációkat kell kidolgozni bomlasztásukra, elsősorban a kulcsszereplők, hangadók lejáratására, egyes személyek leválasztására, ennek érdekében ki kell használni az esetleges személyi ellentéteket, rivalizálást, köztörvényi, szabálysértési, munkajogi lehetőségeket.”*¹⁴⁶ Az eredmények elérése érdekében különböző (megelőző) intézkedéseket is szorgalmaztak: bírósági, rendőrhatalmági figyelmeztetések, rendőri felügyelet, utazásból kizárás stb. Az ilyen esetekről évente 120-130 szignalizációs jelentés készült a párt-, illetve állami szervek részére.¹⁴⁷

A pártállami kereteket alapvetően az MSZMP KB 1970. januári ifjúságpolitikai határozata szabta meg. A III/III-asok mindazonáltal évtizedes rutinnal mozogtak a fiatalok körében. A hatvanas évek „ideologikus” állambiztonsági fellépései (a gale-rik elleni hajsza) után a hetvenes években az „ifjúsági probléma” különböző balhék kapcsán került előtérbe. Ilyen volt egy-egy koncert utáni rendbontás is, de leginkább a március 15-ei buda-pesti tüntetések tartoztak ide. (Erről lásd a rendkívüli esemé-nyekről szóló fejezetet.) Az ideológiai tartalom mellett (az úgy-nevezett összelügyi szemléletből adódóan) az antiszociális jelenségek kezelésének szerepe is felértékelődött. Az öregedő pártállami vezetés körében terjedő szocialista „morális pánik” folyamatos politikai megrendelést biztosított a részlegnek.

Az ifjúsági elhárítás ellenségképe sajátos, generációs ala-pon képezte le a belső elhárítás „felnőtt világának” konstruk-cióit. Az évtized során a leggyakrabban emlegetett veszélyfor-rások a „nacionalizmus”, a „nyugati fellazítás”, a „klerikális reakció”, a „cionizmus”, illetve a különböző ellenkulturális, majd ellenzéki jelenségek voltak. Emellett továbbra is veszély-forrásként jelentkeztek az autonóm kezdeményezések, legyen szó akár irodalmi csoportokról, zenekarokról vagy szakkörök-ről. Összességében az ifjúsági elhárítás az ifjúsági ügyek végső felelőseinek, a KISZ vezetőinek megbízható beszállítója volt. Az ifjúsági elhárítás ügyei a jövő kádereit is bevezették a titkos-szolgálati, hatalmi politikai játszmákba, amire jó példa az egy-kori KISZ-funkcionárius Fejti György karrierje.

Az „ifjúsági probléma” (a „szocialista ifjúság” helyzete, illetve az ifjúság szocializációja) az összefoglaló jellegű állam-biztonsági szövegekben, így az éves állambiztonsági jelen-tésekben is megjelent. 1973-ban az „ellenséges nacionalista propaganda hatásáról” írtak, ezenkívül a klubok, az oktatási intézmények, az irodalmi-zenei szakkörök, az amatőr művé-

szeti csoportok, valamint a korszakban megjelenő kommunák jelentették a fő veszélyforrást. Egy 1975-ös összefoglalóban már világosan tetten érhető volt a félelem, hogy a rezsim a nyugati hatásokkal (nevezzék azt „fellazításnak” vagy „modernizáció-nak”) szemben vesztes pozícióba szorul. Ekkor már ellensé-ges személyek körül stabilizálódó ifjúsági csoportokról írtak (harmincnégy ilyen tizenöt-husz fős társaság előzetes ellenőr-zése zajlott), továbbá a „reakciós” egyházi személyek negyven csoportját (kisközösségeket) figyelték (összesen 800 embert). A kiránduló, beatmisékre járó, magánlakásokon összegyűvő vallá-sos (a BM képzete szerint: a KISZ-tagságtól eltántorított) fiata-lok mellett tizenegy hazai (kábitószerezéssel is meggyanúsított) kommunát is ellenőriztek. Ugyanakkor a felsőoktatás hallga-tói közül 1600, a harmadik világ országaiból származó fiata-lok egytizedét tartották veszélyesnek. Igaz, az évtized végének beszámolóí ismét sikerként értékelték a nyugalom helyreállítá-sát: „Az év folyamán az összes jelentősebb ifjúsági rendezvény jó politikai légkörben zajlott, de egyes népszerű beatzenekarok fellépése alkalmából karhatalmi beavatkozás is szükségessé vált a buliganizmus megfékezésére.”¹⁴⁸ A politikai rendőrség és más belügyi vagy ifjúságvédelmi szervek között kialakult kapcsola-tok révén olykor közös intézkedéseket is kidolgoztak. Az „ifjú-sági probléma” állambiztonsági kezelése a hatvanas évektől min-taként szolgálhatott a rendőri szerveknek is (bandák, „galerik”, ifjúsági csoportok esetén). Végső soron BM III/III. Csoport-főnökség eljárásai központi szerepet játszottak a kádárizmus türéshatárainak kijelölésében.

Ez talán a szórakozás területein mutatható ki a legjobban. Az állambiztonság továbbra is jelen volt a könnyűzenei élet minden szférájában, a fiatalok meghatározó szórakozóhelyein. A megfigyelések, hálózati jelentések révén ugyanúgy gyűltek az adatok a már az előző évtizedben is megkörnyékezett beat-

és rockzenekarokról és rajongóikról, a táncházmozgalomról vagy a diszkók világáról. Több nyomozás indult az ifjúsági szubkultúrák ellenőrzésére („Zuglói”, „Subások”).¹⁴⁹ Folyamatosan mérték egyes zenekarok hatását (izgató jellegűnek minősíthető cselekményeket), és ellenőrizték a nyugati vagy más ellenséges csoportokhoz való kapcsolatukat. Szükség esetén a hatósági intézkedések mellett bomlasztási akciókat is kezdeményezhettek. A pártállam céljainak érvényesítésében a belügyesek szerepe azonban időről időre háttérbe szorult. A könnyűzenei élet befolyásos csúcsmenedzsere az egykori politikai elítélt, a hatvanas években még ellenséges személyként kezelt Erdős Péter lett.¹⁵⁰

Egyes ügyek azonban magasabb fórumokat is megírtak. Bródy János ellen – az 1973-as miskolci popfesztiválon a színpadról tett megjegyzése kapcsán – izgatás miatt indult eljárás. Miután a bíróság első fokon felmentette, Aczél György ezt személyesen Biszku Bélának írt levelében bírálta, szigorúbb ítéletet és a zenész megbüntetésének lehetőségét keresve.¹⁵¹

Az állomány intézkedéseinek nagy részét a fiatalokat „antimarxista”, „pesszimista” nézetekkel veszélyeztető ellenzéki fórumok (elsősorban a „házi egyetemek”), valamint a szamizdatterjesztés akadályozása tette ki. Emellett hangsúlyosan foglalkoztak a „csövező”, „galeriző” életvitelű fiatalokkal, illetve azok „anarchista, fasisztoid, garázda” megnyilvánulásaival.¹⁵² A bomlasztás mellett olykor a rendőri oszlatás hatásait is vizsgálhatták: egyes népszerű zenekarok fellépése alkalmából karhatalmi beavatkozás is szükségessé vált a rendbontás, a „huliganizmus” megfékezésére.

A fiatal férfiak sajátos szocialista nevelési intézménye volt a Magyar Néphadsereg. A kötelező sorkatonai szolgálatból következő tartós együttlét az állambiztonsági szervek számára is kiváló terepnek kínálkozott a nevelésre, a megfigye-

lésre, a beépülésre. A hetvenes években a néphadsereg elhárításával foglalkozó BM III/IV. Csoportfőnökség illetékesei jól kialakított rend szerint működtek együtt más belügyi szervekkel, így 50-60 felsőoktatási intézmény illetékes tartótisztjével. A felsőfokú tanulmányaik megkezdése előtt sorkatonai szolgálatot teljesítő, előfelvételis diákok csoportja (évi 2000-2500 fő) külön kategóriát jelentett a katonai elhárításnak. Esetükben az állambiztonság munkatársainak a célja nem csupán a néphadsereg titkainak operatív védelme volt: a zárt környezetben eltöltött időszak lehetőségeket kínált a szervekkel történő perspektivikus együttműködés kialakításához, magyarán a beszervezésekhez is.

Az elhárító tisztek elsősorban a „vezéregyéniségek” megkönyékezésére, szemmel tartására ügyeltek. A rendelkezésre álló, állambiztonsági szempontból viszonylag rövid időszakban elsősorban nem hálózati beszervezések történtek, hanem „társadalmi kapcsolatokat” igyekeztek megnyerni, akiket aztán rezidentúrákba szervezve irányítottak, leszerelésekor pedig megpróbálták átadni őket a társszerveknek. Az operatív tisztek rendszerint segítőként támaszkodtak a korábbi KISZ-vezetőkre és a diplomataszülők gyermekeire, mivel ez utóbbiak egy részének operatív ismeretei is voltak. Az elhárító tisztek számára kiemelt területként határozták meg a humán érdeklődésű, túlnyomórészt bölcsészettudományi szakokra felvett állománycsoportokat, mivel a tapasztalatok szerint köreikben hangzott el a negatív politikai vélemények kilencven százaléka. A szovjet-, párt- és kormányellenesnek minősített szövegek mellett a nacionalista megnyilatkozások, 1968 következtében az ultrabaloldali nézetek, majd a hetvenes évek végétől az ellenzéki kapcsolatok kezelése vált fontossá.¹⁵³

A néphadseregben kialakított lazább kapcsolatok dokumentációja nem volt feszes, így ezen a területen a „tényfeltárás” lehe-

A hetvenes évek második felétől kiemelt állambiztonsági problémát jelentett a katonai szolgálatot megtagadók ügye. Ekkor már a szolgálatot vallási vagy etikai alapon megtagadó, börtönbüntetésre ítélt fiatalok a magyarországi politikai elitéltek döntő hányadát tették ki. A nyolcvanas évek elején évente 55-60-an (adventista, nazarénus, a Jehova Tanúi közé tartozó fiatalok, valamint a katolikus Bokor-közösség tagjai) tagadták meg a katonai szolgálatot – felük vallási okból. 1988-ban ilyen okból 185-en töltötték szabadságvesztéses büntetésüket.¹⁵⁶ A problémakört a legmagasabb szinten próbálták kezelni. A végnapjait élő rendszerben érdemi változás csak 1988-ban történt, amikor a Koordinációs Bizottság kezdeményezte a fegyver nélküli katonai szolgálat elveinek kidolgozását.

A nyolcvanas évekre a BM III/III-2. Osztályon a legfontosabb probléma a fiatalok ellenzékiiségének kezelése lett. Kádár János ezt a BM értekezletén a maga nyelvén fogalmazta meg: „Az ő nyüzsgésükben – szándékosan nem mondom, hogy melyik közülük ellenzéki és melyik ellenség, hiszen ezek nem olyan idős vagy kialakult, kiforrott gondolkodású emberek, hogy igazi megátalkodott ellenségei lennének rendszerünknek – lehet szereplési viselkedés is, reklámozni szeretnének magukat.”¹⁵⁷ Nem tudni, hogy a központi direktívák milyen gyorsan jutottak el az állományhoz, mindenesetre öt nappal később

Mire eljött az orwelli, 1984-es esztendő, az ifjúsági elhárítással foglalkozó részlegnek egyre több munkája akadt. A központi eligazítás szerint az ifjúság körében jelentős „jobbra tolódás” következett be, egy „nacionalista hullám” megjelenését érzékelték. A veszélyesnek ítélt fórumok közül a József Attila Kör, a *Mozgó Világ* rendezvényei, a Fiatalképzőművészek Stúdiója és a Közgázon szervezett Polvax klub rendezvényei kerültek célkeresztbe. Harangozó Szilveszter további feladatként mutatta be az egyházi „reakció” világából a Regnum Marianum-közösség (1500 fiatal) és a Bulányi György által vezetett bázisközösség (az 1000–1500 fős közösség tizedét kategorizálták fiatalként), illetve az egyes „kultikus szekták” (Hare Krisna, Ánanda Marga stb.) megfigyelését. Ugyanígy említették a függetlenedni

kívánó ifjúsági kezdeményezéseket: a Közgazdaságtudományi Egyetemen 1981 tavaszán a KISZ ellenében létrehozott Független Ifjúsági Szövetséget (FISZ), az új békemozgalmi törekvéseket (Anti-Nuclear Campaign, Indigo művészcsoporthoz, Dialógus csoport) és a felsőoktatásban megjelenő szakkollégiumokat.¹⁶⁰ Mind gyakrabban esett szó a punkbandák balhéiról (a szerv formálisan az uszító politikai szövegek miatt foglalkozott velük), továbbra is kezelendő probléma maradt a focimeccsek huli-gánjainak aktivitása (a politikai tartalmú skandalások miatt), és a katonai szolgálat megtagadása. Az eligazításon a szamizdat anyagok terjesztése mellett arra figyelmeztették a jelenlévőket, hogy a közművelődési fórumok hanganyagai 24 órán belül kikerülnek az emigráns sajtóhoz.

1984-ben az ifjúsági elhárítás kiemelt eredményeként könyvelték el a március 15-ei ünnepségek balhémentes lebonyolítását, a Dialógus békecsoporthoz szétverését, a bulányisták szembeállítását a regnumosokkal, valamint egyes punkegyüttesek „sleppjének” kordában tartását is. Harangozó Szilveszter megfogalmazásában: *„A szaporodó ellenséges csoportosulásokkal szemben folyamatosan alkalmaztuk a bomlasztás módszerét. Operatív kombinációs intézkedésekkel, konkrét megszervezett akciók megheírsítésével sikerült a szervezők egy részét elbizonytalanítani, esetenként elrettenteni. Ilyen vonatkozásban eredményes intézkedéseket hajtottunk végre a repülő egyetemi tevékenység visszaszorítására, sikerült kivédeni a »FISZ« megalakítására irányuló törekvéseket, a »Dialógus« békecsoporthoz fedése alatt tevékenykedő ellenséges törekvéseket. [...] Több aktív intézkedés történt az egyházi reakció vonalán támadó különböző ellenséges csoportok visszaszorítására, bázisuk bomlasztására. Ilyen volt pl. a regnumosok szembeállítása a bulányistákkal, melynek eredményeként utóbbiak némiképp visszaszorultak.»*¹⁶¹

A belső statisztikák szerint ekkor országosan 110 fő foglalkozott ifjúsági elhárítással. 1976 és 1983 között 764 előzetes ellenőrzés, 260 bizalmas nyomozás indult. A központban 140 különösen veszélyes személyről vezettek F-dossziét. A szervezett hálózati személyek fluktuációját mutató számsorok szerint hét év alatt 724 szervezés történt, míg az ifjúsági elhárítás területein 240 hálózati személyt adtak át, átvétel közben 416 főt zártak ki a hálózathoz, főleg hírszerzési lehetőség megszűnése miatt, míg 374 főt más részlegeknek adtak át. A szerv intézkedéseinek nagyobb részét immár a szignalizációs megoldások tették ki. Ezek éves átlagban kétszázötven 26 év alatti fiatalat érintettek, míg zászlótépés, falfirkálás miatt évente mintegy száz fiatallal szemben jártak el.

Az idősödő Kádár János a nyolcvanas években gyakran beszélt a társadalmi lazulásról, és az egyházpolitikát tárgyalva 1983-ban a pártapparátus egészét kritikával illette: *„A hitoktatás szervezésében a papok izzadnak, [...] ez azt jelenti, hogy a világnézeti propagandánkat életben kell tartani, és ahol lehet, javítani kell, mert a lelkekért verseny azért folyik.»* A Politikai Bizottság ülésén a sikeres ifjúsági munkát végző papok tevékenysége kapcsán is zsörtölődő megjegyzéseket tett: *„Összeszed 15 gyereket, nem szégyelli magát, a falu szélén focizik velük. Azok imádják, tűzbe, vízbe mennek értük, és nekünk ilyenek nincsenek, akik a fiatalok közül erre képesek. Mert itt a fiatalokhoz közel kell lenni, mert 20-22 éves, tud velük együtt menni. Bár volnának ilyen KISZ-aktivistáink, akik ilyesmikkel is foglalkoznának!»*¹⁶² Ennek megfelelően az MSZMP KB agitációs és propagandabizottsága az ifjúsági ének- és zenekarok, kirándulások és táborozások szervezését még ekkor is veszélyesnek, illetve külön kezelendő ügynek ítélte. A hetvenes évektől megerősödő kisközösségeket (az úgynevezett bázisközösségeket) időről időre „üzenetértékű” retorziók érték. Igaz,

az egyházügyi és állambiztonsági szervek kontrollja mellett a fővároson kívül (például a Duna-kanyarban, Nagymaroson) már rendezhettek ifjúsági találkozókat. A hatalom energiát más ügyek kötötték le.

Az ifjúsági elhárítás nyolcvanas évekbeli ügyei között is szép számmal találhatók bomlasztásos esetek. A konkrét intézkedések azonosítását azonban az irathiány, a töredékes állambiztonsági akták csak ritkán teszik lehetővé. Néhány törekvés azonban kivehető. Az ifjúságpolitikai szerveknek például hangsúlyos célja volt, hogy a „fekete bárányokként” kezelt zenekarok (Beatrice, P. Mobil, Hobo Blues Band) működését megfelelő keretek közé szorítsa, és kiszűrje a nemkívánatos hatásokat. A renitensnek számító zenészek ellen ezért a vegzáló intézkedések széles skáláját alkalmazták (igazoltatások, szabálysértési eljárások stb.). Közben a rajongókat – az együttes jelképei és rendszerkritikus megnyilatkozásai miatt – igyekeztek fasisztoid társaságnak beállítani.¹⁶³

Nagy Ferót, a Beatrice frontemberét F-dossziés személyként ellenőrizték, az együttesel kapcsolatban pedig „Rothadók” fedőnéven indítottak nyomozást. 1978-tól folyamatosan megfigyelték a zenekart, és alkalmanként különböző nyílt intézkedéseket is alkalmaztak tagjaival szemben. Előfordult például, hogy az énekest a színpadon igazoltatták, megszakítva ezzel egyik koncertjüket. A fellépéseikre irányított ügynökök ugyanakkor nem egy alkalommal lelepleződtek a sajátos szubkultúrát alkotó közönség soraiban. Az állambiztonság a valós „balhéikat” rendszeresen felnagyította, és a média segítségével hamis híreket (például: csirkedarálás) terjesztett róluk. Az együttes szereplési és lemezszerződési lehetőségeit korlátozták vagy megakadályozták, és a zenekart a tagok közti ellentétek szításával igyekeztek bomlasztani.

Az ilyen titkosszolgálati törekvések más esetekben együttesek felbomlásához, átalakulásához is hozzájárulhattak, sőt

az ifjúsági elhárítás zenekarok direkt kiiktatásában is részt vett. Az „Amatőrök” fedőnevű nyomozás a győri Auróra Cirkáló és Akció Brigád, valamint a veszprémi Szabotázs nevű punkzenekarok győrszentiváni művelődési házban tartott koncertje után kezdődött meg. Az indoklás szerint a fellépésen kommunista- és szovjetellenes, illetve a rendőrséget becsmérlő dal-szövegek hangoztak el. Az eljárás végeztével az együttes tagjait rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették. Az ügyről a megyei párttitkárnak és a KISZ-titkárnak is részletes beszámoló készült.¹⁶⁴

A belső elhárítás a falusi művelődési házaktól kezdve az országos rendezvényekig igyekezett kontroll alatt tartani a nyilvánosságot. Az 1984-ben az ország földrajzi középpontjában, Pusztavacson rendezett koncerten százezres tömeg vett részt. A népszerű együttesek fellépésével rendezett „béketalálkozóval” az alternatív békekezdeményezések vitorlájából is megpróbálták kifogni a szelet (az érdektelen Országos Béketanács propagandáját erősítették). A koncertek közben azonban egy színpadról lehajított sörösüveg miatt tömegverekedés tört ki a nézőtéren. Az évek óta nem tapasztalt méretű, erőteljes rendőri fellépésnek számos sérültje volt. A különböző eszközök segítségével végrehajtott oszlatásról számos felvétel is készült. Mivel a botrányt nem tekintették politikai ügynek, az állambiztonság nem magával az esettel, inkább annak hatásaival foglalkozott. A történetek után lábra kapó szóbeszédok – amelyeket alkalmasnak ítélték a rendőrség, illetve a rendszer elleni izgatásra – intézkedésekre sarkallták a belső elhárítás tagjait. A közkezen forgó fényképek, az esetről készült röplapok miatt is megindult a felderítő, ellenőrző munka.¹⁶⁵

Az ifjúsági elhárítás folyamatosan foglalkozott a nyolcvanas években megerősödő szakkollégiumi mozgalommal¹⁶⁶, az abból kinövő alternatív kezdeményezésekkel (például

Fidesz).¹⁶⁷ Az intézményesen beágyazott kezdeményezések esetében a belügyesek a hivatalos kapcsolatokkal (egyetemi rektorok, dékánok, helyi KISZ-titkárok stb.) egyeztetve alakították ki intézkedési terveiket. A felsőoktatás világában ugyanakkor a BM III/III-2. Osztály bomlasztásos tevékenységének legnagyobb nyolcvanas évekbeli sikere, a Dialógus békemozgalom szétzüllesztése dokumentálható a leginkább. A nyugati béke-mozgalmak indíttatására létrejövő szerveződés célja, az atomleszerelés, az atomfegyvermentes Európa követelése látszólag egybeesett a hivatalos pártállami politika (propaganda) céljaival, az alternatív mozgalom, az egyetemi ifjúság hangulatát felkavaró kezdeményezés mégis széles körű ellenintézkedéseket váltott ki. Ennek hátterében az állt, hogy a Dialógus csoport Magyarország teljes atommentesítését, tehát a szovjet atomrakéták, sőt végső soron a szovjet hadsereg kivonását is sürgette. A kezdeményezés elleni intézkedések során a belügyesek tömegesen alkalmazták a minden jogi alapot nélkülöző, zaklató – vagy másként: „vegzáló” – intézkedéseket, amelyekbe az ifjúsági tömegszervezetek (KISZ) mellett a hivatalokat és a hatóságokat is bevontak. Az ifjúsági elhárítás hálózata révén a belügyi vezetés már a kezdeményezés első, 1981-es, az ELTE BTK diákparlamentjéhez kapcsolódó lépéseiről értesült. A csoport első gyűléseit, amelyek Edward P. Thompson brit történészprofesszor és békeaktivista előadásaihoz csatlakoztak volna, az egyetemi vezetés segítségével akadályozták meg. A mozgalom végül 1982. június 26-án alakult meg Budapesten, Szent-Iványi István lakásán, több ismert értelmiségi részvételével. A szervezők céljaik elismertetése érdekében az Országos Béketanáccsal és Aczél Györggyel is tárgyaltak, ez azonban hiábavalónak bizonyult. (Aczél ragaszkodott hozzá, hogy különbséget kell tenni a „jó” – azaz a szovjet – és a „rossz” – azaz az imperialista – atomfegyverek között.) 1983 januárjára az elhárítás mintegy

1000-1500 tagot és szimpatizánst regisztrált, márciusban a csoport vezetői pedig még egyszer ennyi fiatal érdeklődésével számoltak. A kezdeti időszakban a helyi KISZ-bizottságok még bizonytalanok voltak az ügy kezelésével kapcsolatban, a Dialógus aktivistái ugyanis eredeti, spontán ötletekkel dolgoztak: például a május 1-jei béketüntetéshez csatlakozva, a „hivatalos” felvonulóktól némileg lemaradva „atomtámadási akciót” hajtottak végre, ami annyit jelentett, hogy jeladásra egyszerre kétszázan a földre vetették magukat.

Miután a hagyományos eszközök (például elbeszélgetés a szülőkkel) eredménytelennek bizonyultak, az ügy lassan elért a pártvezetés szintjére. A Politikai Bizottság 1983. március 29-i ülésén meghozott döntése nyomán megkezdődött az erőteljesebb belügyi fellépés. Budapesten „Pacifista”, Pécsen „Szorongó” és „Vidéki”, Szombathelyen „Geller”, Szegeden „Követelők” fedőnéven folyt bizalmas nyomozás. Az 1983. április 14. és 17. között Visegrádon tartott országos konferencia előtt a résztvevők szüleit munkahelyükön figyelmeztették, az esetek többségében azonban ez hatástalan maradt, ezért a helyszínre négyfős operatív tiszti stábot telepítettek, lehallgatták a tanácskozást, és végigfotózták a résztvevőket. Ezt követően megkezdődtek a beidézések. Bár az ügyben csak Pécsen legalább 19 ügynököt foglalkoztattak, a főszerepet nem ők, hanem az egyetem munkatársai, a párttitkárok és a KISZ-titkárok játszották, úgy is mint a BM hivatalos, illetve alkalmi kapcsolatai. Ők nem csupán korlátozó, tiltó intézkedések végrehajtására voltak alkalmasak, de – az érintettekkel történő elbeszélgetés révén – aktív befolyásolásra is, sőt az ellenpropaganda lefolytatásában, a kezdeményezés hivatalos mederbe terelésében is kulcsszerepet játszottak.

Az 1983. május 1-jei, államilag szervezett felvonulás előtt a KISZ – hogy a radikális követeléseket leszerelje és semlege-

sítse – a csoportéhoz hasonló transzparenszeket gyártatott, és ellenőrizte a készülő jelszavakat. A 10-15 ezer felvonuló között a Dialógus mintegy ötszáz fős csoportja kiemelt figyelmet kapott. Civilbe öltözött belügyesek tömege vette körül őket, és autóstáskába rejtett fényképezőgépekkel fotózták a margitszigeti füre heveredő fiatalokat. Megakadályozták a mozgalom ötszáz fősre tervezett debreceni béketáborát is. A külföldi kapcsolatok építésére törekvő tagok útlevelét bevonták („kiutazása közérdeket sért” indoklással), 16 személlyel pedig munkahelyi beszélgetést folytattak. Egy nemzetközi rendezvény tervével külföldi látogatókat váró aktivisták csoportját rövid úton feloszlatták, a transzparenszeket és a Dialógus-jelvényeket begyűjtötték, a Budapestre látogatóknak előzetesen megadott, a kapcsolattartásra szolgáló telefont pedig kikapcsoltatták a postával. Az ügyben számos további, belügyi indíttatású, zaklató fellépésre került sor.

Mindez arra alkalmas volt ugyan, hogy szorongást és féelmet keltsen a fiatalokban, ám a puhuló diktatúrában az intézkedések elrettentő hatása már nem volt elegendő. A bomlasztásos terveknek ugyanakkor voltak további lehetőségeik is. Így súlyosabbnak bizonyult az a gyanakvó légkör, amelyet a rendőrségi intézkedések keltettek: a tagság egyre inkább azzal foglalkozott, hogy ki lehet a rendőrség beépített embere. Mindeközben a megtorló akciókat a BM rendkívül differenciáltan alkalmazta: azoknál, akiknek komolyabb kapcsolatrendszerük volt, megelégedtek a figyelmeztetéssel, vagy felfüggesztették a kiszabott büntetést. Mások, akik védtelenebbek voltak, nem menekültek a különböző retorziók (katonai behívás, felvételi elutasítása) elől. Az állambiztonságiak végül határozottan eredményként könyvelhették el, hogy immár modern módon, tehát tömeges letartóztatások és „realizálások” nélkül is célt értek. A „bomlasztási” forgatókönyv kivitelezését részben Kőszegi Ferenc,

a Dialógus budapesti vezetője – mint „Kocsis Lajos” fedőnéven beszervezett hálózati személy – vállalta magára. Az ő nyomására végül a csoport nagy része integrálódott az Országos Béke-tanács Ifjúsági és Diákbizottság Békeklubjába.¹⁶⁸ A résztvevők, szervezők a differenciálás miatt többnyire csak rendőrhatalósági figyelmeztetést kaptak. A fő szervezők azonban – a KISZ-től érkező negatív jellemzés miatt – később csak nehezen tudtak elhelyezkedni. A hangadókat veszélyes elemnek nyilvánították, és F-dossziés ellenőrzésük mellett tervbe vették munkahelyük-ről való kiszorításukat is.¹⁶⁹ Mindez jól mutatja, hogy az ifjúsági elhárítás a nyolcvanas évekre kifejezetten aktívvá vált a felsőoktatási intézményekben. A jövőbeni elitbe történő beépülés érdekében operatív technikai eszközöket (lehallgatás) is alkalmaztak a kereteket tágító szakkollégiumi kezdeményezések megfigyelése során.¹⁷⁰

Az ifjúsági elhárítás a bomlasztásos akcióit egy 1989. júniusi osztályértekezleten sajátos módon igyekezett átértelmezni. Az állambiztonsági vezetés átmentésén dolgozó Horváth József csoportfőnök a részleg működésében tapasztalható másfél évtizedes „humanizálódásról” beszélt. (Ez pontosan az ő parancsnokságával kezdődő időszakra utalt.) A parancsnok a nyolcvanas évek két meghatározó ügyével példálózott: *„Az utóbbi időben – például a Fidesz ügyében – a mi javaslatunk volt, hogy politikai lépéseket kell tenni, de visszautasították, és velünk végeztették el azt a munkát, amit a politikának kellett volna. A politikaszolgálati szerepet [sic!] kiterjesztő értelemben ránk „tukmálva” minket utasítottak, hogy figyelmeztessük ezeket az embereket. [...] Tehát nekünk semmi okunk nincs szégyenkezni az elmúlt évek, évtizedek munkájáért, mert saját kezdeményezésből semmit nem csináltunk, és törekvésünk eleve arra irányult, hogy minél humánusabban működjön az állambiztonsági szolgálat. Például innen ment el a javaslat, hogy a béke-*

*mozgalmat segítsük egy másik vágányra állítani, hogy kikerüljön a nemkívánatos befolyás alól, és éppen ez az osztály volt az, amelyik ennek megvalósításában jelentősen közreműködött.*²¹⁷¹

A korábban történtek ilyen jellegű átkeretezése a titkosszolgálatok egyik legfontosabb védjegye volt. A nyilvánosság manipulálásához szükséges készség biztosította a mindenkori bomlasztó intézkedések hosszú távú, akár évtizedek múltán is érzékelhető hatásait.

A „VOLT ELEMÉK” MEGFIGYELÉSE (BM III/III-3. OSZTÁLY)

1945 után a kommunista párt számára a politikai rendőrség lett a hatalom megszerzésének legfontosabb eszköze. A hatalmi rendszer kiépítésében, a sztálinista társadalomátalakító intézkedések végrehajtásában Kádár János is meghatározó szerepet játszott. A terror azonban őt és az ÁVH vezetőjét, Péter Gábort is elérte. A kíméletlen eljárások hamarosan kontraproduktívnak bizonyultak, és hozzájárultak a rezsim csődjéhez. Az államvédelem működésében szétválaszthatatlanul összeforrt az osztályharcos szemlélet és a primer hatalomtechnika. A megfélemlítő jellegű, konstruált és propagandisztikusan kiaknázható eljárásokban a „reakciós” személyeket – ideologikus értelmezésben: a történelmi haladás tényezőit – iktatták ki. Gyakorlati szempontból azonban a korábbi hatalombirtokosok megtörésére, megfélemlítésére, mind teljesebb ellenőrzésére törekedtek.

A Péter Gábor vezette politikai rendőrséget hivatalosan a háborús bűnösök felkutatására hozták létre. A szervezet egyre bővülő tevékenységi körében „horthysta elemként” tartották számon az egykori kormánypárti és ellenzéki képviselőket is, miközben parttalanná vált a „szélsőjobboldali”, „fasiszta” címke

használata. A hatalmi harcok során az államvédelem (ÁVO) célkeresztjébe kerültek a közélet különböző szereplői, köztük az 1945 és 1947 között legálisan működő parlamenti pártok képviselői is. Fokozatos likvidálásukat – Rákosi Mátyás fordulatával: a „szalámitaktikát” – a politikai rendőrség eljárásai alapozták meg.

Az 1956 utáni megtorlások során az újjászervezett politikai rendőrség igyekezett alátámasztani az MSZMP Központi Bizottságának „az ellenforradalom okairól” kiadott határozatát. Így a Hollós Ervin vezette belső elhárítás egyik fő feladata volt kimutatni, hogy a forradalom előkészítésében reakció, fasiszta erők vettek részt. A rendszer szanálása, az 1963-ban meghirdetett amnesztia végül szemléletváltást hozott a hatalomgyakorlásban is. A BM III. Főcsoportfőnökség megszervezésének idejére így a korábbi ellenségek, a „volt elemek” kategóriája jelentősen kiszélesedett. A korábbi célszemélyek, elítéltek elleni titkosszolgálati munkát is új eszköztárral folytatták. A BM III/III-3. Osztály foglalkozott a korábbi ellenséges személyek ellenőrzésével és a háborús bűnösök utáni nyomozásokkal is. A részleg kiemelt feladata volt ebben a körben a kisebb-nagyobb csoportok, baráti társaságok bomlasztása, a potenciális vezéregyenységek társadalmi elszigetelése. A belső elhárítás munkájának intenzitása a hatvanas évektől kezdve a rezsim változó ellenségképéhez igazodott.

A KÁDÁRI ELLENSÉGKÉP ALAPJAI

A kádári hatalomgyakorlás egyik kulcseleme a politikai rendőrség működési módjának átalakítása lett. 1957 első hónapjaiban az államvédelmi állomány 99 százalékát igazolták, azaz az ÁVH felosztatásának bejelentése ellenére a beosztottak folytathatták

a munkájukat. Ez az „átmentett légio” hajtotta végre a forradalom utáni megtorlást, építette újjá a titkosszolgálat hadállásait bel- és külföldön egyaránt.¹⁷² A szervezet folyamatos átalakítását beiskolázási kampányok, a természetes fluktuáció, majd a desztalinizáció jegyében végrehajtott 1962-es személycserék segítették.

A BM III. Főcsoportfőnökségének megszervezése már az új működési elvek jegyében történt. 1964. márciusban a Belügyminisztérium országos értekezletén Kádár János személyesen nyugtázta a változásokat. Beszédében a titkosszolgálatok korábbi működési módjainak meghaladására is kitért: „Az 1949 utáni időszak intő példa. Akkor a végcélról mindennap szó volt reggeltől estig. De a végcélhoz úgy közeledtünk, hogy 1956. október 23-hoz érkeztünk. Nincs más orvosság, mint a marxizmus elméletének fegyverével a végcél figyelembe véve kell választ adnunk a mindennap kérdésére.”¹⁷³ A beszéd napi politikai munkában hasznosítható szempontokat is megfogalmazott: „Helyes a differenciálás a bűnösök között, akik 1956-ban jelszavakkal meg mindenféle egyébbel megsértették – és lehet, hogy a számuk 250 000 volt – a mi Népköztársaságunk törvényeit. Helyes differenciálni a megrögzött ellenséges és megtévedt ember között. [...] Mi van soron, megbüntetés, rend helyreállítása, megbocsátás, [...] erre van egy egyszerű válasz.”¹⁷⁴ Kádár a Hazafias Népfront újjászervezésének bemutatása kapcsán határozott kijelentéseket tett egykori politikustársairól, koalíciós partnereiről: „Hozzá tartozik a dologhoz, hogy ott a valamikori koalíció is jelen van annak rendje-módja szerint. Ott voltak a kiskgazdapártiak, parasztpártiak, volt szociáldemokraták és a többi, mínusz a jobboldal, ami akkor se lenne ott, ha nálunk a koalíciós pártok rendszere létezne, mert akkor is meg kellett volna vívni velük a csatát, és magyarul mondván ki kellett volna verni őket a közéletből.”¹⁷⁵

Az ellenséges kategóriák meghatározása tehát a mindenkori direkt pártutasításokon alapult. Ez különösen igaz volt a bel- vagy külpolitikai okokból kiemelt időszakokban, így például az 1956-os forradalom tizedik évfordulójához közeledve átfogó „biztonságpolitikai” elemzések készültek. Az MSZMP Politikai Bizottsága határozatban mondta ki a belső rend és a közbiztonság szilárdságát, hozzátéve: *„Ellenségeink rendszerünket megbontani nem képesek.”*¹⁷⁶ A nevesített ellenséges csoportok között ekkor még szerepeltek a megszűnt polgári pártok politikusai és a „horthysta” erőszakszervezetek volt tagjai is. A belügyi szervektől határozott intézkedéseket vártak „a jobb- és baloldali ellenséges csoportokkal” szemben.

Az államvédelem (ÁVH) célszemélyeinek kezelése a kádári intencióknak, a rezsim mind gyakrabban idézett mottójának („aki nincs ellenünk, az velünk van”) megfelelően alakult. Egy belső állambiztonsági jegyzet immár a kádárizmus belső szempontjaira is felhívta a leendő állambiztonsági tisztek figyelmét: *„Fontos, hogy intézkedéseinkkel, az általunk megválasztott vagy éppen javasolt realizálási módszerrel ne gátoljuk, hanem segítjük elő az össznépi egység kialakulását.”*¹⁷⁷ Az ellenséges kategóriaként meghatározott „volt elemek” állambiztonsági kezelésének fő eszköze a bomlasztás lett. Az állambiztonsági tankönyv érzékletes példákkal fogalmazta meg az állambiztonsági szemléletváltást: *„Ismeretes, hogy régebben egy-egy ügy realizálása során fontos volt a »gróf« vagy a »horthysta tiszt« személye. Enélkül nem volt úgynevezett »igazi« az ügy. Ma arra kell törekednünk, hogy a tényleges ellenséges tevékenységet kifejtő személyeket vagy csoportokat derítsük fel, függetlenül attól, hogy abban részt vesz-e »gróf« vagy »horthysta tiszt«.”*¹⁷⁸

A példatárak egymás után sorolták a különböző csoportok szétverésének sikeres eseteit. Így évekig a részleg feladata volt a különböző bajtársi (katonatiszti) és évfolyam-találkozók

szemmel tartása. Ez a tevékenység hozzájárult a bevett gyakorlatok, kifinomult módszerek kialakításához, ezenfelül lehetőséget kínált a fennmaradt kapcsolati hálók felmérésére. Az állambiztonság tisztjei az érintettek magánszférájába behatolva keresték a prekonceptiókat alátámasztó eseményeket. A megfigyelések révén kísérletet tettek a közhangulat megragadására is. A hatvanas évek elején úgy látták, hogy az általuk ellenőrzött személyek egymás sorsát is figyelemmel kísérik, hogy felmérjék, ki az, aki „elszíneződik”, gesztust tesz a hatalomnak. Ugyanakkor a részleg munkatársait folyamatosan továbbképezték (szakmai, jogi, politikai szemináriumok meghirdetésével). A belső elhárításnak immár a „szocialista törvényesség” keretei között kellett dolgoznia. A belvárosi kávéházakban összejáró asztaltársaságok, a magánlakásokon folyó kártyapartik, a vidéki pinceösszejövetelek megfigyelésére, manipulálására külön módszereket dolgoztak ki. A kiszemelt csoportokba aprólékos munkával (megfelelőnek tűnő legendával, véletlenszerűnek tűnő találkozásokkal) vezettek be hálózati személyeket.

A bomlasztás ezekben az esetekben tehát manipulációt, megfélemlítést vagy politikai ráhatást is jelenthetett. A részleg sikeres akciókként láttatta az egykori szociáldemokraták körében végzett, jól időzített intézkedéseket. Az úgynevezett jobboldali szociáldemokraták elleni fellépést például azért módosították, mert 1962-ben, az MSZMP VIII. kongresszusa előtt, a rákosista múlttal való leszámolással egy időben megtörtént az egykori elítélt „munkásmozgalmi” politikusok rehabilitálása. A szocializmus alapjainak lerakását meghirdető kongresszus kapcsán ismételt kampány indult a szociáldemokraták pártba történő beléptetése érdekében.

A Rendőrtiszti Főiskolára a hetvenes években járó nyomozók már a történelmi múlt részeként tanulhattak a „klaszszikus ellenséges kategóriákról”. Az Állambiztonsági Tanszék

egyik jegyzetét társszerzőként Hollós Ervin jegyezte. Az egykori DISZ-funkcionárius Hollós 1957 és 1962 között a BM III/III. elődszervét vezette, a Politikai Nyomozó Főosztály illetékes részlegének parancsnokaként a megtorlás irányítója volt. Elbocsátása után többek között 1956 „szakértőjeként” szerepelt a nyilvánosságban. Historiográfiai sajátosság, hogy a Kosuth Kiadónál megjelent műveinek alapvető forrásai az egykor általa vezetett osztályok titkosszolgálati anyagai voltak. (Így tulajdonképpen ő volt az állambiztonsági iratok első kutatója, aki ráadásul a rendszerváltás után álnéven is publikált.) A használatban lévő állambiztonsági jegyzet lényegében a horthysta erőszakszervezetekről írt munkájának sűrítőmánya, állambiztonsági hangszerelésben kiadott összefoglalása volt. Mivel Hollós utóbb a Műszaki Egyetem tudományos szocializmus tanszékének a vezetője volt, leendő mérnököket is vizsgáztathatott ezekben a témákban.

Az állambiztonsági jegyzet marxista alaptézisei világosak voltak: „A klasszikus ellenséges kategóriák a felszabadulás előtti 25 év ellenforradalmi termékei, amelyek magukba olvasztották az első világháború előtti elnyomó osztályokat és kiszolgálóik egy részét is.”¹⁷⁹ A „Horthy-fasizmus” legfontosabb titkos és nyílt szervezeteinek és egyesületeinek, illetve a „klerikális” és ifjúsági szervezeteknek az ismertetésén túl Hollós kifejtette a bomlásukkal és bomlasztásukkal kapcsolatos megállapításait is: „E szervezetekben a megtévesztett személyek sokasága képviselte a tagságot, de vezetői és a tagság egy része a felszabadulás után is megőrizte ellenforradalmi jellegét. Hosszú ideig legálisan és illegálisan, sőt szervezetszerűen is összetartottak és léptek fel a népi demokrácia, a szocialista állam ellen. Ma már ezek a kategóriák azonban fokozatosan elhalványulnak, hiszen tagjai kiöregszenek, közülük sokan disszidáltak, vagy meghaltak, más részük pedig megszüntette az értelmetlen ellenséges tevékenységet.”¹⁸⁰

Végző soron Hollós saját titkosszolgálati tapasztalatait rögzítette, amikor a különböző titkos szervezetek egymás közti bizalmatlanságáról értekezett: „Az érintett szervek és pártok akármennyire is egy célt szolgáltak, mégis – éppen a rendszer sajátosságainak megfelelően – erőszakosak és bizalmatlanok is voltak egymással szemben. Ezért a felszabadulás után is hosszú ideig a klasszikus kategóriák alapvonása, sajátossága éppen az volt, hogy az egy szervezetben, egy kategóriában lévők összetartoztak ugyan, de a konspiráció érdekében ún. idegeneket nem engedtek maguk közé. Hosszú időn keresztül a konspirációs összefogás egy-egy ilyen kategórián belül valósult meg. Így például a volt csendőrök csak csendőrökkel fogtak össze, a VKF/2-esek [a katonai hírszerzés 1945 előtti szervezetének tagjai] maguk között is konspiráltak.”¹⁸¹ Eredményeit így értékelte: „A társadalom fejlődése, a szocializmus erősödése és a közük történő behatolásunk darabokra [...] tördelte összefogásukat. Maradványaik az újonnan keletkezett ellenséges személyek és csoportok tanácsadói, illetve résztvevői lettek, egy részük pedig feladta ellenállását.” A jegyzet azonban figyelmeztetett arra, hogy az ideológiai hatások gyermekeikben tovább élnek, illetve az elhárító munka során a nyugati emigráció ellenséges kapcsolatait is szemmel kell tartani.

AZ „ANTIDEMOKRATIKUS ELEMÉK” KEZELÉSE

A nyilvántartott (egykori) ellenséges személyekre a hatvanas években immár az „antidemokratikus elemek” néven hivatkoztak. A BM III. Főcsoportfőnökség 1970-ben elvégzett felmérése szerint 65 878 személy (volt arisztokraták, tőkések, földbirtokosok, erőszakszervezetek tagjai, különítményesek, fasiszta pártok vezetői, 1945 után működő polgári pártok jobboldali veze-

tői, ellenforradalmi vagy állam elleni politikai bűncselekményt elkövetők) adatai voltak megtalálhatók az állambiztonsági nyilvántartásokban. Döntő többségükről azonban csak irattári anyagokban esett szó, aktívan nem nyomoztak ellenük. Az anyag szerint a köztük megtalálható 57 335 jogerősen elítélt személy felelősségre vonását túlnyomó mértékben 1956 előtt kezdeményezték. Az 1956-os forradalomban történő részvételért 3453 személyt ítélték el (4807 esetben büntetőeljárásen kívüli rendőrhatalom korlátozó intézkedésre került sor). Ezt követően a „volt uralkodó osztályok tagjai és kiszolgálói” a politikai bűncselekmények csupán 2,7 százalékát követték el, ami mindössze 44 főt jelentett. Ez utóbbi adat az érintettek passzivitása mellett az elhárítás megváltozott működését és kategorizálási gyakorlatát is mutatta.¹⁸²

A BM III/III-3. Osztály átfogó értékelése szerint az „antidemokratikus elemek” körében 1970-ben 25 százalékra volt tehető a beilleszkedők aránya (akik semmilyen módon nem kerültek szembe a hatalommal), 65 százalékuk potenciális veszélyt jelentett (sérlemek számon tartása, illetve ellenséges kapcsolatok miatt), míg 10 százalékuk rövid időn belül képes volt rendszerellenes tevékenységet elkövetni. A társadalomra különösen veszélyes személyként 4458 embert ellenőriztek, közülük 1567-en éltek Budapesten. Az „antidemokratikus elemek” döntő mértékben az iparban vagy a mezőgazdaságban helyezkedtek el (39 ezer). Sokan különböző szakiskolákat végeztek. Az állambiztonság figyelme elsősorban a mintegy tízezer, értelmiségi munkakörben dolgozóra irányult. Köreikben megtalálható volt 1216 mérnök, 548 állatorvos, illetve agronómus, 1030 tanár, tanító, 5358 irodai alkalmazott. Ugyanakkor 8829 „ellenséges” állampolgárt már nyugdíjasként, illetve eltartottként tartottak számon. A folyamatos ellenőrzések ellenére is pontatlan (esetleges) nyilvántartásokban szereplők hetven százaléka már elmúlt 50 éves. A megfigyelés alatt tartott

„kiöregedő” kategóriához tartozó személyek legtöbbször „izgatós cselekményekben” vettek részt. A BM III/III-3. Osztály továbbra is szemmel tartotta az úgynevezett „laza” jellegű csoportosulásokat is, az évfolyam- és bajtársi találkozókat. 1957-től például 67 olyan csoportosulást ellenőriztek, amelynek összesen 604 egykori horthysta katonatiszt volt a tagja.¹⁸³

Az aktív nyomozások száma azonban egyre alacsonyabb volt. Az esetek lezárását mind gyakrabban munkahelyi szignalizáció, esetleg egyéb, az elszigetelést célzó intézkedés jelentette. A titkosszolgálati aktivitás tehát fokozatosan leépült. A BM III/III. Csoportfőnökség megalakulásakor különböző csoportokkal külön foglalkoztak, aztán 1966 és 1968 között összevonták az egyes elhárítási vonalakat „volt elemek” néven, majd 1971-72-ben lezárták a vonatkozó aktákat. A részlegnek új prioritást jelöltek ki, feladatuk a „visszaeső” elkövetők ellenőrzése lett. A rendszerkritikus aktivitást egyre inkább a börtönbeli ismeretségekkel magyarázták. A hetvenes években már csak az ügyek ötödében mutattak ki olyan személyeket, akik korábban is „szembekerültek a törvényekkel”. Mindez persze az elhárítás szelekciójának a következménye is lehetett. Mindenesetre a BM III/III-3. Osztály a volt politikai elítéltekre koncentrált a munkáját.

A HÁBORÚS BŰNÖSÖK UTÁNI NYOMOZÁSOK

Miközben a klasszikus ellenséges elemekkel kapcsolatos munka fokozatosan leépült és átalakult, a háborús bűnösök utáni nyomozások időről időre megerősödtek.¹⁸⁴ A jogi kereteket az 1964. évi 27. tvr. szolgáltatta, amelynek értelmében a háborús bűnösök Magyarországon is elévülhetetlennek minősültek. Az eljárások alakulásában a nemzetközi hatások és kampányok is szerepet játszottak (többek között Adolf Eichmann világszenzációt jelentő

pere kapcsán). 1966 márciusában a koordinációs értekezlet határozata rögzítette, hogy „a feladatokat a napi munka folyamataiban és nem kampányszerűen kell végezni”.¹⁸⁵ A meglévő akták áttekintése után ugyanis korábban úgy találták, hogy Magyarországon 1945 és 1948 között a háborús bűnösök többségét (20 905 embert) felelősségre vonták. A Koordinációs Bizottság arról is döntött, hogy a belügyminiszter keresse fel a Munkásmozgalmi Intézet igazgatóját, valamint a művelődésügyi minisztert azzal, hogy a tudományos kutatómunka során előkerült adatokról rendszeresen tájékoztassák őt. Egy központi felmérés szerint az Igazságügyi Minisztérium 370 külföldön tartózkodó háborús bűnös kiadatási kérelmét tartotta nyilván.¹⁸⁶

A legismertebb ügy, a hazai nyilvánosságot is felkavaró eset a zuglói nyilasper lett.¹⁸⁷ A Fővárosi Bíróság hosszas nyomozás, majd a január óta folyó tárgyalás után 1967 áprilisában hirdett ítéletet az egykori zuglói nyilas pártszolgálatosok ügyében. 1948 után ez volt az egyetlen eset, amikor háborús és népellenes bűnöket elkövető személyek bírósági tárgyalása nagy nyilvánosságot kapott: máskor csupán újsághírekben közölték az ítéleteket. Kröszl Vilmos és 18 társa ügyével a legmagasabb szinten foglalkoztak. A per során 138 tanút hallgattak meg. A vádlottak többsége már idős, beteg ember volt, kilencen pedig politikai okokból (nyilas tevékenységükért) vagy egyéb közbűntényes ügyért már büntetett előéletűek voltak. Az ügyben végül három halálos ítélet született, a többséget súlyos börtönbüntetésre ítélték. A tárgyalás nagyszámú hallgatóságot vonzott, sokan nem is fértek be a tárgyalóterembe. A közvélemény hangulatát az egész országra kiterjedő információs hálózat segítségével az állambiztonság is folyamatosan felügyelte.

A per időzítése több hatalomtechnikai célt is szolgálhatott: 1) bizonyíthatta a kádári pártállam antifasiszta elkötelezettségét a nemzetközi baloldalnak; 2) demonstrálhatta a rezsim erejét

1956 tizedik évfordulóján; 3) az állambiztonsági munka önigazolását is szolgálhatta; 4) alkalmas volt az 1956-os forradalom törekvéseinek ismételt lejárataására.¹⁸⁸ Igaz, ez utóbbit megnehezítette, hogy négy vádlott feltárt „ellenforradalmi” tevékenysége mellett egy (MSZMP-tag) repülő honvédtiszt éppen a megtorlás időszakában szerzett érdemeket. A perben az áldozatok nem zsidóként, hanem „a fasiszmus áldozataiként” jelentek meg. Így nem az antiszemitizmust ültették a vádlottak padjára, hanem a kommunistákkal és az „üldözöttekkel” kegyetlenkedő fasisztákat. Kezdetben a pártvezetés „mértéktartó sajtónyilvánossággal”, azaz egy-két tudósítással számolt, ám a nagy érdeklődést érzékelve némileg módosítottak a terven, így a közvélemény hetenként értesülhetett a per részleteiről, és az ügyről a *Népszabadság* belügyi rovatvezetőjének, a tévé *Kék fény* című műsora vezetőjének, Szabó Lászlónak a társszerzőségével külön kiadvány is megjelent. Az ügynek meghatározó szerepe volt az 1944-es Duna-parti gyilkosságok közéleti emlékezetének alakításában. A zuglói nyilasok kivégzőhelyén azonban – a késő Kádár-kori emlékezetpolitikai törekvésekhez igazodva – csupán két évtizeddel később állítottak emlékművet.¹⁸⁹

Egy összefoglaló elemzés szerint a súlyosabb háborús bűncselekmények elkövetésével vádolt személyek kilétének felderítésére csak a BM III/III. Csoportfőnökség létrejötte után kezdtek intenzívebb kutatómunkába. A Vizsgálati Osztály (BMIII/1.) 1964 és 1967 között a központi és megyei operatív szervek számára 16 csoportos és 14 egyéni háborús bűnügyben keletkezett anyagot véleményezett, ezek közül büntetőeljárásra 18 ügy vált alkalmassá, ebből nyolc esetben történt meg a felelősségre vonás, tíz ügyben – engedélyezés hiányában – nem indult eljárás. 1968-ban a központi és megyei szervek aktuálisan 21 ügyben összesen 35 főt tartottak operatív feldolgozás alatt háborús bűncselekmény miatt, és további 5–8 ügyjelzésben intézkedés volt

folyamatban.¹⁹⁰ Rácz Sándor miniszterhelyettes parancsa arról rendelkezett, hogy a munka során fokozott figyelmet kell fordítani a Nyugaton élő, a Magyar Népköztársaság ellen propaganda-tevékenységet kifejtő személyekre, és – lehetőség szerint – a hírszerzéssel közös, leleplező, lejáratozó akciókat kell kezdeményezni, azokról pedig, akik ellen nem indul büntetőeljárás, figyelődossziét kell nyitni.¹⁹¹ Az állambiztonság 1968-as statisztikája szerint a (nép)bíróságok háborús és népellenes bűncselekmények miatt összesen 15 931 embert ítélték el. Ilyen bűncselekmények miatt 1968-ban még 63 elítélt töltötte büntetését.

NYILASOK ÉS SZÉLSŐJOBBDALI AKTIVISTÁK- UTÓELLENŐRZÉSE

Az egykori szélsőjobbdali mozgalmárok, illetve politikusok elleni elhárító tevékenységet 1956 után szinte teljesen újjá kellett szervezni. Ebben szerepe volt a forradalom napjaiban bekövetkező adatvesztésnek (akták, nyilvántartások megsemmisítése, megsemmisülése) és a változó prioritásoknak is. Míg az ötvenes években a „fasiszta” személyek lebuktatása már kevés politikai hasznot hozott a rendszernek, 1956 után a forradalom lejárata után kiemelt feladat lett a „fasiszta” szereplők, 56-os résztvevők 1945 előtti előéletének felkutatása.

1957-ben az illetékes alosztály még azt jelentette, hogy a fasiszta kategória ellenőrzésére „a legminimálisabb hálózati lehetőségekkel sem rendelkezünk”. Ekkor országosan 36 ügynököt foglalkoztattak ezen a területen. Ugyanakkor a hálózati felderítés mellett intenzív irattári kutatómunkával állították helyre a nyilas vezetők listáját is, és a többes névsort szűrőpróba-szerűen ellenőrizték. Az elhárítás tisztjei alapvetően a népbírósi anyagokat vették elő, és igyekeztek pótnyomozások-

kal új eljárásokat indítani. Ám a (potenciális) gyanúsítottak és tanúk halála, emigrációja, beilleszkedése ezt igencsak megnehezítette. Esetenként lakossági bejelentések, civil besúgások is munkát adtak a BM III/III-3. Osztály munkatársainak, illetve a megyei illetékeseknek.

Az 1956-os megtorlások alatt a nyomozás során horogra akadó nyilasokat megfelelő sajtóvisszhang mellett ítélték el, felkutatásukat titkosszolgálati sikerként értékelték. Ugyanakkor az elkövetkező évek ellenőrzései a tízezernyi nyilvántartott, szélsőjobboldalinak minősített állampolgár politikai passzivitását mutatta ki. (A bevett formula szerint ezek az emberek tartózkodtak a politikai cselekményektől, megnyilatkozásoktól, illetve nem tartottak egymással szervezetszerű kapcsolatot.) Addigra ezt már a „kategória” bomlásának sikereként könyvelték el. Ezt a folyamatot tovább erősítették a budapesti fegyveres pártszolgálatosok elleni vizsgálatok, az 1965 és 1972 között végrehajtott intézkedések (letartóztatások, rendőrhatalósági figyelmeztetések), adatok, nyilvántartottak felülvizsgálatával együtt. A hatvanas évtized végi utolsó összesítés során öt egykori „fasiszta” párt és nyolcvankét szervezet 14 ezer tagjának adatait elemezték (beleértve a már elhunytak és külföldre távozók adatait). 1969-ben közülük még 411-en számítottak F-dossziés személynek, de 1971-re a felülvizsgálat nyomán ez a szám 208-ra csökkent.¹⁹² A szélsőjobbdali múlt adatai ezt követően már csak a lezárt aktákban és a tájékoztató adatokat (elévült, nem bizonyított cselekményeket) tartalmazó kutató-nyilvántartás adataiban maradtak fenn az állambiztonságnál.

A BM III/III-3. Osztálynak különösen sok munkát adott a szélsőjobbdali szervezetek és vezetőik – kiemelten az egykori nyilasok – külföldi kapcsolatainak ellenőrzése. A belső elhárítás munkája, a kémelhárítással és a hírszerzéssel történt egyeztetései során a szélsőjobbdali emigráció mindvégig hangsúlyos

szerepet kapott. Az ilyen akciók lehetőséget kínáltak a külhoni és belföldi törekvések diszkreditálására, valamint az antifasiszta elkötelezettség felmutatására is. A „Levelező” fedőnevű ügyben Málnási Ödön tevékenységét és magyarországi kapcsolatait próbálták meg feltérképezni. A szélsőjobboldali ideológust és történészt 1945 után a népbíróság által kiszabott börtönbüntetéssel sem sikerült megtörni, annak ellenére sem, hogy az állambiztonság formálisan beszervezte (Málnási az érdemi munkát megtagadta). Az 1956-ban emigráló Málnási az állambiztonság adatai szerint több száz hazai személlyel tartott kapcsolatot. Ezek megfigyelése során váltakozva tervezték beszervezését, illetve az ellene indított lejárató akciókat.¹⁹³ Hazai levelezőpartnerei közül a veszélyes elemként számon tartott személyeket a BM III/III-3. Osztály az ügy lezárulása (1966) után is folytatta.

Az utolsó nagyszabású nyilasperre 1972-ben került sor. A BM III/III-3-a Alosztály által 1967-ben megkezdett „Budai gyilkosok” fedőnevű nyomozás eredményeképpen XII. kerületi nyilas pártszolgálatosokat ítélték el 4 és 15 év közti fegyházbüntetésekre. A Budapest 1944–45-ös ostroma alatt különösen kegyetlen tömeggyilkosságokat elkövető csoport esetében is népbírósági anyagokból indultak ki. A 110–115 tagúra becsült csoportból 1945 után csak 49 főt ítélték el. A hatvanas években további 25 egykori csoporttagról állapították meg, hogy Nyugatra szökött. A nyomozás során az irattári anyagok összegyűjtése mellett ismételten felkeresték a kínzások, tömegmészárlások, Duna-parti gyilkosságok tanúit, sőt egykori nyilasokat is kihallgattak. Az ügyről eközben a pártállam legmagasabb szintjein (Koordinációs Bizottság) is történtek egyeztetések, mivel a fővádlott Brunner Tivadar olyannyira sikeresen illeszkedett be a szocialista társadalomba, hogy 1964-től az MSZMP tagja, sőt a helyi állami gazdaság „Kiváló dolgozója”, elismert főkönyvelő, a járási népi ellenőrzési bizottság tagja volt.¹⁹⁴

VOLT POLITIKUSOK MEGFIGYELÉSE

Az 1945 utáni politikai pártok elleni titkosszolgálati munka sem az 1949-re lényegében befejeződő likvidálásuk, sem az 1956-os megtorlás után nem tartozott az állambiztonság prioritásai közé. Mindazonáltal az egykori riválisok, azaz az 1945 és 1949 közti koalíciós társak ellenőrzése a BM III/III. csoportfőnökségi megszervezése után egy évtizedig külön elhárítási „vonal” maradt. A pártközpontból érkező politikai direktíva szerint az illetékes titkosszolgák fő feladata a kádári „szövetségi politika” támogatása lett (bomlasztással, semlegesítéssel, manipulációval vagy adatgyűjtéssel). A belső elhárítás felügyelte az egykori politikusok aktivitását és fennmaradt kapcsolatait, elemzéseket készített az egykori csoportok „bomlásáról”, szükséges esetén direkt beavatkozással zilált szét kisebb társaságokat. A politikai tér kádárista felosztása szerint külön elhárítási vonalként kezelték a „jobboldali szociáldemokratákat”. Ezt a minősítést elsősorban a Szociáldemokrata Párt és a Magyar Kommunista Párt 1948-as egyesítése után kizárt mintegy harmincezer párttagra, illetve a Szociáldemokrata Párt 1956-os újjászervezésében szerepet játszó személyekre alkalmazták.

A BM III/III. Csoportfőnökség megalakulásának időszakában (az MSZMP VIII. kongresszusa kapcsán) a szerv munkájának kiemelten is elő kellett segítenie a párthoz való közeledésüket. Ez a nyílt intézkedések, a hatósági fellépés visszafogását eredményezte. Így az akták szerint néhány kiemelt célszemély (elsősorban Révész András) megfigyelésén keresztül gyűjtöttek adatokat a korábbi politikai ambícióik tovább éléséről. (Az ügynökök alkalmazása mellett ezért felújították az egykori főtítkárhelyettes lakásának lehallgatását is.) Ugyanakkor az illetékesek mind fontosabb feladata lett a szociáldemokrata emigrációval (elsősorban Kéthly Annával) fenntartott kapcsolat felderítése,

továbbá a Szocialista Internacionálé és a baloldali nyugati közvélemény befolyásolására is készültek tervek.¹⁹⁵ A „jobboldali szociáldemokraták” szisztematikus ellenőrzése 1970 végéig tartott. A BM III/III-3-a Alosztály elemzése ekkor megállapította, hogy ellenséges tevékenységük megszűnt, hatásuk (a szociáldemokrata emigrációval együtt) minimális a környezetükre. Az egykori párttagok többsége beilleszkedett a rendszerbe. Ezt az MSZMP helyes politikájának említése mellett az állambiztonsági munka sikerével hozták összefüggésbe: *„Azzal, hogy tudott ellenséges csoportokról, személyek működéséről, odafigyelt rájuk, de lényegileg megtorló intézkedést nem tett, nem csinált belőlük mártírokat.”*¹⁹⁶ A kiöregedő egykori politikusok között megkülönböztették a beilleszkedőket, a politikai visszavonultakat, a közömböseket, a cinikusokat és a hangulatembereket. Közös aktájuk lezárása után csak Révész András és Erdei István F-dossziés ellenőrzését, lehallgatását folytatták.¹⁹⁷

A BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése után végzett felülvizsgálat a kommunista párt egykori koalíciós partnereivel (kisgazda, parasztpárti politikusok) kapcsolatban szintén megállapította, hogy *„köreikben erőteljessé vált a bomlási folyamat, lemondtak a politikai ambícióikról, és megszakították ellenséges kapcsolataikat. Nőtt a társadalomba beilleszkedő lojális személyek száma, az ellenséges elemek pedig elszigetelődtek.”*¹⁹⁸ Igaz, az elemzés ezt összefüggésbe hozta az 1962-ben lezárt „Ellenállók” fedőnevű üggyel. A népi írók és egykori parasztpárti közép-káderek éveken át tartó megfigyelésének eredményeként történő letartóztatások, Püski Sándor és társai 1962-es pere sokakat óvatosságra intett. (Az ügy mint a bomlasztásos eljárások iskola-példája épült be a belső elhárítás tudástárába.) A következő években a titkosszolgálati belső elemzések az ellenséges koncepciókat számba véve azonosították a „semlegességi”, „harmadik utas”, „nemzeti kommunista” elméleteket, a „demokratikus szocialista”

és nyugatnémet „kereszténydemokrata”, illetve „keresztényszocialista” mintákat,¹⁹⁹ valamint a nacionalistának számító elképzeléseket. Az esetenkénti rendőri figyelmeztetések, elbeszélgetések azonban eredményesnek bizonyultak. A BM III/III-3. Osztályának munkatársai számoltak azzal, hogy az egykori pártok közép-kádereinek többsége értelmiségi munkakörben dolgozik, ugyanakkor jelentős a nyugdíjasok vagy a közvetlenül nyugdíjazás előtt állók száma, aktivitásukat tehát egészségi és egzisztenciális okok is nehezítik. (1963-ban a volt koalíciós pártok vonalain 68 hálózati személyt foglalkoztattak, ebből a központi alosztályon mintegy húsz ügynököt irányítottak.)²⁰⁰

1963 novemberében a BM III/III-3-a Alosztályon összevonták a „volt polgári pártokra” vonatkozó, egykor az ÁVH által nyitott dossziékat, és ettől kezdve együttesen kezelték az 1945 és 1949 között működő, a polgári demokratikus célokat hirdető politikai erők itthon élő vezetői elleni munkát. Az éveken át tartó iratrendezésnek és adatgyűjtésnek hála, addigra már készen álltak azok a listák – úgynevezett monográfiák –, amelyek megyénként rendezve összegezték az 1956-os „ellenforradalomban” részt vevő állampolgárok adatait. Emellett befejeződött az operatív nyilvántartások felülvizsgálata is. A megfigyelték körébe (F-dossziés személyként) a Magyar Radikális Pártszövetség (Magyar Radikális Párt–Polgári Demokrata Párt), a Magyar Szabadságpárt, a Demokrata Néppárt, a Magyar Függetlenségi Párt, a Független Magyar Demokrata Párt egykori politikusai közül csak néhány vezető került be.²⁰¹ A részleg munkatársai tehát a differenciálás állambiztonsági követelményét szem előtt tartva egyre kisebb csoportokat ellenőriztek aktívan. (Míg a nyilvántartott adatok és a hálózati személyek révén képesek voltak a teljesebb kapcsolati hálót is felgöngyöltetni.) A megfigyelések, bomlasztásos intézkedések intenzitása a politikai eseményekhez igazodott. 1964 áprilisában például a „szövetségi politikát” mind

karakteresebben megjelenítő Hazafias Népfront kongresszusa kapcsán foglalkoztak az egykori kisgazda csoportok feltérképezésével. A BM III/III-3-a Alosztály nevesített célszemélyei ekkor elsősorban Pártay Tivadar (ekkor diszpécser egy élelmiszer-szállító vállalatnál) 20-25 fős csoportjához, valamint Futó Dezső volt FKGP-s újságíró (a Vendéglátóipari Tröszt alkalmazottja) és dr. Csorba János (Budapest polgármestere 1945-ben) környezetéhez tartoztak.²⁰² 1969 novemberében az egész országban megkezdődött az egykori kisgazda politikusok elleni titkosszolgálati munka felülvizsgálata. Az irányadó direktívák számoltak az egykori politikusok kiöregedésével, egzisztenciális, érvényesülési törekvéseikkel, valamint az emigráns vezetők befolyásának csökkenésével. Az összegzés szerint ekkor már a rendszerkritikus személyek, „vezérkedők” hatása is csak szűk, baráti körben érvényesült. A statisztikai összesítés szerint országosan 99-en szerepeltek az antidemokratikus elemek nyilvántartásában: 40-en Budapesten, 49-en vidéken, míg tízen külföldön éltek. Rajtuk kívül 129 F-dossziés ellenőrzését végezték, többségüket a „veszélyesnek” ítélt személyekhez rendelt módszerekkel és gyakorisággal. Közülük ekkor Pártay Tivadar, dr. Győr Zoltán, dr. Antall József és Futó Dezső állt szoros ellenőrzés alatt. (Miközben a részlegnek 1368 kisgazda politikus 1956-os aktivitásáról voltak adatai.) A kisgazda vonal végleges megszüntetésére 1972-ben került sor. A titkosszolgálati aktivitás az évtized második felében Nagy Ferenc egykori miniszterelnök tervezett hazautazása kapcsán („Öreg” fedőnevű nyomozás) élénkült fel.²⁰³ Ám miután az egykori kisgazda pártvezető látogatása a halála miatt megghiúsult, csupán néhány egykori kisgazda politikus személyes ellenőrzését folytatták.²⁰⁴

A Nemzeti Parasztpárt tagjainak átfogó, szisztematikus ellenőrzését szintén 1972-ben zárta le a BM III/III-3-b Alosztály. Az 1950-ben megnyitott dosszié szerint az egykor lojá-

lis koalíciós partnerek körében alig intézkedtek: 1962 és 1969 között csupán hat izgatásos üggyel foglalkoztak. 1969-ben már csak 26 egykori parasztpárti politikus szerepelt az antidemokratikus elemek nyilvántartásában. A felülvizsgálat során azt is megállapították, hogy a „volt jobboldali parasztpárti politikusok” sokszor hangoztatják ugyan harmadikutas koncepciójukat, és „szélsőséges nacionalista” kijelentéseket is tesznek, ám ennek ellenére tartózkodnak a törvénybe ütköző cselekedetektől. Így az értékelés szerint átfogó ellenőrzésük feleslegessé vált. A veszélyes elemként számon tartott dr. Bodor György (nyugdíjas), dr. Bibó István (tudományos munkatárs), dr. Göncz Árpád (műfordító), illetve dr. Farkas Ferenc (jogtanácsos) megfigyelése azonban személyes ellenőrzésükkel folytatódott.²⁰⁵

NYILVÁNTARTOTTAK

A belső elhárítás feladatköreinek felosztásából adódóan a III/III-3. Osztály munkatársai forgatták leggyakrabban a nyilvántartottak aktáit. A kádárizmus adatkezelési gyakorlata az 1956-os forradalom utáni megtorlás időszakában, a korábbi tapasztalatok felhasználásával, az államvédelmi gyakorlat felülvizsgálatával alakult ki. 1957. október 29-én a MSZMP Politikai Bizottságának határozata rögzítette, hogy az ÁVH-nál korábban nyilvántartott egymillió-kétszázezer emberrel szemben az új rendszerben ennek csak a negyede szerepelhet. Ekkor az általános nyilvántartáson belül 10-15 ezer különösen veszélyes egyénnel számoltak. Őket a tartózkodási helyükön évente egyszer ellenőrizni akarták, és feszült helyzetben rendkívüli intézkedéseket akartak foganatosítani ellenük.²⁰⁶

A párthatározat a nyilvántartott állampolgárok négy fő csoportját különítette el: 1) az úgynevezett politikai ügyek szerep-

lőit (őrizetbe vettek, elítéltek, az operatív vagy vizsgálati dossziékban szereplők); 2) az osztályhelyzetüknél fogva ellenséges kategóriákba tartozókat, másként a „volt elemeket” (volt arisztokraták, nagytőkések, gyárosok, nagybirtokosok, nagykereskedők és kulákok); 3) a „horthysta elemeket” (az előző rendszer politikai elitje, felső vezetői); 4) az 1956-os nyomozások célszemélyeit („ellenforradalmárok”), továbbá az 1945 után jobboldali pártok ellenségesnek minősített vezetőit, a „népellenes” egyházi vezetőket és az emigrációból hazatérteket.

A nyilvántartások működtetésében a BM III. Főcsoportfőnökségének létrejötté kisebb szakaszhatárt jelzett. 1963 szeptemberében a pártvezetésnek készített jelentés szerint a BM illetékes részlege ekkor 246 659 állampolgár adatait kezelte. Alapnyilvántartásban 140 049 személy (közülük veszélyes elemként 5824), kutató-nyilvántartásban 106 610 ember szerepelt. Ekkor kezdődött meg az 1957-es elvek módosítása: például a „horthysta elemeknek” már csak szűkebb csoportja került ide, nevezetesen azok, akik „tevékenységükkel jelentősen elősegítették a múlt rendszer népelnyomó, hazaáruló bel- és külpolitikáját.”²⁰⁷ A BM III/III. Csoportfőnökség megalakulásának időszakában nyilvántartottak számának csökkentése érdekében törölték azoknak az adatait, akiket 1) csekély kompromittáltsággal vettek nyilvántartásba, és politikai magatartásuk ellen hosszabb ideig nem merült fel kifogás; 2) a volt horthysta erőszakszervezetek tagjai közül azokat, akik „a szocializmus építésében eredményes munkát végeztek”; 3) a volt kizsákmányoló osztályok tagjai és leszármazottjai közül azokat, akik kizárólag osztályhelyzetük alapján kerültek nyilvántartásba; 4) akiknek múltbeli kompromittáltságuk súlyos volt, ám „a szocializmus építésében kiemelkedő érdemeket szereztek”. A későbbi, hasonló logika alapján történő átrostálások a konszolidálódó rendszerbe történő beilleszkedést voltak hivatva segíteni. Az operatív nyilvántartásban

1963 után összesen 182 ezer állampolgár adatai maradtak meg. Ez a szám a hetvenes évekig lényegében változatlan maradt, sőt bizonyos kategóriák még évtizedekig használatban voltak.

A nyilvántartások használatában gyakorlati változást a BM adattárainak gépesítése hozott. Az első modernnek számító, lyukkártyás alapelven működő nyilvántartás, az Egységes Gépi Prioráló Rendszer (EGPR) 1964-ben lépett üzembe hat alrendszerrel, ám az igazi előrelépést a hetvenes évek „Titán” fedőnevű számítástechnikai fejlesztései hozták.²⁰⁸ A hatékonyság javulását jól érzékelteti, hogy a rendszerek számítógépesítése előtt a priorálások 10-14 napot vettek igénybe, ezt követően a Siemenstől beszerzett eszközöknek köszönhetően a folyamat 24 órára rövidült.²⁰⁹

A „TÁRSADALOMRA VESZÉLYES SZEMÉLYEK” ELLENŐRZÉSE (BM III/III-3. OSZTÁLY)

A pártállam hatalmi gépezetében a politikai rendőrség feladata volt a (válogatott) ellenség kezelése. A veszélyes elemek, a szakszargonban F-dossziés személyeknek nevezett állampolgárok elleni manipulatív intézkedésekhez koncentrálták a szerv erőit, erőforrásait. Az „antielit” semlegesítését, a potenciális hangadók, „vezéregyéniségek” elszigetelését, szükség esetén lejárátását minden elhárítási területen (egyház, kultúra, tudomány) külön parancsok és módszerek szabályozták. A legfontosabb célszemélyekkel a BM III/III. központja, a lokális hatású személyekkel a megyei területi munkatársak foglalkoztak.

Az F-dossziés személyek kezelése kezdetben szorosan összefüggött az amnesztia kérdésével. A börtönből szabadultak ellenőrzése során kiválogatták azokat, akiket büntetésük nem megtört, hanem valamilyen módon megerősített rendszerellenes beállítottságukban. A hetvenes évek közepétől a személyes ellenőrzések és a rutinszerűen végrehajtott lejárató, elszigetelő, bomlasztó akciók az új típusú ellenzékiesség miatt váltak fontossá.

A KÁDÁRIZMUS ALAPVETÉSE

A politikai perek és ítéletek kontraproduktív hatását Kádár János többszörösen megtapasztalhatta politikai pályafutása során. A Rákosi-korszak koncepciós pereinek és az 1956 utáni megtorlásnak az emléke haláláig elkísérte. Tapasztalatait, hatalomtechnikai elgondolásának alapjait a belügyi vezetéssel is több alkalommal megosztotta: „Nagyon egyetértek, az elvtársak aláhúzták, hogy a munka eredményességét nem az jelzi, minél több ember van a börtönben, [...] hanem minél több embert sikerült visszatartani a törvények megszegésétől, a megfelelő és jó munkával, megelőzéssel vagy akár büntetőeljárással is” – fejtegette például a BM országos értekezletén 1974 decemberében. Elvárásainak megfogalmazásakor sajátos cinikus, humoros kommunikációs eszköztárát is igénybe vette üzenetének célhoz juttatása érdekében. Megnyilatkozásai ugyanakkor azt is mutatják, hogy hatalomgyakorlási törekvéseit (a múlt elhomályosításának szándékát) miként igyekezett az amnesztiarendelkezések révén érvényesíteni. „Magyarországon a börtönök 1956-ban kiürültek, az ellenforradalmárok kinyitották a kapukat, és üresek lettek. Utána egy bizonyos idő múlva megteltek, részben a mi harcunk és munkánk eredményeként. Aztán volt egy széles körű amnesztia – 61-ben, vagy nem tudom én, mikor –, hát ki nem ürültek, de azért hely keletkezett a börtönökben. Elmúlt egy pár év, megint tele voltak a börtönök. Akkor egy kisebb amnesztia volt, az még kisebb helyet csinált a börtönökben. Elmúlt egy idő, megint tele volt. És én ettől függetlenül, már talán egy évvel ezelőtt mondtam az elvtársaknak, hogy én már tudom, hogy maguk hogy dolgoznak: ameddig van hely a börtönben, becsukogatnak, ha nincs hely, akkor nincs tovább mit csinálni. (Derültség.) És mindig annyi ember van a börtönben, amennyi hely van, de már úgy megpolcozva helyenként. És gondol-

ják, biztos, hát, ha a kórházban lehet, hogy a folyosón is vannak ágyak, hát lehet itt is egy kicsit még növelni a befogadókapacitást. Ez egy vicces dolog, de azért komolyan is gondolkozzanak ezen, elvtársak! Különösképpen azon, hogy a belügyi munka mértéke nem az, hogy mennyi ember ül börtönben.”²¹⁰

Az ellenséges személyek folyamatos differenciálása, újrategorizálása, a kifinomulttá váló manipulatív technikák azonban nem jelentettek folyamatos enyhülési tendenciát. 1980 decemberében például ismét a határozott intézkedések követelményét fogalmazta meg a belügyi vezetés előtt: „Ahol cselekedni kell, határozottan lépünk fel, és olyan eszközt alkalmazzunk, amelyt az eset, a helyzet megkíván. Nem leszünk szegénylősek, nem is voltunk soha. Nemegyszer megmondtuk, most megismétlem: mi nem keressük az összeütközést, nem provokálunk, de ha bennünket provokálnak, akkor nem fogunk kitérni, és megfelelő választ adunk.”²¹¹

A BOMLASZTÁS TECHNIKÁI

A bomlasztás szűken vett állambiztonsági módszertanát a „volt elemekkel” és „a társadalomra veszélyes elemekkel” foglalkozó állambiztonsági tisztek dolgozták ki legalaposabban. Minden valószínűség szerint a rendelkezésre álló eszköztárat is ők alkalmazták a leggyakrabban. Az egykori pártokkal, korábbi politikusokkal foglalkozó részleget 1956 után újjászervező Agócs István tanulmánya már 1963-ban megjelent.²¹² (Maga a szerző 1966 és 1971 között a BM III/III-3. osztályvezetője volt.)

A pártdirektívákban levezetett új követelmény szerint az állambiztonsági szerveknek nem volt szabad megvárniuk, amíg a bűncselekmény súlyossá válik, hanem minél előbb meg kellett akadályozni a kibontakozását. A belső ellenség elleni

harc legjobb formájának tehát innentől azt tekintették, amikor az ellenséges tevékenységet még kezdeti stádiumban, jogi eszközök bevetése nélkül sikerült megszakítani. Az állambiztonsági bomlasztása a tankönyvi definíció szerint „*az állambiztonsági szervek nyílt és titkos eszközeivel egy ellenséges csoport szétverését, vagy mélyebb ellenséges tevékenység kialakulásának meggátlását*”²¹³ jelentette. Mindez szorosan összekapcsolódott az állambiztonsági lejárás módszerével, amelynek alkalmazásakor az ellenségesnek minősített személy tekintélyét, befolyását titkosszolgálati eszközökkel igyekeztek lerombolni. Bár hasonló kombinációkat már korábban is alkalmaztak, a módszer elterjedése szorosan összefüggött az állambiztonsági munkában bekövetkezett szemléletváltással. Az „aki nincs ellenünk, az velünk van” kádári jelszó lefordítása az állambiztonsági gyakorlatra egyenesen vezetett a kifinomultabb, az emberi kapcsolatokat rejtetten manipuláló módszerek elterjesztéséhez.

Az állambiztonsági tudástárak szerint a bomlasztásos eljárások dimenziói változatosan alakulhattak. Hasonló technikákat alkalmazhattak 1) szűk körű, laza csoportosulások esetében (például baráti, évfolyam-találkozók, kártyapartik, vidéki pincetalálkozók); 2) súlyosabb bűncselekmény gyanújakor, annak megelőzése céljából; 3) szélesebb körű ellenséges tevékenység esetén a megtévedtek leválasztása érdekében; 4) ha lehetőség volt rá, egy személy kiemelésével az egész tevékenység megszakítására. A vezéregyenységek, hangadók többszörös ellenőrzése, a bel- és külpolitikai helyzet mérlegelése viszont minden esetben alapvető követelménynek számított.

Az állambiztonság konkrét lépései jelenthettek nyílt rendőri intézkedéseket (igazoltatás, hatósági figyelmeztetés), fedett intézkedéseket (névtelen levelek, telefonok) és ügynökségi úton végrehajtott akciókat. Utóbbi kapcsán figyelemre méltó Agócs magabiztos megjegyzése: „*Attól nem szabad félni, hogy a bomlasztás*

által esetleg felhívjuk egy-két kvalifikáltabb ellenséges személy figyelmét arra, hogy szemünk előtt vannak, és a környezetükben ügynök van. Lehet, hogy óvatosabbá válnak és még konspiráltabban fogják végezni tevékenységüket, de a róluk leválasztott minden egyes személy nagyobb nyereségnek számít.”²¹⁴ Megemlítendő, hogy a bomlasztás közvetett módszerei közé számították a különböző propagandaeszközök alkalmazását is. A belügyi összekötők, tudósítók, az illetékes SZT- (szigorúan titkos) tisztek gondoskodtak róla, hogy bizonyos esetekben a sajtó, a rádió, majd a televízió közleményei az állambiztonság szempontjai szerint jelenjenek meg. A bomlasztásos eljárások mellett gyakran alkalmazták a leválasztás módszerét is. Az ilyen típusú akciókkal azt kívánták elérni, hogy egy-egy tekintélyesebb személy (legyen szó egy állhatatos egyházi személyről, egykori polgári vagy szociáldemokrata politikusról) ne tudjon jelentősebb társadalmi kapcsolatokra szert tenni. Másfelől nézve, ezekben az esetekben gátolni törekedtek, hogy az ellenségesnek tekintett állampolgárok szellemi, erkölcsi (a rendszer bomlásakor politikai) vezetőit találjanak maguknak.

Végző soron a veszélyesnek minősített társadalmi jelenségek, csoportok kezelését segíthették a politikai megnyerés (titkosszolgálati eszközökkel támogatott) intézkedései is. Az „egyéni problémák rendezése” lényegében a korábbi sérelmek részleges vagy teljes orvoslását jelentette (például erkölcsi vagy anyagi kárpótlás a korábbi börtönbüntetésért, üldözöttségért, mellőzésért). Azaz ilyenkor a rendszer kegygazdálkodási mechanizmusait alkalmazva érték el, hogy a korábban a hatalommal szemben állók valamilyen módon kiegyezzenek a rendszerrel, illetve azt, hogy ez nyilvánvalóvá váljon a környezetük számára is. Politikai szempontból jelentősebb következménye volt a „bevonás” módszerének, azaz annak, hogy a korábban félreállított közéleti szereplőknek fokozatosan lehetőséget kínáltak a külön-

böző tömeg- vagy szakmai szervezetekben, a szakszervezetekben vagy a Hazafias Népfrontban. A kádári hatalomtechnikusok számoltak az ilyen esetek bomlasztó hatásával is.

AZ AMNESZTIARENDELETEK SZEREPE

Kádár János kedvező bel- és külföldi imázsának kialakításához a politikai rendőrséggel kapcsolatos személyes legendái is hozzájárultak. Bemutatásakor a nyugati sajtó is rendszeresen megemlékezett áldozatszerépéről. A társadalommal való összekacsintás része volt az is, hogy a politikai elítéltek szabadulását, a korlátozó intézkedések feloldását is javarészt hozzá kötötték. Ebből következett az is – noha maga Kádár ettől többször látványosan igyekezett elhatárolódni –, hogy közbenjárások, kérelmek, levelek egész tömegével keresték meg. A kádárizmus lényegéhez tartozott a múlt feledtetésének, az egyéni „megbocsátásnak” a gesztusa. A korszak az amnesztiák, hátrányos jogkövetkezmények alóli mentesítések és hasonló jellegű intézkedések folyamataival is leírható. Ez ugyanakkor szükségessé tette a szabadulók ellenőrzését is. Az egykori elítéltek közül kiválasztott „veszélyes elemek”, majd „F-dossziés személyek” kategóriájának ellenőrzési mechanizmusait a nagy amnesztiát követően véglegesítették.

Az 1956 utáni „nagy amnesztia” koncepcióját az MSZMP Politikai Bizottsága véglegesítette. Bár a határozat, majd a propaganda ideologikus tényezőkre (a „szocializmus alapjainak lerakása”, a rezsim megerősödése, emberiességi szempontok) hivatkozott, a lépés jórészt nemzetközi tárgyalások következménye volt.²¹⁵ Az átfogó rendelkezés szerint közkegyelemben részesülnek: 1) akiket 1945 és 1956 októbere között államellenes bűntett miatt elítéltek, ha büntetésük kétharmadát letöl-

tötték; 2) a „törvénysértő perekben” közreműködők; valamint 3) az 1956-os cselekedeteikért elítéltek többsége is. Az amnesztia ugyanakkor sokakat nem érintett – így az országból távozókat vagy a köztörvényes ügyben elítéltek jelentős részét sem. A pártvezetésnek összeállított jelentés szerint „ellenforradalmi bűncselekményekért” ekkor 1057 fő állt valamilyen ítélet hatálya alatt (957 politikai, 100 köztörvényes). 1963. január 1-jén az összes elítélt és letartóztatott száma 13 072 volt (2308 politikai, 10 764 köztörvényes). Az előzetes számítások szerint a közkegyelem 1635 politikai és 8179 köztörvényes elítéltre vonatkozott.²¹⁶

A szabadulók ellenőrzését Pap János belügyminiszter parancsa részletezte. A súlyosabb államellenes bűncselekményekért (szervezkedés, összeesküvés, kémkedés, hűtlenség, népellenes bűntett) elítélteket az újjászervezett központi részleg, a BM III/III. Csoportfőnökség elhárítói figyelték meg. Ennek érdekében dolgozták ki a veszélyes elemek nyilvántartásba vételére, megfigyelésére és szükség esetén újbóli előállítására vonatkozó, 1959 óta érvényben lévő eljárásokat. A direktívák szerint az 1963-ban szabadulók 48 órán belül kötelesek voltak az illetékes kapitányságon jelentkezni. Lehetőségeikkel kapcsolatban több korlátozás is fennmaradt, például útlevélkérelmeiket három évig el kellett utasítani. A jövőbeni elképzelések fontos eleme volt, hogy újabb beszerzéseket, akciókat terveztek, felhasználva a börtönökből szabaduló hálózati személyeket.²¹⁷

A Belügyminisztériumban országos értekezletén 1963. március 22-én a rendeletet Fehér Lajos a Minisztertanács elnökhelyetteseként és az MSZMP Politikai Bizottságának tagjaként ismertette a belügyi vezetőkkel. Fehér azzal érvelt, hogy a kellő időben végrehajtott amnesztia erősíti a szocialista forradalom ügyét, elszigeteli az ellenséget, majd kijelentette: „*A velünk szembenállókat harcban megsemmisítjük, de ha leteszik a fegy-*

vert, [...] megbocsátunk nekik. [...] A legfőbb bűnösöket megbüntettük, [...] a kisebb bűnösöknek a rendszer meg tud bocsátani, [...] ha beilleszkednek a társadalomba.”²¹⁸ Eligazításában felidézte a korábbi (1961-es és 1962-es) amnesztiaintézkedések kedvező tapasztalatait. Ezek szerint kétezer kiengedettből később csak 19-et kellett újra elítélni.

Abba is beavatta a hallgatóságát, hogy szándékosan döntöttek a különböző bűnösök együttes kiengedése mellett, azaz-hogy az amnesztia egyaránt vonatkozott a háborús bűnösökre, az „ellenforradalmárookra”, valamint az 1945 utáni államellenes bűncselekmények elkövetőire és „a személyi kultusz törvénysértéseinek” résztvevőire is, bár utóbbiak közül már senki sem ült börtönben.²¹⁹

Az intézkedés a kádárizmus sokáig emlegetett sikere maradt, amit Kádár János jelenlétében is nyugtáztak a pártvezető Belügyminisztériumban tett 1964-es látogatásakor. Földes László, a belügyminiszter első helyettese kijelentette, hogy az amnesztia hozzájárult az ellenség differenciálódásához: „A szabadult politikai elítéltek többsége felhagyott az ellenségeskedéssel, és sok ingadozó leszakadt az aktív ellenség oldaláról. Az amnesztiarendelet megjelenése a reakciós emigráció körében is zavart okozott, bomlásuk meggyorsult.”²²⁰

Az 1956-os forradalom résztvevőinek, a megtorlások során elítélt személyeknek az ellenőrzése a belső elhárítás állandó feladata maradt. (Az „ellenforradalmárokat” későbbi tevékenységük alapján más részlegek is megfigyelhették, például az egyházi vagy a kulturális elhárítás.) Az 1963-as amnesztia során a börtönévek alatt beszervezett elítéltek mellett a szabadulás reményét felcsillantva is szerveztek be embereket meghurcolt társaik további megfigyelésére. Az elhárítás alapvető működési logikája szerint megfigyelők és megfigyelték között nem volt éles határvonal. Számtalan esetben kimutatható, hogy a szer-

vek megpróbálkoztak az ellenségesnek minősített célszemélyek beszervezésével. Ilyen volt a pszichológusként és pedagógusként elismert Mérei Ferenc is, akit „szervezkedés” miatt az 1956-os megtorlások idején ítélték el, és szintén az 1963-as amnesztiával szabadult. Lakásának lehallgatását már a börtönből való kiengedése előtt eltervezték. Kiszabadulása után Gál Ferenc főhadnagy többször felkereste a Fasor presszóban, de ő határozottan visszautasította, hogy barátairól beszéljen. Ezt követően „Psychológus” fedőnéven tartották ellenőrzés alatt, és megfigyelése a haláláig folytatódott.²²¹

Az „ellenforradalmárok” ellenőrzésével kapcsolatban a hatvanas években több belső rendelkezés született. Ezek alapvető logikája az volt, amint azt Galambos József 1965. októberi utasítása a párthatározatok sémáját ismételve rögzítette, hogy sikerüljön „leválasztani a megtévedt személyeket a tudatos ellenségtől”.²²² Egy 1966. augusztusi belső összesítés statisztikája 588 politikai elítéltet mutatott ki az országban. (Számuk a jogerősen elítéltek 4,1 százalékát tette ki.) Visszaesőként 139-en, kétszeres visszaesőként 127-en ültek börtönben. 85 embert még 1956 előtt ítélték el háborús bűntett, hűtlenség, szervezkedés, kémkedés vádjával. 162-en azonban „ellenforradalommal kapcsolatos bűncselekményekért” ültek (107-en gyilkosság, emberölés kísérlete miatt, a többiek visszaesőként, ezért nem vonatkozott rájuk az 1963-as amnesztia). 1963. április 1. és 1966. január 1. között 407 embert ítélték el politikai okokból, közülük 189 minősült visszaesőnek. Többségük a Budapesti Országos Börtönben megfelelő körülmények között töltötte büntetését.²²³ (A statisztika hitelességét csökkenti, hogy számos köztörvényes ítélet háttérben is egyértelműen politikai indítékok álltak.²²⁴)

Az egykori 56-osokról mint elhárítási kategóriáról minden évben külön jelentések készültek. A befolyásos, aktív szereplőket az állambiztonság érdeklődése halálukig elkísérte. A BM

III/III-3-a Alosztály Bali Sándornak, a Nagy-budapesti Központi Munkástanács egykori vezetőjének temetését még 1982-ben is manipulálta. A rákoskeresztúri temetőben beszédek nem hangozhattak el, mivel a BM illetékesei – egy franciaországi gyógykezelés engedélyezése kapcsán – korábban megszarolták a családot. A temetésen részt vevő háromszáz fős tömegben ellenzékieket is megfigyeltek. Róluk tételes, név szerinti lista is rendelkezésre állt. A jelentés szerint közülük többen észlelték a belügyesek jelenlétét, sőt Rácz Sándor kérésére Mécs Imre „ellenfotózást” is végzett.²²⁵

VESZÉLYES SZEMÉLYEK ELLENŐRZÉSE

A BM III/III-3. Osztály a hetvenes években is országos hatáskörrel irányította az F-dossziés, azaz a leginkább veszélyesnek tartott személyek ellenőrzését. Kijelölésük alapvetően állambiztonsági körben történt. A formális és informális pártirányítás jelei ellenére a hetvenes évekből még nem került elő a célszemélyeket közvetlenül felsoroló névlista. Az állambiztonsági zsargon szerint a „társadalomra veszélyes elemek” aktáinak ártóztatását 1969-ben határozták el, és 1970. június 1-jéig végeztek vele. A nagy leválogató aktamunkában a folyamatosan ellenőrzöttek közül a potenciális és aktív ellenséges személyek elkülönítése történt meg, legyen szó háborús és népellenes bűnösökről, 1945 utáni politikai elítéltekről, 1945 előtti és utáni politikai vezetőkről vagy nyugati („imperialista”) szervek (egykori) kapcsolatairól, a börtönből szabaduló visszaesőkről. A hangsúly a hetvenes évek elején a kulturális és ifjúsági területek védelmére került.²²⁶ A változások magyarázataként több ideológiai, politikai és praktikus szempont is felvethető: 1) az ellenséges tevékenység változása (primer olvasat); 2) a rezsim működésének válto-

zása (strukturális-politológiai olvasat); 3) a professzionalizáció, a szakszerűsödés (belső, állambiztonsági olvasat); 4) a szükség-szerűség, az erőforrások hiánya (ökonomikus olvasat); 5) a társadalmi, mentalitásbeli változások (társadalmi olvasat).

Akárhogy történt is, egy, az F-dossziésokról szóló 1979-es szakdolgozat szerint az 1956 után kialakított, a „felszínre került belső ellenséges erőket” kontrolláló eljárásrend maximálisan eredményesnek bizonyult. A Rendőrtiszti Főiskolán úgy látták, két évtizeden át megvalósult az operatív munka célirányossága, és teljesültek a szakvezetés elvárásai. A munkát szabályozó parancs kimondta, hogy ezek az állampolgárok fontos, bizalmas munkakörökbe nem kerülhettek, fegyvertartási engedélyt nem kaphattak, hadiüzemekben nem dolgozhattak, útlevélhez pedig csak az illetékes operatív szerv hozzájárulásával juthattak. Katonai szolgálataikra külön parancs vonatkozott, végül a belső direktívák szerint a nevelés, az oktatás, a kultúra és a tudomány területén nem tevékenykedhettek. A hetvenes években a mindennapi állambiztonsági munkában új figyelődosszié nyitásakor a célszemélyek magatartásán túl vizsgálni kellett a kapcsolatok jellegét (a baráti, a munkahelyi és a lakóköznyezetét), a célszemély szervezőképességét, befolyásolhatóságát, ideológiai-politikai felkészültségét, továbbá politikai szembenállásának indítékait (például fanatikus gyűlölet, elkeseredettség, sértődöttség, származás, neveltetés stb.). Külön elemezték az illető társadalmi bázisát, esetleges korábbi büntetésének hatásait, külföldi kapcsolatait és az érzékeny adatokhoz, esetleg államtitkokhoz való hozzáférési lehetőségeit. A III/III-asok menedzseltek tehát azokat a (differenciáltan kezelt) korlátozó intézkedéseket, amelyek kijelölték a rezsim mindennapi tűréshatárait.

Ráadásul az általános rendelkezéseken túl speciális korlátozásokat is alkalmazhattak. Ez a más területeken is gyakran emlegetett bomlasztás, lejáratás, elszigetelés módszereit jelen-

tette. A BM III/III. Csoportfőnökség működésének esszenciális célja volt a potenciális vezéregyéniségek lejárátása, méghozzá elsősorban hálózati úton és az ellenséges körön belül. A legkedveltebb módszer szerint ezt a titkosszolgálati eszközökkel szerzett kompromittáló anyagok célzott elterjesztésével érték el. Ugyanakkor a célszemélyek ellen bármilyen adminisztratív intézkedést alkalmazhattak a fegyelmi vagy szabálysértési eljárástól kezdve a rendőri felügyelet alá helyezésig. Az F-dossziés kategória tehát egy közepes szintű ellenőrzés volt, amelyből szükség szerint könnyen át lehetett kerülni egy magasabb szintű állambiztonsági eljárásba. Az országos szinten ellenőrzött három ezer „veszélyes elem” közül mintegy száz fővel foglalkoztak a belső elhárítás központjában. A hetvenes évek összefoglaló állambiztonsági jelentései szerint országosan továbbra is mintegy három ezer F-dossziés személyt ellenőriztek, és évente ötven és háromszáz közti esetben alkalmaztak valamilyen korlátozó intézkedést velük szemben. A kiépített nyilvántartási rendszerek lehetővé tették a kampányszerű akciókat is. Az 1974-es éves jelentés szerint például a március 15-ei nemzeti ünnep előtt 426 emberrel foglalkoztak az elhárítás illetékesei, míg hatvanal – a kiküldött szignalizációk alapján – munkahelyi vezetőik beszélgettek el.

1981 szeptemberében a Mogyoródi úti BM-irodaház tanácstermében tartott országos értekezleten Harangozó Szilveszter elégedetten értékelte a külön nyilvántartó rendszer működését. Előadása szerint annak fő célja az maradt, hogy „M” (azaz mozgósítás) esetén intézkedni lehessen a rendszer ellenségeivel szemben. Harangozó ugyanakkor a belső ellenzék aktivizálódása, a politikai elítéltek fellépése és a szamizdatterjesztés miatt a korábbi kategóriák felülvizsgálatát kezdeményezte. Például az egykori 1956-os elítéltek részvétele a különböző ellenzéki tiltakozó akciókban, a szamizdat irodalom létrehozásában és

terjesztésében, továbbá a nyugati lapokban tett nyilatkozataik vagy éppen magánrendezvényeken történő megjelenésük (azaz „aktivizálódásuk”) ismét fejfájást okozott a belső elhárításnak. (A belső anyag szerint az 1980-ban elkészült, majd a Gondolat Kiadó által visszautasított, ezért szamizdatként megjelenő *Bibó-émlékkönyv* szerzőinek egynegyede politikai elítélt volt.)

Harangozó úgy értékelte, hogy a volt koalíciós pártok prominensei ritkuló, laza csoportokat alkotnak, és politikai tevékenységük abban áll, hogy emlékiratokat írnak, vagy a rehabilitációjukkal foglalkoznak. Ám az elhárítás figyelmét nem kerülték el a történészeknek adott nyilatkozataik sem. Figyelmeztetett arra is, hogy egyes elítéltek a lengyelországi események hatására aktívabbá válhatnak (Harangozó itt az éhségstrájkot folytató Pákh Tibort és az autonóm ellenzéki tevékenységet folytató Krassó Györgyöt említette meg).²²⁷

A veszélyes személyek körét a nyolcvanas években évről évre átrostálták. 1983 és 1986 között 796 embert töröltek a rendszerből beilleszkedés, passzivitás, öregség, betegség vagy elhalálkozás miatt, 110 esetben pedig bizalmas nyomozás vagy büntetőeljárás kezdeményezése miatt. Így a statisztikák szerint 1985 végén a kémelhárítás területén 223, a volt politikai elítéltek elhárítás vonalán 1390, az egyházi reakció elhárítás területén 286, az ifjúságvédelem területén 155, a kulturális területen pedig 171 fő állt ellenőrzés alatt.

Az ellenőrzések megszervezésével helyi szinten több problémát tártak fel. A területi különbségeket jól szemlélteti, hogy az F-dossziés személyekkel szemben négy év alatt országosan 328 megelőző, akadályozó, korlátozó intézkedést alkalmaztak, de az intézkedések csaknem egyharmadát a központi osztályok hajtották végre, pedig itt csak az F-dossziésok öt százalékát ellenőrizték.²²⁸ Máshol az aránytalanságok tették lehetetlenné az érdemi munkát. A BRFK III/III-D Alosztályán egy-egy

operatív tiszt 100-120 F-dossziés személy ellenőrzéséért volt felelős. Eközben a belső elhárítás központjában, a BM III/III. Csoportfőnökségen ellenőrzött, „társadalomra veszélyes” személyek száma szintén 90 és 110 fő között ingadozott a nyolcvanas években. Az adott évben megnyitott és lezárt (átminősített) akták célszemélyeinek nevei a statisztikai jelentések mellékletei révén meg is ismerhetők.

A „társadalomra veszélyes” személyek (1981–1988): megnyitott és lezárt Figyelő-dossziék a III/III Csoportfőnökségen²²⁹

Megnyitva (1981)		
Földvári Tamás	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Nagy Jenő	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Varga Sándor	BM III/III-3/a	ügyszakosításból átműsítve
János András Péter	BM III/III-2/a	ügyszakosításból átműsítve
Katona János	BM III/III-2/a	ügyszakosításból átműsítve
Haller László A.	BM III/III-2/a	ügyszakosításból átműsítve
Sztrilich Ágnes	BM III/III-1/a	ügyszakosításból átműsítve
Kárpáti Zoltán	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Hegedűs András	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Dornbach Alajos, dr.	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Eörsi István	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Vass Zoltán	BM III/III-4/c	ügyszakosításból átműsítve
Turán Róbert	BM III/III-4/c	ügyszakosításból átműsítve
Ifj. Antall József, dr.	BM III/III-3/a	felújítva
Lezárt (1981)		
Konrád János	BM III/III-1/c	megszüntetve
Lakó János	BM III/III-1/c	megszüntetve
Béri Géza	BM III/III-3/a	megszüntetve
Asztalos János	BM III/III-1/a	megszüntetve
Gál Ferenc, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Rozgonyi György F.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Szörényi Gábor	BM III/III-1/a	megszüntetve
Hervay Ferenc Győző	BM III/III-1/a	megszüntetve
Manojlov László, dr.	BM III/III-1/b	megszüntetve
Magyar István Ambrus	BM III/III-1/a	megszüntetve

Ósi György	BM III/III-3/a	átadva
Fónai Jenő	BM III/III-3/a	átadva
Jakab Oszkár	BM III/III-5/a	átadva
Szilágyi Sándor	BM III/III-4/a	ügyszakosításba minősítve
Haraszi Miklós	BM III/III-4/b	ügyszakosításba minősítve
Krassó György, dr.	BM III/III-3/a	ügyszakosításba minősítve
Megnyitva (1982)		
Körössényi János	BM III/III-5/a	új nyitás
Szekeres László	BM III/III-3/a	ügyszakosításból átműsítve
Dékány Tibor	BM III/III-3/a	ügyszakosításból átműsítve
Csalog Zsolt	BM III/III-4/c	ügyszakosításból átműsítve
Benyó Pál, dr.	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Brády Sándor	BM III/III-4/b	ügyszakosításból átműsítve
Scheiber Sándor, dr.	BM III/III-1/c	ügyszakosításból átműsítve
Halda Alíz	BM III/III-4/a	ügyszakosításból átműsítve
Balázs László, dr.	BM III/III-4/c	ügyszakosításból átműsítve
Jobbágy Gyula	BM III/III-2/a	ügyszakosításból átműsítve
Balogh Elemér	BM III/III-4/a	átvéve
Dienes László	BM III/III-1/c	átvéve
Schmidt Vilmos	BM III/III-1/c	átvéve
Lezárt (1982)		
Nagy Jenő	BM III/III-4/a	ügyszakosításba átműsítve
Dienes László	BM III/III-1/c	ügyszakosításba átműsítve
Schmidt Vilmos	BM III/III-1/c	ügyszakosításba átműsítve
Arató Miklós	BM III/III-1/a	megszüntetve
Völgyi Anna Mária	BM III/III-1/a	megszüntetve
Rajz Mihály, dr.	BM III/III-1/c	megszüntetve
Megnyitva (1983)		
Nagy Lajos	BM III/III-3/a	újonnan kiválasztva
Regéczy Nagy L.	BM III/III-3/a	újonnan kiválasztva
Kozák Gyula	BM III/III-4/a	átminősítve ügyszakosításból
Bán András	BM III/III-5/b	átminősítve ügyszakosításból
Köncöl Csaba	BM III/III-4/b	átminősítve ügyszakosításból
Kocsi György	BM III/III-1/a	átminősítve ügyszakosításból
Molnár Imre	BM III/III-2/a	átminősítve ügyszakosításból
Forintos György, dr.	BM III/III-2/b	átvéve
Lengyel Zoltán	BM III/III-2/b	átvéve
Bognár Lajos, dr.	BM III/III-1/a	átvéve
Szőke Zoltán	BM III/III-2/a	átvéve
Sólyom Ferenc	BM III/III-1/c	átvéve

Lezárva (1983)		
Meggyes János	BM III/III-1/a	ellenőrzés megszüntetve
Bali Sándor	BM III/III-3/a	ellenőrzés megszüntetve (+)
Farkas József, dr.	BM III/III-1/c	ellenőrzés megszüntetve
Jánossy András	BM III/III-2/a	ellenőrzés megszüntetve
Sándor Tibor, dr.	BM III/III-4/b	ellenőrzés megszüntetve
Tapolyi Mihály, dr.	BM III/III-1/c	ellenőrzés megszüntetve
Varga Lajos	BM III/III-3/a	ellenőrzés megszüntetve
Wingert Magdolna	BM III/III-1/a	ellenőrzés megszüntetve
Domján János, dr.	BM III/III-1/c	ellenőrzés megszüntetve
Kendeh György	BM III/III-1/c	ellenőrzés megszüntetve
Nagy Lajos	BM III/III-3/a	átadva
Szekeres László	BM III/III-3/a	átadva
Göncz Árpád	BM III/III-3/a	ügyszékvé minősítve
Katona János	BM III/III-3/a	ügyszékvé minősítve
Eörsi István	BM III/III-4/a	ügyszékvé minősítve
Kozák Gyula	BM III/III-4/a	ügyszékvé minősítve
Benyó Pál, dr.	BM III/III-4/a	ügyszékvé minősítve
Halda Alíz	BM III/III-4/b	ügyszékvé minősítve
Köncöl Csaba	BM III/III-4/b	ügyszékvé minősítve
Csalog Zsolt	BM III/III-4/c	ügyszékvé minősítve
Sólyom Ferenc	BM III/III-1/c	ügyszékvé minősítve
Megnyitva (1984)		
Németh Sándor	BM III/III-1/c	új nyitás
Litván György	BM III/III-3/a	új nyitás
Göncz Árpád, dr.	BM III/III-3/a	visszaminősítve
Balázs Tibor	BM III/III-3/a	ügyszékvé minősítve
Ádám Sándor, dr.	BM III/III-2/b	ügyszékvé minősítve
Kőbányai J. dr.	BM III/III-5/b	ügyszékvé minősítve
Selmeczi Tibor	BM III/III-1/c	átvéve
Légrádi Tibor	BM III/III-2/a	átvéve
Kovalinszky M.	BM III/III-5/a	átvéve
Pál Irén	BM III/III-1/c	átvéve
Horánszky H.	BM III/III-4/c	átvéve
Lezárva (1984)		
Mécs Imre	BM III/III-3/a	ügyszékvé minősítve
Jobbágy Gyula	BM III/III-2/a	átadva
Légrádi Tibor	BM III/III-2/a	átadva
Selmeczi Tibor	BM III/III-1/c	átadva

Papp László, dr.	BM III/III-1/c	megszüntetve (+)
Vas Zoltán	BM III/III-4/c	megszüntetve
Imre Katalin	BM III/III-5/a	megszüntetve
Bárdos Domonkos	BM III/III-1/a	megszüntetve
Schulek Tibor, dr.	BM III/III-1/c	megszüntetve
Körössényi János	BM III/III-5/a	megszüntetve (+)
Szalai Sándor, dr.	BM III/III-5/b	megszüntetve (+)
Megnyitva (1985)		
Fasang Árpád	BM III/III-1/c	újonnan kiválasztva
Iványi Gábor	BM III/III-1/c	újonnan kiválasztva
Majsai Tamás László	BM III/III-1/c	újonnan kiválasztva
Marián István	BM III/III-3/a	újonnan kiválasztva
Beke László Tamás, dr.	BM III/III-5/b	átminősítve
Pákh Tibor, dr.	BM III/III-3/a	felújítva
Csordás Eörs Mária	BM III/III-1/a	átvéve
Balogh Jenő	BM III/III-1/c	átvéve
Heindl Péter Ferenc	BM III/III-2/a	átvéve
Légrádi Tibor	BM III/III-2/a	átvéve
Csontos Péter	BM III/III-3/a	átvéve
Gadó György	BM III/III-4/c	átvéve
Téglássy Imre, dr.	BM III/III-5/b	átvéve
Bucz Hunor Géza	BM III/III-5/b	átvéve
Vízy Béla, dr.	BM III/III-5/b	átvéve
Hidas András	BM III/III-5/b	átvéve
Kertész Attila	BM III/III-5/b	átvéve
Lezárva (1985)		
Csordás Eörs Mária	BM III/III-1/a	megszüntetve
László Mihály, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Előd István, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Szegedi Tivadar Ferenc	BM III/III-1/c	megszüntetve
Gyökössi Endre, dr.	BM III/III-1/c	megszüntetve
Scheiber Sándor, dr.	BM III/III-1/c	megszüntetve (+)
Dékány Tibor István	BM III/III-3/a	megszüntetve
Farkas Ferenc, dr.	BM III/III-3/a	megszüntetve (+)
Földvári Tamás Miklós	BM III/III-4/a	megszüntetve
Kovalinszky Mária, dr.	BM III/III-5/a	megszüntetve (+)
Kocsi György	BM III/III-1/a	átadva
Németh László, dr.	BM III/III-1/b	átadva
Balogh Jenő	BM III/III-1/c	átadva
Gadó György	BM III/III-4/c	átminősítve

Megnyitva (1986)		
Dezső László	BM III/III-3/b	újonnan kiválasztva
Szent-Iványi István	BM III/III-5/b	átminősítve
Tóvölgyi László	BM III/III-1/a	átvéve
Gyarmati Dezső	BM III/III-2/b	átvéve
Keresztes Tibor	BM III/III-4/b	átvéve
Somogyi János	BM III/III-4/b	átvéve
Köteles Bíró Pál	BM III/III-4/c	átvéve
Vass Rózsa	BM III/III-5/b	átvéve
Lezárva (1986)		
Hevesi Sándor	BM III/III-1/a	megszüntetve
Tihanyi Margit Irén	BM III/III-1/a	megszüntetve
Tóth József	BM III/III-1/a	megszüntetve
Ullmann Péter	BM III/III-1/a	megszüntetve
Soltész Jenő	BM III/III-1/a	megszüntetve
Turi Lajos	BM III/III-1/a	megszüntetve
Vénusz Gyula	BM III/III-1/a	megszüntetve
Kiss László, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Edelényi István, dr.	BM III/III-1/b	megszüntetve
Kisgergely József	BM III/III-1/b	megszüntetve
Gáldi Zoltán, dr.	BM III/III-1/b	megszüntetve
Papp Tamás Endre	BM III/III-1/b	megszüntetve
Terebess Gábor	BM III/III-1/c	megszüntetve
Balázs Tibor	BM III/III-3/a	megszüntetve
Dombach Alajos, dr.	BM III/III-4/a	megszüntetve
Horánszky Henriett	BM III/III-4/a	megszüntetve
Balázs Lajos, dr.	BM III/III-4/c	megszüntetve
Bucz Hunor Géza	BM III/III-5/b	megszüntetve
Kőbányai János, dr.	BM III/III-5/b	megszüntetve
Mérei Ferenc	BM III/III-5/b	megszüntetve
Turán Róbert	BM III/III-5/b	megszüntetve
Bán András	BM III/III-5/b	megszüntetve
Heindl Péter	BM III/III-2-a	átadva
Zakar András, dr.	BM III/III-3/a	átadva
Dezső László	BM III/III-3/b	átadva
Téglássy Imre, dr.	BM III/III-5/b	átadva
Somogyi Sándor	BM III/III-1/a	átminősítve
Megnyitva (1987)		
Lőcsei Pál	BM III/III-3/a	újonnan kiválasztva
Kovács Erzsébet	BM III/III-3/b	újonnan kiválasztva

Hősz Dezső, dr.	BM III/III-3/a	felújítva
Németh Zoltán A.	BM III/III-2/a	átminősítve
Czine Mihály	BM III/III-4/c	átminősítve
Zelnik József	BM III/III-4/c	átminősítve
Göröndy Novák S., dr.	BM III/III-4/c	átminősítve
Czakó Gábor, dr.	BM III/III-5/a	átminősítve
Kozma Imre	BM III/III-1/a	átvéve
Gyulai Endre B.	BM III/III-1/b	átvéve
Egyedi Péter	BM III/III-1/c	átvéve
Kisteleki Géza	BM III/III-1/c	átvéve
Kovács Zoltán	BM III/III-1/c	átvéve
Heindl Péter, dr.	BM III/III-2/a	átvéve
Bégány Attila	BM III/III-2/a	átvéve
Szendrei József	BM III/III-5/a	átvéve
Lezárva (1987)		
Földi Endre	BM III/III-1/a	megszüntetve
Rózsa Elemér	BM III/III-1/a	megszüntetve
Keglevich László gy.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Fényi József	BM III/III-1/a	megszüntetve
Rózsavölgyi László	BM III/III-1/a	megszüntetve
Gyulai Endre B. K.	BM III/III-1/b	megszüntetve (+)
Rosdy Pál	BM III/III-1/b	megszüntetve
Lengyel Zoltán	BM III/III-2/b	megszüntetve
Gyarmati Dezső	BM III/III-2/b	megszüntetve
Sz. Nagy Sándor	BM III/III-3/a	megszüntetve
Antall József, dr.	BM III/III-3/a	megszüntetve
Kertész Attila I.	BM III/III-5/b	megszüntetve (+)
Csontos Péter	BM III/III-3/a	átadva
Hidas András	BM III/III-5/b	átadva
Keresztes Tibor	BM III/III-6/b	átminősítve
Megnyitva (1988)		
Ravasz Károly, dr.	BM III/III-3/a	újonnan kiválasztva
Rácz Péter	BM III/III-5/a	újonnan kiválasztva
Kálmán Éva, dr.	BM III/III-6/a	újonnan kiválasztva
Berza László, dr.	BM III/III-6/a	újonnan kiválasztva
Augusztini Éva	BM III/III-6/a	újonnan kiválasztva
Laczik Erika	BM III/III-6/b	újonnan kiválasztva
Kubinyi Ferenc	BM III/III-3/a	átminősítve ügydossziéból
Kodolányi Gyula	BM III/III-4/c	átminősítve ügydossziéból
Rainer M. János P.	BM III/III-3/a	átminősítve ügydossziéból

Várszegi Imre	BM III/III-1/a	átvéve
Hajdú András	BM III/III-1/c	átvéve
Kubinyi Károly	BM III/III-1/c	átvéve
Bakos Attila	BM III/III-1/c	átvéve
Dely Géza	BM III/III-2/a	átvéve
Fodor Tamás	BM III/III-2/a	átvéve
Csontos Péter	BM III/III-3/a	átvéve
Forgács Rezső J.	BM III/III-5/a	átvéve
Tóth István	BM III/III-5/a	átvéve
Szalai József	BM III/III-5/b	átvéve
Valcz Péter	BM III/III-5/b	átvéve
Lezárva (1988)		
Olafson Károly, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Bognár Lajos, dr.	BM III/III-1/a	megszüntetve
Ádám Sándor, dr.	BM III/III-2/b	megszüntetve
Heindl Péter, dr.	BM III/III-2/b	megszüntetve
Arany Bálint	BM III/III-3/a	megszüntetve
Bencze György	BM III/III-3/a	megszüntetve
Varga Sándor	BM III/III-3/a	megszüntetve
Hegedűs László I.	BM III/III-3/a	megszüntetve
Regéczi Nagy László	BM III/III-3/a	megszüntetve
Obersovszky Gyula	BM III/III-3/a	megszüntetve
Vanek Béla	BM III/III-3/a	megszüntetve
Futó Dezső	BM III/III-3/a	megszüntetve
Révész András, dr.	BM III/III-3/a	megszüntetve
Balogh Elemér	BM III/III-5/a	megszüntetve
Kárpáti Zoltán	BM III/III-5/b	megszüntetve
Vizy Béla, dr.	BM III/III-5/b	megszüntetve

(A neveket a BM III/III. Csoportfőnökség éves statisztikai jelentéseihez készült mellékletek alapján közöljük. A lista nem tartalmaz egyéb személyes azonosító adatokat. Mindazonáltal a felsorolásban a korszak köztörténetéből ismert nevekkal találkozhatunk.)

VÉDETT (KÖZ)TEREK (BM III/III-3. OSZTÁLY)

A Belügyminisztérium szerveinek alapvető feladata volt a kádári rend őrzése, az esetlegesen megbomlott keretek helyreállítása. A BM III/III-3. Osztály feladata volt az ellenséges röpcédulázók, falfirkálók, névtelenlevél-írók felderítése, azaz részben a belső elhárítás látta el a nyilvánosság tereinek védelmét is. A többi területhez képest itt konkrét, megragadható cselekményekről volt szó, amelyek gyors intézkedést igényeltek. A sikeres nyomozások tapasztalatait több esettanulmányban (állambiztonsági tankönyvben) rögzítették. A pártállami rend fenntartása érdekében a belügyi szervek komoly krimináltechnikai eszközöket vonultattak fel.

Más megközelítésben ez a terület tanulópatya, illetve a hetvenes évek pangása közben „önfenntartó”, legitimációs tevékenység volt. (A városi legendák szerint sokszor unatkozó belügyesek rajzoltak horogkereszteket.) A korszak relatív eseménytelen-sége módot adott a névtelen levelek és a röplapok utáni alapos nyomozásra. Esetenként jelentős erőforrásokat mozgósítottak az elkövetők felderítésére, noha a sikeres akciók szinte kivétel nélkül megállapították, hogy a tettesek politikai tudatossága,

befolyása minimálisnak tekinthető. Mindenesetre a belső elhárítás ezen cselekmények kapcsán is a társadalmi fegyelmezés megbízható eszközének bizonyult.

A közterek visszafoglalása 1956 után kiemelt hatalmi törekvés volt. Ezt szolgálta 1957 első hónapjaiban egy manipulált intézkedéssorozat, a MUK („Márciusban Újra Kezdjük”) jel-szava kapcsán kialakított hisztéria, a munkásörök demonstratív felvonulásai vagy éppen a május 1-jei tömeggyűlés.²³⁰ (Az utóbbi eseményről készített légifelvétel Kádár János dolgozószobájának becses darabja lett.) A BM III/III. Csoportfőnökség megszervezése után Kádár János ezzel a területtel kapcsolatban is világos elvárásokat fogalmazott meg: *„Nincs megengedve a mi társadalmi rendünk ellen semmiféle aknamunka. Volt, aki olyan röpiratot adott ki, hogy kövessétek Jugoszlávia példáját, [...] van, aki azt mondja, kövessétek Mao példáját, [...] ezt a törvényt egyformán tiltja, és mi egyformán fogunk eljárni velük szemben. Ugyanúgy, ahogy annak idején megmondtuk, ha valaki a Népköztársaság ellen támad, nem nézzük az osztályszármazását, se a foglalkozását, előbb tüzelünk, utána káderezünk, és akit kell, majd megsíratjuk.”*²³¹

NÉVTELEN LEVELEK

A postaforgalom (az emberek magánérinkezésének) ellenőrzése rendszereken átnyúló gyakorlat volt. A háborús cenzúra eszközeit a kommunista politikai rendőrség is átvette, és 1945 után bizonyos területeken átfogóvá tette a küldemények átvizsgálását. A levelek ellenőrzését a technikai modernizáció lehetőségeivel élve tökéletesítették, gépiesítették. Ehhez a titkosszolgálati munkához Kádár János családi szálon is kapcsolódott. Az államvédelem illetékes részlegénél 1946 októberében mintegy har-

mincan foglalkoztak a levelek ellenőrzésével, köztük Tamáska Mária – Kádár János akkori élettársa, későbbi felesége – értékelőként. Az országos hatókörű Államvédelmi Hatóság kiépülésével a levélcenzúra mértéke is csúcsot döntött. 1953-ban a napi levélforgalom országosan mintegy négyszázezer darabot tett ki, ebből Budapesten körülbelül hatezret, a vidéki osztályok pedig összesen nyolc-tízezer darabot emeltek ki, vagyis juttattak el az illetékes operatív osztályokhoz. A rendszeresen, operatív céllal ellenőrzött címek száma néhány ezer, az alkalmasszerűen ellenőrzött címeké 20-30 ezer körül volt.

A levélcenzúra működése, helyiségei 1956-ban lebuktak, dekonspirálódtak, de a szerv munkája folytatódott. Különböző belügyi objektumokban, a nagy fővárosi és vidéki postakon újjászervezték az illetékes részlegeket, összlétszámuk 220 és 280 körül ingadozott. A nemzetközi küldeményeket még ekkor is a 72-es számú postahivatal első emeletén bontották fel, míg a 62-es postahivatalban a belföldi leveleket, a figyeltetett személyeknek címzett küldeményeket ellenőrizték. A levelek címetjei alapján meghatározott társadalmi csoportok ellenőrzését is megszervezték (például értelmiség, egyházi személyek, tudósok stb.), bizonyos esetekben egy-egy országrészre vonatkozó hangulatjelentések is készültek.

A levéllenőrzés működése érzékelhető késéseket okozott a postaforgalomban, amit nemcsak a központi statisztikák mutattak ki, de ügynöki jelentések szerint egyes megfigyelt személyek is szóvá tettek. A külföldön élő rokonokkal kapcsolatot tartó magyar állampolgárok emellett azt is gyakran megtapasztalhatták a hatvanas-hetvenes években, hogy a külföldről érkező levelek, küldemények „sérülten” érkeztek meg a címükre.

A cenzúra kijátszására számos módszer alakult ki az évtizedek során, ezekkel az operatív szervek igyekeztek lépést tartani. A fennmaradt állambiztonsági dossziék – levélmásolatok ezrei

mellett – az ilyen típusú nyomozások, „játszmák” tömegének bizonyítékait őrzik. (Közben a szervek maguk is küldtek álnéven feladott leveleket. Az emigráció bomlasztására például gyakran alkalmazták az egymással szemben távolságtartó személyek magánvéleményének, belső elemzéseinek szétküldését.)

A titkosszolgálat munkatársai az ellenőrzések mellett a küldemények elkobzásának lehetőségével is éltek. 1963-ban 33 ezer befelé irányuló küldeményt (kiadványt) és 42 ezer külföldre feladott levelet vontak ki a forgalomból. 1964-ben 11 ezer magyar és idegen nyelvű emigráns sajtóterméket emeltek ki, ezeknek 60 százaléka egyházi jellegű volt. A legalaposabban minden jel szerint a Szabad Európa Rádiónak szóló küldeményeket kontrollálták. Eközben a belső szabályozás ezen a területen is biztosította a pártállami vezetés sérthetetlenségét: a parancsok viszatérően tiltották a párt- és állami vezetők küldeményeinek felbontását.²³²

A tömeges méretű levélellenőrzés alkalmazása önmagában is bomlasztó hatású volt, hozzájárult a társadalom atomizálásához. Hiszen a levélforgalom ellenőrzése köztudomásúnak számított, aminek a mindennapi kommunikációs következménye a „virágnyelv” alkalmazása, a konspiráció, végső soron az elhallgatás, az öncenzúra lett. Ugyanakkor ezen a területen is akadtak ügyek, az illetékesek akár évekig tartó nyomozásokat folytattak: az elhárítás gépezete a kevésbé tudatos, elkeseredett emberek leveléit elfogva lendült mozgásba. A feltárt esetek rámutatnak arra is, hogy a „szocialista törvényesség” sajátossága szerint izgatást (mint büntetendő politikai cselekményt) magánlevelekben is el lehetett követni.

A belső tanulmányokban, oktatási anyagokban feldolgozott esetek, valamint az eddig feldolgozott akták azt mutatják, hogy a névtelen levélírók többnyire olyan elkövetők voltak, akik egyéni sérelmeiket írták meg és terjesztették több-kevesebb

tudatossággal. Ideologikus megközelítésben ezeket az eseteket is lehetett a rendszer elleni gyűlölettel, az imperialista propaganda hatásával magyarázni.²³³ A BM III/III-3. Osztály munkatársai olykor nagy erővel és kifejezetten hosszú időn át nyomoztak. Egyes aktákat olvasva úgy tűnik: szinte kimeríthetetlen erőforrások álltak rendelkezésükre az állampolgárok magánszférájának megsértéséhez is. Ugyanakkor a felülvizsgált ügyek értékelései szerint a titkosszolgálati technikák alkalmazásánál rendre hibák, mulasztások hátráltatták az eredményes nyomozást.

Az oktatási célból készült példatár szerint a „Követelők” fedőnevű ügyben a hetvenes években egy fiktív szervezet, a Magyar Hazafiak Köre nevében terjesztett (főleg egyetemistáknak címzett) levelek miatt kezdtek nyomozni. A sokféle címettől begyűjtött anyagokban többnyire revíziós követelések szerepeltek. Az eset súlyát növelte a szocialista társszervektől, a román és csehszlovák állambiztonságtól begyűjtött levelek hatása. Írásszakértő, nyelvészakértő bevonásával alkottak profilt, és feladási hely, címzettek szerint nyomoztak. Először tematikus megközelítésben, a nacionalista ügyekben látótérbe került kétszáz ember aktivitását ellenőrizték, majd a levélcenzúra lehetőségével élve íráskörözést adtak ki. Végül a hasonló levelek figyelése hozott eredményt. A nyomozók felhasználták a részlegükön lévő központi gép- és kézírás minta-irattárat, majd találtak egy angol nyelvű „előzményes” levelet is, ami leszűkítette a lehetséges elkövetők körét. Az ügy végső fázisában teljesen ráálltak (ügynökfigyelés, munkahelyi kutatás) a gyanúsítottra, majd tetten érték mint magányos elkövetőt, aki elkeseredésében írt leveleiért egy év hat hónap büntetést kapott.

Az „Antiszemita” fedőnevű ügyben írógéppel sokszorosított anyagok, széles körben (oktatási intézmények, párt, KISZ) terjesztett röplap terjesztőit keresték. A nyomozás során írás-, nyelv- és orvosszakértő készített profilt. Ennek alapján egy

leváltott, sértett vezetőt kerestek. A több éven keresztül, széles körben végzett kutatómunka azonban nem hozott eredményt. A nyomozás az azonosított Kolibri írógép javítása nyomán indult el, de a fő segítséget egy csopaki üdülőbe küldött levél elfogása jelentette. A nyilvántartások révén végül a betűhibás írógéppel írt levél elemzése vezetett eredményre. A BM III/III-3 Osztály munkatársai éltek a titkosszolgálati kombináció lehetőségével: azaz ellenséges tartalmú anyagot is beletettek, tovább engedték a levelet, majd gondoskodtak róla, hogy a Veszprém megyei címzett beszolgáltatassa, így legális bizonyíték birtokában kerülhetett sor egy építőipari vállalat egykori osztályvezetőjének letartóztatására.

A „Nem” fedőnevű ügy a Nemzeti Ellenállási Mozgalom aláírással ellátott levelekről kapta a nevét. A különböző helyekről összegyűjtött negyven levél különböző „izgató” felhívásokat, „ellenforradalmi jelszavakat” tartalmazott: *„Minden kommunistára halál vár! Ne olvass kommunista könyveket és szennylapokat!”* A feladás helyszíne alapján az elkövetőt Újlipótvárosban keresték, a címzettek alapján pedig a *Magyar Nemzet* előfizetői között. A rendelkezésre álló hálózati személyek, körzeti megbízottak bevonása, az újságárusok ellenőrzése nem vezetett eredményre. Idővel elfogtak egy másik panaszlevelet, amely arról szólt, hogy a Berzsenyi Dániel Gimnázium diákjait egy Pest környéki tsz-be vitték dolgozni, és ott a lányok zuhogó esőben megfáztak. Innentől a középiskolások rokonai között keresték az elkövetőt. A családtagoktól (részben konspiráltan) beszerzett írásminták azonban nem mutattak egyezést. A központi lakcím- és közlekedés-nyilvántartásban több száz bejelentőlap átnézésével kerestek hasonló írást. Végül sikerült megtalálni a tettest: egy újlipótvárosi albérlőt (akinek a házban lévő barátja volt a berzsenyis diáklány rokona), foglalkozása szerint egy éjjeliőrként dolgozó egykori (B-listázott) OTI-főtanácsost.

Ujjlenyomatát, kézírását még megszerezték konspiráltan, őrizetbe vételére azonban nem kerülhetett sor, mert az illető szív-roham következtében elhunyt.

Az ilyen és ezekhez hasonló esetek egészen a rendszerváltásig követték egymást. A korszak utolsó politikai elítéltjét, Kristály Gyula ózdi rokkantnyugdíjast is egy nyílt levelezőlapra írt „izgató” üzenete, valamint rölapok terjesztése miatt állították bíróság elé. A kohászati üzemből a nagyarányú leépítés miatt elbocsátott és keserűségét különböző formákban megfogalmazó munkást 1988 őszén, részben a nemzetközi tiltakozás hatására, már „csak” felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték.

RÖPLAPOK

A rölapok mint a politikai propagandaharc kellékei jellegzetes 20. századi eszköznek számítottak. Felhasználásuk az illegális kommunista mozgalom hagyományában is mélyen élt. 1945 után a politikai rendőrség fennállásának minden korszakában nagy erővel kereste az elkövetőket. A kádárista hatalom elemi tapasztalatában (1956 emlékezetében) a nyilvánosság forradalmi átalakulása szintén az utcákat elárasztó különböző nyomtatott anyagokhoz kapcsolódott. A kádárizmus évtizedeiben az illetékes részlegek által felderített esetek száma a demokratikus időszakok kampányaival összevetve elenyésző volt. A politikai tiltakozás, a tabudöntő vélemények megjelenése azonban tendenciákat is jelzett a politikai rendőrség számára. Az elkövetők nyomán az illegáltságban szervezkedő ellenség (ellenzék) nyomára kívántak jutni, további terveiket akarták felderíteni. Az évtizedek során külön állambiztonsági szaktudás gyűlt össze ezzel kapcsolatban. Visszatekintve az akciók nemcsak a hatalom rendelkezésre álló erőforrásait, hanem paranoiáját is érzékeltetik.

A röplapozási eseteket felderítő sikeres akciók gyűjteménye különböző elkövetői típusokat mutatott be. Másként közelítve: az oktatási célból készített belügyes példatárban azt rögzítették, hogy miként lehet az ilyen eseteket büntethetővé tenni, illetve a politikai elvárásoknak megfelelően kezelni.²³⁴ A „Vári” fedőnevű nyomozás azután indult, hogy a prágai tavasz elfojtása, a Magyar Néphadsereg 1968-as csehszlovákiai bevonulása utáni feszült napokban több belvárosi kerületben találtak gyermeknyomdával készített kezdetleges röplapokat. A Bécsi kapunál, a Vár sétányain, belvárosi kapualjakban, sőt egyes gyorsvonatokon talált cédulákon rendszerellenes jelszavak álltak: „*Ki az oroszokkal*”; „*Emberek, ébredjetek! Le a kommunizmussal!*”; „*Ki az oroszokkal! Harcolj!*” Amint az első összefoglaló jelentések megállapították, a tettesek gyors felderítéséhez nem tudtak nyomozókutyát alkalmazni a sok külföldi turista miatt. Ugyanakkor „a csehszlovákiai eseményekkel kapcsolatban elszaporodott röpcédulaszórások” miatt a közterületek védelmét, azaz a járőrszolgálatokat is megerősítették. A Margitszigeten prevenciós jelleggel parkőröknek álcázott belügyesek végeztek mozgófigyelést, de az elkövetőket nem sikerült elkapni. A Halászbástya építkezésén dolgozó fiatalokat átfogó ellenőrzés zárta ki a lehetséges elkövetők közül. Egyik éjjel civil ruhás nyomozók kergettek meg egy gyanús fiataalt, de a Moszkva téren taxiba szállva sikerült elmenekülnie. Segítséget végül a primitív röplapok alaposabb vizsgálata hozott. Az egyik füzetlapról kiolvasható töredékek révén beazonosíthatóvá vált egy ipari iskola, míg az írógéppapírokon lévő átütések révén látható névsorok egy vállalatához vezettek. Angyalföldön a Váci út 95. szám alatti Szerszám- és Gépelemgyárak Acélárugyárában az igazgató bevonásával végeztek titkos kutatást. Kiderült, hogy a röplapok egy részét a vállalat előkalkulációs osztályáról hazavitt papírokra írták a munkatárs öccsének barátai. Az elkövetők azonosítása után példaszerű kombináció-

val érte el a BRFK Politikai Osztály III/D Alosztály a fiatalokból álló csoport teljes bomlasztását.

A máriaremetei templom körül gyülekező galeribe még egy ügynököt is bevezettek. „Kitty” látszólag véletlenszerűen ismerkedett meg a bandavezérrel, aki hencegve mesélte el akcióik részleteit. A beszélgetéseket az éppen felszámolás alatt lévő „Kaszás” fedőnevű (II. Kapás utca 49.) lakásban többször is rögzítették. Végül a társaságot október 23: előtt kapcsolták le. A röplapozásban részt vevőket 6–12 hónap börtönbüntetésre ítélték, a többi bandataggal elbeszélgetve pedig bomlasztották a társaságot.²³⁵

A „Kollégám” fedőnevű ügyben a fővárosi egyetemeken történő röplapterjesztés miatt nyomoztak. A sovíniszta, nemzethalállal riogató röplapokkal az ELTE BTK mellett más belvárosi egyetemi épületeket is megszórtak. Ebben az esetben az anyagok készítéséhez használt írógéptípus vizsgálata vezetett eredményre. Sikerült megtalálni az a kisiparost, aki az *á, é, ő és ü* betűket cserélte a Royal Mercury típusú táskairőgépen. Bár munkájáról nem adott számlát, feleségének leírása alapján nyomozni kezdtek egy Renault gépkocsi után. A közlekedés-nyilvántartás úrlapjainak áttekintésével sikerült az elkövetők körét leszűkíteni. Közben az egyetemen figyelőbrigádokat szerveztek, számba véve az esetleges menekülési útvonalakat is. A BME-n hangszórónak álcázott kamerát is felszereltek, de a terjesztőt a Közgázon buktatta le egy operatív csapda. Egy faszekrényből figyelték a korábbi terjesztési helyszínt a folyosón. Az elfogott elkövető, az egykori Magyar Királyi Honvédség tisztje (állambiztonsági megfogalmazásban: „horthysta alezredes”) beismerte tettét. Magyarázatul a történelemhamisítás miatti elkeseredéséről beszélt. Börtönbüntetését végül idős korára tekintettel felfüggesztették.

A „Tüntetők” fedőnevű nyomozás a „Nemzeti Ellenállás Illegális Szervezet” miatt indult meg. A begyűjtött röplapokon az aktuális áremelések miatti sztrájkjal, valamint kormány-

és szovjetellenes tüntetésekkel kapcsolatos felhívás szerepelt. Ráadásul ebben az esetben a nyomozók a lánclevél veszélyével is szembesültek; a fővárosban terjesztett röplap ugyanis konkrét utasításokat tartalmazott a terjesztésről (továbbküldés tíz példányban, kézírással, az indigó elégetésével és különböző postákon történő feladással). Ebben az esetben az egyik adatszolgáltatót beszervezték ügynöknek. Segítségével sikerült konspirált kézírásmintát szerezni, a gyakori címzettektől, az Eötvös József Gimnázium tanulóitól. Az így megtalált elkövetők többéves börtönbüntetést kaptak.

Az egyedi eseteken túl a hetvenes évek összefoglaló jelentéseiben nyomon követhető az is, ahogy az ellenséges tevékenységként értékelt rölapozás veszélyességének értékelése módosult. A BM III. Főcsoportfőnökség jelentései alapján úgy tűnik, az évtized elején a rölaphelyzet is „fokozódott”, később azonban az ellenséges aktivitás visszaesett, majd az évtized végén megint több esetről jelentettek. Igaz, ekkor hozzátették, hogy főleg „lumpen elemek” követik el.²³⁶ Ugyanakkor az illegálisan terjesztett anyagokat tartalmilag elemezve is vizsgálták a közhangulat változásait, például a „nacionalizmus” hatásait és a társadalmi ellenállás mértékét. Az állambiztonság 1980-as jelentése azt állapította meg, hogy a belső ellenség által készített és terjesztett rölapok, irományok jelentős része nacionalista tartalmú. Az összefoglaló szerint az évi átlagban 50–60 esetben észlelt rölapok egyharmada „Független Magyarországot”, „a szovjet csapatok kivonását”, „semlegességet”, „Erdély visszacsatolását”, illetve autonómiáját követelte.²³⁷ Az egyénileg vagy kisebb csoportokban készített, néhány soros rölapok utáni nyomozások a kiérleltebb tartalmú szamizdat anyagok utáni kutatással is összekapcsolódtak.

1980-tól az ország több pontján – Szabolcsban „Irredenták”, Békésben „Trianon”, Budapesten „Öreg” fedőnéven – indult

nyomozás az 1978-ban Erdélyben megfogalmazott *Malomkövek között* című memorandum miatt. A román értelmiségnek címzett elemző írás az Erdélyben tervezett homogenizálási tervek, a kisebbségek elnyomása ellen tiltakozott, és látéletet adott a Ceaușescu-rezsim belső világáról. A kor viszonyaira jellemző, hogy az első erdélyi magyar szamizdat folyóirat, az *Ellenpontok* által is közölt szöveg több csatornán keresztül (így Nyugatról is) eljutott Magyarországra. Az állambiztonság fellépését több tényező is indokolta. Egyrészt a magánkezdeményezésnek minősülő akció az ellenzéki tevékenység kiszélesedésének veszélyét hordozta magában. Másrészt a határon túli magyarság sorsa iránti érdeklődés az érvényben lévő BM-parancs szerint a nacionalizmus gyanúját vetette föl. (A nyilvános közbeszédben ugyanakkor „egy másik ország belügyeibe való beavatkozásként” bélyegezték meg a kritikus véleményeket.) Mindezekén túl a házi úton történő terjesztés kikezdte a hatalom sajtómonopóliumát, nyilvánosság feletti kontrollját. Az ügynöki felderítő munka mellett a megyei szervek számos írógépmintát is beküldtek a budapesti központba. A dokumentum birtoklóival, a memorandum terjesztőivel és másolóival – a szervek szignalizációjának köszönhetően – munkahelyi elbeszélgetések következtek, az anyagok terjesztői közül többeket rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítettek. A hivatali vezetők, illetve párttitkárok fenyegetésének hatására az irat beszolgáltatásán túl további neveket is sikerült megtudni. Azoknak az állampolgároknak a körében, akiknek erdélyi rokonaik voltak, a különösen gyorsan terjedő dokumentummal kapcsolatos intézkedések 1983 februárjáig tartottak, és ezzel párhuzamosan intenzívebbé vált az Erdéllyel, a Felvidékkel, általában a határon túli magyarság sorsával foglalkozó tudományos-ismeretterjesztő előadások ügynöki ellenőrzése is.²³⁸

Miközben az elhárítás munkatársai kisebb-nagyobb esetekben sikert tudtak felmutatni, a nyomozás sok esetben eredmény-

telenül zárult. 1984 júniusának első napjaiban Budapest belső kerületeiben a Los Angeles-i olimpia bojkottja ellen tiltakozó röplapok jelentek meg, amelyek június 4-én 6 órára tüntetésre hívtak a Blaha Lujza térre. A tiltakozást a megfelelő rendőri jelenléttel sikerült megghiúsítani, a belső elhárítás ügyeinek pedig regisztrálták a jelenlévő prominens ellenzékieket (Solt Otília, Pálkás Róbert, Krassó György, Nagy András, Bokros Péter, Pákh Tibor). A röplapok terjesztőit ugyanakkor nem sikerült kézre keríteni, pedig a BRFK állambiztonsági szervei nagy erőket mozgósítottak a tettesek felderítése érdekében, sőt munkásörök és önkéntes rendőrök bevonásával még portyaszolgálatot is szerveztek, és nyomkövető kutyákat is alkalmaztak. Mivel az Országos Testnevelési és Sporthivatalhoz az olimpiától való távolmaradás miatt tiltakozó gyűjtőívet is eljuttattak, a nyomozók a 383 aláíró (jórészt a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói) között keresték az elkövetőket. A BM III/III-4. Osztály segítségével az egyetem összes számítógépének printertesztjét beszerezték, majd a BM III/V-1. Osztálynak küldték el szakértői elemzésre. Érdekes technikatörténeti adalék, hogy az első vizsgálatok eredménytelensége után reális elképzelésnek tűnt az országban található összes mátrixnyomtató teljes körű ellenőrzése. A nyomozás során végül 1240 nyomtató tesztjét vizsgálták meg, és több száz személyt ellenőriztek. Megállapították azt is, hogy a terjesztés időszakában Budapesten legalisan kétszáz számítógép volt magántulajdonban, ezeknek az ellenőrzésére azonban nem volt lehetőség. Az elhúzódó eljárás során az ügyet összevetették a bojkott ellen tiltakozó egyéb akciókkal is (falfirkák, pécsi röplapozás), de ez sem vezetett eredményre. Az ügyet 1986 júliusában zárták le.²³⁹

Hasonló sorsa lett a BRFK III/III-D Alosztályán a „Lila” fedőnevű ügynek, amelynek során a Nagy- és Kiskörút telefonfülkéiben talált, az ellenzéket éltető, változó tartalmú és színvo-

nalú röplapok ügyében nyomoztak. A főként guminyomdával készített röplapok direkt politikai céllal készültek, és az „ellenzék” létezéséről adtak hírt. Az eljárás összegző jelentése szerint 1986 és 1989 között az operatív figyelő- és portyaszolgálatok során 13 rejtett figyelőhelyről, összesen 53 alkalommal, egyes esetekben 30-60 ember ellenőrizte a telefonfülkéket. 127 személyt vontak szoros operatív ellenőrzés alá, 120 ember ujjlenyomatát szerezték meg nyílt vagy konspiratív úton, 16 titkos kutatást hajtottak végre munkahelyeken és magánlakásokon, 46 esetben pedig úgynevezett konspirált meghallgatás történt, vagyis az illetőt valamilyen fedőtörténet alapján idézték be. A nyomozók különböző szempontok alapján egész utcák lakóit, iskolák diákjait, szórakozóhelyek vendégeit ellenőrizték. Megkeresték a budapesti ideggondozókat, telefonfüggő páciensek után érdeklődve. Nyelvészi, írásszakértői és pszichológusi vélemény is készült. A vegyi szakértők a papír, illetve a tinta anyagát tanulmányozták. Bár a vizsgálat szerint a röplapok egy általános forgalomban kapható nyomdával készültek, a nyomozók a forgalmazó cégek munkatársait is ellenőrizték. A titkos telefonfülke-figyelések során többször látni vélték az elkövetőket, de a forgalmas Nagykörúton egyszer sem sikerült tetten érni őket. Az ügyet többször is le akarták zárni, de az újabb és újabb esetek, valamint a különböző ellenzéki tüntetések más forrásokból megismert tervei miatt többször is meghosszabbították.²⁴⁰

EMLEKMŰRONGÁLÁS, FALFIRKÁLÁS

A politikai jelképek, emlékművek elleni fellépés szintén megidézhette az 1956-os forradalom emlékét. A szimbólumok elleni akciók (a Sztálin-szobor ledöntése, csillaghullás) mélyen és elfojtva éltek a közemlékezetben. A szovjet emlékművek

megrongálása kifelé is zavaró volt, az egyik legfontosabb társadalmi tabut sértette. A BM III/III. illetékesei és a területi szervek munkatársai foglalkoztak az emlékműrongálásokkal is. Ezek háttérében azonban – már ha sikerült a tetteseket azonosítani – szinte alig találtak tudatos politikai indítékokat. A rongálások többnyire gyermeki csínytevések vagy részegen elkövetett balhék következményei voltak.²⁴¹ A nyomozások idővel mind gyakrabban állapították meg, hogy az egyes esetek mögött nem áll kiterjedt szervezkedés (imperialista uszítás, belső reakció), hanem egyéni elkövetőkről van szó, akik sokszor nem beszámítható állapotban cselekedtek. Ugyanakkor a BM III/III. Csoportfőnökség utolsó jelentései rögzítették a rendszerváltás időszakának szimbolikus akcióit, amelyek túlléptek a korábbi balhék keretein. Ekkor a belső elhárítás már tétlenül nézte az utca-átnevezési akciókat, a rendszer köztéri szimbólumainak eltávolítását.

Hasonló folyamat figyelhető meg a nyilvános tereket elcsúfító egyéb firkálós esetek, az írásbeli izgatás sajátos ügyeivel kapcsolatban is. A politikai tartalmú falfirkák elleni fellépést a pártállami hatalom sokáig különösen komolyan vette. Az 1971-es átszervezések után az ilyen esetekkel egy külön részleg, a BM III/III-3-b Alosztály foglalkozott. Bár egy 1976-os belső tanulmány szerint az ellenséges firkálásokat megkülönböztették a hecből készített, polgárpukkasztó feliratoktól, a nyomozást szinte minden esetben meg kellett indítani, a nyomok rögzítése után pedig a feliratokat mihamarabb el kellett tüntetni. A fasiszta jelképek (horogkereszt) mellett leggyakrabban szovjet-, párt-, illetve kormányellenes tartalmakat rögzítettek. A nyomokat a központi gép- és kézírás minta-irattárban rögzítették. A nyomozásoknál igénybe vették a BM III/V. (Operatív Technikai) Csoportfőnökség írás-, nyelvész- és technikai szakértőit.²⁴² 1980 és 1984 között a szervek mintegy 4100

firkálást regisztráltak, ebből 3200 alkalommal horogkereszt, illetve egyéb fasiszta jelképek közterületi megjelenése miatt indult eljárás. 1982-től egyre gyakoribbá vált a kereskedelmi forgalomban kapható festékszórók használata. Egy nyolcvanas évek közepén készített értékelés megállapította, hogy a feliratok hangvétele egyre durvább, és az elkövetők sokszor már nem elégszenek meg egy-egy felirat elkészítésével, hanem akár több tucattal pingálják tele a környéket. A BRFK szerveinek 1989-es, utolsó statisztikai jelentésében 227 politikai graffiti szerepelt.²⁴³

Az elhárítás olykor teljesen hétköznapi esetekben is megindította a nyomozást. 1987 végén a BRFK III/III-D Alosztálya a békásmegyeri közösségi házban, a lakótelepen és egy szakközépiskolában talált falfirkák miatt „Kabar” fedőnéven kezdett nyomozni. Az állambiztonság gépezete annak ellenére működésbe lépett, hogy a gyerekes elkövetési mód, a pusztá diákcsinnytevés egészen nyilvánvaló volt. (Az egyik felirat például ez volt: „Éljen Rákosi és Gömbösi!”) A belső elhárítás rendelkezésére álló forrásokat jelzi, hogy összesen 241 személy kézírásának vizsgálatát végezték el. Közben a III. Kerületi Rendőrkapitányság önkéntes rendőrök bevonásával figyelőszolgálatot szervezett a környéken. Végül így fogták el néhány nap alatt a két fiatalkorú elkövetőt, a környékbeli szakközépiskola két diákját. Felelősségre vonásuk során a szülők jelenlétében elismerték tettüket, így átadták az ügyet a vizsgálati szerveknek, az pedig az életkoruk miatt megszüntette az eljárást. A fiúk valómásaiból kiderült, hogy a szövegekhez az ötleteket a HÉV-en olvasható falfirkákból merítették, többnek az értelmét sem tudták pontosan. Így az ügyben dokumentált szövegek – többszörös áttétellel – a nyolcvanas évek végének politikai (falakon, közlekedési eszközökön, aluljárókban olvasható) megnyilvánulásait rögzítették.

RENDKÍVÜLI ESEMÉNYEK (BM III/III-3. OSZTÁLY)

A visszatekintve lassan folydogáló ügyek mellett a belső elhárításnak időről időre váratlan helyzetekre is reagálnia kellett. Az állambiztonság külön eszköztárat tartott fenn az általa „rendkívüli eseményeknek” tekintett jelenségekre. Ezek elsősorban nyílt, rendszerkritikus megnyilatkozásokat takartak. Politikai szempontból a legveszélyesebbnek a különböző kisebb-nagyobb tüntetések, demonstrációk számítottak. A kádárizmus tabuit érintő emléknapiak (március 15., október 23.) előtt a Belügyminisztériumban mindig kiemelt készültséget rendeltek el. A kádári rend általános fenntartása mellett mégis előfordultak olyan helyzetek, amelyeket átmenetileg nem tudott uralni az állambiztonság. A BM III/III. Csoportfőnökség illetékesei (politikai tartalmakra hivatkozva) részt vettek a különböző ifjúsági eseményekhez, focimeccsekhez, koncertekhez kapcsolódó rendbontások vizsgálatában is.

A belső elhárítás tisztjei szükség esetén az adott helyszínen is intézkedhettek. Az állambiztonságnak mint titkoszolgálatnak azonban fontosabb feladata volt az események háttérének feltárása, a későbbi (potenciális) rendzavarás meg-

előzése. Ezekkel a megfigyelési akciókkal a „Cég” egész társadalmi csoportokra kiterjedő bomlasztási intézkedésekbe kapcsolódott be.

VESZÉLYES ÜNNEPEK (OKTÓBER 23., MÁRCIUS 15.)

Az 1956-os forradalom napját a belső elhárítás az egész korszakban készültségben töltötte. A megemlékezések, potenciális rendszerkritikus cselekmények előzetes felderítése, a bekövetkező cselekmények (röplap, falfirka) felderítése a belső elhárítás elsődleges feladata volt. A hatvanas években minden 1956-ra utaló gesztus miatt szigorú retorziókra lehetett számítani. Ez így történt akkor is, ha a politikai rendőrség információi (szignalizáció) révén egyre gyakrabban már más „felügyeleti” szerv hozta meg a büntetőintézkedéseket. A középiskolákban tartott megemlékezések, emlékező gesztusok esetében például az oktatásügyi szervek jártak el, a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban pedig (egy 1961. október 23-ai *Himnusz*-éneklés miatt) az Állami Egyházügyi Hivatal kezdeményezte a fegyelmi eljárást és a retorziókat (tanárok és diákok eltávolítását).

A forradalom évfordulói a hatalom átfogó intézkedéseit, az állambiztonság tevékenységének dinamikáját is meghatározták. Az MSZMP vezető testületeinek belső ellenséggel kapcsolatos határozatai 1956 kerek évfordulóihoz is igazodtak. A politikai megrendelés nyomán ilyenkor számos demonstratív eljárásra, a megfigyelték preventív begyűjtésére is sor kerülhetett.

Mivel a hetvenes évek második felétől az 1956-os forradalom miatt elítéltek rehabilitációja hangsúlyosan megjelent az ellenzéki követelések között, még részletesebb intézkedési terveket

dolgoztak ki. 1981-ben Harangozó Szilveszter például külön körlevelet adott ki a negyedszázados évforduló várható kezdeményezései kapcsán. Az aktuális titkosszolgálati értékelés rögzítette, hogy a belső ellenzéki és ellenséges erők köreiből nem származnak olyan adatok, amelyek az évfordulóval kapcsolatos nyílt akciókra, megmozdulásokra, szervezett ünnepsésre utalnak. Ennek ellenére fel kellett készülni az ilyen események (röplapszórás, emlékműrongálás, koszorúzás stb.) szakszerű elhárítására. Ennek érdekében a központi és a vidéki állományt arra utasították, hogy bel- és külföldön egyaránt használják fel a hálózati személyeket az „ellenforradalom” évfordulójával kapcsolatos tervek felderítésére, a lojális emigráns személyek pozitív befolyásolására, ezenkívül vonják szorosabb ellenőrzés alá az egykori politikai elítélteket, F-dossziés személyeket, valamint azokat, akiknél felmerül a fegyverrejtegetés gyanúja.²⁴⁴

A harmincadik évfordulóra való felkészülést a belügyi szervek már egy évvel korábban megkezdték. Horváth István belügyminiszter arról tájékoztatta a BM állománygyűlésére berendelteteket, hogy az elmúlt években „*a belügy nem vívott nagy csatákat az ellenzékkel, ugyanakkor szívós munkával folyt a megelőző, bomlasztó tevékenység*”²⁴⁵. A belső elhárítás az évfordulóval kapcsolatos korlátozó intézkedésekre is terveket dolgozott ki (utazási jog korlátozása, preventív őrizetbe vétel), illetve felkészültek a tüntetésekre, röpcédulázásokra is. A BRFK ötszáz személyt ellenőrzött, közülük ötven főt állandóan figyelemmel kísért. Az állambiztonság figyelte a külföldi intézményeket, a beutazó nyugati stábokat, az emigrációt, az ellenzéki terveket, sőt a falfirkálások alakulásából is következtetett a potenciális veszély mértékére. A Nyugatra kiutazó hálózati személyek révén az emigráció aktív szervezőit is igyekeztek befolyásolni. A hazai ellenséges személyekkel folytatott sajátos párbeszédet pedig a következőképpen összegezte a miniszter: „*Mindegyik-*

kel megfelelő módon beszélgettünk. Van, aki ígérte, hogy nem csinál semmit, volt, aki ígérte, hogy hat a társára, volt, aki azt mondta, maguk úgyis elvisznek engem, ha valamit csinállok, hát azon a napon nem, majd máskor. [...] Szóval különböző szituációk alakultak ki. Volt figyelmeztető jellegű beszélgetés Kis Jánossal, Gadó Györggyel. [...] A Rácz Sándor például közölte, hogy nekünk nem ígéri meg, hogy nem tartja meg a megemlékezést 56-ról, de hát a főnökének megígérte, hogy nem. Egyébként ettől függetlenül nem biztos, hogy követni fogja.²⁴⁶

Horváth helyenként Kádár Jánoshoz hasonló stílusban beszélt a belügy lehetőségeiről. Felemlgette például, hogy az ellenzék néhány prominens alakja „úgy jár ki az országból, ahogy neki tetszik”. Ezért felvázolta az utazási engedélyek megvonásának lehetőségét. Kijelentette azt is, hogy néhány embernek megígérték, hogy 23-án szendviccsel és kávéval fogják fogadni. A szamizdat anyagok begyűjtésére szintén az évfordulóhoz kötve került sor: „A végrehajtott intézkedések jelentős része arra irányult, hogy a szamizdatterjesztést korlátozzuk. Elmondhatom az elvtársaknak, hogy vannak szamizdatok, amelyek csak a mi asztalunkon léteznek, mert a kézírattól kezdve a teljes komplett anyagot meg tudtuk szerezni, hát ezt, aki ismeri az állambiztonsági hálózati munkát, az tudja, hogy mekkora erőfeszítések vannak mögötte, úgy ítéljük meg, hogy a készített szamizdatoknak a nagyobb része tulajdonképpen nem jutott célhoz és nem is fog.”²⁴⁷

Az 1956 után bekövetkező első tömeges utcai politikai tüntetésekre, a március 15-éhez kapcsolódó rendzavarásokra adott reakció jól érzékelteti a hatalom reflexeit.²⁴⁸ Az intézkedésekkel kapcsolatos kritikáját Kádár János is szóvá tette 1974-es belügyminisztériumi látogatása során: „Még hozzáveszem ezt a két márciust, ugye, mint ami hát az utóbbi négy évben mégis történt és volt. Különösen az egyik van jól az eszemben, mert

az nagyon meglepett minket, és akkor nagyon meg kellett nézni, hogy mi az atyaisten az. Hát ott a Kígyó utcán és környékén volt vagy 5000 ember [...] néhány száz, na mondjuk 2000 hóbörgő, de annak a háromnegyed része olyan, amelyik kiment, mert az mondták, hogy valami jó kis zrí lesz kint, ugye, hogy ott mégis lehet mozogni, mert ott a múzeum előtt az ünnepség alatt ott nem lehet se köpni, se nyelni, ott vigyázban kell állni.”²⁴⁹

A március 15-ei tüntetések kezelésére összetett pártállami intézkedések születtek. Kádár idővel személyesen is nyugtázta, hogy a KISZ bátrabbá vált, és a saját kezébe vette az ünnepségek irányítását. A külön operatív bizottság által koordinált intézkedések közül a BM III/III. Csoportfőnökség részt vett a megelőző jellegű akciókban (hajnali házkatatás, előállítás), majd az események után is rendszeresen felpörgött az elhárítás gépezete. 1972-ben már több helyen voltak spontán megmozdulások. A pesti tüntetések mellett a Szentháromság téren is tömegoszlításra került sor. A „Tüntető” fedőnevű bizalmas nyomozást követően 88 fiatalot fogtak el. Az állambiztonsági szignalizáció (a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottságának Művelődési Főosztályához eljuttatott adatok) révén iskolai kirúgatásokra is sor került. Az 1972-es fellépéssel párhuzamosan az „Anarchisták” fedőnevű ügyben a rendszer baloldali kritikusai ellen jártak el, ami szintén nevelő jellegű beszélgetésekkel, egyetemi kirúgásokkal zárult. 1973-tól a KISZ a „Forradalmi Ifjúsági Napok” nevű rendezvénysorozatával próbálta meg lekötöni a fiatalokat. Hivatalos programokat szerveztek az összes „problematikus” emlékhelyre, és a kirendelt ünneplők mellett mozgósították a Munkásőrséget, sőt hatszáz ifjúgárdistát is. Az ifjúsági elhárításnak, azaz a BM III/III-2. Osztálynak dolgozó ügynökök több tervezett akcióról is beszámoltak.²⁵⁰ Az ünnep előtt 11 embert helyeztek előzetes letartóztatásba, 13-at szabadlábbon terhelte nyilvánítottak, 10-et rendőrhatalósági felügyelet alá

helyeztek, 11-et figyelmeztettek, 125-tel pedig „nevelő jellegű” beszélgetést folytattak – még hozzá sikeresen, mert az érintettek közül senki sem mert részt venni az ünnepségeken. Az oktatási intézményekben kötelezővé tették egész napos programok és megemlékezések szervezését, azzal a reménnyel, hogy így sikeresen kivonják a fiatalokat a városi ünnepségekről. A rendőrök minden korábbinál durvábban léptek fel a tüntetőkkel szemben (gumibotozás, fenyegetés, személyi igazolványok elvétele). A fővárosban 634 személyt állítottak elő, és vonták be a személyi igazolványukat.²⁵¹

1974-ben KISZ KB külön erre a célra létrehozott bizottsága már napi kapcsolatban állt az állambiztonsággal. Az előkészítő munkát a moszkvai pártfőiskolai képzésről hazatérő Horváth József (a későbbi csoportfőnök) irányította, miután kinevezték a III/III-2. (Ifjúságvédelmi) Osztály vezetőjévé. Az információgyűjtést általános feladatként rendelték el a hálózati személyeknek és az SZT-tiszteknek. Az ünnepség biztosításában 125 operatív tisztt, 500 egyenruhás és 50 civil ruhás rendőr, 1200 munkás, 400 ifjúgárdista, 30 rádiós közlekedési járőr vett részt, és hat vízágyú állt bevetésre készen. Készenléti tartalékban állt a Forradalmi Rendőri Ezred, valamint a Budapest környéki kaszárnyákban több határőr- és honvédalakulat. A központi utasítás szerint a fel-tűnően nagy kokárdákat, illetve nemzetiszínű szalagokat le kellett vetetni, és fel kellett jegyezni az illető adatait.

Az elkövetkező években rutinszerűvé vált a „megelőző” beszélgetések gyakorlata is. Ennek is köszönhető, hogy míg 1974-ben 550, 1975-ben már csak 339, 1976-ban 181, 1977-ben pedig mindössze 26 személy ellen történt rendőri intézkedés. 1978 és 1982 között gyakorlatilag nem is volt szükség komolyabb rendőri beavatkozásra. A márciusi ünnepek emléke végső soron mint belügyi, állambiztonsági sikertörténet maradt fenn a korszakból.

A hetvenes évek márciusi 15-ei ünnepségeinek, tüntetéseinek kezelése jól mutatja, hogy a rendőri oszlatást az állambiztonsági (titkosszolgálati) bomlasztás egészítette ki. Az előállítások, letartóztatások, bírósági eljárások demonstratív célokat követtek, a megfélemlítő fellépéssel különböző iskoláknak akartak példát statuálni. Így akár egymást nem ismerő személyeket is megvádoltak csoportosan elkövetett izgatásért. A nagyszabású begyűjtést követő eljárások sokak továbbtanulási, illetve karrierlehetőségeit is befolyásolták. A kényszerintézkedések, a vád, az ítélet (iskolából való kitiltás) megfelelő zsarolási alap volt a besorozásokhoz is. Egy fiatal főiskolai hallgató, Katona Kálmán a Petőfi-szobornál egyedül helyezett el egy virágot, amiért kilenc hónap fegyházbüntetést kapott egy elhúzódo (csoportos izgatás vádjával induló) eljárásban, miután megtagadta az együttműködést az elhárítással.²⁵² Az intézkedések áldozatai közül Szalay Miklós esete lett a legismertebb. Ő 1972-ben a Bathány-örökmécsesen próbált csitító beszédet tartani, de a lesben álló belügyesek néhány mondat után lefogták. Tettéért egy év nyolc hónap szabadságvesztéssel sújtották, míg további hat jelenlévőt több mint fél éves fegyházbüntetésre ítélték. Szalayt az ország összes egyeteméről kitiltották, büntetésének letöltése után sem tanulhatott tovább, sőt néhány évig minden március 15. előtt preventív módon őrizetbe vették. Katona Kálmánnak ugyanakkor szabadulása után sikerült tanulmányait befejezni. A nyolcvanas években kifejtett aktív ellenzéki szervezőmunkáját követően, 1990-ben az első szabadon választott országgyűlés tagja, majd később közlekedési, hírközlési és vízügyi miniszter (1998–2000) lett.

A nyolcvanas évek intézkedései a belügyi szervek és az állambiztonság eszköztárának új lehetőségeit mutatták be. Miközben a kisebb csoportos és egyéni kezdeményezésekre, szimbolikus cselekedetekre differenciált válaszlépéseket adtak, a növekvő tár-

sadalmi ellenállás kezelésére zavaros reakciók születtek. 1986. március 15-e a „láncbídi csataként” vonult be a rendszerváltás (elő)történetébe. A Petőfi-szobornál összegyűlt tömeg sötétedéskor fáklyás menettel akart a Lánchídon keresztül a Várba vonulni. Amikor azonban a tüntetők a hídra értek, a rendőrség mindkét oldalról lezárta a menetüket. Sokakat megvertek, majd előállítottak. Eközben a Batthyány téren korábban felszámoltak egy spontán kialakuló ülösstrájkot is. Az intézkedések során 483 főtől vették el a személyi igazolványát, amelyet csak hetek múlva kaptak vissza, emellett 500 és 3000 forint közti bírságot is kiszabtak rájuk. 1986-an rendőrségi figyelmeztetésben részesültek, 259 résztvevővel a munkahelyi vezető és a párttitkár jelenlétében „nevelő jellegű beszélgetésre” került sor. A belügyi szervek 418 esetben alkalmaztak szignalizációt különböző munkahelyek felé. A változó közhangulatot jellemzi, hogy jogait hangoztatva többen felszólították a civil ruhás nyomozókat önmaguk igazolására.²⁵³

1987-ben, a (kontraproduktív) túlkapásokat elkerülendő, az MSZMP Agitációs és Propaganda Bizottsága, valamint a Központi Adminisztratív Osztály által felállított ad hoc bizottság döntötte el az ünnepség és az ezzel kapcsolatos állambiztonsági munka alapelveit. Harangozó Szilveszter a belügy értekezletén a bomlasztás egy sajátos formáját is ismertette. A tervek szerint a KISZ 70-80 fős operatív csoportokat szervezett a hangadók leszerelésére, emellett további három-négy fős elbeszélgető csoportok is alakultak. A rendőri fellépést (kényszerítő eszközök alkalmazását) csak legvégső esetben engedélyezték, az Ifjú Gárda csak demonstratív szerepet kapott. Gondosan szabályozták a személyi igazolvány elvételének lehetőségeit, a kényszerítő eszközök alkalmazását. A rendzavarások elkerülése érdekében az aznapra kiírt MTK-FTC focimeccset áthelyezték egy nappal korábbra, ugyanakkor lemondtak egy nagyszabású esti

ifjúsági rendezvényt. A cél a komolyabb konfrontáció elkerülése volt. Harangozó figyelmeztetett: „*Nem kell ugrani az első székhymnuszra, virághelyezésre.*” Az ellenséges tervekre utaló jelzéseket folyamatosan továbbították az illetékeseknek, mind a BM, mind az MSZMP szervei ügyeletet állítottak fel. A demokratikus ellenzék képviselőit nyílt, agresszív figyelésnek vetették alá, többeknél házkutatást tartottak, és megelőző beszélgetéseket folytattak. A Lánchídat – útépitési okokra hivatkozva – már korábban lezárták a gyalogosforgalom elől. Döntés született arról is, hogy a pártközpont és az Országház elé semmiképp sem vonulhat fel a tömeg, de más esetben nem kell beavatkozni.²⁵⁴ Március 15. kapcsán előzetes letartóztatásokra, preventív intézkedésekre utoljára 1988-ban került sor. 1989-ben már „csak” a hálózati személyek manipulációi révén próbálták meg befolyásolni az ünnepségek menetét.

ILLEGÁLIS TÜNTETÉSEK

A korszakban mindvégig előfordultak kisebb-nagyobb illegális tüntetések, amelyeket a rendőri szerveknek kezelniük kellett. Az események hátterét általában a BM III/III. Csoportfőnökség illetékeseinek kellett felderíteniük. A rendőri oszlatás és az állambiztonsági bomlasztás kéz a kézben járt. A nyilvános terek védelmében a hatalom birtokosai sokáig nem ismertek tréfát. Kádár a hatvanas évek egyházpolitikai direktíváinak tárgyalásakor azt is kijelentette, hogy az egyházi körmenetek is lényegében tüntetéseknek számítanak. (Ennek megfelelően megrendezésükkel kapcsolatban mind szigorúbb szabályokat hozott az Állami Egyházügyi Hivatal, lényegében a legrövidebb útvonalra korlátozva a liturgikus cselekmények lehetőségeit.)

A spontán akciókat a hatalom az általa kezdeményezett demonstrációk esetében sem tűrte. 1965 februárjában a Vietnamban melletti szolidaritási tüntetésen rendzavarás történt a Szabadság téren. Külföldi és magyar egyetemi diákok megrohmozták az amerikai követséget, gyújtogattak. A kirendelt belügyi alkalmazottak megakadályozták, hogy bárki behatoljon az épületbe. Az oszlatás közben fasisztáknak, jenkibérencnek nevezték a rendőröket, és a verekezésben több belügyes megsebesült. A belső elhárítás ezt követően a szélsőbaloldali ifjúsági csoportok fokozott ellenőrzéséről döntött. (A hatalom birtokosai pedig óvatosabbá váltak az USA-ellenes, antiimperialista indulatok szításában.²⁵⁵)

A könnyűzenei koncertek utáni balhékkal kapcsolatos eljárásokba olykor szintén bekapcsolódtak az ifjúsági elhárítás munkatársai. A nevezetes utcai összecsapások korai példája volt a Spencer Davis Group 1967-es, a Kisstadionban tartott koncertje utáni eset. A visszaemlékezések szerint a Thököly úton zajló kisebb összecsapás, illetve az oszlatás során felhangzottak 1956-ra utaló skandálások is. Az 1969-es belvárosi hippiséta, a „Nagyfa-galeri” már korábban bemutatott, demonstratív felvonulása szintén kemény retorziókat váltott ki. 1972. március 21-én ugyancsak megakadályozták (felbomlasztották) a rendszer baloldali kritikusainak kezdeményezését: az ELTE jogi kar tudományos diákkörének tagjai nem március 15-ére, hanem az általuk „tisztá hagyománynak” tekintett 1919-es Tanácsköztársaság napjára időzítették akciójukat, amely egyszerre irányult volna a „nacionalistának” tartott március 15-ei megmozdulások, valamint a rendőrállamot működtető hatalom ellen. Noha a 15-ei rendőri brutalitást tapasztalva a szervezők egy nappal előbb elálltak a megmozdulástól, az eljárás mégis megindult ellenük. Az ügyben érintettek hiába védekeztek azzal, hogy csak jót akartak, a belügyesek kijelentették, hogy

„ha maguk Kádár-képekkel vonulnának fel engedély nélkül, akkor is szétvernénk magukat”. Az ügyben „Anarchisták” fedőnéven meginduló állambiztonsági nyomozást végül 1973 júniusában, nevelő beszélgetésekkel zárták le.²⁵⁶

A nyolcvanas években a belső elhárítás igyekezett megakadályozni az ellenzéki demonstrációkat. Például 1982. augusztus 30-ára a Bem térre, a Bem-szoborhoz hirdettek meg ellenzéki szolidaritási tüntetést a gdański megállapodás második évfordulójára. A Szabad Európa Rádióban is közölt felhívást követően a belügyi jelentések szerint 100-150 tüntető, illetve kétszer annyi munkásör és civil ruhás rendör jelent meg a téren. Mindezt a kezdeményezés erős 1956-os áthallásai (a helyszín, a lengyel-magyar szolidaritás) indokolták. Többeket igazoltattak, zaklattak, ezzel megakadályozták a nagyobb szabású demonstráció kialakulását. A nyilatkozatukat felolvasni kívánó szervezőket (Demszky Gábor, Haraszi Miklós, Nagy Bálint, Rajk László) őrizetbe vették, majd a kora esti órákban szabadon bocsátották őket.²⁵⁷ Más esetekben, például a már említett, Los Angeles-i olimpia bojkottja elleni tüntetés idején, elegendőnek bizonyult a rendörök demonstratív felvonulása.

A nyolcvanas évek végéről származó biztosítási tervek jól mutatják, hogy a demonstrációk engedélyezésének háttérében mind elmélyültebb titkosszolgálati, operatív munka folyt. Az egyre gyakoribb események miatt rutinszerűen készültek az intézkedési tervek, preventív lépések vagy állítottak fel ügyeleti rendszert.²⁵⁸ Ezekben néha minden részleg szerepet vállalt (például a BM III/III-1., azaz az egyházi elhárítás vagy a szamizdat munkák után kutató BM III/III-6. Osztály is). A március 15-ei ünnepséggel kapcsolatban 1988-ban is részletesen kifaggták a hálózati személyeket, az országos hangulatot minden rendelkezésre álló csatornán (például levél ellenőrzés) igyekeztek letapogatni. Az intézkedéseknek általában három szakaszát

különítették el: 1) felkészülés; 2) napi reakció; 3) az események utóéletének nyomon követése (értelmezés manipulálása). A közterek védelmében a módszerek változtatására is szükség volt.

A hatalmi, politikai szempontokat jól érzékelteti a demonstrációk közti differenciálás, ami már egykorúan is érzékelhető volt. 1988-tól a hatalom feladta a közterek feletti kontrollt. Engedményként létrejöhettek környezetvédelmi témákkal (Nagymaros) vagy határon túli magyarok sorsával kapcsolatos (Erdély-tüntetés) demonstráció. Ezeknek a pártállami vezetés szelepfunkciót tulajdonított. Ugyanakkor a nyilvános terek átengedése még fontosabbá tette a titkosszolgálati kontrollt. A fennmaradt iratok szerint a tüntetések előkészítésének részleteiről (a szervezők belső vitáiról) a belső elhárítás naprakészen tájékoztatta a politikai vezetést. Ugyanakkor az elhárító tisztek közvetlen védelmi feladatokat is elláthattak. Az 1988-ban a bős-nagymarosi erőmű elleni tüntetéssel kapcsolatos operatív terv a belügyi erők elosztása kapcsán 60 motorkerékpáros, több mint 600 rendőr és 70 állambiztonsági munkatárs közreműködésével számolt. Miközben az egymást követő „környezetvédelmi témájú” demonstrációkat már egyre gyakrabban engedélyezték, a direkt politikai tartalmú tüntetéseket még változatos eszközökkel igyekeztek megakadályozni.

RENDKÍVÜLI HELYZETEK

A viszonylag jól kiszámítható „veszélyes napokon” túl az elhárításnak olykor valóban rendkívüli helyzetekre is válaszolnia kellett. Az állambiztonság eszköztárának potenciálját mutatja, ahogyan Bauer Sándor önégetésére reagáltak. A 17 éves autószerelő-tanuló 1969. január 20-án délután egy óra körül egy tudatosan megválasztott, szimbolikus helyszínen, a Nemzeti Múzeum

kertjében benzinnel locsolta le magát, majd ruháját meggyújtotta. Miközben élő fáklyává változott, két nemzetiszínű zászlót lobogtatott. Hátrahagyott búcsúlevele szerint a prágai Jan Palachot követve ezzel kívánt tiltakozni a szovjet megszállás ellen. (A környéken járók megpróbálták megmenteni a fiatalembert, a tüzet eloltották, és Bauert sikerült is kórházba szállítani, de ott három nap múlva belehalt sérüléseibe.)

Az állambiztonság vezetői teljes hírzárlatot rendeltek el Bauer Sándor ügyében, majd nagy erővel kezdtek hozzá a nyomozáshoz, de nem sikerült szervezkedés nyomaira bukkanniuk, így a barátok elleni eljárásokat idővel megszüntették. A temetésre azonban csak szűk körben kerülhetett sor, a fiatalember sírját éveken át figyelték. Bauer Sándor tette állambiztonsági szempontból kiemelten veszélyesnek számított, ezért minden lehetséges eszközzel felléptek a nemzetközi példa elterjedése ellen. A megfigyeléseknek köszönhetően gyorsan letartóztatták azt az ötfős társaságot is, amelynek tagjai április 26-án egy tégladarabbal a Múzeumkert falára írták Bauer Sándor nevét. Őket hosszú (tíz hónap és három és fél év közötti), szigorított börtönben végrehajtandó szabadságvesztésre ítélték.²⁵⁹

A korszak politikai, katonai krízishelyzetei (mindenekelőtt az 1968-as prágai tavasz eseményei és a lengyelországi szűkségállapot bevezetése 1981-ben) mellett egy ipari katasztrófa is megmutatta a titkosszolgálatok szerepét. A csernobili atomerőműben 1986. április 26-án bekövetkezett szerencsétlenség elhallgatása, majd a tömegkommunikáció manőverei élesen rávilágítottak a magyarországi nyilvánosság hiányára. A katasztrófa hírért csak napokkal később, a nyugati híradások elterjedése után és a helyzet súlyosságát továbbra is leértékelve közölték az ország lakosságával. (Az MSZMP Politikai Bizottságának külön határozata rögzítette, hogy „a közvélemény tájékoztatása az eddigi kereteknek megfelelően történjék.”²⁶⁰) A lakossági

reakciókat, a közvélemény alakulását a pártközpont ez alkalommal is saját információs rendszereinek segítségével igyekezett megismerni. A „pártvonalon” készülő hangulatjelentések mellett az állambiztonság napi operatív információs jelentései (NOIJ) is foglalkoztak a katasztrófával kapcsolatos hírek, álhírek, félelmek terjedésével. Igaz, a felterjesztett információk sokszor jelentéktelenek voltak, így azok általában csak a hírek iparszerű termelésével önmagát igazoló állambiztonsági szerv megismerésére alkalmasak. A jelentésekben ugyanakkor nyoma maradt a nyugati importtal kapcsolatos aggodalmaknak, a hivatalos kapcsolatok útján szerzett külföldi jelzéseknek és az országban terjedő falfirkálásoknak, röplapozásoknak is.²⁶¹

MOZGÓSÍTÁSI TERVEK

A fentiekén túl voltak olyan rendkívüli helyzetek is, amelyekre a belügyi szervek alaposan felkészültek, ám azok végül sohasem következtek be. A hidegháborús légkörben kidolgozott mozgósítási terveket, a belső zsargonban M-tervnek nevezett intézkedéssorozatot (így lezárt borítékokban előkészített parancsokat) folyamatosan felülvizsgálták és frissítették. A terveknek két fontos, tömegeket érintő eleme a tartalékos állomány (például a már leszerelt, nyugdíjas állambiztonsági tisztek) behívása és a meghatározott veszélyes elemek őrizetbe vétele volt. Továbbá egy adott mozgósítási szinttől megkezdődött volna az állomány kitelepítése a fővárosból a meghatározott körletekbe, vezetési pontokra. A hetvenes évektől a legfontosabb állami szerveket a fővárosból északkeletre evakuálták volna, többségében a Mátrába és környékére. A Belügyminisztérium szervei az ekkori tervek szerint Budapestet elhagyva Balassagyarmaton és a környező falvakban folytatták volna a munkájukat. Az állambiztonság munkatár-

sainak zömét Nógrád és Pest megyei településekre szállították volna a fővárosból, családtagjaikkal együtt. A BM központi szerveinek háborús elhelyezése érdekében még 1986-ban is szobaszám szerint rögzítették az időszakosan létesítendő körleteket. A minisztérium vezetése a balassagyarmati Geisler Eta Leánykollégiumba költözött volna be (az első magyar túsdráma színhelyére), az állambiztonság számára pedig a Balassi Bálint Gimnáziumot (Deák Ferenc utca 17.) jelölték ki – a belső elhárítás munkatársai (233 fő) az első és második emeleten alakíthatták volna ki a körletüket.

Az utolsó, Földesi Jenő államtitkár által kiadott összesített harckészültségbe helyezési terv szerint az egyes fokozatok kihirdetéséhez kapcsolódó fedőneveket, jelszavakat a Kossuth rádió hullámhosszán közölték volna. A fokozott harckészültség elrendelésekor a „Rába”, a következő fokozatot jelentő, háborús veszély harckészültség életbe lépésekor a „Sajó”, míg teljes harckészültség esetén a „Körös” jelszó hangzott volna el.

Néhány különleges intézkedésnek szintén saját fedőneve volt. A „Drágakő” a koronázási ékszerek biztonságba helyezését, az „Arató” a társadalomra veszélyes személyek őrizetbe vételét jelentette. (Az őrizetbe vételt az esti órákban, sötétedés után kellett volna megkezdeni, és a kora reggeli órákig, virradatig kellett volna befejezni.) „Fényűző” fedőnévvel a külföldi állampolgárokkal szembeni intézkedéseket rendelték volna el, míg a „Látogató” fedőnév a belügyi szervek kitelepítésének megkezdését takarta.²⁶²

A KULTURÁLIS ELHÁRÍTÁS (BM III/III-4. OSZTÁLY, 5. OSZTÁLY)

A BM III/III. Csoportfőnökség meghatározó szerepet kapott a kádárizmus kultúrpolitikájának végrehajtásában is. A politikai rendőrségen már az ÁVH időszakától létezett a kulturális szférával foglalkozó részleg – 1962 után ezeket az állambiztonsági osztályokat az illetékes KB-titkárra utalva belső körökben „Aczél-művekként” emlegették. Az MSZMP legbefolyásosabb kultúrpolitikushoz, Aczél Györgyhez köthető, gyakran emlegetett „három T” (támogatás, tűrés, tiltás) politikája a titkoszolgálati akciók alapján más megközelítésben is értelmezhető. A kulturális élet jelenségeit (a versek megírásától és elszavalásától kezdve a kiállításokig és színpadi előadásokig) nem pusztán tartalmuk, hanem (potenciális) hatókörük alapján is kategorizálták. A nemkívánatos tartalmak, törekvések kezeléséhez pedig különböző intenzitású hatalomtechnikai machinációk, bomlasztási eljárások is hozzájárultak.

A KÁDÁRIZMUS ALAPJAI

Az 1956-os tapasztalatokra kimondva-kimondatlanul számos alkalommal utaltak a belügyi vezetés körében is. A BM III/III. Csoportfőnökség kezdeti tevékenységének értékelésekor a minisztérium 1964. márciusi országos értekezletén Földes György belügyminiszter-helyettes arról beszélt, hogy a belső reakció az ideológiai fronton a legaktívabb, és a kultúrpolitika jobbra tolódását, liberalizálását akarja elérni: mint fogalmazott, *„nézeteik szerint rendszerünk fellazítását a kulturális vonalon kell kezdeni, mint 1956-ban.”*²⁶³

Az értekezleten részt vevő Kádár János előadói beszédében (hosszas politikai helyzetelemzés után) ismételten elhatárolódott a korábbi gyakorlattól, amiről konkrétumok nélkül, mint a „csengőfrász” időszakáról tett említést. Az eligazításként is értelmezhető felszólalásában politikájának központi eszközeként beszélt a Hazafias Népfrontról, a kétfrontos harc alkalmazásáról. Az MSZMP centrumpozícióját, a bal-jobb megosztás alkalmazását a kulturális szféra jelenségei kapcsán mutatta be: *„Még van a területe a jobboldalnak is, de ezt sem szabad sablonosan értelmezni [...] az irodalom, a művészetek és más rokonterületeken, mert ott viszonylag a legkevésbé erős a marxizmus-leninizmus bázisa. Ebben sincs semmi csodálni való, ez törvényszerű, és nekünk így kell vele számolni. Azonban, ha ott azt hiszi valaki, hogy mi most el vagyunk foglalva a kínaiakkal, az albánokkal, azokkal vitatkozunk, és ezért szabad valamit most csinálni, nagyon hamar rá fognak jönni, hogy nem jól értették, hányat ütött az óra, és mit szabad és mit nem szabad. Itt nagy udvariasság nem lesz.”*²⁶⁴ Kádár eszmefuttatásának folytatása (az egydimenziós politikai tér felvázolása) a hallgatóságnak szánt, nem is túlságosan rejtett üzenetet is tartalmazott. Egyrészt ugyanis leszögezte, hogy *„a baloldaliaskodás mindig erősebb munkásvonalon*

és a falusi szegénység vonalán”, másrészt baloldali veszélyforrásként jelölte meg a fegyveres testületek a (a Munkásőrség, a belső karhatalom, a BM és a Néphadsereg) világát. Kádár szerint ezeken a területeken könnyen adódhatott a következtetés: *„hogy az isten, már hidegre beszélem a gyomrom, hát már lőjünk is egyszer.”*²⁶⁵ Kádár csapongó, leegyszerűsítő minősítéseket tartalmazó megnyilatkozásai ugyanakkor arra is rávilágítanak, hogy az ellenség kijelölése végső soron az aktuális hatalmi törekvések, a viszonyítási pontok kijelölésének függvénye volt. A balos veszélyt megtestesítő Nagy Sándor író kapcsán például kijelentette: *„Ez az író valamikor Sztálin-díjat kapott, 1956-ban nagyon jobbra dolgozott, most megint valahogy az albánoknál kötött ki. Ezeknél az íróembereknél mindig erős az ingajarat.”*²⁶⁶

Arról, hogy az osztályharc, a politikai küzdelem a kulturális életben folytatódik, illetve hogy a „fellazítás”, a külföldi beavatkozás szükségessé teszi a kultúrharcot, Kádár az MSZMP vezető testületeinek ülésein is beszélt. A kulturális kérdésekkel kapcsolatban az illegális kommunista tapasztalat is meghatározta gondolkodásmódját. 1966 februárjában a Politikai Bizottságban például a következőket fejtegette: *„Emlékszem arra, hogy a 20-as évek második felében a kommunista mozgalomnak nem volt annyi ereje, hogy szervezze a felkelést, azt a vékony lehetőséget, amit a kultúra jelentett, amit a »szó« jelentett, azt használta ki. Ezt csinálják mások is. Ha most ez a, mit tudom én, FBI amerikai kémiszervezet kiad egy utasítást, [és] azt mondja, ne hozzatok létre központot, ne halmozzatok fegyvereket, még azt is mondják, hogy illegális szervezetet se hozzanak létre, »szóval« harcoljanak. Ez az osztályharc elsődleges és indító területe. Az, hogy statisztikailag úgy néz ki, hogy a rádióból, televízióból két embert tudnak megnevezni, s ha ez megfelelne az igazságnak, rögtön hálát adnék a Szent Antalnak. Véleményem szerint a rádiónál és televíziónál a 2000 rendes, becsületes ember között*

jónéhány tucat ügynököt találnék, s ha időm volna, és adnátok rá három hetet, be tudnám bizonyítani, hogy igazam van. Mert azt te igazán nem ismered, aki ellenség. Nekik nem az a programjuk, hogy hirdessék: a kapitalizmus jobb, az a gondjuk, hogy gyengítsék a szocializmust valamilyen formában. [sic!]"²⁶⁷

A BM III/III. Csoportfőnökség hálózata (1975–1985)

Elhárítási területek	Férfi	Nő	Összesen	Egyházi	Ifjúsági	Politikai elítéltek	Kulturális, tudományos	F-dossziés személyek	Egyéb
1975									
Titkos munkatárs	36		36	19	6	1	9	1	
Titkos megbízott	330	24	354	113	115	4	86	11	25
Ügynök	41	2	43	24	7	8		4	
Összesen	407	26	433	156	128	13	95	16	25?
1976									
Titkos munkatárs	34		34	18	5	1	10		
Titkos megbízott	359	24	383	115	137	4	92	9	26
Ügynök	41	3	44	23	6	11		4	
Összesen	434	27	461	156	148	16	102	13	26
1977									
Titkos munkatárs	35		35	17	7	1	10		
Titkos megbízott	365	27	392	110	110	4	135	9	24
Ügynök	40	4	44	20	5	15		4	
Összesen	440	31	471	147	122	20	145	13	24
1978									
Titkos munkatárs	37		37	18	9	1	9		
Titkos megbízott	386	27	413	108	105	8	156	12	24
Ügynök	35	3	38	17	4	13		4	
Összesen	458	30	488	143	118	22	165	16	24
1979									
Titkos munkatárs	37		37	18	10	1	8		
Titkos megbízott	392	27	419	108	111	7	155	12	26
Ügynök	33	3	36	16	1	14	1	4	
Összesen	462	30	492	142	122	22	164	16	26

Elhárítási területek	Férfi	Nő	Összesen	Egyházi	Ifjúsági	Politikai elítéltek	Kulturális, tudományos	F-dossziés személyek	Egyéb
1980									
Titkos munkatárs	39		39	18	12	1	8		
Titkos megbízott	396	32	428	112	110	11	150	19	26
Ügynök	31	2	33	16	1	11	1	4	
Összesen	466	34	500	146	123	23	159	23	26
1981									
Titkos munkatárs	38	1	39	17	12	1	9		
Titkos megbízott	415	33	448	113	115	13	166	19	22
Ügynök	31	2	33	15	3	9	2	4	
Összesen	484	36	520	145	130	23	177	23	22
1982									
Titkos munkatárs	43	1	44	18	12	1	13		
Titkos megbízott	421	34	455	107	104	33	170	19	22
Ügynök	38	3	41	18	6	10	3	3	1
Összesen	502	38	540	143	122	44	186	22	23
1983									
Titkos munkatárs	44	1	45	18	11	1	15		
Titkos megbízott	443	36	479	114	114	32	177	19	23
Ügynök	30	4	34	16	4	6	4	3	1
Összesen	517	41	558	148	129	39	196	22	24
1984									
Titkos munkatárs	45	1	46	17	12	1	16		
Titkos megbízott	457	36	493	130	146	29	165		23
Ügynök	29	4	33	15	6	6	3	2	1
Összesen	531	41	572	162	164	36	184	2	24
1985									
Titkos munkatárs	41	1	42	15	11	1	15		
Titkos megbízott	479	43	522	135	150	29	180		28
Ügynök	27	7	34	14	8	5	5	2	
Összesen	547	51	598	164	169	35	200	2	28

A külső és a belső ellenség közös ármánykodásának képzete a totalitárius gondolkodásmód egyik meghatározó ismertetőjege. Ennek megfelelően az Államvédelmi Hatóság által konst-

ruált ügyekben a belső ellenség aknamunkájához szinte minden esetben hozzátartozott az árulás, a külföldi ellenség kiszolgálásának felmutatása is. A hidegháborús enyhülés következtében az „imperialista beavatkozással” kapcsolatos paranoia 1956 után Magyarországon is fokozatosan megszűnt, helyébe a „fellazítás” parttalan fogalma lépett.

Ennek különböző megfogalmazása és értelmezése Kádár János gondolkodásában, megnyilatkozásaiban is kimutatható. A Belügyminisztérium Kollégiumának ülésén feljegyzett felszólalásában például egy sajátos (hatalmi) asszociáció jelent meg: Kádár ugyanis kijelentette, hogy amilyen mértékben a Magyar Népköztársaság nemzeti jövedelme a külkereskedelemben realizálódik (35 százalék), annyira érzékeli a nép a nemzetközi helyzet változásait. Utóbbival pedig összefüggésbe hozható a hazai izgatásos esetek számának alakulása. Az ország nyitottsága, külgazdasági kitettsége tehát magyarázatul szolgált a belső elhárítás működésével kapcsolatban is.²⁶⁸ (Igaz, az érvelésben az ok és okozat könnyen megcserélhető, és az állambiztonság aktái alapján bemutatható a politikusi csúsztatás. A nemzetközi krízisek esetén ugyanis a BM elrettentő, megelőző, bomlasztó jelleggel lépett fel a korábban megfigyelt csoportok ellen. A leleplezett események száma tehát ennek köszönhetően ugorhatott meg.) A kádári szövegek mindenesetre azt mutatják, hogy a kultúrpolitikára, a kulturális elhárításra a politikai (hatalmi) harc folytatásaként tekintettek. A „kétfrontos harc” a kulturális élet jelenségeire is alkalmazható, vulgármarxista összefüggés maradt.

A hetvenes években még magabiztos pártvezetői eszmefuttatásokat jegyeztek fel. Egy 1974-es belügyi értekezleten Kádár például hosszabban értekezett a nemzeti szuverenitás védelméről, a kulturális-ideológiai veszélyforrásokról, az imperialista törekvésekről. A szólás- és véleményszabadsággal kap-

csolatos nyugati kritikákkal és elképzelésekkel kapcsolatban kijelentette: „*Próbálkoznak, és itt van az európai biztonságnál az ún. harmadik kosár – ugye Önök ezzel elég sokat foglalkoznak munkájuk révén. [...] Ők szeretnének intézményesíteni Budapesten mindenféle hivatalokat, cégek képviseletét, propagandát vastagon, talán még előírnák, hogy a magyar TV-nek egyes adásaiban mi legyen, vagy a rádióban, én nem tudom, hogy képzelik el, ebből persze semmi se lesz.*”²⁶⁹ A nyolcvanas években azonban Kádár időnként már inkább egy zsörtölődő öregúrra hasonlított. A PB ülésén az ideológia oktatása kapcsán azt mondta: „*Lassan oda jutunk mi – már bocsánat a hasonlatért –, mint valaha a hittan volt a fiataloknál. Unalmas, nem veszélyes tantárgy volt, ha a papot meg nem verte az ember, akkor a jó osztályzat garantálva volt és kész. Lassan a marxizmus is ilyen szerephez jut, ha még továbbra is ilyen gyengén adjuk elő a főiskolákon.*”²⁷⁰

Az eddig feltárt akták alapján a kulturális szférával foglalkozó állambiztonsági részlegek a hatalom elvárásai szerint kiemelt figyelmet fordítottak az írókra (1956-os vélt és valós szerepük, illetve hatásuk miatt), a hagyományos művészeti ágakra (színház, opera stb.), ugyanakkor az archaikus kultúrafelfogáson túl lépve a szerv behálózta a modern művészeti formák, így a filmgyártás világát is. A belügyi intézkedések alapjai az MSZMP határozatai, illetve Kádár megnyilatkozásai, útmutatásai voltak. Az ideologikus elemzések a kétfrontos harc jegyében mutatták be az ellenség tevékenységét. A BM III/III. kádereinek gondolkodásmódja fokozatosan alakult át: az osztályharcos szemlélet helyett a kifinomult manipuláció került előtérbe. A megosztás, bomlasztás eljárásai az emberi kapcsolatok manipulálását, a kulturális törésvonalak felhasználását (mélyítését) célozták. A politikai megrendelés dokumentálása, a politikai kapcsolatok kimutatása a kádári hatalomgyakorlás informális jellege miatt

nem egyszerű, ám így is fennmaradtak megvilágító erejű kordokumentumok. Egy kevésbé ismert forrásban – Aczél György Benkei András belügyminiszternek 1969 áprilisában írt levelében – például többször is megdicsérte az elemzések színvonalát: „*Aránylag rövid ideje dolgozom olyan munkaterületen, ahol ezeket az anyagokat olvashatom rendszeresen, de részben 1945–49-ig, részben pedig korábbi munkaterületemen is hasonló jellegű anyagokat olvastam.*”²⁷¹

A kulturális elhárítás tehát szintén többszörös pártkontroll alatt állt. A mindennapi titkosszolgálati munka végső célja az autonóm irányzatok, művészi csoportosulások kialakulásának megakadályozása, bomlasztása lett. A BM III/III-4. Osztály és a hozzá kapcsolódó „vonalak” célja a népfontos kultúrpolitika támogatása volt, legyen szó akár verseskötetről, előadásokról vagy populáris műfajokról.²⁷² Az ellenséges ideológiák, vélemények és cselekmények, valamint az egyes személyek törekvéseinek megkülönböztetése napi politikai aprómunkát követelt. Nem véletlen, hogy az ellenzéki csoportok kezelése a kulturális elhárításból nőtt ki.

A politikai eligazítások mellett az állambiztonság belső tanácskönyvei módszertani útmutatásul szolgáltak a kulturális elhárítás számára. Ezek a kiadványok a pártállami elvárások, a titkosszolgálati módszerek mellett a szerv tapasztalatait is magukba sűrítették. Agócs István 1962-es, bomlasztásról szóló jegyzete több példát mutatott be a kulturális területről is. Ilyen volt az „Ellenállók” fedőnevű ügy (a népi írók elleni nyomozás), amelynek kapcsán a változatos kihallgatási módszerek (a rendőrhatalom figyelemztetése) eredményeit taglalta: „*E differenciált, sokrétű munkával magyarázható, hogy a szervezkedés egyszerű tagjainak döntő többsége a vezetőit elítélte és megvetette. A bírósági tárgyaláson szembefordultak volt vezetőikkel. Persze akadt köztük olyan is, akinek szemében »mártír« és »hős« lett*

a volt szervezkedő vezető, de ezek száma minimálisan kevésnek bizonyult.”²⁷³

A kulturális elhárítás működéséről a terület egyik legsikeresebb kádere, Gál Ferenc készített jegyzetet.²⁷⁴ Az egykori sikeres operatív tiszt, ekkor már osztályvezető (később a Pártközpont „illetékes elvtársa”) pártszerű érvelésében az irányítása alá tartozó részleg működését a kongresszusi elvekből (az MSZMP IX. és X. kongresszusának határozataiból) vezette le. Ezek nyilvánosan is deklarálták, hogy az osztályharc fő területei Magyarországon immár a kulturális és a gazdasági szférába tevődtek át. Fő feladatként ekkor az „antimarxista nézetek” elleni küzdelmet határozták meg. Gál jegyzete rögzítette azt is, hogy a kulturális elhárítóknak milyen területeken kell tevékenykedniük. Meghatározása szerint a kultúra tágabb állambiztonsági fogalmába tartoztak az irodalmi, művészeti, népművelési területek, az ezeket kiszolgáló folyóiratok, továbbá a rádió- és televíziós adások is. A tudomány világával, a közoktatással kapcsolatban elsősorban a felső-, néha a középfokú oktatási intézmények tanári kara került a megfigyelések célkeresztjébe.

A hatvanas években a megfigyelték körét még „kulturális és ideológiai területen tevékenykedő ellenséges elemek” vonalának nevezték. 1970-ben egy parancs nyomán ebből elhagyták az „ideológia” szót, mondván, a Belügyminisztérium szervei bűnüldözéssel foglalkoznak, és az ellenséges ideológiák leküzdése az új törekvések szerint a párt, a társadalmi szervek, illetve az egész társadalom feladata. Az elhárító tiszteket ettől kezdve gyakran figyelmeztették arra, hogy a bizalmas nyomozás alá vonás alapja nem a „nézet”, hanem az ellenséges cselekmény, a törvénnyel való ütközés, továbbá nem feladatuk politikai, tudományos, művészeti stb. szakkérdések eldöntése sem. Mindez másként közelítve csupán a politikai kontroll ismételt megerősítését jelentette.

BOMLASZTÁSOS AKCIÓK A HATVANAS ÉVEKBEN

A közéleti érdeklődésnek és a történeti kutatásoknak köszönhetően a kulturális elhárítás ügyei közül számos eset vált ismertté az elmúlt években. Ezek alapján részleteiben is megismerhetők a hatalomtechnikai megoldások, a kulturális élet ellenőrzésének és kontroll alatt tartásának módjai. Az 1956-os forradalom után megrendezett úgynevezett „nagy” és „kis íróper” után is sor került hasonló eljárásokra.²⁷⁵ A köztudatban azonban kevésbé élnek azok az ügyek, amelyeket a hatvanas években kreáltak az írók, költők ellen. A belső elhárítás akcióinak a határok meghúzása, egy-egy irányzat diszkreditálása – és végső soron a bomlasztás lett a célja. A titkosszolgálati intézkedések aktívan segítették a szimbolikus (nyelvpolitikai) térben zajló küzdelmet is.

Balaskó Jenő költőt 1965. február 4-én vették őrizetbe, miután az irodalmi élettel foglalkozó kulturális elhárítás ügynökei éveken át írtak jelentéseket róla és a Hungária kávéházban összegyűjtött barátairól. Formálisan egy Dózsa Györgyről szóló költeménye miatt, a „Szavalók” fedőnevű ügyjelzésben indult meg ellene a közvetlen nyomozati munka. A vers megjelenése miatt – a Budapesti Műszaki Egyetem pártbizottságának intézkedése nyomán – 1964 februárjában bevonták *A Jövő Mérnöke* című lap már nyomdában lévő példányaait. A környezetébe bevezetett ügynökök „magatartási vonalának” kialakítása során költői hiúságára próbáltak építeni. A szerveknek sikerült megszerezniük magnószalagra mondott verseit, valamint – mivel azokat épp egy hálózati személyre bízta – Hollandiába szánt kéziratait. Az izgatásra alkalmasnak talált, burkolt formában rendszerkritikus versek elhangzását lehallgatás útján (3/e rendszabály) is rögzítették. Végül a megindított ügyet 13 tanú kihallgatása után, bizonyíték hiányában 1965. február 23-án lezárták. Balaskó Jenő figyelése, „utóellenőrzése” azonban évtizedeken át folytatódott,

és a hatalmi intézkedések következtében a kulturális élet periferiáján tudott csak megkapaszkodni.²⁷⁶

Ladányi Mihályt 1965. augusztus 12-én csak rendőrhatósági figyelmeztetésben részesítették, miután a Gyorskocsi utcában lezajló három kihallgatás után „megbánást tanúsított”. Az ehhez vezető féléves nyomozómunka alapja egy kazincbarcikai barátjának írt (és az ellenőrzés során elfogott), az aktuális korrupciós ügyeket (elsősorban a vendéglátóiparban leleplezett Onódy-ügyet²⁷⁷) taglaló levele volt. Emellett persze a rendszerkritikus kijelentéseket megfogalmazó és az MSZMP politikáját balról bíráló irodalmárok megrendszabályozásának szándéka is kitapintható az ügyben. Az izgatással vádolt költőt politikai nézeteiről és közéleti szerepvállalásáról is faggatták, és terhelő adatokat gyűjtöttek 1956-os tevékenységéről (nemzetőri tevékenység, szökés, utóbb problémásnak minősülő újságcikkek). Ladányi ügynöki ellenőrzése a másoknak is elrettentésként szolgáló intézkedés után is folytatódott: még a hetvenes években is figyelték közszerepléseit, a fellépésein tett kritikus megjegyzéseit.²⁷⁸

A „Zavarkeltők” fedőnevű nyomozás eredményeként 1965 októberében tartóztatták le Frankl Tibort, művésznevén Hajas Tibort. Az 1965 májusától folyó nyomozást a BRFK illetékei irányították. Az ügyben foglalkoztatott hálózati személyek eljárás megindítására alkalmas beszélgetéseket provokáltak a művésszel, és az antiszemita és más izgatónak minősülő kijelentésekről hangfelvételeket is készítettek. A bevett gyakorlat szerint Frankl lakását ügynök ismerőse egy hatásos „legendával” (alkalmi nőügyéhez) kérte kölcsön, így lehetőség nyílt a titkos házkutatásra is, amit hét operatív tiszt és egy fotós végzett el. Frankl végül a „Belvárosi galeri”-per másodrendű vádlottjaként került a bíróság elé. Az ellene felhozott cselekmények között kiemelt helyen szerepelt irodalmi tevékenysége.

Így izgatás miatt első fokon két és fél év, másodfokon egy év nyolc hónap börtönbüntetésre ítélték. 1966. december 22-én 14 hónap után kedvezményrel szabadult, ezt követően F-dosz-sziésként ellenőrizték. Operatív kombinációkkal többek között újabb verseit is megszerezték. A hetvenes évek underground életének meghatározó művészeként ellenőrzése változatlanul folytatódott.²⁷⁹ A többé-kevésbé ismert irodalmárok mellett az 1956-os forradalom tizedik évfordulójának időszakában a kulturális elhárítás nagy erővel foglalkozott az engedély nélkül szervezett ifjúsági „irodalmi körök”, a „homályos politikai célzatú” csoportosulások kezelésével is. Az összefoglaló jelentések szerint a bomlasztásos akciókban néha zsarolási alapként használták egy-egy érintett ember köztörvényes ügyeit vagy homoszexualitását is.²⁸⁰

1969 júniusában, egy reggeli házkutatás után, a „Zongorista” fedőnevű nyomozás eredményeként tartóztatták le a költőként és zenészként ismert Szerb Györgyöt, majd többed-magával előállították a BRFK Politikai Vizsgálati Alosztályán (a Tolnai Lajos utcában). Szerbet *Végrendelet* című verse és egyéb politikai tartalmú szerzeményei miatt faggatták. (Az ügy elnevezése egyszerre utalt a fiatal költő megélhetését biztosító tevékenységére, valamint arra, hogy verseit egy dosz-sziében tárolta, amelyet a lakásán lévő zongorában rejtett el.) Az eset hatásáról később a költő Hungária kávéházbeli asztaltársaságába beépült ügynökök jelentései tájékoztatták a szerveket. A Pesti Központi Kerületi Bíróságon 1969. október 10. és 21. között megtartott tárgyaláson Szerb Györgyöt folytatólagosan elkövetett izgatásért nyolchavi szabadságvesztésre ítélték, három évre felfüggesztve. (Szerb felolvasott egy verset, és benyújtotta egy kiadóba: a bíróság ezt minősítette izgatásnak.) A költővel minden jel szerint példát akartak statuálni az 1968-as csehszlovákiai bevonulást követő keményedés ide-

jén. Alakja, tevékenysége minderre alkalmassá tette, mivel esetében nemzetközi tiltakozás nem volt várható.²⁸¹

Az ilyen jellegű ügyekben az intézkedések direkt következményei mellett az állambiztonság a nyomozás, illetve az eljárások minden szakaszában számolt a hatósági fellépés elrettentő, bomlasztó hatásával. A központi szerveknek az ismertebb személyek elleni akciói mintául szolgáltak a megyei elhárítás tagjai, a lokális esetek kezelésével foglalkozó illetékesek számára is.

A titkosszolgálati megfigyelések lehetővé tették a közhangulat folyamatos szondázását, és végső soron naprakész információkkal látták el a kultúrpolitika irányítóit. Egy, az irodalom, a színház- és a filmművészet területén ellenőrzés alatt tartott személyekről szóló összefoglaló 1968-ban a következőképpen rögzítette a hatvanas évek végének tendenciáit: „*A felsorolt területeken az elmúlt két évben szervezetszerű, konspiratív államellenes tevékenység nem volt. Ilyen adatokkal a BM szervei jelenleg sem rendelkeznek. Az ellenséges cselekmények fő megjelenési formája: az izgatás. Az 1960-as években a területekre fókuszatosan visszakérültek azok a személyek, akik 1956-os, illetve korábbi ellenséges magatartásuk miatt kiszorultak. Az antidemokratikus elemek nyilvántartásában szereplő (mintegy 260 fő) valamennyi irodalmár, színházi és filmművészeti szakember ma a képzésének megfelelő szakterületen dolgozik Budapesten vagy vidéken, státusban vagy szabadfoglalkozásúként. Pozíció szempontjából egy részük kulcshelyeken is megtalálható (könyvkiadóknál főszerkesztői, vezető lektori, folyóiratoknál rovatvezetői, színházaknál igazgatói, rendezői beosztásban). Más részük periférikusabb területeken (népművelési házak, különböző alkotóköri, járási könyvtárak, irodalmi színpadok stb.) helyezkednek el.*”²⁸²

A kapcsolódó elemzések meghatározták azokat a jellegzetes (értelmiségi) magatartási formákat is, amelyek rendre elő-

kerültek az állambiztonsági és pártanyagokban. A kádárizmus gyakran emlegetett toposza szerint a korábban kritikus, rendszerellenes személyek többsége beilleszkedett, elismerte a párt politikájának eredményeit. A kádári kiegyezés alapját biztosította annak a véleménynek a felerősítése, hogy „ők sem akartak mást”. Azaz a konszolidáció és az általános előrehaladás azért következhetett be, mert a párt- és állami vezetés megvalósította 1956 követeléseit. Az összefoglaló anyagok ugyanakkor rendre felemlítették a kulturális elhárítás alapvető nehézségeit: „Az elkövető személyek (csoportok) többségének tevékenysége a büntetethezesség határát súrolja ugyan, de általában azon kívül marad. Az ellenséges tendencia főleg allegóriákba, kétértelműségekbe burkoltan jut kifejezésre – jogilag az esetek jelentős része nem minősíthető.”²⁸³ A számszerűsíthető adatok szerint a belső elhárítás két év alatt tíz embert részesített rendőrhatalmi figyelemmel kísérettel, 37-tel figyelmeztető beszélgetést folytattak. A központi szervek 1968-ban 34 ügyben és ügyjelzésben 78 személyt tartottak ellenőrzés alatt.

A kulturális elhárítás tehát a titkosszolgálati eszközökkel történő információgyűjtés mellett értelmiségi magatartásformákat elemzett, ügyelt a kultúrpolitikai játékszabályok betartására, ellenőrizte az érintettek őszinteségét, szándékait. Emellett figyelték a kulturális területre vonatkozó intézkedések fogadtatását is. Tevékenységük így sajátos visszacsatolás volt a kulturális élet pártállami irányításáról.²⁸⁴ A jelentések megrendelői olyan szövegeket olvashattak, mint Fehér Ferenc és Heller Ágnes ideológiai kérdésekről feljegyzett kritikus megállapításai: „A vallásnak volt annyi gögyija, amennyi például a pártnak nincs, hogy a jó művészet nagyon hasznos, mert az ideológiát meggyőzővé teszi. A jó gótikus templom áhítatot, a rossz szocialista realista regény undort kelt az emberekben.”²⁸⁵ Ugyanakkor arról is beszámoltak, miként fogadta Csoóri Sándor Szir-

mai István magyarázatát az ellene hozott intézkedésekről, vagy hogy mi volt Ungvári Tamás véleménye a kultúrpolitikáról (ti. hogy Aczél György szereti versenyeztetni, illetve sakkban tartani a kádereit). A besúgásokkal a hatalmi eljárások visszhangját is mérték. Czímre József dramaturg állítólag így idézett meg egy tárgyalást: „A velem szemben ülő miniszteriumi és pártközponti elvtársak legszívesebben megöltek volna. Láttam ezeknek a pártapácáknak a gyűlöletes szemét, a sötét, elborult arcukat. Tehetetlen dühükben nem tudtak mit csinálni. A Rákosi-időben egy ilyen felszólalásért derűsek voltak, mert utána jött az ÁVO, és elvitte a felszólalókat, de most az idegeikre megy a dolog, mert a pofákat nem lehet mindig befogni.”²⁸⁶

A HETVENES ÉVEK ÜGYEI

A kulturális elhárítás életében az 1970 szeptemberében kiadott miniszteri parancs tekinthető az osztály működését alapvetően meghatározó direktívának, egyszersmind belső korszakhatárnak is.²⁸⁷ (A rendelkezés közvetlen előzménye az 1970. április 20-ai csoportfőnöki értekezlet volt, amely a szervek munkájában észlelhető „bágyadtságot” kritizálta.) A részleg a parancs alapján három alosztályra tagolódott, ezek a „burzsoánacionalizmus”, a „jobboldali revizionizmus”, illetve az „ábaloldali/szektás/anarchista” személyek ellen nyomoztak. Az elnevezések, a kategorizálás az évtized közepén részben megváltozott, a titkosszolgálati módszerek azonban alig módosultak.²⁸⁸

Egy 1973-ban készített összefoglaló anyag szerint országos szinten „nacionalista politikai platform” alapján 85-90 személyt (központilag 40-45 főt), „jobboldali revizionista platform” alapján 65-70 személyt (központilag 50 főt), „ábaloldali, anarchista platform alapján” pedig 40-45 személyt tartottak

megfigyelés alatt, illetve kapcsolataikként még ugyanennyien voltak az elhárítás látókörében. A külön nyilvántartásban lévők közül 150-en dolgoztak kulturális területen (köztük 30 pedagógus). Az évtizedben mindvégig érvényben lévő (hivatkozási alapul szolgáló) direktíva kiindulópontja az „imperialista ideológiai diverzió” volt. A belső elhárítás tisztjei is keresték a nyugati kapcsolódási pontokat, információs, kulturális transfereket. Ugyanakkor a parancs szerint meg kellett figyelni azokat is, akik az állami kulturális és tudománypolitikai elvek helyett saját irányvonalukat próbálják érvényesíteni, pozíciók elfoglalására töreksenek, irodalmi vagy tudományos műveket illegálisan külföldre juttatnak, demonstrációkat szerveznek, klubokat, irodalmi köröket, együtteseket ellenséges célokra használnak fel. Mindez tág teret biztosított a titkosszolgálati megfigyelések folytatására. Az állambiztonság hivatalos feladata, miszerint „operatív eszközökkel és kombinációkkal félbeszakítsa az ellenséges, illetve a fellazító tevékenységet”, sokfelé érvényesülhetett. A parancs a célok eléréséhez minden lehetséges módszert felhasználhatónak tartott: a vezéregységek lejáratásától kezdve az ellentétek szításán és a meglévő ellentétek kihasználásán, elmélyítésén át egészen a szabálysértési eljárások megindításáig.²⁸⁹

Az ideológiai (elvi) megközelítésen túl a kulturális, tudományos élet behálózása hozzátartozott a hetvenes évek valóságához, bár ennek emlékezete (a megismert adatsorok szerint) számos túlzó elemet tartalmaz. A politikai rendőrség, a belügyesek, avagy az „ávósok” jelenlétét, mozgását a kortársak is észlelték. A pártállam felől közelítve a kulturális, illetve értelmiségi szférák kontrollja a visszacsatolás és a közvélemény-formálás sajátos lehetőségét is magában hordozta. A BM III/III-4. Osztály kiemelt gyakorlati feladata volt, hogy tájékoztassa a pártvezetést az értelmiségi diskurzusokról.

A hetvenes évek közepén a kulturális elhárítás munkatársai generációs váltást is észleltek. Egyfelől úgy látták, hogy a fiatal értelmiségiek között nő az antiszociális nézeteket valló, közömbös vagy már-már „alvilági”, meg nem értett zsenikkel kapcsolatot tartó személyek száma. Másrészt azt érzékelték, hogy az idősebb célszemélyek nagy része „politikai koncepcióit fenntartva” visszahúzódott az ellenséges tevékenységtől. (Példaként Vásárhelyi Miklós, Kopácsi Sándor, Mérei Ferenc, Földvári Rudolf, Fekete Sándor nevét említette az elemzés.) Alapvető változásként értékelték a szektás-dogmatikus személyek visszavonulását is. Rákosi Mátyás halála és temetése után már nem tartották szükségesnek rokonainak, egykori elvbarátainak ellenőrzését.

Az új típusú veszélyforrást és ellenséges technikát, az autonóm kiállást és kapcsolatépítést egy BM-összefoglaló Konrád György „programadó” szavaival érzékeltette: *„Értelmiségi értékek összefogását kell megvalósítani, a politikai hovatartozástól függetlenül [...] helytelen a magyar értelmiséget – beleértve a párt- és államapparátust is – hivatalnokokra és nem hivatalnokokra, szektásokra és nem szektásokra, revizionistákra, anarchistákra minősíteni, ennek alapján elmarasztalni és egymással szembeállítani. Minden politikai irányzatnak megvannak a művelt, értelmes, értékes emberei, akik egymással szót érthetnek. Ezeket az értékeket kell összefogni és rajtuk keresztül az ügyek menetére befolyást gyakorolni. Ennek az összefogásnak semmilyen szervezeti formát nem szabad adni, viszont rendszeresen találkozni kell és a kérdésekről véleményt cserélni.”*²⁹⁰

A kulturális elhárítás működését (a vonatkozó parancs érvényesülését) 1977-ben egy komplex felülvizsgálatot követően is megfelelőnek találták, kiemelve, hogy a területen dolgozók tevékenysége *„biztosítja a lehetőségeket és a feltételeket a párt politikájának aktív szolgálatához”*.²⁹¹ Ekkor a belső elhárítás már új helyzetként kezelte a helsinki zárónyilatkozat aláírása

utáni viszonyokat. Visszatérően emlegetett veszélyforrás lett az „imperialisták bázisteremtési törekvése”, a belső ellenzék támogatása, bár a megfigyelések során konkrét bizonyítékokat alig tártak fel. Mindenesetre a szorgos adatgyűjtés nyomán ekkor már ezer nyugati kapcsolatot, közte 150 hivatalos „fella-zítót” tartottak nyilván a belső adatbázisokban. Harangozó Szilveszter áttekintése (konstrukciója) szerint a hetvenes években előtérbe került az ideológiai munka, a külföld felé irányuló propagandatevékenység. Szerinte az évtized kezdetét a mély illega-litás jellemezte, majd következett a nyílt fellépés és demonstrá-ció időszaka, ám mivel ennek nem volt tartós talaja, az ellenzék a konspirált és nyílt módszerek kombinációjával folytatta a tevé-kenységét. (Ez részben a Charta '77 aláírására utalt, ami itt-hon „titokban” szerveződött a nyugati nyilvánosság számára.) Az állambiztonság dühét legfőképp az 1975–76-ra kialakított „interjútechnika” váltotta ki, vagyis az ellenzéki, ellenséges sze-mélyekkel Magyarországon rögzített nyugati riportok megaka-dályozása, semlegesítése vált az egyik prioritássá.

1974-től az osztály aktivitásában már megjelentek azok a „vonalak”, amelyek később az ellenzékiiség kezelését céloz-ták. A kulturális elhárítás foglalkozott: 1) „a nacionalista poli-tikai platformról támadókkal” (például Czine Mihály, Fekete Gyula, Csoóri Sándor,²⁹² Kiss Ferenc), akiknek tevékenységét elsősorban a párt kultúrpolitikája felől értelmezték; 2) „a jobb-oldali revizionista platform alapján álló csoportokkal” (kiemelve Heller Ágnes és Fehér Ferenc szerepét), olykor megkülönböz-tetve az „alapvetően jobboldali revizionista platformon álló, de polgári radikális színezettel” tevékenykedő személyeket (Konrád György és Szelényi Iván); valamint 3) az anarchista, „újbaloldali” irányzatokhoz tartozó csoportokkal (Pór György, Kőrösi Zsuzsanna, Halász Péter). Amint az alkalmazott párt-állami eljárások mutatják, a hetvenes évekre az ellenséges sze-

mélyek kezelésének egyik speciális módja lett a befolyásosnak tartott vezéregyéniségek emigrációjának engedélyezése, illetve emigrációjának kikényszerítése.

Akárhogy címkézték is célszemélyeiket, 1977-es értékelésé-ben Harangozó Szilveszter a legfőbb sikerként azt rögzíthette, hogy a sokféle ellenséges törekvés ellenére sem alakult ki egy-séges belső ellenzék, a bomlasztó intézkedések is hozzájárul-tak a „nyugodt alkotó légkörhöz” a kulturális életben. Tágabb kitekintésben pedig kijelentette: „*Sokoldalú, differenciált bom-lasztó intézkedéseket tettünk az ellenséges tevékenység kibon-takozásának akadályozására, leleplezésére. Az operatív intéz-kedéseket sikerült úgy végrehajtani, hogy azzal a párt politikai célkitűzéseinek megvalósítását segítettük, ugyanakkor az ellen-séges nyugati propaganda sem tudta hazánk elleni támadásra felhasználni.*”²⁹³

Az állambiztonság parancsnoka, Karasz Lajos főcsoportfő-nök az eligazításon kiemelte, hogy a külföldi beavatkozás fő célja a belső ellenzék megerősítése, ennek érdekében – a helsinki értekezlet után – elsősorban az emberjogi kérdéseket helyezik előtérbe. Az elhárítás adatai szerint néhány év alatt 10–12 ilyen fontosabb ellenzéki ideológiai mű jelent meg (többek között: *Antitőke, Darabbér, Szétfolyóirat, Látlelet, Elidegenedés a szo-cializmusban, Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.*) Külö-nösen veszélyesnek ítélte az 1975–76-ban kialakított szamiz-datmódszereket, az ellenzék nyugati kapcsolatainak bővülését. Karasz kijelentette, hogy a kulturális területen az állambizton-ság tevékenysége jól szolgálta a párt politikai célkitűzéseit, ered-ményesebb, gyorsabb, megbízhatóbb lett az információszerző munka. A hálózat felfrissült, és jól üzemeltek az egyéb informá-cióforrások is. Megemlítette, hogy az értékes adatok 20 száza-léka már SZT-tisztektől származott, míg az információk 25–30 százalékára operatív technikai eszközök segítségével tettek szert.

Az állambiztonsági vezető a berendelt parancsnokokat ismét figyelmeztette az ellenzék, az ellenség és a megtévedt állampolgárok megkülönböztetésére. Az aktív csoportok magjának bomlasztására adott utasítást, amit úgy kell elvégezni, hogy közben „nem szabad a nyugati sajtónak hősokeket készíteni.”²⁹⁴

A belső elhárítás beszámolóiban a korszakban csak úgy sorjáztak az imponáló eredmények: 1970 és 1977 között a kulturális életben országosan több mint kilencszáz embert tartottak ellenőrzés alatt. A látókörbe került szorosabb hazai kapcsolatok, befolyásolt személyek száma 1600-1800 volt, és több mint kétszáz ellenséges nyugati kapcsolatot regisztráltak. Az elhárítás tisztjei 239 előzetes ellenőrzést kezdeményeztek, és 400 fővel szemben intézkedtek. Ugyanebben az időszakban 78 bizalmas nyomozás során 350 főt tartottak ellenőrzés alatt, 41 lezárt nyomozásból 17 esetben kezdeményeztek büntetőeljárást. 1973 és 1977 között csaknem ezerhatszáz konkrét megelőző, akadályozó és korlátozó intézkedést regisztráltak, de a számszerűsénél is fontosabb, hogy köztük mind nagyobb volt a „bomlasztó, dezorganizáló jellegű, konspiratív intézkedés aránya”. A beszámolók szerint az operatív úton, azaz a BM-szervek hátterben maradásával végrehajtott intézkedések aránya javult: átlagosan 40-45 százalék volt.

A kulturális terület megfigyelése folyamatosan szállította az értelmiség kontrolljához szükséges információkat. Az évtized „botrányainak”, nevezetes ügyeinek kezelését állambiztonsági intézkedések is támogatták. A BM III/III. Csoportfőnöksége a pártállami eljárások fegyelmezett aktora volt az információgyűjtéstől kezdve az eljárások hatásainak méréséig. Így volt ez az évtized elején a Dalos György és Haraszi Miklós elleni eljárásnál, az úgynevezett „antimarxista társadalomtudósok elítélése”, avagy a „filozófusper” során,²⁹⁵ vagy Konrád György és Szelényi Iván ügyében is.²⁹⁶ Mindezek az esetek világosan jel-

zik azt is, hogy a BM III/III. tevékenysége szükséges, de nem elégséges feltétele volt a rendszer működtetésének.

A BM III/III-4. Osztály a későbbiekben is a kultúrpolitika beszállítója (alakítója) maradt. A korszak ügyei fedőneves nyomozásokban is lecsapódtak: az irodalmi élet megfigyelése során a különböző generációhoz, hagyományhoz, műfajhoz tartozó szerzőkről (és hatásukról) gyűjtöttek adatokat. A korszakot jól jellemzi, hogy az állambiztonság lényegében szinte egyszerre foglalkozott a szigligeti alkotóházban tett antiszemita és kommunistaellenes kijelentései miatt terhelte nyilvánított, befutott drámaíróval, Csurka Istvánnal, és indított nyomozást a népszerű regényíró, Moldova György ellen „a cionizmus elleni fellépés” jegyében.²⁹⁷ Az aczéli kultúrpolitika játszmái alapján Csurka István ittasi állapotban tett kijelentéseiért a Művészeti Alap fegyelmiye mellett rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesült.²⁹⁸ Életének ez az epizódja (a tököli internálótáborban történt 1957-es beszervezésének, valamint a hálózathoz történő kizárásának a történetéhez hasonlóan) már a kilencvenes években napvilágra kerülhetett. Ugyanakkor a Moldova György elleni eljárás a titkos nyomozásokról szóló dossziék kutathatóvá válásának elhúzódó folyamata miatt csak az évezredforduló után vált ismertté. A vonatkozó akta szerint 1975 júniusában a BM III/III-4-a Alosztály bizalmas nyomozást indított Moldova György író ellen, mivel „alapos gyanú merült fel, hogy cionista kapcsolatokkal rendelkezik”, sőt fellazító jellegű propagandát fejt ki. Az ügy valóságos alapja egy elfogott levél volt, amelyben a *Maariv* című izraeli lap szerkesztője tájékoztatta az íróat *A Szent Imre-induló* című regényének részletenkénti közléséről. Az érzékeny témákat (a zsidóság 1944-es és 1945 utáni sorsa) érintő trilógia miatt Moldova nemzetközi perbe is keveredett, itthon kéziratát a kiadó át is dolgoztatta. Az államvédelmisek 1956 utáni sorsát is feldolgozó²⁹⁹ író elhúzódó meg-

figyelése során számos eszközt bevetettek ellene (figyelés, lehallgatás, adatgyűjtés stb.), nyomon követték író-olvasó találkozóit és újabb műveinek (például a MÁV-ról szóló riportkönyvének) születését. A megszerzett információk mindannyiszor a legfelsőbb vezetés asztalára kerültek. 1976 novemberében Benkei András egy komlói rendezvényről szóló jelentést személyesen Biszku Bélának küldött meg, ő pedig a következő megjegyzést fűzte az anyaghoz: „*Benkei elvtárs! Ebből nem derül ki, miért áll Moldova ellenőrzés alatt. A feljegyzésben foglaltak nem indokolják. Tájékoztassatok. Inkább a kiadó álljon vele vitában, mint Ti.*”³⁰⁰ Egy 1977. december 29-i összefoglaló végül megállapította, hogy a „Bolygató” fedőnéven számon tartott Moldova konkrét ellenséges tevékenységet nem folytat, „cionista propagandát” nem fejt ki. Mindezekon túl azonban a szerzői esteken tanúsított magatartásával, kétértelmű politikai megnyilvánulásaival „*hallgatóságának a társadalmi rendszerüinkről alkotott véleményét negatív irányba befolyásolja.*”³⁰¹ A belügyi dolgozók rögzítették azt a széles körben elterjedt véleményt is, miszerint a rendkívül népszerű írónak „állami engedélye” van arra, hogy szabadon bírálja a gazdasági vezetést, ugyanúgy, mint Komlós Jánosnak vagy Hofi Géának. Moldova lakásán 1979. június 30-ig többször alkalmazták a 3/a operatív rendszabályt (telefonlehallgatás), egy esetben lehallgatókészülékkel is ellenőrizték, „K-ellenőrzése” (levéllenőrzés) pedig folyamatos volt. Az író visszaemlékezése szerint feleségét névtelen telefonokkal is zaklatták. Ügýt 1980. május 7-én zárták le véglegesen.³⁰²

Eközben Nagy Gáspárt, a fiatal katolikus költőt feltehetőleg korábbi tanulmányai miatt (a Pannonhalmi Bencés Gimnáziumban érettségizett) „Szerzetes” fedőnéven ellenőrizték. Az eddig nyilvánosságra került dokumentumok szerint az első ismert jelentés 1971 februárjában készült személyéről: ekkor egyik tanára szolgáltatott róla adatokat a szombathelyi főisko-

lán. Nagy Gáspár rendszerkritikai megnyilvánulásai, az erdélyi magyarság sorsával való (nacionalizmusnak minősülő) törődéssel, valamint a népi kultúra iránti érdeklődésével váltotta ki az állambiztonság figyelmét. Az ellene irányuló közvetlen intézkedések a fővárosba kerülése után kezdődtek meg. A könyvtáros gyakornokként dolgozó fiatalhoz – „érdeklődő olvasóként” – három ügynököt is bevezettek. Egy „Mosolygó” fedőnevű női ügynök segítségével megpróbálták elcsábítani, majd munkahelyén „Tatár” a könyvkölcsönzés ürügyén közeledett hozzá. A legsikeresebbnek azonban az egykori fogdaügynök, majd pszichológus „Vitéz” bizonyult, akinek tartósan sikerült elnyernie a költő bizalmát, így neki a legújabb verseit is megmutatta. Nagy Gáspárral mint egyre tekintélyesebbé váló ellenzéki személlyel több jel szerint két évtizeden át foglalkozott az állambiztonság. 1984-ben az *Új Forrás*ban, majd 1986-ban a *Tiszatáj*-ban megjelent, Nagy Imrére emlékező versei botrányt kavartak, és a hatalom közvetlen fellépését is maguk után vonták.³⁰³

A korszak jellegzetes intézkedései közé tartozott a nemzedéki (autonóm) vagy irányzatos csoportosulások feltartóztatása, a népfrontos megjelenés támogatása. Horgas Béla, Csoóri Sándor és társaik ellen kezdetben a „Fiatal népiesek”, majd az „Eszmélők” fedőnéven nyomoztak. Horgas Béla és Levendel Júlia még 1968 nyarán, személyesen Aczél Györgynél kérvényezték egy új lap megindítását. A felemás válasz után mintaszámokat is készítettek, de a csehszlovákiai bevonulás utáni politikai keményedés végül ellehetetlenítette a vállalkozásukat: a kiadók és a nyomdák elzárkóztak a megkeresésektől. A kezdeményezés elősegítésére több rendezvényt is szerveztek, ami minden alkalommal kiváltotta a hatalom negatív reflexeit. Így 1969. március 10-én a Kossuth Klubban tartott telt házas rendezvény, amelyen Csoóri Sándor is felszólalt, a Petőfi Kör rémét idézte fel az illetékesekben. Az 1969 októberében a Fészek Klubba tervezett

estet már nem is engedélyezték. A szervezők 1970. május 30–31-én egy leányfalui hétvégi kempingezésen kívánták további terveiket egyeztetni. Ezt követte a direkt hatósági fellépés 1970. június 4-én, amikor is rendőrhatalósági figyelemztetésben részesítették Horgas Bélát és Eörsi Istvánt egy új irodalmi folyóirat, az *Eszmélet* tervezésében való részvétel miatt (a vád „értelmi-ségi csoport szervezése és annak politikailag káros befolyásolása” volt).³⁰⁴

1978 márciusában „Alapítók” fedőnéven indult bizalmas nyomozás Györe Balázs költő és felesége, Csillag Veronika (az ELTE BTK hallgatója) ellen, akik szintén egy folyóirat szerkesztésébe fogtak. Bár egy-egy ilyen ügyben az intézkedéseket irányító elhárító tiszt hálózati személyeinek a kéziratokat nem mindig sikerült megszerezniük, az ügynököket sikeresen használták fel bomlasztásra, azaz a bizonytalanság fokozására, a tervek elhalasztására, valamint arra, hogy a megfigyelteteket (pozitív irányú manipulációként) a meglévő fórumok felé tereljék. Az ügyet ügynöki jelentések és telefonlehallgatások alapján indították meg. A jelentések szerint a két egyetemista 1977 novemberétől kezdve hatvan személyt keresett meg, és mintegy hétszáz oldalnyi kéziratot gyűjtött össze, ezenkívül felmérték a kéziratgyűjtemények (*Napló, Marx a negyedik évtizedben* stb.) magánterjesztésének lehetőségeit is. A nyomozók naprakészen figyelték a tervezetéseket, a szerkesztőségi üléseket. A leghatékonyabb intézkedéseknek a kiutazásokat megelőző, védelmi jellegű beszélgetések bizonyultak.³⁰⁵ Az állambiztonság inkognitóban jelen lévő munkatársai az útlevélosztályokon nyomást tudtak gyakorolni a terv résztvevőire, azok barátaira, emellett sikerült eljuttatniuk sajátos üzeneteiket is a célszemélyekhez („mindent tudnak a BM-ben”).³⁰⁶ Szintén paradigmikusnak tekinthető, ahogy 1978 augusztusában az Országos Széchényi Könyvtár fölőspéldány-csoportjába kerülő és

erről irodalmi csoportot elnevező Györe Balázs ellen „Hatok”, míg a velük közösen fellépő Beatrice együttes ellen „Rothadók” fedőnéven folyt tovább a nyomozás.³⁰⁷ A külvárosi (munkás) fiatalok és az ellenzéki „értelmiség” egymásra találásának veszélye – a lengyel példa nyomán – azonnal kiváltotta a hatalom korlátozó reakcióit.³⁰⁸

A III/III-asok intézkedései a hivatalos magyarázatok szerint a fiatalok jó útra térítését célozták. 1972-ben eljárás indult Malgot István és az Orfeo bábegyüttes, azaz a Képzőművészeti Főiskola néhány hallgatója által létrehozott, 1968-as eszméből táplálkozó, baloldali rendszerkritikus társaság ellen. Az akciót lejárató újságcikkek, illetve kitiltási intézkedések kísérték. Az Orfeo-csoport ellen felhozott vádak között a „rendszerkritikus szervezkedés” és a „fiatalok társadalomellenes nézetekkel való befolyásolása” is szerepelt. A leghatásosabb támadási pont a társaság szentendrei, majd pilisborosjenői házépítése volt, emiatt kommunaalakítással, illetve ehhez kapcsolódóan erkölcstelen magatartással vádolták őket. A társaságot a „Közösség” fedőnevű nyomozásban figyelte meg a belső elhárítás. Az ügy hátterében a liberálisabb kultúrpolitika korlátainak meghúzása, az amatőr színjátszó-, illetve művészegyüttesek megrendszabályozása állt, amihez a kulturális elhárítás szolgáltatott információkat (politikai megrendelés esetén pedig intézkedéseket is végrehajtott). A rágalmak és vádak miatt az Orfeo-csoport tagjai 1972 júliusában Aczél Györgynek és Kádár Jánosnak is levelet írtak, ez azonban nem vezetett eredményre. Ősszel a *Magyar Ifjúság* című lapban rendőrségi anyagokból merítő, lejárató cikkek jelentek meg a társaságról. Végül a csoport összes együttesét (bábcsoport, zenekar, színházi műhely) kitiltották a budapesti művelődési házakból. A társaság szétbomlasztott részeit az elkövetkező években külön juttatták szereplési lehetőséghez, így az állam-

biztonság hathatós segítségével sikerült a pártbürokrácia és a kispolgáriság ellen lázadó fiatalok tevékenységét becsatornázni a hivatalos intézményrendszerbe.³⁰⁹

A határvonalak meghúzására bármely veszélyesnek ítélt művészeti ág, önkifejezési forma esetében sor kerülhetett. 1973 augusztusában hatósági intézkedéssel záratták be a balatonboglári kápolnát, a magyar neoavantgárd művészet ekkorra már országosan ismertté vált helyszínét, ahol nyaranta négy éven át számos kiállítást és rendezvényt tartottak. Az akciót – az állambiztonság néhány nappal korábbi intézkedési tervének megfelelően – a sajtó lejárató kampánya kísérte. Galántai György és művész barátai ellen 1969-ben indult meg a nyomozás. Ennek elsődleges indítéka az volt, hogy a korábban romos, de a kezdeményezés révén rendbe hozott balatonboglári kápolnában nyári kiállításokat tartottak. Az avantgárd és egyéb modern képzőművészeti ágazatokhoz tartozó, önszerveződő társaság tevékenységét hamarosan többszörösen is veszélyesnek nyilvánították. Működésük ellehetetlenítésével először államigazgatási úton próbálkoztak: különböző hatóságokat (például Tűzoltóság, Köjál) küldtek a fiatalokra, majd az állambiztonság is beszállt a csoport „kezelésébe”. Ennek során a belügyi szervek az ügynöki jelentések és a beszerzett fotók alapján művészi alkotásokat bíráltak el politikai szempontból. A sajtóban megjelenő lejárató cikkek csúcspontja a már említett Szabó Lászlónak *Happening a kriptában* című, 1973. december 16-án megjelent írása volt, amelyben a szerző az évek során felépített rágalmakat (például a helyszínen folyó állítólagos tömegszex) felhasználva ítélte el a kulturális élet nemkívánatos ideológiai fejleményeit (anarchizmus, nacionalizmus, kozmopolitizmus, maoizmus stb.). Az ügy rávilágított a nemzetközi körülmények miatti politikai keményedés (ellenreform) lehetséges következményeire, amelyek kulturális területen is érezhetők voltak. Jellegzetes politikai

megoldásként a bezárás után tanácsi felügyelet alatt álló kiállítóhely nyílt a kápolnában.³¹⁰

A „nacionalista platform alapján” ellenségként bírált, ám más-különbén a „szövetségi politika” jegyében megnyerni kívánt népi tábor (mint mozgalom, eszmeáramlat vagy kapcsolati háló) megfigyelésével alapvetően szintén a kulturális elhárítás foglalkozott.³¹¹ A központban a BM III/III-4. Osztály, míg vidéken az illetékes „vonal” elhárítói figyeltek meg baráti csoportokat, befolyásosnak tűnő „vezéregyéniségeket” – például 1972-től Kiss Ferencről és barátairól, a magukat ironikusan „Nagy Népi Hurálnak” nevező asztaltársaságról „ügyjelzés keretében” gyűjtötték az adatokat.³¹² Magasabb fokozatra kapcsolva 1974-ben „Subások” fedőnéven indult nyomozás Ilia Mihály és ismerősei ellenőrzésére. Céljuk a szegedi egyetemi tanár kapcsolatrendszerén keresztül a népi-nemzeti értelmiség hangadóinak megfigyelése volt. A megfigyelések legismertebb eleme (a „Szerkesztő” fedőnéven nyilvánított) Ilia Mihály otthonának és irodájának lehallgatása volt. Az intézkedések szorosan összefüggtek a kulturális élet pozícióharcaival és a „létező szocializmus” által elfedett törésvonalaival. A belső elhárítás aktuális taktikája szerint építette, mélyítette vagy tompította a magyar kulturális élet csoportjainak a „létező szocializmus” által eltakart szembenállását.³¹³

A határok meghúzása alsóbb szinteken is zajlott, bár az eljárások megindítását olykor csak a szervek túlbuzgósága magyarázta. Ennek egyik triviális esete, amikor 1978-ban rendőrhatalósági figyelmeztetésben részesítették Szénási Károlyt, egykori számvetési tiszthelyettest, aki ellen a „Jutasi” fedőnevű ügyben 1976 decembere óta gyűjtöttek adatokat. A magyarnóta-gyűjtő nyugdíjast, a művelődési intézményekből kiszorítva szignalizációval tartották vissza hobbijának nyilvános gyakorlásától. Az állambiztonság gépezete egy K-ellenőrzés során elfogott levél miatt indult meg, mivel abban szovjetellenes, nacionalista

és rendszerkritikus (az erkölcsi romlást kárhóztató) megjegyzéseket találtak. A magyarnóta-esteket szervező és más gyűjtőkkel évente (a BNV idején Budapesten) találkozókat szervező Szénásiról kiderítették, hogy barátaival rendszeresen beadványokat intézett különböző helyekre, azt panaszolva, hogy a magyar nóta visszaszorulását tapasztalják a rádióban (például a *Jó ebédhez szól a nóta* című műsor megszüntetésekor). Mivel ebből izgatási ügyet képtelenség lett volna kreálni, az elhárítók – élve a szignalizáció, ezáltal a háttérben maradás lehetőségével – a találkozók, nótaestek engedély nélküli szervezése miatt figyelmeztették a gyűjtőt, illetve „kiszorítása” céljából az őt befogadó intézményeket.³¹⁴

Az általános politikai megrendelés „a pangás évtizedében” is kimutatható volt a belső elhárítás életében. A változatlan strukturális működés mellett új veszélyforrások azonosítása (konstruálása) alakította a mindennapi titkosszolgálati munkát. A fő ideológiai ellenfél a hetvenes években a nacionalizmus lett. A fogalom tartalma az állambiztonsági elemzésekben meglehetősen kitágult, összegző elemmé vált, és a kulturális elhárítás, majd az ellenzék elleni fellépés egyik fő indoka és hívószava lett. Emellett – minden valószínűség szerint nemzetközi hatásra – ismét állambiztonsági veszélyforrássá (hivatkozási alappá) vált a cionizmus (zsidónacionalizmus), míg a hazai cigánypolitika kezdetei új elhárítási tevékenységet („cigánynacionalizmus” elleni küzdelem) indukáltak. Egyes összefoglaló anyagok azonban még a „német nacionalizmus” veszélyére is figyelmeztettek a sváb lakosság körében tapasztalt néhány jelenség miatt.³¹⁵

A titkosszolgálati munka olykor valós, konspirált cselekmények felderítését célozta, például az erdélyi magyarság helyzetéről készített és országosan terjesztett memorandumok, röpiratok esetében.³¹⁶ Hasonló volt a helyzet az emigrációs magyar irodalom hazai terjesztése, olvasása kapcsán is (*Magyar Füze-*

tek, Új Látóhatár). Más esetekben azonban inkább a belügyi kontroll, a pártállami ellenőrzés segédeszköze volt. A zsidónacionalizmus veszélyét például a százéves rabbiképző ünnepségével kívánták igazolni. A zsidó közösségekkel kapcsolatos titkosszolgálati munka, a zsidó kulturális hagyomány pártállami ellenőrzését segítő állambiztonsági tevékenység egyébként is változatosan alakult. A „cionizmus” gyűjtőfogalmába sűrített jelenségek elsődlegesen hol külső, hol belső veszélyforrásként jelentkeztek. Ennek megfelelően ezekkel az ügyekkel hol a kémelhárítás, hol a belső elhárítás foglalkozott. Az arab–izraeli háborúk nyomán felerősödő szocialista Izrael-ellenesség Magyarországon is éreztette (korlátozott) hatását. A zsidó ifjúsági csoportok országos megfigyelése („Salom” fedőnevű ügy)³¹⁷ 1970-ig tartott. A folytatódó adatgyűjtést, a Budapesten összefutó zsidó fiatalok megfigyelését („Jubilálók” fedőnevű ügy)³¹⁸ 1975-ben zárták le bűncselekmény hiányában. Az évtized második felében a kulturális területen „cionista politikai platformon elkövetett tevékenység” alapos gyanúja miatt bizalmas nyomozás folyt Moldova György író mellett Turán Róbert dramaturg ellen is.³¹⁹ A belső kimutatások szerint tucatnyi bizalmas nyomozás folyt „cionista tevékenységgel” kapcsolatban.

Az MSZMP PB határozata nyomán a BM III/III. Csoportfőnökségen összefoglalták a „cigánynacionalizmus”, illetve a cigány értelmiség kezelésének kérdéseit is. Az összegző anyag megállapította: *„Az ellenséges tevékenységbe egyre inkább bekapcsolódnak cigány értelmiségi személyek is. Az országban jelenleg működő 41 cigányklub és 17 művészeti együttes vezetésében politikai motivációjú bűncselekményeket elkövetett személyek vesznek részt.”*³²⁰ A kulturális elhárítás nagy erőket mozgósítva foglalkozott a cigány költőkkel, többek között Bari Károllyal, Osztojkán Bélával és Balogh Attilával. Fellépéseikre, megbeszéléseikre hálózati személyeket irányítottak.

Eközben a tudományos elhárítással foglalkozók a megtűrt szociológiai felméréseket, cigánykutatásokat ellenőrizték, a tömeg-tájékoztatási eszközöknél foglalkoztatott hálózati személyek pedig a lassan szereplési lehetőséget és műsorokat kapó cigány értelmiségiek terveit igyekeztek kipuhatolni. Összességében a belügyi szervek megpróbálták megakadályozni minden olyan felvetést, amely értelmezésükben gátolta a pártállami törekvéseket, a cigánypolitika keretek közötti kialakítását, azaz például a Hazafias Népfronton belüli szerveződését.³²¹ Az intézkedési tervek a befolyásolás és a szignalizációs eljárások bevett technikáit alkalmazták. E jelentések nem csupán az évszázados előítéletek, de a korszak közvéleményében kavargó indulatok, félelmek, valamint az intézményes diszkrimináció dokumentumai is. A bűnügyi nyilvántartások „cigánybűnözés” kategóriájához hasonlóan a belső elhárítás is etnikai alapon tartotta nyilván és ellenőrizte célszemélyeit.³²²

A megfigyelések alapján a baráti társaságok, értelmiségi-kollegiális kapcsolatok hálózatából jórészt az állambiztonság kreált ellenséges csoportokat. Az elemzések 40-45, a kulturális intézményekben pozíciókat birtokló személyről, máskor egy tízfős magról szóltak. Egyes értékelések szerint Csoóri Sándor „magatartásával már-már a nyílt ellenzéki vezér szintjére emelkedett”, és tárgyalásokat folytatott más „ellenséges csoportok” vezetőivel (Eörsi István, Kenedi János, Bence György). Az értelmiségi ambíciókat, karrierterveket szintén árgus szemmel figyelték: ezek „pozíciószerzéseként” jelentek meg az állambiztonsági leírásokban. Egyes folyóiratokat (*Tiszatáj*, *Alföld*, *Forrás*) a csoport fórumaiként figyelték meg, de leginkább a nyugati és határon túli kapcsolatok feltérképezése érdekelte a szerveket.

A „nacionalista platformról támadó ellenséggel” 1976-tól külön alosztály foglalkozott a BM III/III. Csoportfőnökségen. A BM Kollégium 1977 szeptemberében a megelőző, aka-

dályozó, bomlasztó intézkedések kapcsán arra figyelmeztetett, hogy az operatív munka minden fázisában meg kell különböztetni a „pesszimista, megtévedt, hibákat felnagyító, fejlődésben megrekedt személyeket” és a „tudatosan az ellenzékiesség álarcába bújtatott ellenséget”. A belső elemzések szerint a nacionalistának minősített csoportokkal kapcsolatos állambiztonsági információk 40 százaléka származott hálózati személyektől. Ők különösen fontos információkat szolgáltattak a politikai és adminisztratív döntésekhez. A levélcenzúrával kialakított sikeres együttműködés eredménye volt, hogy évente mintegy húsz-ezer nacionalista tartalmú, külföldi eredetű propagandaanyag terjesztését akadályozták meg.

Egy tematikus összefoglaló szerint a „nacionalista politikai platform” alapján kifejtett ellenséges tevékenység miatt 1974 és 1978 között 182 bizalmas nyomozást folytattak, és 239 előzetes ellenőrzést indítottak. Ezek során az illetékesek leggyakrabban „kombinatív vagy egyedi megelőző jellegű” intézkedéseket alkalmaztak, ami több száz személyre szabott manipulációs lépést jelentett.³²³ Ám a munka összegző megállapítása rögzítette a végső célkitűzést is: „*Intézkedéseinkkel hozzájárultunk, hogy nacionalista platformon szerveződő, egységes belső ellenzék nem jött létre, a külső és a belső erők egyeztetett elképzeléseinek megvalósulását jelentős mértékben tudtuk akadályozni.*”³²⁴

A KULTURÁLIS ELHÁRÍTÁS A NYOLCVANAS ÉVEKBEN

A kutatható állambiztonsági iratok töredékessége miatt a kulturális elhárítás működésének más dimenziói dokumentálhatók a nyolcvanas évekből, mint a korábbi korszakokból. A konkrét ügyek, nyomozások, ügynöki dossziék hiányoznak, ám ren-

delkezésre állnak az állambiztonság napi operatív információs jelentései, amelyek a titkosszolgálati aktivitás sajátos lenyomatai, a pártvezetésnek készített, folyamatos tájékoztatást nyújtó anyagok. (Ezek egy meghatározó része online gyűjteményekben, publikációkban is elérhető.)

Sajátos forrásnak tekinthetők a belső elhárítás pártszerveinek iratai is, amelyek pártzsargonban rögzítették az egyes részlegek belső életét. Egy belső hangulatjelentés például a kultúrpolitika kritikáját fogalmazta meg 1982 márciusában, mondván, a III/III-asok felháborodtak az ötvenes évekkel kapcsolatban sugárzott tévé- és rádióműsorok tartalmán: „*Úgy tűnik, hogy a művészi életünkben divat lett az ötvenes évek leleplezése. Pártosság, korrektség, történelmi hűségre való törekvés nélkül. A művészek szabadságára hivatkozva groteszk karikatúrát csinálhatnak abból, amiben sokan hittek, és amiért sokan életüket nem sajnálták feláldozni.*”³²⁵

A Belügyminisztérium testületeinek jegyzőkönyvei alapján a kulturális ügyek megközelítését végleg politikai, hatalmi megközelítések vették át. Az 1986. októberi miniszterhelyettesi értekezleten arról beszéltek, hogy a legnagyobb veszélyt továbbra is a polgári radikális és nemzeti radikális csoportok közeledése jelenti. A belső elhárítás a rendszerkritikus csoportok szóhasználatát átvéve a „második nyilvánosság”, illetve a „második struktúra” létrehozásának folyamatát taglalta a belső elemzésekben. A területen 1985-re 165 F-dossziés személyt ellenőriztek. A statisztikák szerint egy évtized alatt 417 ügyben, 557 személy ellen folyt eljárás, 497 előzetes ellenőrzésben 511 személyről gyűjtöttek adatokat. Az esetek többsége továbbra is izgatásnak minősült, ezeket szignalizációval, nevelő jellegű beszélgetésekkel zárták le. Ezt kiegészítették a szabálysértési eljárások (például sajtórendészeti vétség megállapítása szamizdatterjesztés miatt), illetve a munkahelyi figyelmeztetések.³²⁶

A belügyes zsargon szerint 1977-ben az állambiztonsági szervek látókörébe 1200 ember és 80 intézmény került. Ezek a számok a következő években dinamikusan emelkedtek: 1980-ban 1500 személyt, 90 intézményt, 1985-ben már 2500 főt és 260 intézményt regisztráltak. Egyre jelentősebb veszélyforrásnak látták a szocialista országok ellenzéki szervezeteivel (mindenekelőtt a lengyel mozgalmakkal) kialakított kapcsolatokat. A BM III/III. Csoportfőnökség elemzői úgy látták, hogy a hetvenes évek végére kialakult egy ellenzéki „kemény mag”, amely laza társaságból vált magát a „magyar demokratikus ellenzéknek” deklaráló polgári radikális csoportosulássá. Az ideológiai értékelés szerint a marxizmus-leninizmus revíziójától a szocializmus teljes tagadásáig jutottak el. Az elhárítás úgy értékelte, hogy „tevékenységük kisugárzik a belső reakció teljes körére”, sőt az ötvenhatosok egy része szorosan együttműködik velük (Krassó György, Eörsi István, Mécs Imre), mások pedig tanácsadóikká váltak (Vásárhelyi Miklós vagy az időközben elhunyt Donáth Ferenc). Felmerült az egykori pártok aktivizálódásának, valamint az egyházi személyekkel alakuló kapcsolatoknak a veszélye is. Az épülő kapcsolatok manipulálása, a személyes ellentétek szítása mint bomlasztási feladatok kerültek be a különböző munkatervbe.

A kulturális elhárítás munkáját az 1956-os forradalom harmincadik évfordulója előtt egy nappal tartott tanácskozáson is sikeresnek látták. Az állambiztonsági intézkedések az értékelés szerint a megelőzést szolgálták, és teljesült a legfőbb elvárás, érvényesült a III/III. működési programja, miszerint „*akadályozza az ellenséges tevékenység kiszélesedését, az ellenséges ellenzék egységtörekvéseit, a különböző belső, ellenséges ellenzéki csoportokat kényszerítse a politikai tűréshatárok betartására.*”³²⁷

A kutatható akták, összefoglalók, napi jelentések alapján érzékelhető, hogy a kulturális elhárítás aktív maradt a „hagyó-

mányos” területein. Így továbbra is kiemelt célterület volt az Írószövetségben zajló folyamatok megfigyelése és kontroll alatt tartása. A részleg szerepet kapott a generációs közéleti kezdeményezések ellenőrzésében és leszerelésében. A korszak „kulturális botrányainak” háttérében megragadható az állambiztonsági szál, a kultúrpolitikai intézkedéseket titkosszolgálati eszközök segítették, hatásukat az állambiztonsági hálózat segítségével is mérték.

A kulturális elhárítás aggodalommal és különböző módszerekkel figyelte a fiatal írók autonómiatörekvéseit. A kultúrpolitika irányítóinak 1980-ban például részletes jelentés készült a Fiatal Írók József Attila Körének szentendrei tanácskozásáról, amelyen a KISZ-től való függetlenedés törekvései már veszélyes mértékűvé váltak. Az önszerveződés a hatalmon lévők előtt részben felidézte az 1956-os forradalmat megelőző Petőfi Kör rémképét. A szervezők, „hangadók” körében több íróról intenzív adatgyűjtés folyt. Így például Szilágyi Ákos ellen „Tudor” fedőnéven, Lezsák Sándor ellen „Bojtár” fedőnéven folyt bizalmas nyomozás.³²⁸

Az elhárítás ott volt a *Mozgó Világ*-ügy háttérében is. Hálózati embereik éveken át szállították a szerkesztőségi tervekről szóló híreket, illetve rendszeresen megbízták őket, hogy láto-gassák a folyóirat rendezvényeit, és ott rögzítsék a szerzők és az olvasók rendszerkritikus megnyilatkozásait. Jelzéseik nyomán az egyre népszerűbbé váló *Mozgó Világ*-esteket az ország több pontján különböző ürügyekkel (például karbantartás) lemondták. A szerkesztők, munkatársak közül többek (például Czákó Gábor) ellen bizalmas nyomozás is folyt. A megfigyelések ebben az esetben is a kultúrpolitikai döntés-előkészítés meghatározó elemei voltak. 1983 szeptemberében, miután leváltották Kulin Ferencet, a *Mozgó Világ* főszerkesztőjét, szolidaritásból az egész szerkesztőség felmondott. Ezzel a kulturá-

lis politika irányítói megakadályozták, hogy a főként a fiatalok körében népszerű kulturális, irodalmi, kritikai folyóirat veszélyes generációs fórummá váljon.

Az állambiztonsági szervek kiemelten foglalkoztak a Soros Alapítvány működésével. Az intenzív érdeklődést a fennmaradt több mint száz NOIJ és különböző tematikus összefoglalók mutatják. Az 1984 májusában a Magyar Tudományos Akadémiával kötött szerződés alapján legálisan működő alapítvány támogatóit a belső elhárítás kiemelt célszemélyei, utóbb ellenzéki szervezetek és pártok vezetői lettek. Ebben az esetben sajátos, késő-kádári játszmákhoz szolgáltatott információt a szervek, ám az aktivitás mélysége iratok hiányában nem dokumentálható. A hatalom bomlasztó tevékenységével szemben az alapítvány éppen az ellenzéki és autonóm civil (kulturális, környezetvédő stb.) csoportok megerősödését segítette.

A belső elhárítás adatgyűjtésének szerepe volt az Inconnu művészcsoport „A harcoló város / The Fighting City, 1986” című kiállításának betiltásában is. A nemzetközi plakátpályázat nyomán az 1956-os események harmincadik évfordulójára elkészült alkotások gyors hatalmi reakciót váltottak ki. A magánlakáson tartott rendezvény miatt a szervezőkre végül sajtórendészeti és „tiltott adománygyűjtés” szabálysértés elkövetése miatt 5–8 ezer forintos bírságot szabtak ki. Az 1978-tól működő Inconnu művészcsoport a nyolcvanas évek elején került kapcsolatba az ellenzékkel. Több szamizdat kiadvány illusztrálását is ők készítették. A hatalom dühét csak növelte, hogy az Inconnu az alkotások tervezett elárverezéséből befolyó összeget a Szegényeket Támogató Alapnak (SZETA) kívánta felajánlani.³²⁹

AZ ELLENZÉK TITKOSSZOLGÁLATI KEZELÉSE (BM III/III-4., 6. OSZTÁLY)

Az egykori politikusok, a rendszert potenciálisan veszélyeztető „antielit” megfigyelése mindvégig a belső elhárítás feladata maradt. Az intézkedési tervek sokáig ellenséggént vagy reakciós személyként bélyegezték meg őket. Az „ellenzék” fogalmának megjelenése a hetvenes évek közepétől mutatható ki az állam-biztonsági iratokban. Ezt követően a fogalom értelmezési lehetőségei folyamatosan bővültek, és jelentéstartománya a párt-határozatokban és belügyi iratokban is változott. A különböző összetételekben felbukkanó kifejezés utalhatott: 1) más, korábbi pártok tagjaira; 2) az MSZMP politikájának bírálóira és a pártból kizárt személyekre; 3) általában a rendszerkritikus személyekre; 4) alternatív kezdeményezések szervezőire, résztvevőire; 5) bármilyen korábbi „ellenséges” célszemélyre.

A BM III/III. Csoportfőnökségen a hetvenes évek végétől külön részleg foglalkozott az ellenzék elhárításával. Ennek manipulatív akciói nemcsak bomlasztották, de bizonyos értelemben meg is konstruálták a rendszer ellenzékét. A kijelölt cso-

portokkal foglalkozó állambiztonsági tisztek főleg a kulturális elhárítástól átvett sémák és titkosszolgálati tapasztalatok alapján a meglévő töréspontok kihasználására, felnagyítására, manipulálására törekedtek. Kádár János hatalomtechnikusként tisztában volt a titkosszolgálati eljárások (vissza)hatásával, és az ellenzéki aktivitást megpróbálta rendszerének érdekében is hasznosítani, ha másként nem, a rendszer „liberális” jellegének bizonyítására, kedvező nyugati imázsának kiépítésére. Utolsó belügyminisztérium látogatásakor így azt is kijelentette: „*A maguk ellenzékéről is ez jut eszembe [...] most és itt könnyebben evickélnek, egy kicsit kordában kell tartani [őket]. És megint csak azt mondom: miféle rendszer az, aminek még egy kis ellenzéke se legyen, egy töpörtyű, egy mutatóban legalább. De fennáll az is, hogy figyelni [kell], bizonyos határon túl nem léphetnek, és hát, ha megkísérlik, rá fognak fizetni.*”³³⁰

KÁDÁR ELLENZÉKE

A rendelkezésre álló források alapján az „ellenzék” fogalma Kádár János megnyilatkozásaiban is a hetvenes években bukkant föl először. Bár a pártvezető belső utasításaival kapcsolatban viszonylag kevés forrás maradt fenn, érzékelhető, hogy az ellenségesnek tekintett személyek tevékenységéről, hatóköréről pontos képe volt. A Belügyminisztérium 1974-es országos értekezletén általános eligazítást tartó Kádár a negatívumokról szólva kijelentette: „*Volt egy-két ilyen politikai perünk az utóbbi évben, valami Haraszi, akinek a nevét se tudta senki, mielőtt a per volt, hogy ki az isten akar az lenni. Most újabban valami Konrád. [...] Na most, még egy kissé nevesebb embereket is ide sorolok, Hegedüs, meg valamiféle Lukács-tanítványok. Hát, ha glédába állítom, az unokaöccseiket is mellé rakom,*

össze tudok szedni 500-at vagy 600-at belőle az országban. Ha még megtoldom ezt, azt mondom, 2000 ilyen álbaldali meg valódi jobboldali [van], aki nyüzsög és mozog. Fejben, az több van, de mondjuk, aki cselekszik is és mozog, az kevesebb.”³³¹ Bár Kádár minden bizonnyal tisztában volt Haraszi Miklós, Konrád György vagy éppen Hegedüs András valós tevékenységével, a rendszer stabilitásának ilyen jellegű hangoztatása a megnyilatkozásainak alapvető (stílus)eleme volt. Belügyi környezetben, a megtett „történelmi útra” sajátos közvetlen stílusában visszatekintve azt mondta: „*Ezt a nagyságrendű politikai cselekményeket mi kibírjuk. Erre szoktam mondani, valaki csak garantálja, hogy ez 20 évig ebben a nagyságrendben lesz, megleszünk vele.*”³³²

A pártvezető az ország kül- és gazdaságpolitikai helyzetének megváltozását követően arra is figyelmeztette a belső elhárítás munkatársait, hogy fellépésük nyugati hatásaival is számolniuk kell. Emellett visszatérően hangsúlyozta, hogy az azonosítható és kiszámítható, rendszabályozó intézkedések az érintetteket is erősítik. Ezzel kapcsolatban gyakran emlegette az „ingenyrek-lám” veszélyét mint kerülendő lehetőséget: „*Ha valaki köhint, tüsszent, már kötelező anyag. [...] Interjúkat kérnek, leadja az Amerika Hangja, a Szabad Európa, ezt is bele kell kalkulálni. [...] Úgy számoljanak, hogy a többé-kevésbé politikai színezettel bíró ügyből óriási dolgot fúj fel mindjárt a Nyugat.*”³³³

A kádárizmus lényegéhez tartozott, hogy az 1956-os tapasztalat voltaképpen minden krízisszituációnál felmerült, legyen szó belpolitikai kérdésről vagy a szocialista táborot érintő válsághelyzetről (lásd az 1968-as prágai tavasz vagy az 1981-es lengyelországi szükségállapot hatását). Kádár János 1972-ben például az 1956 utáni „rendteremtő” évekre emlékezve többször kijelentette, hogy „*első a belső rend és második az ország nemzetközi megítélése.*” A nyolcvanas években a pártvezető tovább építette

személyes imázsát. Mind gyakrabban fordultak elő felszólalásaiban nosztalgikus elemek, és egyes elejtett megjegyzései korábbi politikájának magyarázataként szolgáltak. Az MSZMP Politikai Bizottságának az ellenzék kezeléséről tárgyaló ülésén 1982-ben így összegezte a napirendi vita, egyszersmind saját tapasztalatait: „Többen idézték, hogy hát ellenzék végig volt '56 óta is. Hát tényleg volt. És probléma is volt vele, és a maga módján még küzdöttünk is velük. Nem tudom, hogy az istenbe mondjam. A politikailag aktív részében a társadalomnak mondjuk '56 decemberében az ellenzék volt többségben. Mondjam így? Azt hiszem, mondhatom így. Aztán lassan kisebbségbe szorult. [...] Ez nem azon múlik, hogy nem adunk nekik villamosbérletet, hogy utazzon ki az Egyesült Izzóba vagy Csepelre, így mi elszigetelni nem tudjuk őket. A nagy tömegektől mi csak politikailag tudjuk elszigetelni őket, jó politikai munkával. Ez nekem mély meggyőződése.”³³⁴ Negyedszázados tapasztalat birtokában, a lengyelországi szükségállapot időszakában Kádár a közvélemény, a közhangulat átalakításának összetett feladata kapcsán az 1956–57-es tapasztalatokat ajánlotta az ellenzék kezelésével foglalkozók figyelmébe: „Ilyen egyetemi körökben, intézetekben, kutatóknál, itt-ott teret nyertek ezek persze, még inkább a nézetekben, nem is ők maguk személy szerint. Nekünk a fő eszközünk a politika, és hatásos eszköz. És emlékezzenek vissza az adminisztratív rendszabályokra. Statáriumot hirdettünk, és az nem volt tréfadolog, azt is komolyan vettük, a statáriumot. De ha visszaemlékeznek, az az volt, hogy a főbenjáró bűnösöket üldöztük, akik egyéni vagy tömeggyilkosságokat hajtottak végre. Azzal, hogy ki mit pofázott a villamoson meg a mit tudom én hol, azzal nem törődtünk. [...] Elértük, a villamoson már nem lehetett a rendszert szidni, mert a villamoson ülők többsége már ezt nem fogadta el. [...] Ezt nem az adminisztratív rendszabályokkal értük el, azért az is kellett!”³³⁵

A kádári vezetés és az alakuló rendszerkritikus csoportok közti küzdelem (politikai és generációs harc) a nyolcvanas évek elején a hazai gazdasági problémák miatt is kiélezettebbé vált. Ez már jól érzékelhető volt 1980 novemberében is, amikor Kádár János ismét ellátogatott a Belügyminisztérium értekezletére. Az eligazítást tartó Horváth István miniszter ekkor is a szokott formulával nyugtázta, hogy a belső ellenzékkel szemben alkalmazott politikai és adminisztratív lépések eredményesek voltak, az operatív intézkedések fokozták a csoportok belső ellentéteit, a további munkával kapcsolatban pedig rögzítette, hogy mindenekelőtt a kulturális, a közoktatási és a tömegkommunikációs terület antimarxista törekvéseit kell figyelni, ügyelve a legális fórumok felhasználásának megakadályozására. A miniszter végül kijelentette, hogy a belső ellenzék tömegekre gyakorolt hatása elenyésző, és maga is rendkívül heterogén, de figyelmeztetett az intézményesülő kezdeményezésekre (a magánlakásokon tartott előadások vagy a Szegényeket Támogató Alap) veszélyességére.

Az ülésen felszólaló Kádár János beszédében nosztalgiázva üdvözölte a rendvédelmi területen dolgozó ismerőseit, majd hosszas politikai tájékoztatója után határozott helyzetértékelést adott a belső elhárításnak: „Van-e ellenség? Természetesen van. A világon osztályharc folyik. [...] A nagy összeütközések kora lezárult. Nincs osztályellenség, de vannak ellenséges és ellenzéki elemek, kisebb csoportok.”³³⁶ Ezek kezelését azonban elsősorban politikai feladatnak minősítette. A BM III/III. Csoportfőnökség legfontosabb feladatát a következőképpen határozta meg: „Szervezett osztályellenség nálunk nincs, de lokálisan akadnak problémák, vannak ellenséges, ellenzéki elemek, kisebb csoportok. Ezek intellektuális körökben találhatók, s az értelmiségiek is inkább a fiatalabb korosztályban mozgolódnak. Munkás- vagy parasztrétegektől nem kapnak támogatást. Ami a feladatainkat

*illeti, elsősorban politizálni kell, [...] a folyamatokat követnünk kell, és ahol szükséges, közbe kell lépünk.*³³⁷

Az ellenzéki tevékenység átfogó értékelésével a pártvezetés néhány nappal később foglalkozott. Ekkor került a Politikai Bizottság elé az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztályának jelentése, amely ideologikus elemzése nyomán rögzítette, hogy az ellenzéki csoportok tevékenysége új formákat öltött. A dokumentum a történelmi előzmények mellett az úgynevezett radikális és népi „platform” törekvéseit mutatta be, amellyel az ellenzék elleni küzdelemben is meghatározta a kádári kétfrontos harc alapképletét.³³⁸ Az anyag az „ellenzéki-ellenzékieskedő csoportok” létrejöttét 1968-hoz kötötte, és átfogó narratívát alkotott a lukácsista, antimarxista, újbaloldali revizionista és nacionalista tendenciákról. Az áttekintés jelezte, hogy a csoportokon belül a hetvenes évek közepétől új vezetők léptek fel. Úgy vélte, a Bence György, Kis János és Kenedi János vezette csoport, valamint a Csoóri Sándor vezette írói-értelmiségi kör közeledik egymáshoz. A pártközpontban kifejezetten a lengyel minták átvételétől és a „második nyilvánosság kialakulásának” veszélyétől tartottak. A belső elemzés szerint ezt a „népfrontos” összefogást az imperialista propaganda is támogatta, amint azt a Szabad Európa Rádió adásai, illetve a párizsi *Magyar Füzetek* kiadványai alapján bizonyítottak látták. A hatalom részéről különösen veszélyesnek ítélt együttműködés leginkább kézzelfogható jelének az 1100 oldalas Bibó- emlékkötet összeállítását tartották, amelybe 75 szerző írása került be. A tanulmányok közös megjelentetését abból a szempontból is fordulópontnak látták, hogy a korábbi elvi kritika helyett a szövegek itt már konkrét belpolitikai kérdéseket érintettek (például az egypártrendszert, 1956 megítélését, a Szovjetunióhoz való viszonyt). A pártközpontban rögzítették, hogy a szóban forgó csoportok „ellenintézmények” létrehozásán fáradoznak, ezért összetett ellenintézkedéseket szor-

galmaztak. A hivatalos kapcsolatok felhasználása mellett ugyanakkor nem zárták ki a belügyi, adminisztratív lépések lehetőségét sem. A beszámoló szerint az ellenzéki csoportok aktív magja összesen néhány tucat emberből állt, befolyásuk néhány száz személyre terjedt ki, kisugárzásuk 1500–2000 főt érintett.

Az MSZMP PB határozata alapján alakult meg a Koordinációs Csoport, amelyben az MSZMP KB osztályvezetői mellett Harangozó Szilveszter is helyet kapott, mint az állambiztonság képviselője. Az elkövetkező években elsődlegesen ez a kör elemezte az ellenzéki tevékenységet és fogalmazott meg ajánlásokat. Az intézkedéseket azonban végső soron Kádár János útmutatásai és döntései határozták meg: *„Másfél évvel ezelőtt, amikor a »chartások« aláírási akciója volt, nem alkalmaztunk velük szemben adminisztratív eszközöket, úgy csináltunk, mintha semmi nem lett volna. Nem utolsósorban azért, mert alig várták, hogy néhány napra leültessük őket, s mártírok lehessenek. Figyelembe kell venni azonban, hogy más a mai helyzet, mint a másfél évvel ezelőtti volt! Azóta sok minden történt, és ha ma ülni akarnak, akkor ülni fognak, de semmiképpen nem egy-két napot vagy hetet, hogy megdicsőüljenek, hanem a megfelelő szigorú törvények szerint»*³³⁹ – jelentette ki, amikor keményebb fellépés igényét fogalmazta meg.

A rendszerkritikus csoportok aktivitása miatt az ellenzék elleni munkára hamar vissza kellett térni. 1982 márciusában a Politikai Bizottság két alkalommal is tárgyalt az 1980 óta eltelt időszak tapasztalatairól, az ellenzék kezeléséről. Ezeken az üléseken beszélt Kádár a legrészletesebben saját hatalomtechnikai módszereiről: 1) a nyilvánosság kontrolljáról, az úgynevezett kettős publikálás tilalmáról; 2) a felhasználható titkoszolgálati technikákról, köztük a vegzálásról (avagy szekálásról); 3) az ellenzéki személyek kategóriáiról; 4) a véleményalkotás (a „pofázási jog” és tabuk) kádári értelmezéséről.

A pártvezetés a változó nemzetközi környezetben keményebb fellépésre adott utasítást. Kádár eszmefuttatásában a ketős publikálás tilalma és a vegzálás együtt jelent meg. Az indulatos felszólalásban rögzítette, hogy ha valakinek az „ellenség” is van publikációja, akkor értésére kell adni: „*Öregem, ha oda írsz, akkor itt egy betű sem jelenik meg tőled. [...] Panaszkodjon, és a Szabad Európa ezt mondja be.*”³⁴⁰ A belügyi vezetésnek ekkor a kijelölt ellenzéki személyek „szekálására” adott utasítást, és ezzel kapcsolatban konkrét lehetőségeket is megemlített. „*Panaszkodjanak a Szabad Európában: nem működik a rádiója, vagy a tévéje elromlott, vagy rosszabb tudja, mi baja lett, neki meg a gépkocsivezetési engedélyét elvették.*”³⁴¹ A lehetséges intézkedések körét elemezve emellett bizonyos intézetek esetleges megszüntetését is felvetette.

Ugyanakkor a Politikai Bizottság ülésének jegyzőkönyvezett szövege rögzítette a kádárizmus sajátos ajánlatát is: „*Majdnem azt mondanám, hogy mindenkinek kell még egy ösvényt nyitva tartani, ha azon az úton akar járni, hogy legyen békeség. És ennek világosnak kell lenni a mi intézkedéseinknél is, hogy nem rajtunk múlik, ha harc lesz, vagy összeütközés, vagy adminisztratív rendszabályokra is sor kerül.*”³⁴² A hosszas eszmefuttatásban egészen nyersen jelentek meg a rendszer nyilvánosságával kapcsolatos alapvetések: „*Ami mai gyakorlatunkban elviselhető, és talán a jövőben is bizonyos mértékig, hogy ilyen kis pofázási lehetőség és jog van Magyarországon. És mi bajunk van nekünk ettől, mondják? És hogy valami kényes kérdéseket szakkörökben megvitassanak, vagy tudományos folyóiratban is vitatni – hát mi bajunk van nekünk ettől?*”³⁴³ A rendszer határaival kapcsolatban ugyanakkor két héttel később már egészen direkt módon fogalmazott Kádár: „*Igenis vannak tabuk, és kell is, hogy legyenek. Ha van írásbeli szerződés róla, ha nincs. Ez a tabu – most nem tudom, hogy így hívjam – a népi hata-*

lom vagy munkáshatalom, proletárdiktatúra vagy mit mondjak rá, a másik a szövetségi rendszerünk, és nacionalista uszítás sem lehetséges. A szocialista törvényességnek érvényesülnie kell. Ezek a mi tabuink. Ezt nem engedjük támadni senkinek.”³⁴⁴

Az ellenzékre vonatkozó párthatározatot 1982 májusában Harangozó Szilveszter ismertette a Belügyminisztérium földszinti tanácstermében tartott értekezleten. Az állambiztonság parancsnoka a szerv fő céljáról azt mondta, hogy az „ellenzéki népfront” kialakulását kell megakadályozni, valamint a munkásosztállyal való kapcsolatfelvételt is. Mint fogalmazott, a titkosszolgálati aktivitásnak ezt követően is a külföldi kapcsolatok zavarására, illetve az ellentétek szítására kell törekednie. Harangozó a legnagyobb eredménynek a Szegényeket Támogató Alap tevékenységének visszaszorítását és negyvenezer oldalnyi szamizdat irat lefoglalását nevezte meg. Tájékoztatása szerint folyamatos volt a zavarás, a vezéregyeniségekkel szemben bizalmatlanságot keltettek, és szelektív intézkedéseket alkalmaztak velük szemben (például a ki- és beutazások kapcsán).

Az ellenzék kezelésével kapcsolatos szovjet reflexiók alig ismertek, így egészen különleges értéke van annak a jegyzőkönyvnek, amely Kádár János 1985-ös moszkvai útja során a Gorbacsovnál tett látogatásakor készült. Ekkor a szovjet pártvezető a nyugati sajtóhírek alapján a magyarországi ellenzék-ről faggatta vendégét, Kádár pedig kijelentette: „*Országunkban létezik ellenzék: néhány társadalomtudós, szociológus, az értelmiség képviselői, írók. Nincsenek sokan. Szerveződő csoportnak is lehet őket nevezni abban az értelemben, hogy 50-60 ember időnként találkozik. A nyugatiak megkeresik, támogatják őket. Megpróbálnak rölapokat kiadni [...] a környezetvédelem jel-szavaival. [...] Milyen a hatásuk? Még Nyugaton is úgy vélik, hogy nem nagy; a magyar munkásosztály körében nincs fogadtatásuk. Felmerül a kérdés, mit tegyünk velük. Adminisztrá-*

*tív intézkedéseket csak végső esetben foganatosíthatunk velük szemben, mivel nem kívánunk ingyenreklámot csinálni ezeknek az embereknek. Időnként ellenőrizzuk az ellenzéki elemeket, elkobozzuk a sokszorosító gépeiket, de ha kell, tudunk gorombábbak is lenni.*³⁴⁵

Néhány hónappal később Kádár János a BM-ben tett utolsó látogatása során is hasonlóan elemezte az ellenzék helyzetét: „Persze van ellenzék, működik, és okos tanácsadói is vannak. [...] Jól felhasználják a környezetvédelem adta lehetőségeket. [...] Vannak valódi környezetvédők, akik nem a mi platformunkon állnak, de azért még nem bűnözők és nem rendszerellenesek, vagyis az ellenzék számára jól megragadható és fel is nagyítható az ismert probléma, hogy nem elégséges a műszaki fejlődés, az elmaradottság növekszik. Ezek tetszetős dolgok, és az a helyzet, hogy most itt a nehezebb gazdasági helyzetben könnyebben evickélnek.”³⁴⁶ A nyolcvanas évek töredékes állambiztonsági iratai szerint az ellenzék léte a hazai közbeszédben a legkülönbözőbb formában csapódott le. Pontatlan információk nemcsak Moszkvában keringtek. Az Orbán Viktor feleségéről, Lévai Anikóról jelentő „Bátonyi” 1986 májusában úgy adta át értesüléseit, hogy Magyarországon létezik egy többszázazres tagságú ellenzéki párt, amelynek vezetője Rajk László fia.³⁴⁷

AZ ÁLLAMBIZTONSÁG KÉPZETEI

A köztörténeti munkákban a hetvenes évekre teszik azt az időszakot, amikor a rendszer belső ellenzéke formálódni kezdett. Érdemes a BM III. Főcsoportfőnökségének beszámolóit mint tömör helyzetjelentéseket áttekinteni a tendenciák, a konkrétumok és a nyelvhasználat miatt. A korszakban a rezsim „kétfrontos harca” fokozatosan alakult át, miközben a bal- és jobboldali

címkek tartalma is folyamatosan módosult. A meglévő társadalmi, politikai, kulturális törésvonalakat kihasználva, azokat erősítve, manipulálva a titkosszolgálatok akciói a magyar szellemi és közélet hosszú távú befolyásolására törekedtek.

Az összefoglaló anyagokból jól látszanak a belső elhárítás értékelőinek keretezési kísérletei is. Az évtized elején például egy „írókból, irodalomtörténészekből, publicistákból álló társulásról” írtak, amely „a népi-nemzeti kultúra háttérbe szorulásának megakadályozása címén igyekszik fórumokat, pozíciókat szerezni.” Máskor a nacionalista alapokon vagy éppen platformon fellépők kategóriájának további felosztása „a kifejezetten fasisztáktól a jogos nemzeti büszkeség védelmének leple alatt cselekvőikig”³⁴⁸ tartott. 1975-ben az állambiztonság úgy látta, hogy „összeállt egy számszerűleg nem nagy, de a közművelődés területén szélesedő lehetőségekkel, befolyással bíró mag, amely tömegbázis létrehozására törekszik.”³⁴⁹ Az elhárítás számon tartotta a megfigyelt író-olvasó találkozóit (évi 165 ilyen eseményt regisztráltak), továbbá ellenőrizték az Erdély sorsát felkaroló nyugati szervezetekkel való kapcsolatot is. 1976-ban már arról érkezett egy összegzés, hogy a magyarság sorskérdéseit napirendre tűző írók, költők, irodalomtörténészek a kulturális élet egyes vezetőinek lejáratására is töreksenek, s eközben antiszemita megnyilatkozásokat tesznek. 1977-ben (a belső anyagok kedvelt fordulatával) veszélynek látták, hogy Illyés Gyulát „zászlóként” használják, és a „nacionalista platform” megerősödése kapcsán a Romániából áttelepülteket segítő kampányok szerepét emelték ki. Az éves jelentésbe is bekerült, hogy Csoóri Sándor részese volt a Charta '77 akciónak, amely már felidézte egy ellenzéki egységfront rémét az elemzőkben. Ekkor rögzítették azt is, hogy a kör tagjai külföldre juttattak olyan anyagokat, amelyek sértették a Magyar Népköztársaság érdekeit. A belső értékelés sokszor visszatérő tézise szerint a nyílt akciók

célja az volt, hogy a magyar kormányt állásfoglalásra késztesse az erdélyi magyar nemzetiség mellett. 1978-ban a legfontosabb fejleménynek megint csak azt tartották, hogy a kör tagjai külföldre juttatták Király Károlynak a romániai magyarság helyzetéről szóló beadványát, illetve fokozták tevékenységüket a szlovákiai magyarság durva asszimilációjának bizonyítására. (Az anyag úgy fogalmazott, hogy „vitát akarnak provokálni”, szándékuk „a politikai vezetés zsarolása”.). Ekkor merült fel, hogy a nacionalista platformról támadó ellenséges személyek tíz főből álló vezető testületet kívánnak létrehozni.

Amikor Horváth József 1975 áprilisában csoportfőnök-helyettesként összefoglalta a nacionalista tevékenységgel kapcsolatos 1974-es tapasztalatokat, a *Tiszatáj* című folyóirat körül tömörülő irodalmárokat, illetve a hozzájuk csatlakozókat (Tompai László előadóművész, Kósa Ferenc filmrendező, Fekete Gyula és Száraz György írók, Bari Károly költő, Kunzabó Ferenc író) nevezte meg. Horváth a veszélyességüket abban látta, hogy önmagukat nyíltan ellenzékiek tekintik, nem fogadják el az MSZMP KB Kulturális és Elméleti Munkaközösség szocialista hazafiságról írt téziseit, és saját elgondolásaik szerint a magyar nemzeti múltat szembeállítják az internacionalizmussal. Értékelése szerint ugyanakkor a jogilag minősíthető tevékenységtől tartózkodtak, inkább író-olvasó találkozók, táncházak, legális lehetőségek révén növelték a befolyásukat. Műsoraikon a tiszta magyar népi kultúra megmentőiként léptek fel, és a leghatásosabban az erdélyi elnyomó kultúrpolitikáról tartottak beszámolókat. A nacionalista veszély elleni küzdelem összekapcsolódott a belső elhárítás más részlegeinek a munkájával is (emlékműrongálás, március 15-ei tüntetések, röplapok és falfirkálások).³⁵⁰

Egy tematikus áttekintést adó anyag 1978 februárjában már egy „ütemesen szerveződő nacionalista ellenzék” kialakulása-

ról számolt be. Ennek hatását növelte az öt év alatt Romániából áttelepülő 1400 „magyar nemzetiségű” személy is. Az elhárítás aktív eljárásainak dimenzióját érzékelteti, hogy a tájékoztató szerint a BM szervei a nacionalista indítékok alapján ellenséges magatartást tanúsító, legaktívabb szervezők közül nyolc főt, az aktív résztvevők közül 48 személyt tartottak ellenőrzés alatt. Az így keletkezett információk alapján több száz olyan emberről tudtak, akik különböző módon szimpatizáltak az előbbiektől törekvéseivel. Legveszélyesebbnek a kulturális területen elhelyezkedőket tartották. A név szerinti felsorolásban Csoóri Sándor, Kiss Ferenc, Czine Mihály, Ilia Mihály, Kósa Ferenc és Lezsák Sándor szerepelt. Hatásukat a rendelkezésükre álló szervezett keretek miatt is hangsúlyosnak tartották. Törekvéseiket az elemzés „pozíciószerzésként” mutatta be. Az állambiztonság a propagandaanyagoknak minősített levelezés, valamint a tanulmányok terjesztésének akadályozása mellett évente háromszáz megelőző elbeszélgetést folytatott a megfigyelt ügyekben érintettekkel.³⁵¹

A belső elhárítás kétfrontos harcában a hetvenes évektől a másik fő célcsoportot „revizionista tevékenységet folytatók”, avagy a fennálló viszonyokat „revizionista platform” alapján támadók jelentették. Az évtized közepén készült összegzés úgy látta, hogy prominens képviselőik „belső ellenzékként igyekeznek magukat érdekessé tenni Nyugaton, [...] folyamatosan tudósítják a nyugati köröket létükről, elnyomott helyzetükről.”³⁵² Ez a pártállami és állambiztonsági szakzsargonban a már említett „interjútechnika” kifejezést kapta. A megfigyelték kezdeményezéseit a belügyi vezetés a rendszer tűréshatárainak próbájaként értékelte. Az 1976-os éves jelentésben a belső törésvonalakat is összefoglaló leírás szerint egy „magát belső ellenzéknek nyilvánító, [...] revizionista alapon álló, továbbá az új baloldallal képviselőjének tartó, [...] valamint egy erősen anarchista

jellegű fiatalabb korosztályú csoport³⁵³ működéséről szóltak. Az összefoglaló szerint ezek a körök bizonyos elvi és taktikai nézeteltéréseik ellenére szoros kapcsolatban álltak egymással. Az elhárítók a szorgalmas megfigyelés révén több mint nyolcszáz külföldi kapcsolatuk felderítéséről számoltak be. Az 1977-es anyag nevesítette is őket, és többek között egy „Heller–Márkus–Vajda-csoportról”, valamint egy „Szelényi–Konrád-körrel” beszélt. Emellett az anyag nyugtázta az általuk kezdeményezett aláírásgyűjtés (a „Charta-akció”) kudarcát. Ugyanebben az évben jelent meg a szamizdat irodalom mint kiemelt veszélyforrás.³⁵⁴ A belső értékelés szerint „kéziratos, szépirodalmi, társadalomtudományos stb. művek terjesztésével erősíteni akarják az ún. »második nyilvánosságot«, amely már véleményük szerint kialakult és erősen hat”³⁵⁵.

Egy 1978. februári tematikus jelentés meg is nevezte az „elleneséges kéziratos folyóiratot” készítő értelmiségi csoport fő szervezőit. Az anyag ekkor Bence György, Kis János, Kenedi János és Eörsi István nevét említette, de kitért arra is, hogy „Eörsi István és Csoóri Sándor kapcsolatán keresztül a nacionalistákkal történő összefogásuk veszélyes egységet jelenthet.” A Belügyminisztérium az ellenséges kéziratos anyagok közül kiemelte a *Profilt* (két kötet, 859 oldal, 34 szerző), a marxizmusról szóló kérdőívet (*Marx a negyedik évtizedben*, 203 oldal, 20 szerző), a *Naplót*, valamint néhány további egyedi írást. Az összefoglaló szerint a szervezet ötven szerzőt tudtak azonosítani, és kétszázra teszik az anyagok olvasóinak számát. A szamizdatszerzők közül 14-et tartottak évek óta megfigyelés alatt. A jelentés a következőket nevesítette: Dalos György, Haraszi Miklós, Eörsi István, Hegedüs András, Bauer Tamás, Beke László, Szelényi Iván. Az illetékesek külön veszélyforrásnak látták, hogy többen kiemelt helyeken (egyetemeken, kutatóintézetekben) dolgoztak.³⁵⁶

Az összefoglalók az ellenzéki tevékenység valós és konstruált elemeinek felsorolása mellett az elhárítás tevékenységének lényegi elemeit is bemutatták. A munkatervék és éves jelentések szerint legkésőbb 1976-tól kiemelt, nevesített feladattá vált a külső és a belső reakció „összefonódása” elleni általános küzdelem. Ettől kezdve egy évtizeden keresztül folyamatosan szerepeltek a következőkhöz hasonló megfogalmazások a belügyi anyagokban: „A belső reakció elleni harc elsősorban arra irányult, hogy megakadályozzuk a külső és belső ellenség azon törekvését, hogy az elszigetelt belső ellenséges erőkből szervezett ellenzékét hozzanak létre, vagy ilyen létezésének »meggyőző« látszatát keltsék.”³⁵⁷ A BM III/III. Csoportfőnökség belső anyagaiban azonban nemcsak az eredmények taglalása és a kiüresedő frázisok szerepeltek. Az állambiztonság tevékenységét összefoglaló és értékelő, csupán néhány példányban készülő anyagok kritikai megjegyzéseket is tartalmaztak. Ezek közül az egyik legfontosabb állítás szerint az elhárításnak sikerült ugyan felderítenie a megfigyelték külföldi kapcsolatait, de ennek csak a ténye és ideje vált ismertté, a tartalma nem. Magyarán a titkosszolgálatoknak érdemben nem sikerült bizonyítékot találniuk arra, hogy a rendszerkritikus csoportok tevékenységének hátterében aktív imperialista intézkedések, külföldi propagandaszervek vagy „speciális szolgálatok” megbízásai álltak volna.

Más megjegyzések az elszigetelést, bomlasztást célzó törekvések eltérő eredményeire utaltak. Így például a revizionista csoportok elleni munka eredményei mellett megállapították: „Nemzetközi akcióikat nem tudtuk kellő hatékonysággal korlátozni, és pillanatnyilag nem rendelkezünk ennek kielégítő feltételeivel.” Ugyanakkor a „nacionalista alapon álló csoportok” körében elért eredmények mellett rögzítették azt is: „Személyi és egyéb ellentétek miatt átmenetileg zavart tudunk okozni, azonban kellő operatív pozíciók hiánya miatt a szűkebb belső csoport

bomlasztására akciókat nem tudtunk végrehajtani, [...] eredményeink inkább a bázisuk és a befolyási körük bomlasztásában jelentkeztek.³⁵⁸

Más megközelítésben ugyanakkor a belső elhárítás munkáját eredményesnek látták. A BM III/III. Csoportfőnökség folyamatosan és rendszerszerűen ellátta a pártállami vezetés tájékoztatását, az intézkedések hasznos segédszervévé vált. „Megállapítható, hogy az elmúlt évben a belső ellenséges erők összes jelentősebb akcióját még a tervezés szakaszában felderítettük. Ennek alapján kellő időben szignalizáltunk, és a politikai döntésekhez, intézkedésekhez csatlakozva eredményes megelőző és lokalizáló lépéseket tettünk.”³⁵⁹ – írták például 1977-ben.

BOMLASZTÁSOS ÜGYEK ÉS AKCIÓK

A BM III/III-4. Osztály és az általa felügyelt elhárítási területek aktáiból a bomlasztásos eljárások és tervezetek különböző típusai ismerhetők meg. A történeti irodalom esettanulmányai, tematikus forráskiadványai és kismonográfiái lényegében minden tankönyvi típusra szolgáltatnak meg-történet példákat. Az 1976-ban felállított BM III/III-5. Osztály kifejezett céljává vált, hogy bomlasztó, lejárató, leválasztó akciókkal megakadályozza az egységes magyarországi ellenzék kialakulását. Egy 1978-as összegzés szerint az osztály számos, különböző minősítésű hálózati személyt foglalkoztatott, akiknek a többsége magas műveltségű, politikailag képzett értelmiségi volt, éppen ezért nevelésük, meggyőzésük jelentős erőfeszítéseket igényelt. Az egység létszáma 26 főt tett ki. A mindennapi munkát eseménydúsnak tekintették, már ekkor akadt olyan hét, amikor három operatív akció végrehajtásában is részt vettek.³⁶⁰

A BM III/III. Csoportfőnökség és a BRFK állambiztonsági szerveinek hálózata Budapesten (1974. június 30.)³⁶¹

Kerület	III/III T-lakás	III/III K-lakás	III/III hálózat	BRFK T-lakás	BRFK K-lakás	BRFK hálózat
I.	2	3	22	1	1	15
II.	3	3	41	4		15
III.			11		1	16
IV.			4			7
V.	3	1	21		2	22
VI.	1	1	17	1		16
VII.	4	4	18		3	20
VIII.			31	4	2	16
IX.		1	21	2		15
X.			4			9
XI.	4	1	45	7	2	25
XII.	3	2	22			15
XIII.	3	6	13	2	4	19
XIV.	3	6	22	1		25
XV.			4			6
XVI.			3	1		13
XVII.			1			4
XVIII.			1			14
XIX.			2			10
XX.			3			8
XXI.			3			4
XXII.			2			6
Össz.	55	82	311	24	15	300

Lukács György filozófus és tanítványai, az úgynevezett „Lukács-iskola” és „Lukács-óvoda” hosszú időn keresztül állt a titkosszolgálatok célkeresztjében. Alkalmanként magát a nemzetközi híru filozófust is nyílt vagy titkos megfigyelés alatt tartották, nyugati kapcsolatait például titkárnőjének beszervezésével (így leveleinek tételes átvizsgálásával) ellenőrizték. Jórészt tanítványai adták a „jobboldali revizionista” célszemélyek magját. Megfigyelésük változó intenzitással zajlott. Heller Ágnes-

ről például 1950-ből is fennmaradtak jelentések, az ÁVH mint a megbélyegzett Lukács tanítványáról gyűjtött róla adatokat, 1956 után pedig a „pártellenzékekkel” fenntartott kapcsolatai miatt vált a megfigyelések célszemélyévé.

A csoport ellenzékivé válásában kulcsszerepe volt az 1968-as csehszlovákiai bevonulásnak. Ennek nyilvános elítélését (korçulai nyilatkozat) utóbb a belső elemzések az első rendszerellenes akcióként (az ellenzék születéseként) értelmezték. A csoport tagjait 1973-ban a „filozófusper” nyomán „átkozta ki” a hatalom. Az MSZMP KB a Tudományos, Közoktatási és Kulturális Osztály jelentésével zárt le egy „egyes társadalomtudósok antimarxista nézeteivel” kapcsolatos hosszas pártvizsgálatot. Az összegző megállapítás szerint Hegedüs András, Heller Ágnes, Márkus Mária, Vajda György, valamint Bence György, Kis János és Márkus György írásaiban felfedezhető ideológiai-politikai koncepció a marxizmus-leninizmussal szemben jobb-, illetve baloldali revizionista platformot alkot, és „*a nemzetközi forradalmi munkásmozgalom stratégiai irányvonala, a szocializmus és az MSZMP politikája ellen irányul*”³⁶². Hegedüs Andrást, Kis Jánost és Vajda Mihályt kizárták a pártból, az érintetteknek felmondtak akadémiai kutatóhelyükön, és más, kötöttebb állást ajánlottak nekik. A pártközpontban gondosan megtervezték a tagság, a tudományos élet és a nyilvánosság tájékoztatását.³⁶³ Noha ezt a bomlasztó, megelőző eljárást nem a belügyi szervek hajtották végre, az eljárást élénk titkosszolgálati adatgyűjtés kísérte.

Az 1968 után inkább ideológiai, a hetvenes évektől pedig elsősorban külpolitikai okokból tapasztalható rendszerelmóduláshoz számos eljárás köthető. A Biszku Béla nevével fémjelzett munkásellenzék előretörését például a sikeres tsz-vezetők elleni gazdasági perek³⁶⁴ is jelezték. A belső elhárítás különböző eljárásai közül az egyik legismertebb Haraszti Miklós ügye

lett. Harasztit fiatal hallgatóként 1970 nyarán távolították el az egyetemről. Szemmel tartását elsősorban rendőri felügyelet alá helyezésével kívánták elérni. Ennek szabályait azonban többször megszegte, az intézkedések ellen éhségsztrájkba kezdett. A Vörös Csillag Traktorgyár marósaként dolgozva írta meg élményeit, és a könyv megjelentetésére 1971 júliusában szerződést kötött a Magvető Kiadóval. Az 1973 januárjában leadott mű lektori jelentését olvasva azonban a kiadó ÁVH-s múltú vezetője, Kardos György elállt a publikálástól. Az állambiztonság 1973. május 21-én a kiadóban lévő példányt a lektori jelentéssel együtt lefoglalta. Másnap hajnalban házkutatást tartottak Haraszti Miklósnál, és előállítása után a *Darabbér* című munkája miatt izgatással vádolták meg. Szintén házkutatást tartottak azoknál, akiknél – vélhetően telefonjaik lehallgatása révén – további példányokat sejtettek. A hatalom az ügyben mozgott hálózati személyek révén időközben értesült az értelmiségi közvélemény negatív visszhangjáról (például: „*ez az első koncepció per 1956 óta*”). A bírósági tárgyalás komoly kellemetlenséget okozott az illetékeseknek, ráadásul az ügy az ellenzék demonstratív fellépése miatt egyre kínosabbá vált. Végül 1974 januárjában Haraszti Miklóst felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték. Az ügy kezelését – negatív példaként – Kádár János többször is felemlgette a belügyi, illetve a pártvezetés előtt. A Nyugatra kijuttatott könyvet számos országban kiadták, ezzel az MSZMP a nemzetközi propagandaháborúban is jelentős vereséget szenvedett.³⁶⁵

Más esetekben már a művek születésekor jelen volt az állambiztonság. Az elhárítók betechnikázták a csobánkai plébánia harangozóházát, ahová Konrád György és Szelényi Iván elvont közös elemzéseik megírásához. A „Törtetők” fedőnevű ügyben folytatott intenzív adatgyűjtés után végül 1974 októberében tartóztatták le a szerzőket antimarxistának és izgató-

nak bélyegzett, titokban készült kéziratuk miatt. Az *értelmiség útja az osztályhatalomhoz* című kritikai, szociológiai tanulmány első példányát néhány nappal korábban a Szentjóby Tamásnál tartott, szeméremértő alkotások felkutatását célzó házkutatás során, további példányait pedig a szerzők vallomásai alapján foglalták le.

A végrehajtott intézkedések nemcsak a munka begyűjtését, egy sajátos cenzúratevékenységet jelentettek. A kihallgatások, beidézés, elbeszélgetések lehetőséget kínáltak a bomlasztásra, azaz a személyes kapcsolatok manipulálására. A nemzetközi botrány elkerülése érdekében a néhány napos kihallgatás után (amely alatt Szelényi Iván esetében zárkaügynököt is alkalmaztak) és a rendőrhatalom figyelmeztetéseket követően az érintetteknek felajánlották a kivándorlás lehetőségét. Ezzel Szelényi és Szentjóby élt is, Konrád György azonban Magyarországon maradt. Utóbb azt is kiderült, hogy az állambiztonság igyekezete hiábavaló volt: egy kézirat mégiscsak átjutott a határon, és a művet először Bernben, majd máshol is kiadták.³⁶⁶

A hetvenes évekre jól érzékelhetővé vált, hogy a megosztó aczéli kultúrpolitika egyik alapja a népi–urbánus szembenállás felhasználása. A hatósági intézkedések és az állambiztonsági megfigyelések során is szinte patikamérlegen mérték a kétirányú intézkedéseket. A feltárt ügy- és munkadossziék alapján a hatalom különböző mélységű és intenzitású akciókkal ellenőrizte a népi, nemzeti vagy nacionalista jelzőkkel leírt rendszerkritikus csoportok kapcsolati hálóját is.

Az irodalmi körökben vezéregyenységnek tekintett Kiss Ferenc és barátai ellen 1972-től ügyjelzés keretében gyűjtötték az adatokat. A kisebb-nagyobb körben tekintéllyel bíró írók, költők, szerkesztők találkozásain, közös poharazgatásain elhangzó beszélgetéseket ügynökök segítségével igyekeztek megismerni.³⁶⁷ Megfigyelők és megfigyelték között azon-

ban olykor közvetlenebb, személyes kapcsolatok is segíthették a nyomozómunkát. A „Szerkesztő” fedőnéven megfigyelt szegedi tanár Ilia Mihály ellen a lejárató (bomlasztásos) akciókat – például névtelen levelek terjesztését – egykori tanítványa, a doktori értekezését Kassák Lajosról író Földvári László százados koordinálta.³⁶⁸ A kecskeméti állambiztonsági szervek 1977-től „Bojtár” fedőnéven nyomoztak Lezsák Sándor ellen. Megfigyelését a lakiteleki általános iskolában közvetlen kollégájaként dolgozó „Pálinkás Dénes” segítette. Lezsák az amatőr színjátszócsoporthoz vezetőjeként, valamint népművelő országos szervezői aktivitása, határon túli kapcsolatai miatt került célkeresztbe. Költőként legfontosabb célja a Fiala Írók Találkozásának megszervezése volt, amit 1979 májusára sikerült is elérnie. Ezzel egy időben a belső elhárítás kiemelt feladata lett a Lakiteleken tartott találkozók ellenőrzése. A bomlasztó, korlátozó intézkedések között dokumentálhatók a helyi hatóságok végző intézkedései is (például iskolai óraszámának megemlése 1981-ben), amelyek minden bizonnyal összefüggésben voltak ezzel.³⁶⁹

Csoóri Sándor („Csókás” fedőnéven történő) megfigyeléséhez alkalmanként a környezetében élőket, így telekszomszédját is felhasználták. Megnyilatkozásairól, különböző körökben megfogalmazott véleményéről tetemes, folyamatosan szelektált információtömeg gyűlt össze az évek során. (A rendelkezésre álló akták szerint az 1957 és 1989 közötti időszakból 65 ügynök 938 jelentése maradt fenn.) Az összekapcsolódó titkosszolgálati akciók olyan megfigyelési munkáknak tűnnek, amelyek különböző politikai játszmákhoz, az Aczél György által irányított kultúrpolitikához szolgáltatott belső (olykor intim részleteket is tartalmazó) információkat. A korszak vezető kultúrpolitikusa az értelmiség befolyásos képviselőivel folytatott személyes beszélgetéseiben is hasznosította az ilyen típusú megfigyelések eredményeit.³⁷⁰

Az ellenzéki akciókhoz igazodva a BM III/III. Csoportfőnökségen külön egység kezdett foglalkozni a kéziratos irodalommal, a szamizdat anyagokkal. Idővel az illetékesekből új osztályt is szerveztek. Az egység feladata a felderítés, az elemzés, a beépülés, a hatókör felmérése, végső soron a tevékenység akadályozása, bomlasztása lett. Erőteljesebb akcióikat nemcsak a közemlékezet őrizte meg: az irathiányos időszakból az összefoglaló jelentések révén kirajzolódik a tevékenységük. 1982. december 14-én az „Offenzíva” fedőnevű akció keretében nagyszabású házkutatást tartottak Rajk László lakásán, a „Rajk-butikban”, a szamizdatok árusításának és elosztásának helyszínéül szolgáló Galamb utcai lakásban. A más helyszíneken tartott hasonló fellépéseket követően ezzel véget ért az a „türelmi idő”, amíg a pártállami vezetés elnézte a Szabad Európa Rádióban is reklámozott „szamizdatiroda” működését. A kapcsolódó decemberi akciókról a Belügyminisztérium a következőket jelentette a politikai vezetésnek: *„Házkutatást tartottak Demszky Gábor, Nagy Jenő, Rajk László, Nagy Bálint, Csorba István és Sulyok Miklós lakásán. Ennek során lefoglaltak 30 zsáknyi, mintegy százféle, 20–600 példányban elkészült szamizdat anyagot, egy angol gyártmányú nyomdagépet, egy fénymásoló asztalt és 15 db szitanyomó készletet. A házkutatással érintett személyeket előállították. Kihallgatásuk után 5 főt megrovásban részesítettek, majd engedélyezték távozásukat.”*³⁷¹ A pártállami vezetés arról is értesülhetett, miszerint ellenzéki körökben beszédtema, hogy „a BM tele van szamizdatokkal”, és nem tudnak mit kezdeni a lefoglalt anyagokkal. Az akciót követő elemzések az esemény fogadtatását, illetve a külföldi kommentárokat is részletezték.³⁷² Az MSZMP Politikai Bizottságának ülésén Kádár János a szamizdat anyagokkal kapcsolatban ironizálva utasította a belügyeseket, hogy olvassák a belügyesek anyagait. Saját tapasztalatait így összegezte:

*„Nem sokat olvastam, de azt nagy örömmel, [...] mert a mi anyagainknál még sokkal rosszabbak voltak, sokkal terjengősebbek, nehezebben olvashatók.”*³⁷³

Az évtizedeken át megfigyelt autonóm ellenzékit, Krassó Györgyöt szintén a szamizdat anyagokat publikáló Magyar Október Kiadó beindítása után vonták szorosabb ellenőrzés alá 1982-ben. Az elkövetkező években a szamizdatszerkesztők, gépelők, nyomdászok, terjesztők és olvasók körében újabb és újabb személyeket igyekeztek beszervezni. Krassó György a letartóztatástól tartva bizonyos anyagait Virág János pszichológusnál helyezte el, aki „Vitéz” fedőnéven a BRFK III/III-D., majd a BM III/III-3-a Alosztály hálózati személye volt. A szervek így észrevétlenül lajstromozhatták, másolhatták, elemezheték a megszerzett szövegeket. Más kéziratoknak viszont nem sikerült a nyomára bukkanniuk. A nyugati kapcsolatokkal (Szabad Európa Rádió) rendelkező kiadó több, Magyarországon elérhetetlen munkát megjelentetett, így Orwell 1984 című regényét is. Krassó a hatósági zaklatások elől végül 1985-ben elhagyta az országot, és Londonban élő testvéréhez utazott. 1989-ben, Nagy Imre újratemetése előtt érkezett haza. Ezt követően a Magyar Október Párt vezetőjeként a rendszerváltás radikális programját hirdette meg, a választásokon azonban a kopogtatócédulák rendszere ellen tiltakozva (választási csalást említve) nem indult el.³⁷⁴

Miközben a szamizdatkiadás, -terjesztés és -olvasás általánossá vált, egyedi esetekben az elhárítás szinte teljes eredményességgel járhatott el. Az értelmiségi összefogás, az autonóm kezdeményezések kiszűrésével foglalkozó részleg sikerként értékelte 1982-ben egy sajátos értelmiségi kezdeményezésnek, a *Napló*nak a szétzilálását. Ez a sajátos kollektív munka 1977 őszén Kornis Mihály és Sulyok Miklós ötletére indult útjára. A három példányban, meghatározott algoritmus szerint köröz-

tetett, egyszerűen csak *Napló*nak nevezett gépirásos gyűjtemény rögtön felkeltette egy tartótiszt figyelmét. Más hasonló független közlönyökhöz, gyűjteményekhez hasonlóan ennek megszerzése érdekében is több ügynököt mozgósítottak, ám a belső elhárítás munkatársai csak sokára tudták megkaparintani. Végül 1982. december 14-én a Sulyok Miklósnál tartott házkutatás során lefoglalták a *Napló* két példányát, de a gyerekszobában lévő harmadik megmaradt, és 1989 után ki is adták.³⁷⁵

A BM III/III. Csoportfőnökség szerepet kapott a szimbólumok, az emlékezetpolitika alakításában is. A kultúr-, illetve tudománypolitika szolgálatában álló részleg sokáig foglalkozott Bibó István hazai recepciójával, az előtte tisztelgő emlékkötet tervével, az 1956-os államminiszter emlékezetének, hatásának keretek közé szorításával. Így 1979 májusában alapos belügyi megfigyelés és biztosítás mellett kísérték utolsó útjára Bibó Istvánt az Óbudai temetőben. Az egykori államminisztert és politikai gondolkodót Illyés Gyula búcsúztatta. Miként más írók temetésekor (így Szabó Lőrincén 1957-ben, Kodolányi Jánosén 1969-ben, később Illyés Gyuláén 1983-ban), ez alkalommal is hálózati személyeket irányítottak a temetőbe. A szertartást követően Kenedi János felszólalását egy új ellenzéki generáció jelentkezéseként értékelték. A beszéd kéziratot formában is elterjedt, így erről az ország több pontján is ügynöki beszámolók készültek.

A belső elhárítás munkatársait azonban ekkor már leginkább a Bibó-emlékkötetről szóló jelentések érdekelték. A kötet eredetileg a korszak meghatározó politikai gondolkodójának 70. születésnapjára készült volna el, és a tervek szerint a Gondolat Kiadó jelentette volna meg. A Kenedi János által szerkesztett gyűjteményt azonban visszautasították. A politikai döntést a pártvezetés legfelsőbb szintjén, Kornidesz Mihály és Knopp András beszámolóí nyomán hozták meg. A tartalmi kérdése-

ken túl ennek oka a kötet által képviselt „ellenzéki összefogás” volt, vagyis az, hogy a hatalom „népi”, illetve „radikális” ellenzékének tagjai egy kötetben szerepeltek volna. A mű így szamizdat kiadványként jelent meg és terjedt az országban. Bibó István gondolatainak hatása jelentős szerepet töltött be a nyolcvanas évek ellenzéki köreiből.³⁷⁶

Az emberi jogok és a letartóztatott csehszlovákiai ellenzékiek mellett kiálló aláírásgyűjtésre (Charta '77), a Kádár Jánosnak is megküldött memorandumra 1979-ben a belső elhárítás a „Tiltakozók” fedőnevű nyomozás megindításával válaszolt. Az ügyben a belső elhárítókat differenciált intézkedések végrehajtására utasították. Az ügynöki hálózat révén megpróbálták pontosabban felmérni a 254 aláíró motivációit, esetleges nézeteltéréseit. Ezzel egy időben – amint arra a jelentések szerint maguk az aláírók is számítottak – csendben végrehajtott kirúgásokra, retorziókra is sor került. A „hangadókat” szoros ellenőrzés alá vonták, és különböző vegzáló intézkedéseket (munkahelyi elbeszélgetés, utazási lehetőségek megvonása stb.) szenvedtek el, míg a többiek esetében inkább a „leválasztásra”, a pozitív befolyásolásra tettek kísérletet.³⁷⁷

A Kádár-rendszer belső ellenzékének fontos fórumai voltak a magánlakásokon tartott összejövetelek. Ezek közül a legszélesebb közönsége a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján virágzó, úgynevezett „Hétfői Szabadegyetemnek” volt. A széles körben, sőt a Szabad Európa Rádió által is meghirdetett előadásokat olykor 150-200 fiatal is felkereste. Az 1978 augusztusától magánlakásokon tartott előadás-sorozat majd fél évtizeden keresztül a szolgálatok tevékenységének egyik központi célterülete volt. Hasonló összejöveteleket értelmi körökben számos helyen tartottak a hatvanas-hetvenes években is, az újdonságot az esemény nyitottsága és a meghirdetett tematika jelentette. Mivel az előadások nagy része

a rendszer tabutémáit (1956 megítélése, a demokrácia, a szabadságjogok, a kisebbségek helyzete stb.) feszegette, az akciók során különös gondossággal jártak el. A megfigyeléseken és a zaklató intézkedéseken túl a szervek naprakészen tájékoztatták a legfelsőbb pártvezetést is. A programokra irányított ügynökök mellett operatív technikai eszközöket is bevetettek, és a rögzített előadásokat a pártközpontban és a tudományos intézetekben elemezték. A „leválasztás” jegyében a fiataloknak igyekeztek alternatív programokat szervezni, de olykor nyílt rendőri intézkedésekre is akadt példa. A szervezőket ígéretekkel, fenyegetésekkel igyekeztek terveiktől eltéríteni.

A lengyel „repülő egyetem” hazai meghonosodásától tartva a politikai rendőrség különböző osztályai (BM III/III-4-a., III/III-2-b. és BRFK III/III-B. és D.) egymás után kapcsolódtak be az ügybe, és a hétfői alkalmakat mind több ügynökkel igyekeztek folyamatos hálózati ellenőrzés alatt tartani. Az akciósorozatban számos más szerv segítségét felhasználták, a hírszerzéstől kezdve a kémelhárításon át egészen a katonai elhárításig. 1980 szeptemberétől állandósult az akkor már három éve tartó „Szabadegyetem” lehallgatása. Operatív akciókat végeztek a szomszédos lakásokból, az utcáról, és olykor a hallgatóság soraiiban helyet foglaló ügynökök is rögzítették az elhangzottakat. A jelenlévőket azonosítva folyamatosan kategorizálták a hallgatóságot, így a szervek számtalan „ellenzéki beállítottságú” fiatal adatait rögzíthették. A bomlasztásos intézkedési tervek célja a hallgatóság nagyobb tömegeinek leválasztása volt. Számoltak konkurens egyetemi előadások megtartásával, és a munkahelyi, egyetemi vezetőkkel folytatott elbeszélgetésekkel is.

A hallgatóság beidézése és rendőrségi meghallgatása az 1981. október 23-ai megemlékezést követően vált gyakorivá. Ezek az intézkedések lehetőséget adtak arra is, hogy rafinált bomlasztó módszereket alkalmazzanak. Így feltűnően kerültek min-

den olyan kérdést, amely az előadások legfőbb szervezőjére, Szilágyi Sándorra vonatkozott volna (így próbálva iránta gyanút ébreszteni a meghallgatottakban), és nem hívtak be egyetlen előadót sem. A lengyelországi Jaruzelski-puccs (1981. december 13.) után tovább szigorodtak a rendőrségi fellépések. (A hatalom változó tűréshatára, a nemzetközi események által befolyásolt mozgástér a későbbi években is megfigyelhető volt, és a fennmaradt objektumdoszsié arra is utal, hogy az ügy kezelésére több koncepció is létezett.) Az előadások 1984. tavaszi újraindulása után aztán a BM taktikát változtatott: az ügynöki munka és az URH-kocsival biztosított lehallgatások révén az elkövetkező előadások helyszíneit igyekeztek megtudni, majd az adott lakás tulajdonosát próbálták jobb belátásra bírni. Az évek során szerzett személyes információk (munkahelyi, iskolai adatok stb.) alapján a szervek relatíve rugalmasan és gyorsan vetették be eszköztárukat. Ennek ellenére akadt, akit a rendőrségi meghallgatás sem riasztott el: Kenedi János például 1984 februárjában beidézése után is vendégül látta a „Szabadegyetemet”. A BM válaszlépésként rendőrautót állíttatott a lakása elé, az előadásokra érkezőket pedig igazoltatással igyekezett távol tartani.

Az új módszer sikeresnek bizonyult: 1984 végére – miközben összességében a félév folyamán 46 főt azonosítottak – a hallgatóság 30–35 főre apadt. Ehhez a számhoz viszonyítva a beépülési arány igen jónak volt mondható, hiszen a BM tisztjeit ekkor már hét hálózati személy látta el információval. Ráadásul – a korábbi technikai gondokat kiküszöbölendő – Kenedi János lakásának lehallgatását is sikeresen megoldották. Emellett kevésbé ismert ellenzéki személyek ellen is megindultak a hatósági fellépések. Az előadások jelentőségének csökkenésében a belügyi intézkedéseken kívül végső soron a szervezők személyes okai, az ellenzék belső fejlődési irányai (új formák, új fórumok megjelenése) is szerepet játszottak.³⁷⁸

A veszélyesnek, hatásosnak ítélt társadalmi kezdeményezések kezelésében, szétverésében meghatározó szerepet kapott a belső elhárítás. A szociális problémákkal kapcsolatos tabukat megdöntő, egyszersmind autonóm állampolgári kezdeményezésként létrehozott SZETA a „Kéregetők” fedőnevű nyomozás célpontja lett. A Solt Ottilia és társai által életre hívott kezdeményezés akcióinak kiszélesedésétől tartva átfogó intézkedési tervet dolgoztak ki, amelyben számoltak tanácsai szabálysértési eljárások lefolytatásával, K-anyagok (azaz levélküldemények) visszatartásával, valamint szignalizációval is. A szervek fő célja a kezdeményezés hiteltelenítése, a szervezők közti bizalmatlanság kialakítása volt. Így például külön terv készült a Krassó György és Lengyel Gabriella iránti gyanú felkeltésére, illetve kettejük lejáratására. Különböző trükkökkel (például üres borítékok feladásával) azt kívánták sugallani, hogy az adományok egy részét elsikkasztották. A kezdeményezést támogató Balczó Andrást névtelen levelekkel igyekeztek elbizonytalanítani. A szervezők a pénzgyűjtés adta manipulatív lehetőségekkel maguk is tisztában voltak, így ők is terveket készítettek a lejáratási kísérletek kivédésére.³⁷⁹

A nyolcvanas évek akciói mélységében bemutatták a BM eszköztárát is: a szisztematikus befolyásolás, a hosszú távú bomlasztó intézkedések mellett a megfélemlítés, a fizikai erőszak alkalmazása is a titkosszolgálati eszközök közé tartozott. Ennek utóbb ikonikussá váló eleme egy 1982. júniusi akcióhoz kötődött. A kádári intenciók nyomán ekkor az állambiztonság figyelmű a szoros követést alkalmazták az ellenzék meghatározó tagjai ellen. Nyilvános tereken demonstratívan kísérték, zaklatták Demszky Gábort, valamint párját, Hodosán Rózát, és a lakásukból történő kilépésük után minden nyilvános helyszínre (például moziba is) elkísérték őket. Hasonló módon követték és zaklatták a szamizdat kiadványok elkészítésében részt vevő Nagy

Jenőt, Nagy Andrást és Kis Jánost is. Eközben a belügyi alkalmazottak gúnyos, fenyegető és antiszemita megjegyzéseket is tettek. A megfélemlítésnek szánt akciót egy ízben leleményes módon sikerült megörökíteni. A Kőszeg Ferencet futva követő belügyeseket Demszky Gábor egy parkoló Ladából lefényképezte, és a fotók bejárták a nyugati sajtót. Ennek, valamint neves közéleti személyek június 22-én a főügyészhez intézett levelének hatására az akcióknak vége szakadt.³⁸⁰

Míg a különböző társadalmi bázison kialakult, de összetartó rendszerkritikus csoportok elsődleges kezelési eszköze a bomlasztás volt, a csoportokhoz lazábban kapcsolódó személyek, kezdeményezések elleni fellépés az elszigetelést célozta. A hatalom (büntetőeljáráson inneni) széles eszköztárának egyik legkegyetlenebb lehetősége a politikai pszichiátria alkalmazása volt. Az ilyen eljárások legismertebb áldozatát, Pákh Tibort több alkalommal is elhurcolták, és kényszergyógykezelésnek vetették alá a lipótmezei elmegyógyintézetben. Az intézkedéseket a jogász letörhetetlen közéleti, emberi jogi aktivitása váltotta ki, többek között az, hogy memorandumot készített Mindszenty József rehabilitációja érdekében, illetve tiltakozott a szovjet csapatok magyarországi jelenléte ellen. Pákh a szabadon bocsátását mindkét alkalommal a nemzetközi és hazai tiltakozásnak köszönhette. Kiszabadulása után „Diétás” fedőnéven tartották megfigyelés alatt (a cinikus elnevezés korábbi éhségstrájkjaira utalt).³⁸¹ Az újabb és újabb, ellene fogantatott intézkedésekből jól látható, hogy a hatalom olykor kíméletlen is tudott lenni, akár többszörösen börtönviselt, meghurcolt állampolgárokkal szemben is. Az 1945-ben szovjet fogságba esett Pákh Tibor csak 1948-ban térhetett haza a hadifogolytáborokból. Bár a jogi egyetemet elvégezhetette, miután kuláknak nyilvánították, csupán fordítóként helyezkedhetett el. A bebörtönzött és kivégzett (fiatalkorú) forradalmárokról szóló, külföldre juttatott memorandum miatt 1961-ben 15 évi börtönbüntetésre ítélték.

A belső elhárítás a hetvenes évek végétől észlelte az 1956 után elítéltek egy részének közéleti aktivitását. Az ellenzéki csoportokhoz történő közeledésükre rutinszerűen reagáltak bomlasztásos intézkedésekkel. 1983 májusában rendőrhatalósági figyelemzésben részesítették Mécs Imrét, az 1956 után halálra, majd kegyelemből életfogytiglani börtönbüntetésre ítélt, végül az 1963-as amnesztiával szabaduló forradalmárt. Az intézkedést Péterfi Miklósnak, az Újpesti Nemzeti Bizottság vezetőjének temetésén elmondott beszéde váltotta ki, ahol számos más alkalomhoz hasonlóan 1956-ról mint szabadságharcról és megőrzendő nemzeti hagyományról beszélt. Az ügy következményeként a mérnökként dolgozó Mécs munkahelyét is elvesztette. A belső elhárítás ezzel egy részleges realizálást is végrehajtott az „Összejárók” fedőnevű ügyben, amely egyike volt az 1956-os forradalmárok találkozóit ellenőrző eljárásoknak. A szerveződő demokratikus ellenzékkel kapcsolatba kerülő Mécs Imrének kulcsszerepe volt az egykori politikai elítéltek és a rendszerkritikus értelmiség közti kapcsolatok kiépítésében. A részben ennek érdekében szervezett különböző találkozókat, vendégségeket az állambiztonság is figyelemmel kísérte. Egyes esetekben (például Rácz Sándor ötvenedik születésnapj ünnepsége után) nyílt hatósági intézkedésekre és csendben intézett retorziókra is sor került.³⁸²

Az ellenzéki egység megakadályozása a nyolcvanas évekre a BM III/III. prioritásává vált. A különböző konspiratív kezdeményezésekről az elhárítás igyekezett naprakészen tájékoztatni a pártvezetést. A nyolcvanas években sajátos játszmák alakultak ki. Ennek a háttérben is zajló konspirációs küzdelemnek az 1985-ös választási kampány és az utóbb „monori találkozó” néven ismertté vált esemény a két legismertebb példája. A formális, jogszabályi lehetőségeket (a kettős jelölés rendszerét) kihasználva az 1985-ös választásokon jelent meg az „ellen-

zék” a politikai térben. Több választókerületben kísérletet tettek alternatív jelöltek indítására, a hatalom határozott fellépése azonban megakadályozta ezt. A jelölőgyűlésekre megbízható párttagokat vezényeltek, szükség esetén az eljárást is manipulálták, az intézkedéseket pedig a belső elhárítás megfigyelési akciói kísérték.

A Pest megyei Monorierdőn található kempingben félszáz személy részvételével 1985. június 14-én megkezdett tanácskozást sokáig sikerült titokban előkészíteni, ám a BM III/III. munkatársai az utolsó pillanatban mégis értesültek a helyszínről. A különböző rendszerkritikus csoportokhoz tartozó személyeknek ez volt az első és egyetlen nyilvános összejövetelük. A Donáth Ferenc kezdeményezésére megrendezett tanácskozáson – előre elkészített referátumok alapján – a rendszer tabutémái kerültek terítékre: 1956 öröksége, a határon túli magyarok helyzete, az emberi jogok magyarországi érvényesülése, illetve a gazdasági reformok lehetőségei. Az állambiztonság végig figyelemmel kísérte a Csurka István, Csoóri Sándor, Bauer Tamás és Kis János referátumai kapcsán rendezett vitákat, bár azok lehallgatását csak a második naptól tudták megoldani. Mivel a kempingben nem sikerült szabad faházat találniuk, a szervek munkatársai a tanácskozás helyszínéül szolgáló sátor mellé tolt lakókocsiból rögzítették a vitákat. Horváth József csoportfőnök visszaemlékezése szerint a padokba építették be a mikrofonokat. A belső elhárítás munkatársai utóbb nyomon követték a tanácskozás szamizdat jegyzőkönyveinek terjesztését, valamint a rendezvény utóhatását is.³⁸³

A bomlasztásos akciók mellett az állambiztonság számos korlátozó intézkedést alapozott meg. Ezek közül az egyik legismertebb, legjobban dokumentált eset az 1985-ös az Európai Kulturális Fórum és az Ellenfórum esete. A helsinki folyamatba illeszkedő nemzetközi tanácskozás és rendezvénysorozat biz-

tosítására, a felderített ellenzéki akciók elhárítására a hatóságok részletes intézkedési tervvel készültek. Ebbe beletartozott például, hogy a találkozó közéletével feloldották Krassó György rendőri felügyeletét, amelyet többen a nemzetközi nyilvánosság elé kívántak vinni. Ugyanakkor (a „kivonás” bevett módszerének alkalmazásával) Bokros Péter, az Inconnu csoport egyik tagja katonai behívót kapott. A belső elhárítás feladata a hazai ellenzék törekvéseinek szemmel tartása, majd a köreikben tervezett Ellenfórum hatásának semlegesítése volt. Ennek megfelelően az utolsó pillanatban megakadályozták, hogy az Ellenfórum igénybe vegye azokat a termeket, amelyeket egy külföldi szervezet foglalt le számukra a Hotel Intercontinentalban. Az ellenzéki összejövetelekre, tanácskozásokra ezért végül magánlakásokon került sor. Az itt zajló beszélgetések, viták, kiállítások és a sajtóvisszhang ellensúlyozására a hivatalos diplomácia is bevett teljes eszköztárát (művészeti rendezvényeket, fogadásokat szervezett stb.). Az Ellenfórum összejöveteléről – sőt lehetőség szerint az ott folyó magánbeszélgetésekről is – a BM naprakészen tájékoztatta a politikai vezetést, és a kulturális elhárítás összefoglalókat készített az eseményre megjelenő sajtókiadványokról is (a *Beszélő* 13–14. száma, *A monori tanácskozás jegyzőkönyve* stb.). A szervek intézkedései révén ezekből 400–400 példányt vontak ki a terjesztőhálózatból. A 872 résztvevővel megtartott hivatalos rendezvénysorozat (amely részben a novemberi Reagan–Gorbacsov-csúccsal egy időben folyt) végül rendben lezajlott. Az intézkedések sikerét Kádár János is nyugtázta.³⁸⁴

Az ellenzékkal foglalkozó operatív bizottság számos más ügyben is javaslatokat és terveket vitatott meg. Így a napirendjén egyre gyakrabban szerepeltek a környezetvédelmi kezdeményezések, mindenekelőtt a Vargha János és társai által kezdeményezett környezetvédelmi célú egyesület, a Duna Kör.³⁸⁵ Az illetékes funkcionáriusok a különböző törekvéseket, szer-

vezetalapítási kérelmeket igyekeztek egymás ellen is kijátszani. Alkalmanként szabad utat engedtek az elhárítás bomlasztóssos kezdeményezéseinek. Ezek a mechanizmusok hasonlóan működtek az 1988-tól megjelenő direkt politikai kezdeményezések, a pártalapítások esetében is.

A belső elhárítás 1989 márciusától az Ellenzéki Kerekasztal (EKA) létrehozásának tervétől kezdve a Nemzeti Kerekasztalról szóló megállapodás megkötéséig folyamatosan tájékoztatta az MSZMP vezetését a titkosszolgálati eszközökkel megszerzett információkról is. A 84 felterjesztett NOIJ-anyag közül héthez részletes mellékletet is csatoltak. Az információkhoz 30 esetben telefonlehallgatás, 19 esetben a titkos megbízottak jelentései, 17 esetben pedig szoba-, illetve helyiséglehallgatás révén jutottak hozzá. Az anyagok kilenc alkalommal származtak a levél-ellenőrzéstől, néhány esetben egyéb titkosszolgálati forrásból (alkalmi kapcsolat, lakossági bejelentés). Június 26-ától az EKA ülései a Parlamentben – vélhetően egy jól megfigyelhető közegben – folytatódtak, ezért ettől kezdve a jelentések már csak a tárgyalások körülményeiről szóltak. Mint a tanácskozás résztvevői (például Tölgyessy Péter) is megjegyezték, az MSZMP tárgyalói rendkívül felkészülten várták az EKA delegáltjait, vagyis a titkosszolgálatok minden bizonnyal érdemben is segítették a hatalmon lévők munkáját. Az ellenzék végleges megosztására irányuló kísérlet azonban sikertelen maradt. A frissen megszervezett pártok a fórum megalakulásával kivédtek, hogy az MSZMP egyenként állapodjon meg velük. Bár teljes konszenzus nem alakult ki közöttük, a hatalmon lévőkkel folytatott megbeszélés, azaz a Nemzeti Kerekasztal tárgyalásai megteremtették a békés átmenet, az alkotmányos normák kiépülésének lehetőségét.³⁸⁶

Az állambiztonság napi, üzemszerű működését jelző napi operatív információs jelentésekből kiolvasható, hogy a társadalmi szervezetek megalakulása, majd az 1989-es pártalapítások

megindulása után mely eseményekről tájékoztatták a pártvezetést. A fellelhető anyagok szerint az egyes pártok állambiztonsági kezelését az határozta meg, hogy miként számoltak velük a pártközpontban. Így a különböző forgatókönyvek szerint egy-egy új politikai erő felmerülhetett egy népfrontos, koalíciós kormányzat lehetséges részeként (MDF, illetve részben más, történelmi pártok); radikális ellenzékként (Fidesz, SZDSZ); esetlegesen a párt bázisát támadó riválisként (SZDP). Az anyagokban számos később ismert politikus, kalandos sorsú közszereplő (például Eduardo Rózsa Flores) vagy ma már kevésbé ismert, egykor aktív közéleti személyiség tevékenysége is szerepel.

Az MSZMP műhelyeiben az átmenet különböző forgatókönyveit dolgozták ki, ám ezekben – a közszájon forgó összeesküvés-elméletekkel szemben – az állambiztonság csak segédszerepet kapott. Jellemző Grósz Károly 1989. márciusi esélylatolgatása a BM-ben tett látogatásakor: az új pártok lebecsüléséről és túlbecsüléséről is óvta a hallgatóságát. A pártvezető úgy kalkulált, hogy az 1500 tagot számláló SZDSZ nem fog tartósan beépülni a politikai intézményrendszerbe, ugyanakkor számolt a 15–20 ezres tagságú MDF-fel. Egy esetleges vesztes választás következményeiről a következőket fogalmazta meg: *„Lehet-e kisebbségben, koalícióban többséget szerezni? Lehet. Ilyen a politikában gyakran van, nem kuriózum. Azt hiszem, 50 százalék fölél kellene jutnunk mindenféleképpen a választásokon. A vidék a miénk. A városok egy jelentős része is a miénk még. [...] Lehet, hogy 10 vagy 20 év múlva kialakulhat valamelyik párt, bár én nem hiszem, hogy a Kiszgazdapárt vagy a Szociáldemokrata Párt valaha is ilyen tényező lenne. [...] Egy tárgyalásos mechanizmus beenged más erőket a hatalom gyakorlásába, de ugyanakkor garantálja a fő erők vonulatát, irányát.”*³⁸⁷

A politikai rendőrség működésével kapcsolatos leg súlyosabb kérdések közé tartozik, hogy a titkosszolgálatok milyen mérték-

ben befolyásolták a rendszerváltás folyamatát. Számos mítosz és legenda él a pártállam bomlásával kapcsolatban. Máig sem sikerült feltárni például, hogy a szolgálatok be tudták-e épülni az egyes pártok vezetésébe, és ha igen, mennyire tudták manipulálni a gomba módra szaporodó új szervezeteket. Ezek mértékét csak az időről időre előkerülő részadatok, illetve az előforduló „lebukások” jelzik. Ugyanakkor a megfigyeltek – ellenőrzésük tudatában – számos ellenintézkedést tettek, és szinte valamennyi csoportosulásnál felidézhető olyan ügyek, amelyekben sikeresnek, és olyanok is, amelyekben sikertelennek bizonyult a konspiráció. A hatalom és az ellenzék efféle játszmái ekkor már évtizedes hagyományra tekinthettek vissza.³⁸⁸

A témával foglalkozó kutatások szerint az első szabadon választott magyar parlament mintegy egytizedének mutatható ki a hálózati múltja. Ungváry Krisztián a fennmaradt hálózati nyilvántartások és más „ügynökazonosítási” lehetőségek révén 35 főt nevezett meg legutóbbi tanulmányában. (Frakció szerint eloszlásuk a következőképpen alakult: MDF – 15, KDNP – 2, SZDSZ – 7, MSZP – 2, FKGP – 9.) Ám a töredékes hálózati anyagok alapján az érdemi együttműködést csupán húsz esetben lehet kimutatni. Ugyanakkor az adatsorok napjainkban még csak a III/II. és III/III. kapcsolatait tartalmazzák, így minden ilyen listából kimarad a kvalifikált hálózati személyeket foglalkoztató hírszerzés (BM III/I. Csoportfőnökség), nem beszélve az együttműködők más kategóriáiról.³⁸⁹

Az azonosítható képviselők általában kevésbé fontos szerepet töltöttek be pártjukban. Ám az első szabadon választott Országgyűlés nemzetbiztonsági bizottságában legalább négy olyan képviselő is ült, akinek volt hálózati tapasztalata. Ugyanakkor a primer „ügynöklistába” bekerültek olyanok is, akik az iratok tanulsága szerint megtagadták a munkát, például három későbbi pártvezető: Csurka István, Torgyán József és Keresztes

Sándor. Ők – noha utóbb megfigyelések célszemélyei, titkos-szolgálati manipulációk áldozatai lettek – az „ügynökügyek”, az állambiztonsági múlt kezelése miatt sokak szerint zsarolható politikusok lettek. Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy az együttműködést megtagadók (például Dornbach Alajos vagy Kéri Kálmán) 1989 előtt az elhárítás kiemelt célszemélyeivé váltak. Az állambiztonság hálójából tehát csak nehezen lehetett kikerülni. Erre a rendszerváltás kínált lehetőséget, ám a lusztrációs folyamat elemzői közül mind többen jutottak arra a következtetésre, hogy a BM III/III. Csoportfőnökség bomlasztó hatása leginkább 1990 után teljesedett ki. Ám ez már egy másik könyv, a téma politológiai továbbgondolásának tárgya lehet.

A BM III/III. Csoportfőnökség hálózatának megoszlása a beszerzés éve szerint (1985)

	1945-1966	1967-1983	1984-1989	1970-1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985
Titkos munkatárs	9	8	13	9		1		1					1	
Titkos megbízott	19	56	67	75	23	23	29	24	33	27	30	33	44	39
Ügynök	1	8	4	3	1			1		2	6	2	2	4
Összesen	29	72	84	87	24	24	29	26	33	29	36	35	47	43

A PÁRTVEZETŐK VÉDELME (BM III/III-A ALOSZTÁLY)

A BM III/III. Csoportfőnökségen a társadalom különböző szféráit ellenőrző osztályokon túl egy kisebb egység foglalkozott a vezető funkcionáriusok titkosszolgálati védelmével. A párt-elit otthoni, munkahelyi és munkaidőn túli nyugalmanak biztosítása a káderek szocialista imázsát is védte. A belső elhárítás működése az ellenség bomlasztása mellett a párt(vezetés) egységének a célját is szolgálta.

OTTHONI VÉDELEM

Az MSZMP vezetőinek otthonait a kádárizmus szempontjai szerint alakították ki. A lakóhelyek kiválasztásában egyaránt szerepet játszott a rákosista gyakorlattól való elhatárolódás, a puritanizmus követelménye, illetve biztonsági és presztízs-szempontok is. A második világháború után a kommunista elit lakóhelyeinek megszerzésében kulcsszerepet játszott a politikai rendőrség. A kiépülő diktatórikus rendszerben az államvédelem (ÁVH) sokszor zsarolással, az ország elhagyásáért cserébe (kül-

földi útlevélért) szerzett meg rózsadombi villákat.³⁹⁰ A hamar rettegetté vált ÁVH-nak része volt az 1951-es fővárosi kitelepítési akciókban is, amikor az elkobzott ingatlanok egy tekintélyes része a megbízható káderek használatába került. A budai hegyvidéken, a köznyelvben „káderdülőként” emlegetett területen a vezető pártfunkcionáriusoknak kiutalt villák őrzését, ellátását szintén az államvédelem felügyelte. A kommunista vezetők magánéletének titkai, fényűző életmódjuk részletei az 1956-os forradalom napjaiban váltak szélesebb körben ismertté.

A pártállami struktúrák újjáépítésének részeként az ÁVH utódszervezete, a kádári állambiztonság újabb biztosítási terveket készített a védett vezetők otthonairól. Az illetékes titkosszolgák a környékbelieket újra ellenőrizve járultak hozzá a vezető elvtársak otthoni nyugalmaához. Esetenként intézkedhettek a politikai okokból megbélyegzett szomszédok „kiszorításáról”, azaz eltávolításáról. A fizikai biztosításon túl a szolgálat leghatékonyabb eszközét bevetve hálózatot is szerveztek. Így a kormányőrök mellett a hálózat emberei (közkeletű elnevezéssel az „ügynökök”) is éveken át figyelték az adott környék gyanús mozgásait. Tevékenységük hozzájárult ahhoz, hogy a „káderdülő” belső világából csak a politikusok imázsépítéséhez tartozó részletek jutottak el a szélesebb közvéleményhez. Így például városszerte ismertté válhatott (mint a puritán vezető *brandjé*-hez illeszkedő elem), hogy Kádár János felesége csirkéket tart a kertjükben. A politikusok informális találkozóiról, otthonaik komfortos berendezéséről szóló ismeretek kiszivárgását azonban igyekeztek meggátolni. A BM III/III-A Alosztály hálózata a pártvezetők luxusáról fecsegő házvezetőnők (vagy egyéb alkalmazottak) szemmel tartását is lehetővé tette. A beszervezett hálózati emberek a rózsadombi és a virányosi városrészben élő káderek otthoni környezetéről is jelentettek, legyen szó a közellátásról vagy a helyi szavazóköri biztosításáról.

A hatalmi elit titkainak védelmében végzett napi munka során a III/III-A Alosztály eszközei megegyeztek a belső elhárítás más részlegeinek lehetőségeivel. A Csoportfőnökséghez csatolt egység különállását azonban jelzi, hogy központjuk egy külön ingatlanban (egy korábbi telephelyen) volt: a mintegy másfél tucatnyi elhárító tiszt a II. Gyorskocsi u. 31. szám alatt dolgozott.³⁹¹ Ez a részleg ellenőrizte (operatív biztosítás) a Minőségi Építő és Műszaki Vállalatot, amelyet 1963-ban szerveztek meg az MSZMP Központi Bizottsága, a Minisztertanács, a Külügyminisztérium és a Belügyminisztérium védett ingatlanjainak sürgős kivitelezési munkáira, miután a korábbi belügyes cég dekonspirálódott.³⁹² A következő átalakítás után 1964-ben a cég a Fővárosi Tanács VB alá került mint Fővárosi Minőségi Építő és Műszaki Vállalat, és székhelye az V. Beloianisz (korábban és ma: Zoltán) u. 6. szám alatt volt. Ekkor a bizalmasabb munkák elvégzésére létrehozták a II. kiemelt építésvezetőséget (ide tartozott 23 kőműves, 24 asztalos, 39 festő, 66 segédmunkás, 12 lakatos, 54 szakipari dolgozó). Elsősorban köreikben szerveztek hálózatot és egyéb kapcsolatokat is. A beszámolók szerint a vállalatot a bérezés miatt egyre nagyobb mértékben sújtotta a fluktuáció, így a hiányzó munkaerőt odavezényelt katonákkal pótolták. Így ők is jellegzetes alakjai lettek a „káderdülőn” folytatott és a BM III/III. Csoportfőnökség által biztosított építkezéseknek.

A védett vezetők biztosítását 1962-től szintén a BM III/III. Csoportfőnökség koordinálta. Az illetékesek feleltek a politikusok mindennapos gépkocsiútjainak zavartalanságáért is. Az egyik Budáról Pestre (az Alagúton át) vezető útvonalat „hetes forgalmi góc” fedőnéven ellenőrizték. Korábban e terület kontrolljával a katonai elhárítás foglalkozott, biztosítandó a Várhegy gyomrában lévő kormányóvóhelyet, 1969-től azonban a városrész már „csak” a védett politikusok közlekedése miatt volt „operatív szempontból” érdekes. A környéken lakókat a hatvanas-het-

venes években több esetben priorálták, azaz több száz, az utcára rálátó lakos adatait ellenőrizték. A belügyi nyilvántartások szerint utoljára 1989 márciusában a környék 58 lakóházának 2639 felnőtt lakosát világitották át. A számítógépes rendszerekből (mágnesszalagokról) lekért adatokban 32 főről találtak politikailag kompromittáló adatokat. (Ezek többsége tiltott határátlépéshez, „disszidáláshoz” kapcsolódott, néhány valóban rendszerellenes tevékenységet leszámlálva.) Ugyanakkor a cím szerint is kereshető elektronikus adatbázisokban az állambiztonság 47 hálózati személyének neve szerepelt, közülük 14 volt ekkor „élő”, azaz aktív hálózati kapcsolat, 16 korábbi „ügynöknek” viszont ekkor már (tehát az 1989 végi iratmegsemmisítések kezdete előtt) nem volt semmilyen anyaga. A terület „bűnügyi fertőzöttségét” felmérve 108 emberrel kapcsolatban találtak kisebb-nagyobb vétségeket az ittas vezetéstől kezdve a sikkasztáson át a lopásig. A környék titkosszolgálati védelme érdekében a „Cég” a rendszerváltás évében hat helyi lakossal tartott fenn kapcsolatot.

Hasonlóképpen rajzolták meg több városrész és útvonal állambiztonsági, illetve büntérképét – például a Ferihegyről a Belvárosba vezető útvonalét. Így ellenőrizték a külföldi delegációk fogadása miatt kulcsfontosságú városrészként a Nyugati pályaudvar környékét is. A nyolcvanas évek közepén a téren álló házakban 15, politikai okból (például SS- vagy csendőrműlt miatt) nyilvántartott lakó élt. Nyolc bérház hatszáz lakója között a hálózati nyilvántartásban 13 „ügynököt” találtak, közülük öten voltak aktív kapcsolatban a szervvel. Az állambiztonság és a rendőrség erői a munkatervük szerint közösen igyekeztek szemmel tartani az alujáróban és a környéken gyülekező „kétes elemeket” is.

A védett vezetők mozgását azonban nemcsak a köztereken és a közúton, de a vasúton is biztosítani kellett. Kádár János más kommunista funkcionáriusokhoz hasonlóan nem szeretett repülni, leginkább a vasúton érezte magát biztonságban. 1963-ban

még gondot okozott, hogy a Horthy Miklóstól örökölt kormányvonat, illetve az előtte futó biztosító szerelvény (amely tizenkét perccel korábban haladt végig az útvonalon) miatt egyes fővárosi kereszteződéseket olykor fél órára is lezártak. A jelentések szerint a feltorlódó tömegben a várakozás jól érzékelhető felháborodást váltott ki. 1969-ben készült el a Rába és a Ganz–MÁVAG együttműködése révén az új kormányvonat, amely a külső festésére és különös közlekedési módjára utalva az „Ezüstnyíl” nevet kapta. (A kormányvonat nyílt pályán nem találkozhatott más szerelvénytől, azokat félreállították az állomásokon, így akadály nélkül haladhatott.) A védett személyek utazásainak intézésére a MÁV-on belül egy új szervezeti egységet hoztak létre Különleges Utazási Osztály néven. Ennek állományában hat SZT-tiszt is dolgozott. A vonat biztosítását a kormányórság koordinálta, közterületen a rendőrség, nyílt pályán pedig alapvetően a karhatalom felelt az útvonal biztosításáért. A III/III. Csoportfőnökség feladata az operatív biztosítás lett. Ők feleltek a kormányvonat munkatársainak kiválasztásáért, a műszaki vizsgálatokért és a vonat haladását követő jelentőszolgálatért. Így minden utazás előtt másfél órával ellenőrizték, hogy az ötszáz méterenként felállított biztosítók megérkeztek-e a helyükre.

A pártvezetés meghatározó tagjainak privilégiumai közé tartozott továbbá, hogy (lakó)környezetüket titkosszolgálati eszközökkel is biztosították. Ugyanakkor a jelenleg kutatható aktákban nincs nyoma annak, hogy vezető funkcionáriusokról jelentettek volna, vagy bármilyen módon megfigyelték volna őket. A BM III/III. Csoportfőnökség védelme a párt egységének biztosítását szolgálta. Az állambiztonság belső parancsai nyomatékosan tiltották a párttagok beszervezését, a vezető funkcionáriusok megfigyelését. A telefonlehallgatást vagy titkos követést végző munkatársaknak azonnal be kellett fejezniük a tevékenységüket, ha egy pártvezető jelenlétét észlelték.

BIZTOSÍTÁS MUNKAIIDŐBEN

Kádár János jórészt a mindennapi élet depolitizálásának köszönhetette rendszerének (relatív) elfogadottságát. Ellentétben más szocialista országok polgáraival, a magyar lakosságnak nem kellett mindennap a politikai vezetők portréival szembesülnie, és a hatalom csak korlátozott mértékben avatkozott be az átlagpolgár magánszférájába. Olykor azonban a kádári pártvezetés és a közemberek útjai (a növekvő fővárosi forgalomban) valóságosan is keresztezték egymást. A Jászai Mari téren a hatvanas években állandó rendőrposztot kellett létesíteni, hogy a „káderdülő” felé hazainduló vezetők akadálytalanul hajthassanak fel a Margit hídra.

A III/III-A Alosztály a titokban együttműködő személyzeti alkalmazottak bevonásával az ÁVH, illetve a Belügyminisztérium egykori székházában, az 1961-től az MSZMP Központi Bizottságának székhelyéül szolgáló „Fehér Házban” is kiépítette hálózatát. 1972-ben a Duna-parti irodaház védelmi zónájában, tágabb szomszédságában élő ezer lakost ellenőrizve 25 főt találtak az állambiztonság nyilvántartásaiban (az 1956-os forradalom résztvevőit, szervezkedésért elítélteket, volt SS-katonát). A környékbeli lakások bérlőiről nemcsak az állambiztonsági hálózat (az „ügynökök”) és a szerv más kapcsolatai (leggyakoribb esetben a házasterek) jelentettek. A lakók adatait ebben az esetben is lefutatták a belügyi számítógépes rendszereken. (Az állambiztonság nyilvántartásaiban a korszakban 160–200 ezer állampolgár „politikailag terhelő” és személyes adatait tárolták.) A tanácsi szervekkel együttműködve a terület illetékesei (tartótisztjei) időről időre igyekeztek kiszűrni a veszélyesnek minősített bérlőket.

A „Fehér Ház” belső biztonságáért szintén a BM III/III. Csoportfőnökség felelt. Az ellenőrzés elsősorban a dolgozók időről időre elvégzett átvilágítását jelentette. Az akták szerint azonban „rendkívüli esemény”, névtelen telefon, firkálás csak elvétve for-

dult elő a környéken. Az irodaépület funkciója lassan elhomályosult a köztudatban. A Kádár-rendszer működését szimbolikusan is jelzi, ahogy a belügyi és pártingatlanok egymás között is cserélődtek a belvárosban. Így egyes háztömböket sokszorosán átvilágítottak az Akadémia és a Nádor utcában, vagy éppen az Árpád (ma: Steindl Imre) utcában, a Rákosi-bunker feletti épülettömbben. A BM III/III. Csoportfőnökség az államvédelem, illetve a Rákosi-korszak titkait is őrizte ezen a környéken.

A „Fehér Ház” körüli biztonsági zóna összeért a Honvédelmi Minisztérium Balaton utcai székháza körül meghúzott védelmi határokkal is. Az itt lakókat még szigorúbban ellenőrizték, mert 1977-ben ide költözött a BM III/III. Csoportfőnökség központja is. A „rovott múltú” állampolgárok ellenőrzésén túl a tartótisztek kapcsolatokat alakítottak ki a Néphadsereg (ma: Falk Miksa) utcában lévő szórakozóhelyeken, kocsmákban (például a közkedvelt Borharapóban) is.

Az MSZMP fontosabb ingatlanjait a kormányőrség munkatársai védték (a Rákosi-korszakban: Pártőrség). Az ő ellenőrzésüket is a BM III/III-A Alosztály látta el. A fennmaradt jelentések szerint a titkosszolgálati ellenőrzések a kormányőrök politizálása mellett a garázsban végzett maszekolást is lebuktatták.

A Parlament tereinek, illetve az ott dolgozó munkatársaknak az ellenőrzése során rendkívüli eseményt néhány névtelen telefon vagy levél jelentett csupán, máskor elvétve falfirkákat (horogkereszt) is találtak, esetleg egy-egy (a zavarosabb időkből származó) fegyver is előkerült. A pártállam központi ingatlanjainak szomszédságában, az ország főterén, a Kossuth Lajos téren delegációk és rendezvények biztosítása miatt jelentek meg gyakran a III/III-asok. Ugyanakkor a téren irodákat bérlő fontos állami intézmények titkainak védelmét is biztosítani kellett. 1980-ban a környék átvilágításakor ezer környékbeli lakost ellenőrizve 25 emberről találtak terhelő politikai adatokat, míg a cím szerinti

lekérdezés révén 36 hálózati személy adatait kapta meg az illetékes tartótiszt. A külföldi (akár szovjet, akár nyugati) politikusok érkezésekor nem csak őket mozgósíthatták. Ilyen esetekben, más kampányfeladatokhoz hasonlóan, a hálózat jelentős részével hangulatjelentéseket írtak. Az út mentén integető tömegben az állambiztonság számos kapcsolata volt jelen és fülelt.

Tendenciaként megfigyelhető, hogy a beszervezett hálózati személyek helyett mindinkább különböző, kevésbé formális kapcsolatokkal biztosították a kijelölt intézményeket, épületeket (szakzsargonban objektumokat). A BM III/III-A Alosztály oltalma például kiterjedt a Köztársaság téri (ma: II. János Pál pápa tér) budapesti pártszékház munkatársaira is. Az 1956-os forradalomban megostromolt és elesett épület operatív biztosítása érdekében 1962-ben már csak néhány kulcspozícióban lévő dolgozót foglalkoztattak.³⁹³ A fennmaradt akta tanúsága szerint a folyamatos ellenőrzések során a dolgozók köréből kiszorították az intrikus, a Szovjetuniót szidalmazó vagy éppen az 1956-os tevékenységéért elítélt „ellenforradalmár” vőlegényt el nem hagyó munkatársakat. 1982-ben a Köztársaság tér körüli lakóházak, a kijelölt védelmi zóna rutinszerű ellenőrzése során 146 lakót adatait ellenőrizték a BM egyetemes nyilvántartásában. A feltárt adatok szerint a környék kevésbé „fertőzött” helynek számított: csupán két embert találtak a kutató-nyilvántartásban, hetet pedig a bűnügyi nyilvántartásban. Az akta szerint rendkívüli események csak ritkán zavarták meg a pártszékház munkáját. Az 1956-ban elesett védőknek emléket állító márványtábláról 1979-ben ellopták a koszorút, de kiderült, hogy ez ittas fiatalok műve volt. 1981-ben a téren álló emlékműre helyezett valaki drótkötelet, míg 1981. október 22-én névtelen telefonhívás érkezett a pártközpontba. Egyébként leginkább az épületet felújító lengyel vendégmunkások érkezése igényelt munkát. A BM 1990 áprilisában szüntette meg az immár az MSZP székházaként

működő ingatlan operatív biztosítását. (Hasonló módszerekkel több pártállami ingatlan környezetét ellenőrizték.)

A pártállam másik központi (a munkásságra építő legitimáció miatt fontos) hatalmi tere a Városliget szélén álló szakszervezeti komplexum volt. Itt tartották az MSZMP több kongresszusát, azaz a korabeli belpolitikai élet csúcseményét, amelyet hasonló módszerekkel szintén a III/III-asok biztosítottak. Ügynöki jelentések révén nekik kellett ellenőrizniük a SZOT-székház alatti bunkerrendszerről szóló, a környéken terjedő szóbeszéd forrását is. A vonatkozó dosszié szerint az egykor kialakított pincét 1970-ben falazták le. A belügyi vezetés meglegedésére a III/III-asok tevékenysége is hozzájárult ahhoz, hogy a védett vezetők a május 1-jei felvonulásokon és április 4-én a díszszemléken boldogan integethettek a tér túloldalán álló tribünről.

MUNKAI DŰN TÚL

A pártvezetők védelmét nemcsak otthon és a hivatalaikban, hanem munkaidőn túl, szabadidőben is biztosította az állambiztonság – vadászaton, víkendezésen vagy fogadásokon. A III/III-asok ellenőrizték a politikai elit kedvelt szórakozási helyeit is. A Budavideki Állami Erdő- és Vadgazdaság (Buvad) lényegében a legszűkebb kádári elitet tömörítő Egyetértés Vadásztársaság vadászterülete volt. Így az informális politika fő színterét egy kilencszáz fős állami gazdaságban rejtették el. A rovott múltú munkatársakat, például az 1956-os forradalom fizikai munkásként dolgozó egykori nemzetőreit itt is hálózati személyekkel figyeltették. A III/III-asoknak egyébként ritkán kellett intézkedniük rendkívüli események miatt: egy-egy orvvadász tevékenységének maradt nyoma. Eközben Telki és a környező települések lakosságának kontrollját más belügyi társszervekkel

együtt alakították ki. A pártelit vadásztársaságában 1984-ben mondták ki, hogy „az eddig részükre kiemelten kezelt vadászterületek egy részét és a hozzá tartozó vadászházakat a nyugati bér vadászok is igénybe vehetik.” Ettől kezdve a BM III/III. Csoportfőnöksége a kémelhárítással egyeztetve (BM III/II. Csoportfőnökség) leginkább a nyugatnémet és osztrák vendégek ellenőrzésével foglalkozott.

Az MSZMP Központi Bizottságának hegyvidéki és balatoni üdülőhelyei mellett a pártapparátus tagjai a nyolcvanas évektől kezdve Budapesten, egy nem túlságosan hivalkodó római-parti üdülőben (III., Somogyi Miklós [ma Szent János] utca 6.) is kapcsolódhattak. A titkosszolgálatokat a falakon belüli történésekről ekkor elsősorban már nem hálózati személyek („ügynökök”), hanem néhány hivatalos és alkalmi kapcsolat (az adott intézmény vezetése, egy-két megfelelő pozícióban dolgozó munkatárs) informálta. A pártüdülők ellenőrzött ellátását az MSZMP KB külön részlege biztosította, az orvosi felügyeletet pedig a Központi Kórház (Kútvölgyi) szolgáltatta. E korábban szovjet irányítás alatt pártkórházként működő egészségügyi komplexumot a belső elhárítás szintén rendszeresen átvilágította. Az intézmény szolgáltatásait nemcsak az öregedő kádári pártelit, hanem a pártapparátus munkatársai (15-20 ezer ember), továbbá a művészeti és kulturális élet vezetői, valamint a KISZ és a tömegszervezetek munkatársai, azok családtagjai is igénybe vehették, de egyedi engedélyekhez is hozzá lehetett jutni. Az ezer főt foglalkoztató intézményben 1963-ban 18 hálózati személy dolgozott, de közülük csak öten voltak aktívak. Ugyanakkor a kórházi vezetésből a szervek nyolc személlyel tartottak fenn hivatalos kapcsolatot. A fennmaradt akta szerint a szerveknek leginkább a disszidálási esetek jelentettek problémát. A korszakra jellemző, hogy 1979-ben kimondták, hogy bizonyos (fizikai) munkakörökben kénytelenek alkalmazni büntett előéletű személyeket is.

A titkosszolgálati biztosítás a szórakozó, reprezentáló vezetőket is megillette. Külön elhárító tisztek foglalkoztak az Állami Operaház és az Erkel Színház technikai alkalmazottaival, a Fővárosi Operettszínház, valamint a Nemzeti Színház és a Vígszínház munkatársaival, továbbá a Népstadion és intézményei biztosításával. A Népstadionban Rákosi Mátyás örökségének köszönhetően a kádári politikai elit tagjai is jól védett, külön alagúton megközelíthető páholyból nézhették a meccseket. A kulturális intézményekben, ahol a védett vezetők leginkább a hivatalos állami ünnepségek alkalmával fordultak meg, még ritkábban történtek „rendkívüli események”, balesetek, ha mégis, akkor általában gyorsan kizárták a szabotázs gyanút. Egy 1963-as jelentés tételesen rögzítette a szerveket segítő együttműködők, valamint a valamilyen szempontból veszélyes, kompromittált dolgozók számát.

A BM III/III-A Alosztály kapcsolatai az ellenőrzött kulturális intézményekben (1963)

Intézmény	Dolgozók száma	Művészek száma	„Hivatalos kapcsolatok”	„Társadalmi kapcsolatok”	„Alkalmi kapcsolatok”	Politikai okból nyilvántartott személy
Állami Operaház	1031	565	5	5	2	39
Erkel Színház	264	84	1	3	1	9
Nemzeti Színház	397	86	3	2	3	7
Operettszínház	326	151	3	2	–	2
Vígszínház	243	44	3	1		

A funkcionáriusok protokollebédeit és -vacsoráit leggyakrabban a Gundel étteremben, a hozzá tartozó Hármashatárhegy étteremben, a Rózsadomb étteremben vagy a Gellért szállóban tartották. Itt a hatvanas években a belső elhárításnak a nyolc-

van-száz fős dolgozói állományból tizenkét fő jelentett. A foglalkoztatott hálózatot többször racionalizálták, titkosszolgálati eszközökkel sikeresen védték a kádári elit nyugalmát, titkait és imázsát. A protokolleseményektől, a védett vezetők megközelítésétől még Hegedüs András egykori miniszterelnök (1955–1956) fiát is eltávolították apja rendszerkritikus megnyilatkozásai miatt.

A belső elhárítók ott voltak a Sportcsarnok vagy a Népstadion kormánypáholyainak környezetében is. Utóbbi esetében a Rákosi Mátyás tervei alapján kiépített, többszörösen biztosított épületrészt hat hivatalos és három társadalmi kapcsolat tartotta ellenőrzés alatt. A vezetők kényelméről a Malév többszörösen ellenőrzött felszolgálói gondoskodtak. Emellett az elhárító tisztek még a környező szektorok jegyszedőinek kiválogatására is ügyeltek.³⁹⁴

A rezsim mindennapjainak és ünnepeinek zavartalanságát a titkosszolgálat még egy ponton biztosította. A BM III/III-A Alosztály hálózata jelen volt a Kiállításokat Kivitelező Ipari Vállalatnál, kontroll alatt tartotta annak több száz fős állományát. A vállalat 1947-ben alakult meg a párt dekorációs részlegéből, és 1978-ben már öt telephellyel működött. Feladata a pártkongresszusok dekorálásától a mindennapi propagandáig, a városok ünnepi fellobogózásának megszervezéséig terjedt. Egy akta szerint kisebb bonyodalmat csak néhány hibás arab és orosz szöveg okozott (például „szocialista” helyett „bepiszkított” Etiópiáról szólt a felirat). Ezekben az esetekben a vizsgálatok mulasztást állapították meg, nem történt szabotázs.

A Kádár-korszak politikusai, feledtetve a Rákosi-korszak „személyi kultuszát”, igyekeztek a nép köréből származó, közvetlen, egyszerű „melós” imázsát kialakítani. Ebben a folyamatban szerepet kapott az állambiztonság is, amennyiben operatív eszközeivel biztosította a védett vezetők magántereinek titkait,

legyen szó akár otthonokról, munkahelyről vagy szórakozásról. A kádári hatalomgyakorlás lényegi eleme volt a pártállami struktúrák elrejtése is. A hatalmi szervek működésének elhomályosításában (a valóságos költözködésekén túl) a titkosszolgálat is meghatározó szerepet játszott. A BM III/III. Csoportfőnökség a társadalom kontrollja mellett hozzájárult a rezsim nemkívánatos jelenségeinek elfedéséhez is.

A PÁRTVEZETŐK TÁJÉKOZTATÁSA (BM III/III-B ALOSZTÁLY, BM III/III-7. OSZTÁLY)

A belügyi jelentések elsődleges megrendelői és címzettjei a MSZMP vezetői voltak. Az illetékes elvtársak a belügyi, titkosszolgálati összefoglalókat különböző bontásban és ütemezésben kapták. Az állambiztonság szervezetében több kisebb részleg foglalkozott az információk napi kezelésével, a tematikus elemzések szerkesztésével. Ezt a munkát a belső elhárításnál a BM III/III-B Alosztály, majd az abból szervezett 7. osztály végezte.

Kádár János a munkanapjait a szolgálatok által készített tematikus elemzések elolvasásával kezdte. A néhány összefoglaló anyagon fennmaradt feljegyzése és egyes elejtett megjegyzései jól mutatják, hogy alapos ismeretei voltak az egyes ügyek menetéről, sőt szükség esetén határozott irányelveket is megfogalmazott a szervezetnek. A Belügyminisztérium éves beszámolóihoz fűzött megjegyzései – a szakmai megállapítások mellett – azt is meghatározták, hogy a belső pártnyilvánosság miről értesüljön (például mi kerüljön a KB-anyagba). A szigorú belső

szabályozás szerint, a szerv forrásait védve, a napi jelentésekben fedőnévvel említették a nyomozások titkos eszközeit és a hálózati kapcsolatokat. Ám egyes belügyi vezetők visszaemlékezései szerint Kádár külön kis borítékban mindennap megkapta a fedőnevek feloldását is. Ennél pontosabban dokumentálható, ahogy a tájékoztató anyagok gyakorlatáról néhány felszólalásában maga is kifejtette a véleményét. 1982 márciusában például a konkrét letartóztatandó személyek megnevezését hátrította el: „*Eltársak, ez egy vívmány 1956 után: a Politikai Bizottság soha nem fogja azt mondani, hogy ezt vagy azt tartóztassák le. [...] Én is mondanék [neveket] délután, amikor olvasom a maguk anyagát, négyet is, hogy ezt azonnal tartóztassák le, de nem mondok, mert nem indulatból politizál az ember, és a PB még kevésbé politizál indulatból.*”³⁹⁵ 1985 decemberében pedig az ilyen anyagokra utalva ismételte meg sokadjára a BM értekezletén az ellenzék kezelésének alapelveit: „*Nekem is adódik néha dolgom ezzel, bár nem szeretem, ha naponta jelentik, hogy mit gondol az ellenzék, vagy mit lehet olvasni tőlük. Valamiképpen értessek meg velük, hogy tőlünk ingyenreklámot nem fognak kapni. Ha azonban bizonyos határt átlépnek, akkor lesz reklám, de az nem lesz ingyen, ha rákényszerülünk, tudunk gorombák lenni.*”³⁹⁶

A pártállami vezetés tájékoztatásának rendszere folyamatosan finomodott, és 1979-re nyerte el végleges formáját. Az illetékes kormánytagok és az MSZMP Politikai Bizottságának tagjai, a Központi Bizottság titkárai mellett a nyolcvanas években a belügyi anyagokat a KISZ KB első titkára és a *Népszabadság* főszerkesztője is olvashatta. A naponta szigorú rend és egységes szerkezet szerint összeállított anyagok mellett az állambiztonság tematikus jelentéseket is készített egyes vezető elvtársaknak (a meghatározott terjesztés alapján ezeket „szakelosztós” jelentéseknek hívták). Ezekben a katolikus püspöki kar vagy

az Írószövetség üléseinek részletes ismertetése, de mindenekelőtt a formálódó ellenzéki csoportok részletes tervei is szerepelhettek. A jelentésekről vezetett kartotékrendszer alapján a korábbi információk is gyorsan visszakereshetők voltak.

Kádár mellett csak néhány pártvezető olvashatta a BM III. Főcsoportfőnökség éves összefoglaló jelentéseit, amelyek tömören, tézisszerűen mutatták be a titkosszolgálatok működését, világképét. Ezekből az MSZMP vezetői pontos képet kaphattak a bomlasztásos eljárások mértékéről és hatásairól. A belső reakció elhárításával foglalkozó részek általában elégedetten állapították meg, hogy a szerv megfelelő „operatív pozíciókkal rendelkezik”. Az intézkedések többségét már ekkor is megelőző vagy bomlasztásos jellegűnek értékelték: 1972-ben például ezek hatásai 1176 személyt érintettek, 1975-ben pedig 1100 megelőző, illetve korlátozó intézkedés kapcsán rögzítették: „*A kvalifikált ellenséges személyek, csoportok tevékenységének bomlasztása, elszigetelése és lejárátása érdekében az illetékes állami, társadalmi szervekkel egyeztetett intézkedéseket tettünk.*”³⁹⁷

A manipulatív és megosztó titkosszolgálati akciókról és a megfigyelt csoportokban észlelt tendenciákról az illetékes pártvezetők folyamatos visszajelzéseket kaptak. A belső elhárítás tevékenysége a kádárizmusnak mint hatalomgyakorlási módnak immanens része volt.

A pártvezetés számára összeállított napi operatív információs jelentések (NOIJ) tematikus megoszlása a nyolcvanas években

	1980	1985	1988
Polgári radikális ellenzék	462	254	997
Nemzeti radikális ellenzék	400	328	592
Pacifista tevékenység	-	41	38
Környezetvédelem ürügyén folytatott ellenséges tevékenység	-	50	179

	1980	1985	1988
56-osok, volt polgári pártok, erőszakszervezetek	80	73	135
Fasiszta elemekre vonatkozó adatok	15	30	12
Egyházi ellenzék	146	115	130
Cionista ellenzék	1	13	9
Mindösszesen	1104	854	1993

KITEKINTÉS

A BM III/III. Csoportfőnökség működésének áttekintése során azt kívántam bemutatni, hogy a belső elhárítás miként működött a kádári hatalomgyakorlás, a kádárizmus meghatározó eszközeként. A szerv egyes célterületeinek (osztályainak) arányos ismeretése során azt vázoltam fel, miként ragadható meg a hatalmi szervek működésének valóságos rendje: a politikai direktívák megszületésétől a belügyi munkaterveken át a konkrét intézkedési tervekig és megfigyelési akciókig. Illusztrációként jól dokumentált, a történeti irodalom által feldolgozott eseteket, ügyeket használtam.

Elemzésem kulcsfogalma a bomlasztás volt, amely sűrítetten és közérthetően jeleníti meg a kádárizmus jellegzetességeit az állambiztonság, a titkosszolgálati eszközökkel dolgozó politikai rendőrség működésében. A kádári hatalomtechnika lényegként is értelmezhető törekvéseket az egyházi elhárítás (BM III/III-1.) világában a legáltalánosabban, az ifjúsági elhárítás területén (BM III/III-2.) a legkonkrétabban, a „volt elemek” és a társadalomra veszélyes elemekkel foglalkozó részlegnél (BM III/III-3.) a legadekvátábban lehet tetten érni. A közterek védelmével foglalkozó titkosszolgák akcióit (BM III/III-3.) más rendfenntartó törekvésekhez kapcsolódva lehet megragadni. A kul-

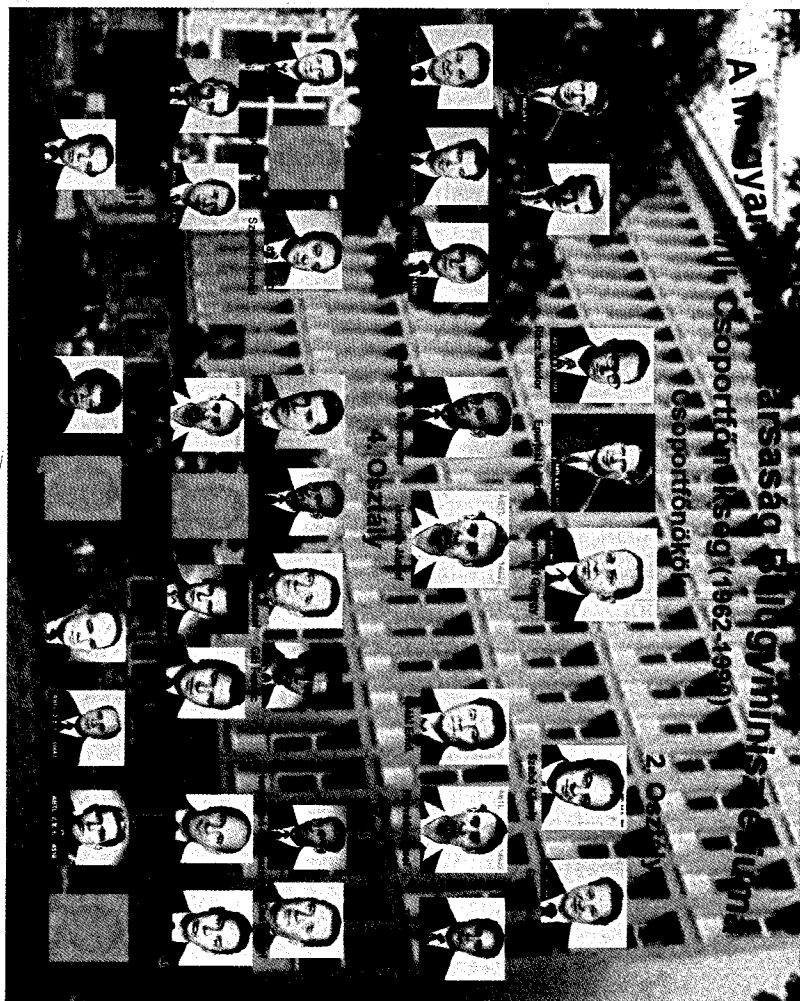
turális életben tevékenykedő állambiztonságiak (BM III/III-4. és 5.) törekvései pedig alapvetően érintették a társadalom belső viszonyait, az egyén és a közösségek kapcsolatát. Az ellenzékkel foglalkozó részlegek (BM III/III-6.) esetében a direkt politikai célzatú akciók is megismerhetők. Végül a belső elhárításnál egy kisebb egység (BM III/III-A) védelmezte a kádári struktúrák rendjét, a pártállami vezetés nyugalmát és egységét szolgálva. A hatékony működéshez szükséges információáramlás, az elemzések elkészítése, véglegesítése pedig egy önállóvá váló csoport (BM III/III-B, BM III/III-7.) feladata lett.

A könyv egyes fejezeteiben szereplő ügyeket, területeket főként a hatalom szemszögéből mutattam be. Az ismertté vált esetek jól érzékeltetik, hogy az állambiztonság az emberi kapcsolatok manipulálásában, egyes személyek, csoportok tevékenységének ellehetetlenítésében az eszközök széles skálájával számolt.

A többszörös pártkontroll miatt ilyen esetekben a végső szót az MSZMP illetékes szervei mondták ki. Ezért az egyes esetek kapcsán vizsgálni kell a pártállam működésének egészét is. A kádárizmus emberi életutakat változatos módszerekkel befolyásoló vagy életpályákat kettétörő intézkedéseit, a bizalmi viszonyokat leromboló manipulációit részleteiben csak így lehet reálisan elbeszélni.

A rendszerváltást követő szociológiai felmérések a magyar társadalom extrém atomizáltságát, a társas kapcsolatok vagy éppen az önszerveződés alacsony arányszámaikat mutatták ki. A politológiai elemzések szerint mindezekért – a 20. század második felének nagy társadalmi folyamatain túl – a pártállami rezsim törekvései is felelősek. A kádárizmus mint az 1956-os tapasztalaton alapuló hatalomgyakorlás a rendelkezésre álló eszközökkel erodálta a hagyományos társadalmi kötődéseket, felszámolta az autonóm társadalmi szerveződéseket. A BM III/III.

Csoportfőnökség egyes részlegeinek bemutatásával ezeknek a folyamatoknak a titkosszolgálati vetületét kívántam körüljárni. A politikai direktívák, az állambiztonság módszertani kiadványai, a belügyi intézkedési tervek 1962 után elsősorban a célzott bomlasztásos ügyeket helyezték előtérbe. A hatalom szándékai és eljárásai így egy egységes értelmezési keretben ragadhatók meg. A bizalmi kapcsolatok megtörésének következményeiről, a kádári bomlasztás (hosszú távú) hatásairól további vizsgálódások alkothatnak pontosabb képet.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

MNL OL XIX-B-1-x Belügyminisztérium. Országos (főkapitányi) értekezések iratai

MNL OL XIX-B-1-y Belügyminisztérium. Miniszterhelyettesi értekezések iratai

MNL OL XIX-B-1-z Belügyminisztérium Kollégiuma iratai

MNL OL XIX-B-1-az Belügyminisztérium „M” és Szervezési Csoportfőnökség iratai

MNL OL 288. f. 4. csoport Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Központi Bizottságának (KB) iratai

MNL OL 288. f. 5. csoport Magyar Szocialista Munkáspárt KB Politikai Bizottságának iratai

MNL OL 288. f. 31/V/1. 6. c. MSZMP KB Adminisztratív Osztály. A Koordinációs Bizottság iratai

MNL OL 838. fond MSZMP Belügyminisztériumi BM Bizottságának iratai

MNL OL 842. fond MSZMP BM 5-ös Bizottságának (BM III/III. Csoportfőnökség) iratai

MNL OL XIX-A-21-d Állami Egyházügyi Hivatal (ÁEH) TÜK iratok

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

ÁBTL 1.11.1. Állambiztonsági Miniszterhelyettesi Titkárság iratai

ÁBTL 1.11.3. BM III. Főcsoportfőnökség Titkárságának iratai

ÁBTL 1.11.6. BM III/III. Csoportfőnökség iratai

ÁBTL 1.11.10. Operatív nyilvántartást végző szervezeti egységek iratai

ÁBTL 2.1. A volt zárt irattár levéltári anyaga

ÁBTL 2.7.2. BM Tájékoztató Jelentések

ÁBTL 3.1.2. Munka-dossziék

ÁBTL 3.1.5. Operatív-dossziék

ÁBTL 3.1.9. Vizsgálati-dossziék

ÁBTL 4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

Open Society Archives (OSA)

OSA 357-2-1 Collection of Directives (Parancsgyűjtemény)

IRODALOMJEGYZÉK

- A célszemély: Bálint Sándor. *Ügynökjelentések, pöriratok 1957–1965*. Szerk.: Péter László. Szeged, Belvedere Meridionale, 2004.
- A felügyelt (mozgás)tér. *Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011.
- A megtorlás szervezete. *A politikai rendőrség újjászervezése és működése 1956–1962*. Szerk.: Cseh Gergő Bendegúz – Okváth Imre, Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2012.
- A monori tanácskozás, 1985. június 14–16. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2005.
- A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. *Trezor 2*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002.
- Adriányi Gábor: *A Vatikán keleti politikája és Magyarország 1939–1978*. A Mindszenty-ügy. Budapest, Kairo, 2004.
- Állambiztonság és olimpia 1956–1988. Szerk.: Krahulcsán Zsolt, Müller Rolf, Takács Tibor. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2008.
- Állambiztonság és rendszerváltás. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2010.

- Állambiztonsági játszmák 1988–1989. Szerk. Hankiss Ágnes. Budapest, Európai Néppárt Európai Parlamenti Képviselőcsoportja–Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2012.
- Antall József és az állambiztonság. Szerk.: Tóth Eszter Zsófia. Budapest, Veritas Történetkutató Intézet–Magyar Napló, 2016.
- Az átmenet évkönyve 2003. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2004.
- Balázs Zoltán: *A körözési listán a második? Szakkollégiumok a BM III/III-as Főcsoportfőnökség ügyiratainak tükrében*. Budapest, Széchenyi István Szakkollégium, 2000.
- Bánkúti Gábor: *Jezsuiták a diktatúrában. A Jézus Társaság Magyarországi Rendtartománya története 1945–1965*. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2011.
- Baráth Magdolna: *Felemás desztalinizáció. A törvénysértések lezárása és az állambiztonsági szervek átszervezése Magyarországon 1962-ben. Betekintő, 2012/3. www.betekinto.hu/2012_3_barath*

- Bertalan Péter: *Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek – Az Opus Deitől a Provida Materig*. Budapest, L'Harmattan, 2016.
- Bocsák Miklós: *Ki volt a Fradi besúgója? A „Nemere-dosszié”*. Budapest, Szerzői kiadás, 2004.
- Borvendég Zsuzsanna: *„Ez nem spicliske-dés, hanem felderítés.” A levéllenőrzés módszertana és szervezeti felépítése 1945–1962 között. Betekintő, 2011/2.*
- Bulányi György önéletrása. Budapest, Bokor Közösségfejlesztő Kulturális Egyesület, 2008.
- Célkeresztben Krassó. Szerkesztette: Modor Ádám. Budapest, Kairo, 2006.
- Csapdában. *Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerk.: Bánkúti Gábor, Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2010.
- Csapody Miklós: *„A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése 1904–1980*. Budapest, Korona, 2004.
- Csatári Bence: *A Beatrice-mítosz. Betekintő 2012/2.*
- Csatári Bence: *Az ész a fontos, nem a haj. A Kádár-rendszer könnyűzenei politikája 1957–1990*. Budapest, Jaffa, 2015.
- Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék (1968–1988)*. 1–3. köt. Budapest, T-Twins, 1995.
- Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 1. – *A politikai rendészeti osztályok 1945–1946*. Szerk.: Müller Rolf, Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2009.
- Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban. Szerk.: Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Budapest, Szent István Társulat–Luther Kiadó, 2010.
- Európai Kulturális Fórum és ellenfórum, Budapest, 1985. Szerk.: Müller Rolf. Budapest, ÁBTL, 2005.

- Fejérdy András: *Titkos püspökszentelés(ek) Magyarországon 1960 őszén: az első Regnum-per helye a magyar egyházpolitikában és a szentszéki Östpolitikban*. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkúti Gábor, Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2010. 129–157.
- Gárdonyi Máté: *Túlélés – Együttműködés – Ellenállás. A katolikus egyház stratégiai a „népi demokráciákban”*. In: *Csapdában. Tanulmányok a katolikus egyház történetéből, 1945–1989*. Szerkesztette: Bánkúti Gábor, Gyarmati György. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, 2010. 31–43.
- Gervai András: *Fedőneve: „szocializmus”. Művészek, ügynökök, titkosszolgák*. Pécs, Jelenkor, 2010.
- Gorbacsov tárgyalásai magyar vezetőikkel. *Dokumentumok az egykori SZKP és MSZMP archívumaiból, 1985–1991*. Szerk.: Rainer M. János – Török Gyöngyvér – Baráth Magdolna. Budapest, 1956-os Intézet, 2000.
- Gough, Roger: *Kádár János, a jó elvtárs?* Budapest, J LX, 2006.
- Gyarmati György: *Március hatalma – a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünnepelésének történetéből*. Budapest, Paginarium, 1998.
- Gyarmati György: *Rendőrfőnök és belügyminiszter 1945–1950*. In: *Ki volt Kádár? Harag és részrehajlás nélkül a Kádár-életútról*. Szerk.: Rác Árpád, Budapest, Rubicon–Aquila, 2001.
- Háló. *Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról, 1945–1990. Egyházvezetők 1. Káldy Zoltán, Ottlyk Ernő*. Szerk.: Mirák Katalin. Budapest, Luther, 2014.
- Hankiss Ágnes: *Állambiztonsági játszmák*. Budapest, Hamvas Intézet, 2012.

- Hatos Pál: *Szabadkőművesből református püspök. Ravasz László élete*. Budapest, Jaffa, 2016.
- Háttér. Állambiztonsági dokumentumok a H. N. Adventista Egyház magyarországi történetéből. Szerk.: Holló Péter. Budapest, Spalding Alapítvány, 2012.
- Hetényi Varga Károly: Az első letartóztatástól az utolsó szabadulásig. Lénárd Ödön piarista szerzetes találkozásai a diktatúra igazságszolgáltatásával. In: *A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001. Trezor 2*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002, 361–380.
- Hodosán Róza: *Szamizdat történetek*. Budapest, Noran, 2004.
- Hollós Ervin: *Rendőrség, csendőrség, VKF-2*. Budapest, Kossuth, 1971.
- Horváth József: *A III/III. főnöke voltam, avagy a „Cég” együtt bukott a rendszerrel*. Budapest, Püski–MET Publishing Corporation, 1998.
- Horváth József: *A tábornok vallomása. Meztelenül a Duna-gate ügyben*. Budapest, Pallas, 1990.
- Horváth Sándor: *Kádár gyermekei. Ifjúsági lázadás a hatvanas években*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2009.
- Huszár Tibor: *Kádár János politikai életrajza I–II*. Budapest, Szabad-tér–Kossuth, 2001–2003.
- III/III-as történelmi olvasókönyv: *adatok az emberi jogok magyarországi helyzetéhez az 1960-as években*. 1–5. köt. Szerk.: Kahler Frigyes. Budapest, Kairosz, 2001–2010.
- Kenedi János: *K. belügyi iratfelmérő jelentése a kastélyból*. Budapest, Magvető, 2000.
- Kenedi János: *Kis állambiztonsági olvasókönyv*. 1–2. köt. Budapest, Magvető, 1996.
- Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótitiszteknek*. Budapest, L'Harmattan, 2012.
- Kiss Réka: A „református reakció” az állambiztonsági iratokban (1956–1967). In: *Hagyomány, közösség, művelődés. Tanulmányok a hatvanéves Kósa László tiszteletére*. Budapest, BIP, 2002.
- Kiszely Gábor: *Szellem a célkeresztben. Csoóri Sándor és a politikai rendőrség ügynökei*. Budapest, Magyar Egyetemi Kiadó, 2007.
- Köbel Szilvia: *„Oszd meg és uralkodj!” A pártállam és az egyházak. Az állam és az egyházak politikai, jogi és igazgatási kapcsolatai Magyarországon 1945–1989 között*. Budapest, Rejtjel, 2005.
- Köpeczi Bócz Edit: *Az Állami Egyházügyi Hivatal tevékenysége*. Budapest, Akadémiai, 2004.
- Krahulcsán Zsolt: „Ellenséges ellenzék-csoportosulás.” Dokumentumok a Galamb utcai butikról. *Beszélő*, 2001/12. 74–85.
- Krahulcsán Zsolt: A hazai „szamizdat” hőskora. A Galamb utcai butik. In: *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001*. Szerk.: Gyarmati György. Budapest, Történeti Hivatal, 2002, 303–359.
- Krahulcsán Zsolt: *Hatalom/át/mentés. Az MSZMP és az állambiztonság a rendszerváltás évében*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2014.
- Krahulcsán Zsolt: MUK és HUKUK. A politikai rendőrség és az 1957. tavaszi „provokációk”. *Betekintő* 2007/2.
- Lénárt András – Paksa Rudolf: Nyilások a BM aktáiban. In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Szerk.: Ungváry Krisztián. Budapest, 1956-os Intézet–Jaffa, 2013, 293–318.
- Lénárt András: Tömegvilkosok civilben. A fegyveres pártszolgálatosok élete. In: *Búvópatakok – mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után*. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–1956-os Intézet Alapítvány–Gondolat Kiadó, 2014, 117–150.
- Litván György: Mérei és a „Krampusz”. Esettanulmány. *Beszélő*, 1999/2. 60–70.
- Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel”. Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, I. *Beszélő*, 2007/12. 44–65.
- Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel”. Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, II. *Beszélő*, 2008/1. 58–85.
- Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel”. Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, III. *Beszélő*, 2008/3. 77–94.
- Majsai Tamás: „Ismereteimet soha, senkinek nem fedhetem fel”. Papi ügynökök a Vatikán előszobáiban. – Esettanulmányok, IV. *Beszélő*, 2008/4. 80–99.
- Majsai Tamás: Egyházak és titkosszolgálatok I. *Mozgó Világ*, 2005/2. 3–34.
- Majsai Tamás: Harminc éven át állambiztonsági ügynökök álltak a református egyház élén. *Mozgó Világ*, 2006/4. 83–95.
- Majsai Tamás – Németh László: Egyházak és titkosszolgálatok II. *Mozgó Világ*, 2005/4. 103–120.
- Majtényi Balázs – Majtényi György: *Cigánykérdés Magyarországon, 1945–2010*. Budapest, Libri, 2012.
- Majtényi György: *K-vonal. Uralmi elit és luxus a szocializmusban*. Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2010.
- Markó György: *A Kalef. A Moszkva téri galeri 1964–1965*. Budapest, H&T, 2005.
- Markó György: *Egy zendülő a Kalef-ről. A Moszkva téri galeri 1966–1968*. (Állambiztonság, ügynökök, akták, 2.) Budapest, H&T, 2006.
- Máthé Áron: *A zuglói nyilasok pere 1967. Értelmezési lehetőségek*. Budapest, Századvég, 2014.
- Mécs Imre: Összejárók. [III/III-as titkos nyomozás „Összejárók” fedőnévvel]. *Beszélő*, 1999/3. 72–77.
- Modor Ádám: *A titok meg a nyitja. Titkos szolgák és jelentések*. Budapest, Kairosz, 2004.
- Molnár János: Kiszagdák és az állambiztonság a hatvanas évektől a rendszerváltásig. In: *Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945–1989*. Szerk.: Ungváry Krisztián. Budapest, 1956-os Intézet–Jaffa, 2013, 143–182.
- Molnár János: A szamizdat Demokrata és köre. Antikommunista szabadságharcosok a nyolcvanas években. In: *Búvópatakok mélyfúrások. Magyar jobboldal – 1945 után*. Szerkesztette: Rainer M. János. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár–1956-os Intézet Alapítvány–Gondolat Kiadó, 2014, 83–114.
- Müller Rolf: *Az ellenőrzött tér – Titkos figyelések a politikai rendőrségen*. Budapest, Hamvas Béla Kulturakutató Intézet, 2014.
- Müller Rolf: Béke/harc. Fényképfelvételek az 1984-es pusztavacsi tömegoszlatásról. *Betekintő* 2007/4.
- Müller Rolf: Belügyi információs jelentések, 1964–1990. In: *Az átmenet évkönyve 2003*. Szerkesztette: Gyarmati György. Budapest, ÁBTL, 2004, 147–164. (Trezor 3.)
- Müller Rolf: Emlékhelytelenítés. *Betekintő* 2010/4.
- Müller Rolf: Felizgató feliratok. *Betekintő* 2011/1.
- Müller Rolf: Májusban – titokban. A magyar állambiztonság információi

- a csernobili atomszerencsétlenség után. *Betekintő*, 2007/2.
- Nánay István: Az Orfeo-ügy – Fodor Tamás és Malgot István visszaemlékezésével. *Beszélő*, 1998/3. 72–79.
- Orbán-Schwarzkopf Balázs: 1986. október: a harmincadik évforduló. *Betekintő*, 2007/1.
- Orgoványi István: A kultúra és a tudomány az állambiztonsági iratok szemszögéből (1956–1989). *Betekintő*, 2013/2.
- Pallos László: *A nacionalista ellenzék-ellenesség a Kádár-korszak állambiztonsági dokumentumaiban*. Budapest, Püski, 2011.
- Papp István: Moldova György: Az elbocsátott légio. *Kommentár*, 2012/4. 30–33.
- Péter László: Az én besúgóim, F-dossziém. Szeged, Belvedere Meridionale, 2007.
- Petrás Éva: „Álarcok mögött” – Nagy Tőhötöm élete. *Betekintő*, 2014/4.
- Rainer M. János: *Bevezetés a kádárizmusba*. Budapest, 1956-os Intézet–L'Harmattan, 2011.
- Rainer M. János: *Jelentések hálójában. Antall József és az állambiztonság emberei 1957–1989*. Budapest, 1956-os Intézet, 2008.
- Rajki Zoltán: Az állam és az egyház kapcsolatának jellemző vonásai a Kádár-korszakban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2002/2. 74–86.
- Révész Béla: A „Duna-gate” ügy jelentősége a rendszerváltás történelmében. (*Politológiai értelmezési lehetőségek*). Szeged, József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Tudományos Bizottsága, 2006. 131. (Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae. Acta Juridica et Politica)
- Révész Béla: Az Ellenzéki Kerekasztal és az állambiztonsági szervek. In: *Kerekasztal-tárgyalások 1989-ben. Hetedik kötet. Alkotmányos forradalom. Tanulmányok*. Új Mandátum, Budapest, 2000. 440–478.
- Révész Béla: Dunagate I. – Előzmények és botrány a sajtó tükrében. *Beszélő*, 2004/12. 46–61.
- Révész Béla: Dunagate II. – A rendszerváltás forgatókönyvei és az állambiztonság. *Beszélő*, 2005/1. 40–58.
- Révész Béla: Dunagate III. – A jogállam árnyékában. *Beszélő*, 2005/2. 46–61.
- Révész Sándor: *Aczél és korunk*. Budapest, Sík, 1997.
- Ring Orsolya: Alternatív művészeti mozgalmak az 1970-es években: az Orfeo-ügy. *ArchívNet*, 2008/2.
- Sasvári Edit: Miért éppen Pór? A kádári „üzemelési” mechanizmus természetéhez. In: *Évkönyv VIII.*, 2000. Szerk.: Kőrösi Zsuzsanna, Standeisky Éva, Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2000. 11–25.
- Sipos Levente: Az 1963-as általános közkegyelem. *Múltunk*, 2012/2. 150–190.
- Somlai Katalin: „Kiutazása érdekünkben áll”. A Nyugatra utazó ösztöndíjasok és a hírszerzés kapcsolatai a Kádár-korszakban. In: *Kádárizmus – átereszék. Évkönyv XVII.* 2010. Szerk.: Kozák Gyula. Budapest, 1956-os Intézet, 2010. 241–262.
- Soós Mihály: A háborús és népellenes bűntettek feltárásának forrásai a történeti levéltárban. In: *Trezor 3. Az átmenet évkönyve*. Budapest, ÁBTL, 2004. 81–106.
- Soós Mihály: Egy tragikus sorsú másképp ünneplő. In: *Memoriam Benda Balázs (1965–1992). Tiszatáj*, 2008/2. 80–94.
- Standeisky Éva: *Az írók és a hatalom*. Budapest, 1956-os Intézet, 1996.
- Sümei György: Inconnu: A harcoló város / The Fighting City, 1986. Kísérlet egy elmaradt kiállítás rekonstrukciója. In: *Állambiztonság és rendszer-váltás*. Szerk.: Okváth Imre. Budapest, ÁBTL–L'Harmattan, Budapest, 2010. 169–209.
- Szabadegyházak, vallási kisebbségek és diktatúrák Európában a 20. században*. Szerk.: Heinz, Daniel – Rajki Zoltán – Simon István, Budapest, Gondolat, 2013.
- Szabó Csaba: *A Szentszék és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat–Magyar Országos Levéltár, 2005.
- Szabó Csaba–Soós Viktor Attila: „Világosság”. Az Állami Egyházügyi Hivatal és a hírszerzés tevékenysége a katolikus egyház ellen. Budapest, Lénárd Ödön Kht., 2006.
- Szabó Gyula: *A Pápai Magyar Intézet mint a magyar hírszerzés előretolt bástyája 1963–1989*. Budapest, Püski, 2011.
- Szigorúan titkos '89. *A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói*. Szerk.: Müller Rolf, Takács Tibor. Budapest, L'Harmattan, 2010.
- Szigorúan titkos SZT-tisztek. A levéltári kutatásokkal végeztek: Boér Zoltán, Fráter Olivér, Ungváry Krisztián. <http://szigornantitkos.hu>
- Szilágyi Sándor: *A Hétfői Szabadegyetem és a III/III. Interjúk, dokumentumok*. Budapest, Új Mandátum, 1999.
- Szőnyi Tamás: *Nyilvánítottak. Titkos szolgák a magyar rock körül 1960–1990*. Budapest, Magyar Narancs–Tihanyi Rév Kiadó, 2005.
- Szőnyi Tamás: *Titkos-írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990. 1–2. kötet*, Budapest, Noran, 2012.
- Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: Az elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. Budapest, Corvina–1956-os Intézet, 2008.
- Tabajdi Gábor: „A szakmai munka segítése pártpolitikai eszközökkel”. *Betekintő*, 2008/4.
- Tabajdi Gábor: A III/III Csoportfőnökség egyházi elhárító tisztjei a Kádár-korszakban. *Egyháztörténeti Szemle*, 2009/3.
- Tabajdi Gábor: Állambiztonság – propaganda – történetírás. *Betekintő*, 2009/2.
- Tabajdi Gábor: Kis állambiztonsági topográfia: Titkos lakások Budapesten 1956–1978. *Betekintő*, 2010/4.
- Takács Tibor: *Az állambiztonság ügynökhálózata 1989-ben*. Hamvas Béla Kultúrakutató Intézet, Budapest, 2015.
- Takács Tibor: Az állambiztonsági ügynökhálózat és az 1963-as amnesztia. *Betekintő*, 2013/3.
- Takács Tibor: Gyökerek. Avagy elbeszélhető-e a Fidesz megalakulásának története III/III-as jelentések alapján? *ArchívNet*, 2008/4.
- Takács Tibor: *Kádárbiztonsági szolgálat. Védett vezetők és az állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, Hamvas Intézet, 2015.
- Takács Tibor: Labdarúgó-világajnokságok és állambiztonság a Kádár-korszakban. *ArchívNet*, 2010/2.
- Takács Tibor: *Szoros emberfogás. Futball és állambiztonság a Kádár-korszakban*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2014.
- Tischler János: „Az egyesületen belül tovább romlott a politikai és erkölcsi helyzet.” Belügyi jelentés a Ferencvárosról. *ArchívNet*, 2004/4.
- Tischler János: Az Onódy-ügy 1964. In: *„Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok*. Szerk.: Rainer M. János. Budapest, 1956-os Intézet, 2004. 239–271.
- Tóth Eszter Zsófia: „En fiókos szekrény voltam, és a teásbögrével táncoltam egész este.” *Betekintő*, 2009/1.

Tóth Eszter Zsófia: *Az István, a király, a Bikini és az ügynökök. Az 1980-as évek rockéletének emlékezete „Dalos” ügynökjelentései kapcsán. Betekintő, 2010/4.*

Törvénytelen avantgárd. *Galántai György balatonboglári műterme 1970–1973.* Szerk.: Klaniczay Júlia, Sasvári Edit. Budapest, Artpool–Balassi, 2003.

Túl a listán – *Az 1956-os Intézet állambiztonsági dossziéja. Kísérlet történeti vizsgálatra.* Szerk.: Rainer M. János, Topits Judit.

Unger Gabriella: *Telefonfülke-betyárok. Röplapozók elleni hajsza a nyolcvanas években. Betekintő, 2007/4.*

Ungváry Krisztián: *A szembenézés hiánya. Felelősségre vonás, iratnyilvánosság és*

átvilágítás Magyarországon 1990–2017. Budapest, Szerzői kiadás, 2017.

Ungváry Krisztián: *Mozgásterek és kényszerpályák: az MTA és az ELTE tudósai az állambiztonság célkeresztjében. In: A felügyelt (mozgás)tér: tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből.* Szerk. Rainer M. János. Budapest, Akadémiai, 2011, 73–99.

Varga Zsuzsanna: *Miért bűn a sikeresség? Termelőszövetkezeti vezetők a vádlottak padján az 1970-es években. Történelmi Szemle, 2012/ 4. 599–621.*

Vörös Géza: *Az állambiztonság és az egyházak. Egyháztörténeti Szemle, 2009/4. 3–19.*

Zsumbera Árpád: *A Bokor kisközösi mozgalmak és a pártállam. Valóság, 1998/8. 52–63.*

JEGYZETEK

- ¹ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.
- ² A Kádár-életút áttekintéséhez lásd Huszár, 2003; Gough, 2006.
- ³ Gyarmati, 2001.
- ⁴ Müller, 2009, 15.
- ⁵ MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
- ⁶ MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
- ⁷ MNL OL 288. f. 5/850. ő. e.
- ⁸ MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
- ⁹ MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
- ¹⁰ MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
- ¹¹ MNL OL 288. f. 5/850. ő. e.
- ¹² Révész, 1997.
- ¹³ MNL OL 288. f. 5/848. ő. e.
- ¹⁴ MNL OL 288. f. 5/370. ő. e.
- ¹⁵ MNL OL 288. f. 5/370. ő. e.
- ¹⁶ MNL OL 288. f. 5/850. ő. e.
- ¹⁷ Csizmadia, 1995, 57–84.
- ¹⁸ MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
- ¹⁹ Csizmadia, 1995, 217–222., 338–346., 436–442.
- ²⁰ MNL OL 288. f. 5/850. ő. e.
- ²¹ MNL OL 288. f. 5/850. ő. e.
- ²² Rainer, 2011, 137–148.
- ²³ Rainer, 2011, 138.
- ²⁴ Rainer, 2011, 144.
- ²⁵ ÁBTL 4.1. A-3792, ÁBTL 4.1. A-3794, ÁBTL 4.1.A-3016/13.
- ²⁶ Rainer, 2011, 144–145.
- ²⁷ Rainer, 2011, 145.
- ²⁸ Rainer, 2011, 147–148.
- ²⁹ ÁBTL 1.11.6. 17. doboz.
- ³⁰ Szabó 2005, Adriányi 2004.
- ³¹ ÁBTL 2.1. XI/8, V-150346.
- ³² MNL OL 288. f. 5/87. ő. e.
- ³³ Rainer, 2008.
- ³⁴ Kiss – Soós – Tabajdi, 2012, 16–65.
- ³⁵ MNL OL 288. f. 4/18. ő. e.
- ³⁶ MNL OL 288. f. 5/82. ő. e.
- ³⁷ Rajki, 2002.
- ³⁸ Kiss – Soós – Tabajdi, 2012.
- ³⁹ ÁBTL 4.1. A-3794.
- ⁴⁰ ÁBTL 4.1. A-3794.
- ⁴¹ ÁBTL 4.1. A-3794.
- ⁴² ÁBTL 4.1. A-3794.
- ⁴³ MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
- ⁴⁴ MNL OL 288. f. 5/82. ő. e.
- ⁴⁵ Hetényi Varga, 2002.
- ⁴⁶ MNL OL 288. f. 5/370. ő. e.
- ⁴⁷ Kiss, 2002.
- ⁴⁸ MNL OL 288. f. 31/V/1. ő. e.
- ⁴⁹ MNL OL 288. 3. 5/448. ő. e.
- ⁵⁰ MNL OL XIX-B-1-x 10-812/1/71.
- ⁵¹ MNL OL XIX-B-1-x 10-812/1/71.
- ⁵² Szabó – Soós – Szigeti, 2010.
- ⁵³ ÁBTL 4.1. A-3794.
- ⁵⁴ MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964
- ⁵⁵ MNL OL XIX-B-1-x 10-496/1966
- ⁵⁶ Lásd „Feledy Zsolt” jelentéseit. Tabajdi – Ungváry, 2008, 214–226.
- ⁵⁷ Fejérdy, 2008.
- ⁵⁸ ÁBTL 3.1.2. M-37479/4 „Sipos Péter”.
- ⁵⁹ ÁBTL 3.1.5. O-13586/8.
- ⁶⁰ ÁBTL 3.1.5. O-13586/8.

61 MNL OL 288. f. 5/370. ő. e.
62 Petrás, 2014.
63 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
64 ÁBTL 4.1. A-3794.
65 ÁBTL 4.1. A-3794.
66 MNL OL 288. f. 5/874. ő. e.
67 MNL OL MOL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
68 Szabó, 2005.
69 Köpeczi Bócz, 2004; Szabó – Soós, 2005; Köbel, 2005.
70 Gárdonyi, 2010.
71 MNL OL 288. f. 5/625. ő. e.; Majsai, 2005; Majsai 2006; Tabajdi – Ungváry, 2008, 285–311; Szabó – Szigeti, 2010.
72 ÁBTL 3.1.5. O-13586/1.
73 Hatos, 2016, 269–287.
74 ÁBTL 3.1.5. O-13586.
75 Majsai, 2005; Majsai, 2006; Szabó – Soós, 2006; Mirák, 2010.
76 MNL OL 288. f. 5/625. ő. e.
77 MNL OL XIX-B-1-x 10-496/1966.
78 OSA 357-2-1 9/6.
79 MNL OL 288. 3. 5/448. ő. e.
80 MNL OL 288. 3. 5/448. ő. e.
81 ÁBTL 1.11.6. 5. d.
82 ÁBTL 4.1. A-3829/15.
83 Tabajdi – Ungváry, 2008, 214–227.
84 MNL OL 288. f. 5/874. ő. e.
85 ÁBTL 3.1.5. O-20034.
86 Heinz – Rajki – Simon, 2013.
87 Köbel, 2012; Holló, 2012.
88 MNL OL 288. f. 5/846. ő. e.
89 Köbel, 2012.
90 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979
91 ÁBTL 1.11.1. 137. doboz.
92 Bertalan, 2016.
93 Mirák, 2013.
94 MNL OL XIX-B-1-z 10-79/3/79.
95 Zsumbera, 1998; MNL OL XIX-B-1-z 10-79/3/79.
96 MNL OL XIX-A-21-d (153. d.) 0033a-3/1976.
97 Bulányi, 2008, 480–482.
98 MNL OL 288. f. 5/846. ő. e.
99 MNL OL 288. f. 5/846. ő. e.
100 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.
101 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.
102 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.

103 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/4-1982.
104 ÁBTL 3.1.5. O-13586/8.
105 MNL OL XIX-B-1-z 10-79/3/79.
106 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7/1979.
107 ÁBTL 1.11.1. 58. doboz.
108 ÁBTL 1.11.1. 58. doboz.
109 ÁBTL 1.11.1. 58. doboz.
110 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
111 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
112 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
113 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
114 ÁBTL 4.1. A-3818.
115 ÁBTL 4.1. A-3829/16.
116 ÁBTL 4.1. A-3829/16.
117 ÁBTL 4.1. A-3949.
118 MNL OL XIX-B-1-z 10-65/7/65.
119 MNL OL XIX-B-1-x 10-68/1-1968.
120 Krahulcsán – Müller – Takács, 2008.
121 MNL OL XIX-B-1-y 10-73/2/73.
122 ÁBTL 3.1.5. O-20021.
123 ÁBTL 3.1.5. O-20021.
124 ÁBTL 3.1.5. O-20021.
125 Markó, 2005.
126 Horváth, 2009.
127 Szőnyei, 2012b, 101–109.
128 Markó, 1999; Szőnyei, 2005, 198–207.
129 Szőnyei, 2004, 165–166.
130 Szőnyei, 2005, 37–384.
131 ÁBTL 3.1.9. V-156445.
132 Szőnyei, 2005, 225–235.
133 MNL OL 288. f. 5/370. ő. e.
134 Soós, 2017.
135 ÁBTL 3.1.5. O-11803 („Fekete Hollók”).
136 ÁBTL 3.1.5. O-13586 („Református reakció”).
137 Mirák, 2014, 338.
138 ÁBTL 3.1.5. O-13586/1.
139 ÁBTL 3.1.5. O-13586 („Református reakció”).
140 MNL OL 288. f. 5/448. ő. e.
141 ÁBTL 4.1. 3016/49.
142 MNL OL XIX-B-1-y 10-73/2/73.
143 Takács, 2014.
144 ÁBTL 4.1 80-223/1972.
145 MNL OL XIX-B-1-y 10-73/2/73.
146 MNL OL XIX-B-1-y 10-73/2/73.
147 Szőnyei, 2005, 96–97.
148 ÁBTL 1.11.145-197/1977.

149 Szőnyei, 2005, 402–458.
150 Csatári, 2015.
151 Szőnyei, 2005, 386–388.
152 MNL OL 842. f. 5/2. ő. e.
153 ÁBTL 4.1. A-3474.
154 Szőnyei, 2005, 133.
155 https://index.hu/belfold/2012/04/17/a_titkoszolgalat_megprobalta_beszervezni_az_index_munkatarsat/
156 MNL OL 288. f. 31/V/1. ő. e.
157 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
158 MNL OL 842. f. 5/16 ő. e.
159 MNL OL 842. f. 5/30 ő. e.
160 Balázs, 2000.
161 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/3-1984.
162 MNL OL 288. f. 5/874. ő. e.
163 Csatári, 2015.
164 ÁBTL 3.1.5. O-18735.
165 Müller, 2007b.
166 Balázs, 2000.
167 Takács, 2008.
168 Tabajdi – Ungváry, 2008, 397–413., Tóth, 2009.
169 Tabajdi – Ungváry, 2008, 414–427.
170 Balázs, 2000.
171 Hankiss, 2012, 89–90.
172 Cseh – Okváth, 2013.
173 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
174 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
175 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
176 MNL OL 288. f. 5/386 ő. e.
177 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
178 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
179 Hollós, 1971.
180 ÁBTL 4.1. A-3829/14.
181 ÁBTL 4.1. A-3829/14.
182 ÁBTL 1.11.3 II. sor. 4. doboz.
183 ÁBTL 1.11.3 II. sor. 4. doboz.
184 Soós, 2004.
185 MNL OL 288. f. 31/V/1. ő. e.
186 MNL OL 288. f. 31/V/1. ő. e.
187 Lénárt, 2014.
188 Máthé, 2014.
189 ÁBTL 3.1. 5. O-13772.
190 ÁBTL 1.11.3 II. sor. 3. d.
191 OSA 357-2-1 8/42.
192 Lénárt – Paksa, 2013.
193 Tabajdi – Ungváry, 2008, 242–261.
194 ÁBTL 3.1.5. O-14761.

195 ÁBTL 3.1.5. O-14823.
196 ÁBTL 3.1.5. O-14823.
197 ÁBTL 3.1.5. O-14823.
198 ÁBTL 3.1.5. O-14820-1/a.
199 Csapody, 2004.
200 ÁBTL 3.1.5. O-14820-1/a.
201 ÁBTL 3.1.5. O-12145.
202 ÁBTL 3.1.5. O-14820.
203 Molnár, 2013.
204 Rainer, 2008.
205 ÁBTL 3.1.5. O-14822.
206 MNL OL 288. f. 5/49. ő. e.
207 MNL OL 288. f. 5/312. ő. e.
208 ÁBTL 1.11.10. 36. doboz.
209 MNL OL XIX-B-1-x, 23. doboz, 96. t, 10-600/4/74.
210 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
211 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
212 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
213 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
214 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
215 Sipos 2012, Baráth, 2012.
216 MNL OL 288. f. 5/292. ő. e.
217 Takács, 2013; OSA 357-2-1 9/13, 9/25.
218 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/35/1963.
219 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/35/1963.
220 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
221 Litván, 1999; Szőnyei, 2012, 174–179.
222 OSA 357-2-1 6/48.
223 MNL OL 288. f. 5/402. ő. e.
224 Lásd: <https://pereks6.hu>
225 Modor, 2006, 93–100.
226 OSA 357-2-1 8/50.
227 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1981.
228 MNL OL XIX-B-1-ax 10-38/8-1986.
229 ÁBTL 1.11.10. 2. doboz.
230 Krahulcsán, 2007.
231 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
232 Borvendég, 2011.
233 ÁBTL 4.1. A-3017/25.
234 ÁBTL 4.1. A-3017/34.
235 ÁBTL 3.1.5. O-13289 („Vári”).
236 ÁBTL 1.11.1 45-197/1978.
237 ÁBTL 1.11.1 45-95/1980.
238 Szőnyei, 2012b, 645–688.
239 ÁBTL 3.1.5. O-19102.
240 Unger, 2007.

- 241 Müller, 2010.
 242 Müller, 2011.
 243 ÁBTL 3.1.5. O-19488; Müller, 2011.
 244 Orbán, 2007.
 245 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1986.
 246 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1986.
 247 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1986.
 248 Kenedi, 1996, Gyarmati, 1998, Ungváry, 2008.
 249 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
 250 MNL OL XIX-B-1-az 10-22/3/1973.
 251 Tabajdi – Ungváry, 2008, 361–375.
 252 ÁBTL 3.1.9. V-158826.
 253 Tabajdi – Ungváry, 2008, 361–375.
 254 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/2/1987.
 255 OSA 357-2-1 6/25.
 256 Tabajdi – Ungváry, 2008, 361–375.
 257 Hodosán, 2004, 93–104.
 258 https://www.abtl.hu/szolgaltatasok/nyilt-ter/virtualis_kiallitas/tunteteseke_1988
 259 Tabajdi – Ungváry, 2008, 362–363.
 260 MNL OL 288. f. 5/968. ó. e.
 261 Müller, 2007.
 262 MNL OL XIX-B-1-az M-95-57/86-1986.
 263 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
 264 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
 265 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
 266 MNL OL XIX-B-1-x 10-2/39/1964.
 267 MNL OL 288. f. 5/370. ó. e.
 268 MNL OL XIX-B-1-z 10-37/31/67.
 269 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
 270 MNL OL 288. f. 5/825. ó. e.
 271 MNL OL XIX-B-1-ai (1969) 4526.
 272 https://www.abtl.hu/videoak/kavehaz/szonyei_tamas_2013.03
 273 ÁBTL 4.1. A-3016/13.
 274 ÁBTL 4.1 A-3829/17.
 275 Ständeisky, 1996.
 276 Szőnyi, 2012b, 13–38.
 277 Tischler, 2004.
 278 Szőnyi, 2012a, 1060–1066.
 279 Szőnyi, 2012b, 42–49.
 280 ÁBTL 2.7.2. 41-9-250/1968. okt. 22.
 281 Szőnyi, 2012b, 255–274.
 282 ÁBTL 2.7.2. 41-9-275.
 283 ÁBTL 2.7.2. 41-9-275.
 284 ÁBTL 2.7.2. 41-983.
 285 ÁBTL 2.7.2. 41-983.
 286 ÁBTL 2.7.2. 41-983 (1966. június 15.).
 287 Szőnyi, 2005, 89–95.
 288 Orgoványi, 2013.
 289 Szőnyi, 2005, 89–95.
 290 ÁBTL 1.11.1. 43-13-3/73.
 291 ÁBTL 1.11.1 45-13/3/1977.
 292 Kiszely, 2007.
 293 MNL OL XIX-B-1-x 10-36/4/77.
 294 MNL OL XIX-B-1-x 10-36/4/77.
 295 MNL OL 288. f. 5/610. ó. e.
 296 Szőnyi, 2005, 280–301.
 297 Szőnyi, 2012, 531–554.
 298 Szőnyi, 2012, 340–367.
 299 Papp, 2012.
 300 ÁBTL 3.1.5. O-18657 (Moldova György).
 301 ÁBTL 3.1.5. O-18657 (Moldova György).
 302 Szőnyi, 2012b, 531–554.
 303 Szőnyi, 2012b. 211–223.
 304 Szőnyi, 2012b, 159–186.
 305 Somlai, 2010.
 306 ÁBTL 3.1.5. O-17440.
 307 Györe, 2012.
 308 ÁBTL 3.1.5. O-17440.
 309 Nánay, 1998; Szőnyi, 2005, 460–463.; Ring 2008.
 310 Klaniczay – Sasvári, 2003.
 311 Pallos, 2011.
 312 Szőnyi, 2012, 565–576.
 313 Szőnyi, 2012, 602–645.
 314 Szőnyi, 2005, 443–457.
 315 ÁBTL 1.11.1 45-95/1980.
 316 ÁBTL 1.11.1 45-95/1980.
 317 ÁBTL 3.1.5. O-13722 („Salom”).
 318 ÁBTL 3.1.5. O-16043 („Jubilálók”).
 319 ÁBTL 3.1.5. O-18657 (Moldova György).
 320 Szőnyi, 2012, 759–829.
 321 Majtényi – Majtényi, 2012, 59–106.
 322 Szőnyi, 2012, 759–829.
 323 ÁBTL 1.11.1 45-95/1980.
 324 ÁBTL 1.11.1 45-95/1980.
 325 MNL OL 842. f. 4/11. ó. e.
 326 Szőnyi, 2005, 106–108.
 327 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/6-1986.
 328 Szőnyi, 2008, 894–964.
 329 Sümegi, 2010.

- 330 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.
 331 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
 332 MNL OL XIX-B-1-x 10-600/5/74.
 333 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 334 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 335 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 336 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
 337 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/7-1980.
 338 MNL OL 288. f. 5/815. ó. e.
 339 MNL OL 288. f. 5/815. ó. e.
 340 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 341 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 342 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 343 MNL OL 288. f. 5/850. ó. e.
 344 MNL OL 288. f. 5/850. ó. e.
 345 Rainer – Török – Baráth, 2000, 62–63.
 346 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.
 347 ÁBTL 3.1.5. O-19410 („Bojtár”).
 348 ÁBTL 1.11.1 45-223/1974.
 349 ÁBTL 1.11.1 45-196-1/1975.
 350 ÁBTL 1.11.6. 8. d.
 351 OSA 357-2-1 6/1.
 352 ÁBTL 1.11.1 45-196-1/1975.
 353 ÁBTL 1.11.1 45-197/1976.
 354 Molnár, 2014.
 355 ÁBTL 1.11.1. 45-197/1977.
 356 OSA 357-2-1 6/2.
 357 ÁBTL 1.11.1. 45-197/1976.
 358 ÁBTL 1.11.1. 45-197/1976.
 359 ÁBTL 1.11.1 45-13/3/1977.
 360 MNL OL 842. f. 3/69. ó. e.
 361 ÁBTL 1.11.10. 52. doboz.
 362 1973 PB.
 363 MNL OL 288. f. 5/610. ó. e.
 364 Varga, 2012.
 365 Szőnyi, 2005, 280–301.
 366 Szőnyi, 2012b, 302–335.
 367 Szőnyi, 2012b, 565–576.
 368 Kiszely, 2001, 169–189.
 369 Szőnyi, 2012b, 589–601.
 370 Kiszely, 2007.
 371 Krahulcsán, 2002.
 372 Krahulcsán, 2001.
 373 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 374 Modor, 2006, 215–254.
 375 Szőnyi, 2012b, 843–850.
 376 Szőnyi, 2012b, 742–752.
 377 Szőnyi, 2012b, 829–843.
 378 Szilágyi, 1999; Tabajdi – Ungváry, 2008, 376–396.
 379 Modor, 2006, 230–232.
 380 Hodosán, 2004, 83–93.
 381 Modor, 2004, 247–255.
 382 Mécs, 1999.
 383 Rainer, 2005.
 384 Müller, 2005.
 385 MNL OL 288. f. 31/V/1. ó. e.
 386 Révész, 2000.
 387 MNL OL 838. f. 3/293. ó. e.
 388 Tabajdi – Ungváry, 2008, 11–16.
 389 Ungváry, 2017, 119–133.
 390 Majtényi, 2010.
 391 Takács, 2015.
 392 ÁBTL 3.1.5. O-20007/4.
 393 ÁBTL 3.1.5. O-20007/5.
 394 ÁBTL 3.1.5. O-20007/6.
 395 MNL OL 288. f. 5/848. ó. e.
 396 MNL OL XIX-B-1-x 10-38/10-1985.
 397 ÁBTL 1.11.1 45-196-1/1975.

X 298238

„Az adminisztratív intézkedéseknek, a belügyi szervek intézkedéseinek nagy skálája van. Ennek is van fokozata, esetenként, személyenként házkutatást lehet tartani, közlekedést lehet bénítani, összeköttetést, ha akarják, útlevelet be lehet vonni, a belügynél is van ezerféle módszer, amit alkalmazni lehet. S én azt mondom, hogy célszerűen, folyamatosan mindennap alkalmazzák a megfelelő dolgokat. És ennek is csak a végén van az, hogy valakit letartóztatnak, bíróság elé állítanak...” Kádár János 1982-ben ekképpen taglalta a hatalom szolgálatában álló titkosszolgálat, azon belül is a belső elhárítás lehetőségeit a rendszerrel szemben álló személyekkel és csoportosulásokkal kapcsolatban.

Tabajdi Gábor új kötete a Belügyminisztérium 1962-ben megalakult III/III. Csoportfőnökségének működését tematikus rendben tekinti át, és a rendszer belső logikája mentén mutatja be, hogy a belső elhárítás miképpen vált a kádári hatalomgyakorlás meghatározó eszközévé. A történész a részleg egyes osztályainak arányos ismertetése során azt is felvázolja, hogyan lettek a politikai direktívákból és a kádári elvárásokból titkosszolgálati intézkedések.

Tabajdi elemzésének kulcsfogalma a *bomlasztás*, amely nem csupán a legfőbb hatalomtechnikai törekvést és a leggyakrabban emlegetett állambiztonsági módszert jelöli, de egyúttal sűrítetten és közérthetően jeleníti meg a kádárizmus jellegzetességeit is a belső elhárítás működésében. Az illusztrációként ismertetett esetek jól érzékeltetik, hogy az állambiztonság a legkülönbözőbb eszközökkel igyekezett manipulálni az egyes személyek, autonóm csoportok tevékenységét, miközben gyakran életpályákat tört ketté, lerombolta a bizalmi kapcsolatokat, és erodálta a hagyományos társadalmi kötődéseket, döntően befolyásolva ezzel a magyar társadalom rendszer-váltást követő viszonyait is.

TABAJDI GÁBOR az ELTE Bölcsészettudományi Karán folytatott történelmi, filozófiai és politológiai tanulmányokat, majd ugyanott szerzett doktori fokozatot. 2012–2019 között az OSZK–1956-os Intézet munkatársa volt. Számos jelenkortörténeti kutatási projekt ötletgazdája, koordinátora, résztvevője. A BM III/III. Csoportfőnökség működését bemutató blogja (iii-iii-kronika.blog.hu) mellett történelmi útikönyveinek Facebook-oldalán (facebook.com/titkosbudapest) is publikál. Jelenleg a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója.

2

JAFFA.HU 3499 FT

Jaffa
HADO

f Keresse meg a
facebook-on!

Szeress a Jaffa és Könyvek Klub

